

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Historické vědy – české dějiny

Václav Chmelíř

**Nižší šlechta ve městech a městečkách
v 17. a 18. století**

**The Lower Nobility in Towns and
Market-Towns in the
17th and 18th Century**

Disertační práce

vedoucí práce - Doc. PhDr. Jiří Mikulec, CSc.

Praha 2013

Prohlašuji, že jsem disertační práci vykonal samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Václav Chmelíř

1. Úvod	1
1.1. Prolog	1
1.2. Časové, prostorové a tematické vymezení tématu práce	2
1.3. Literatura a prameny	9
1.3.1. Domáci a zahraniční výzkum šlechty ve městech	9
1.3.2. Prameny a možnosti jejich interpretace	14
2. Šlechtic jako člen městské komunity	25
2.1. Šlechtic jako příslušník městské komunity podřízený normám a autoritám	25
2.1.1. Šlechta ve městě jako objekt zemského, městského práva a právních aktů panovníka	25
2.1.2. Vrchnost a šlechta ve městech	27
2.1.3. Šlechta v královských a horních městech a hierarchie úřadů	34
2.1.3.1. Zemská a krajská správa	34
2.1.3.2. Podkomoří královských měst	36
2.1.3.2 Nejvyšší mincmistr, česká komora a šlechta v horních městech	37
2.1.4. Městské orgány a její vliv na existenci šlechtice ve městě	38
2.2. Šlechtic jako příslušník městské komunity ve vztazích	46
2.2.1. Šlechtická identita ve městě ve světle pramenů	46
2.2.2 Šlechtic a různé složky městského obyvatelstva	49
2.2.2.1. Sonda do vztahů šlechty a městského obyvatelstva na základě matrik	58
2.2.3. Konfliktní situace v životě šlechty ve městech	61
2.2.4. Možnosti konformity a diferenciacie šlechty ve městě	68
2.3. Šlechtic jako příslušník městské komunity využívající veřejné městské prostory	71
2.3.1. Veřejné prostory města	71
2.3.1.1. Veřejné budovy města	72
2.3.1.1.1. Hospody jako příklad poloveřejného prostoru	72
2.3.1.1.2. Další veřejné budovy	73
2.3.1.1.3. Městské kostely a kláštery	74
2.3.1.1.3.1. Farní kostel v Klatovech a šlechta	77
2.3.1.1.3.2. Šlechta ve městech a místní řeholní komunity	83
2.3.1.1.3.3. Šlechta ve městech a barokní bratrstva na příkladu Klatov	86
3. Městská residence	89
3.1. Politické, ekonomické a kulturní podmínky městských residencí ve městech	89
3.2. Terminologie městských sídel šlechty	96
3.3. Městský byt šlechty	98
3.4. Typy městských residencí	99
3.5. Sociálně topografický rozměr držby šlechty ve městech	104
3.6. Sonda do trhů šlechty a měšťanstva	106

3.7. Právní pozadí držby městských nemovitostí	110
3.8.1. Postavení najatých residencí	114
3.8.1.1. Reversy - případová studie	115
3.9. Sídlní síť	122
3.10. Hospodářské zázemí městských sídel šlechty	125
3.10.1. Hospodáři	125
3.10.2. Čeledí a služebnictvo městské šlechty	130
3.10.3. Městská residence jako zdroj příjmů	134
3.10.3.1. Příjmy šlechty ve městě	134
3.10.3.1.1. Zemědělství	135
3.10.3.1.2. Městské živnosti a šlechta	143
3.10.3.1.2.1. Pivovarnictví	144
3.10.3.1.2.2. Pracovala šlechta někdy osobně?	153
3.10.3.1.3. Šlechta a průmyslové provozy	154
3.11. Zhodnocení města jako residenčního prostředí	158
4. Závěr	164
4.1. Charakter měst a městeček a šlechty s nimi spojené	164
4.2. Místo města v životě šlechtice	168
4.3. Město a šlechtická služební kariéra	174
4.4. Shrnutí	178
5. Literatura a prameny	180
5.1. Nevydané prameny	180
5.2. Edice pramenů	181
5.3. Literatura	182
5.4. Internetové zdroje	190
6. Příloha 1.	192
7. Příloha 2.	193
8. Příloha 3.	194
9. Abstrakt	195
10. Abstract	196

1. Úvod

1.1. Prolog

„Často prý od něho někteří lidé slýchali na vlastní uši, že v Čechách vymytí rytířský stav: zámožnější rytíře povýší mezi pány, chudší donutí odejít do měst a splynout se stavem městským.“¹

Tuto snahu příkládá Bohuslav Balbín Bernardu Ignáci z Martinic ve svém známém Pamětním nápisu. Město dle Balbínových představ bylo tedy místem, kde zanikala šlechtická identita. Jesuita již ve svých úvahách nejde příliš dál, aby ozřejmil mechanismus asimilace rytířů s tímto prostředím. Nezmiňuje už přijetí městského práva, nutné k tomu, aby se šlechtici mohli stát plnoprávními členy komunity měšťanů, což byla jedna z mnoha podmínek k tomu, aby tito dřívější rytíři byli „na výsost spokojeni s rychtářským úřadem.“²

Pobyt nižšího šlechtice ve městě byl tedy spojován s tímto procesem, ale sám Balbín mohl i při svém působení v Klatovech poznat, že tento jev lze v raném novověku spatřit na vlastní oči jen ve velmi málo případech. K takovému tvrzení nás mohou opravňovat prameny, které s tímto městem jsou spojeny. A nebylo to jenom toto královské město, kde bylo možno najít jedince kteří se svému městskému okolí vymykali v několika ohledech, z nich nejvýznačnější bylo členství v panském či rytířském stavu. Některá místa pak překvapí počtem těchto urozenců, které tak nacházíme mimo prostředí, které je s nimi běžně spojováno, tedy venkovské sídlo. Zmínění jednotlivci či dokonce rodiny jsou dobrým důvodem, aby tato část šlechty našla své místo v rámci historické vědy.

Již se tak v jisté míře stalo. Šlechta ve městech je problém, který pozornosti historiografie neušel a stal se poměrně frekventovaným tématem. Historické studie především upírají své zraky na horní vrstvu urozenců a na jejich sídla v městském prostředí. Zájem se soustředí na fenomén palác. Paláce se do popředí dostávají jak významem většiny svých stavebníků, tak také místem v dějinách umění, zde jejich architektury nesporně zaujmají. Práce o těchto často rozlehlých a nádherných stavbách nás uvádějí do prostředí pražských měst či dalších zemských metropolí. Spíše okrajově se objevují práce, orientující se také na

¹ Josef HEJNIC (ed.), *Bohuslav Balbín, Pamětní nápis Bernardu Ignáci z Martinic*, Praha 1988, s. 43.

² J. HEJNIC (ed.), *B. Balbín, Pamětní nápis*, s. 43.

jiná města, stojící ve významu za jmenovanými centry. I předkládaná práce chce přiblížit problematiku šlechty ve městě na jiných typech měst, než jaké bádání dominují dosud.

Prameny z provenience různých měst často přinášejí informace o tom, že velká část šlechty, která v nich bydlela či vlastnila nemovitosti různého druhu, náležela spíše k nižším vrstvám urozenců. Patřila k příslušníkům rytířského stavu nebo k chudým pánům, velmi vzdáleným životním stylem, vlivem a majetkem svým aristokratickým souputníkům. Nižší šlechta a zejména rytířstvo, pochopitelně nezůstala mimo obzor české historiografie. Dodnes bylo napsáno mnoho studií, které se věnují této složce raně novověké společnosti. Většina se však soustředila na ni převážně pro předbělohorské období. Tato práce chce však přiblížit dobu, která následovala po porážce stavovského odboje na Bílé hoře. V ní prošla šlechta stejně jako celá společnost mnohými změnami.

Disertační práce se orientuje na vhodné lokality, kde v určitém období raného novověku se vyskytovali obyvatelé či majitelé realit, kteří patřili k členům panského či rytířského stavu. Těch ale bylo vícero a byly rozptýlené po Čechách, proto je nutné zde použít metodu sondy. Charakterem, kterým se mohou tyto obce odlišovat, je také geografická poloha. Výzkum bude pracovat s městy a městečky ze dvou regionů, která splňují požadavek přítomnosti šlechty ve svých zdech po určitý časový úsek. Na tyto urozence pak budou aplikovány určité otázky, týkající se jejich začlenění v rámci měst či povahy jejich sídel v nich.

1.2. Časové, prostorové a tematické vymezení tématu práce

Jak bylo řečeno, práce se orientuje na dobu, která začala po porážce stavovského povstání. Jako opačný milník je použit rok 1763, kdy došlo k reorganizaci zemské správy a vzniklo české gubernium. Probíraný časový úsek je především zvolen tak, aby se co nejvíce kryl s obdobím trvání baroka. Samozřejmě, že se dá s barokem jako takovým pracovat v různých polohách, například v kontextu dějin umění, kde se jeho charakteristické rysy objevují i po valný zbytek 18. století. Ale dobu po roce 1763 typizuje také zrychlení reform osvětského absolutismu, což lze spojovat především se spoluvladařstvím Josefa II. Docházelo k změnám, které měnily tvář stavovského uspořádání společnosti raně novověkých Čech.

Na zvolené období let 1620-1763 je disertace zaměřena z toho důvodu, že nám v něm prameny umožní nalézt šlechtu v určitých městech. Ale existují i taková místa v sondě, kde

bylo možné nalézt šlechtu například ještě v 90. letech 18. století, což se týká poddanských lokalit Všerub a Město Touškov.³

Práce pojatá jako sonda nutně pracuje s výběrem. Zde je to výběr lokalit, při jejichž zařazení bylo nutné zvážit různé požadavky, především snahu vyhnout se homogenosti, a proto porovnávat města z různých regionů. Z tohoto hlediska bylo vhodné za prvé Plzeňsko. Jedná se o rozsáhlou oblast, kde se nachází v jeho severní a jižní části několik měst a městeček vhodných ke studiu. Druhým takovým regionem byl bývalý Podbrdský kraj, v němž se nacházely některé městské obce, disponující v 17. a první polovině 18. století obyvateli z řad urozců. Města a městečka v těchto regionech byla zvolena i na základě toho, že existují potřebné archivní materiály městské provenience, zachované v příslušných fondech, i když zde je různá míra dochovanosti. Mimo toho se mnohá města či městečka nenacházejí v příliš velkých vzdálenostech od sebe a tvoří skupiny.

Takový případ tvoří především některé lokality na severním Plzeňsku. Poddanská městečka Všeruby a Město Touškov, nyní ležící na okrese Plzeň-sever, měla v první polovině 17. století společnou historii, kdy náležela nejdříve Markvartům z Hrádku. V konfiskacích připadla Vřesovcům z Vřesovic,⁴ a Město Touškov bylo později postoupeno kladrubskému benediktinskému opatství.⁵ Město Touškov představovalo nejvýznačnější lokalitu, ležící na enklávě statků tohoto kláštera, která vznikla v 17. století z několika drobných zboží na řece Mži.⁶ Všeruby zůstaly i nadále při bývalém centru vrchnostenské zprávy v Bělé, než se po polovině 18. století staly příslušenstvím statku Kunějovice.⁷ Obě městské lokality leží na západ až severozápad od Plzně, kdežto další studované místo se počítá do rokycanského regionu. V jeho severní části, nedaleko řeky Berounky, se v 17. století nacházel statek, jehož centrum se po dělení přeneslo z hradu Březina právě do městečka Radnic, kde později vznikl zámek.⁸ Dominium také leželo poblíž komorních majetků, což ovlivnilo skladbu radnického obyvatelstva z řad urozených. A mezi nimi byli také šlechtici, kteří drželi okolní drobná zboží, což byl příklad i zmíněných dvou městeček na severním Plzeňsku.

Výjimku netvořila ani šlechta v městě Švihově. Tato lokalita je proslulá především svým pozdně gotickým hradem, který ještě v 17. století byl sídlem vrchnosti. Ta pocházela

³ Viz Václav CHMELÍŘ, *Nižší šlechta v městech a městečkách centrálního Plzeňska v 17. a 18. století*, diplomová práce, Filosofická fakulta - Ústav českých dějin, Praha 2009; Václav CHMELÍŘ, *Šlechta usazená ve Všerubech v 17. a 18. století*, *Minulost Západočeského kraje* 44, 2009, s. 87-138.

⁴ Jan FRIDRICH, *Z minulosti velkostatku Nekmíře*, *Minulost Západočeského kraje* 7, 1970, s. 227-228.

⁵ Jan WALTER, *Město Touškov*, Město Touškov, 1993, s. 20.

⁶ August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království českého*, XIII, 3. vydání, Praha 1998, s. 163.

⁷ Václav CHMELÍŘ, *Všeruby v raném novověku*, in: *Všeruby u Plzně 1212-2012*, Mariánská Týnice 2012, s. 34-41.

⁸ A. SEDLÁČEK, *Hrady*, XIII, s. 176-177.

z rodu Černínů z Chudenic. Později panství připadlo hraběcí větvi tohoto rodu a stalo se součástí konglomerátu statků, jejichž centrum bychom našli v Chudenicích. Díky této změně bylo možno při výzkumu čerpat z dochovaného rodového archivu, jak tak činil autor dějin tohoto města, František Zeman.⁹

Město Švihov leží na řece Úhlavě. Nepříliš daleko proti toku této řeky se nachází královské město Klatovy,¹⁰ fungující jako přirozené centrum této části Plzeňska, což bylo potvrzeno vznikem samostatného kraje v roce 1751. Město bylo důležité nejenom z hospodářského hlediska, ale také jako duchovní středisko: ve městě se nacházely konventy jesuitů a dominikánů a milostný obraz Panny Marie ve zdejším farním kostele vedl ke vzniku poutního místa. Poutní místo vzniklo také poblíž Radnic,¹¹ ale nedosáhlo ani zlomku popularity co Svatá Hora, která leží nad městem, náležející k druhé skupině zde probíraných lokalit. Tím je samozřejmě Příbram, obecně proslulá jakožto horní město. Za druhou lokalitu v Podbrdsku můžeme považovat královský Beroun, umístěný ve strategické poloze nedaleko Prahy.¹² Město přiléhalo také k rozsáhlým komorním zbožím. Skladbu zdejšího šlechtického majetku ovlivňovali majitelé dominií různé velikosti v okolí (např. Chrustenice)¹³ či šlechta usazená snad přímo na komorních panstvích (Loděnice),¹⁴ přičemž nelze nezmínit ani úředníky těchto zboží. Také Příbram se neobránila zájmu majitelů okolních zboží o místní šosovní zboží. Nejlépe to můžeme demonstrovat na příkladu rodu Bechyňů z Lažan, dlouholetým majitelům šosovního dvora.¹⁵

Zmíněná místa lze roztřídit nejenom z hlediska geografického, ale v době raného novověku představují také města s různým právním statutem. Beroun a Klatovy patřily mezi královská města podřízená pravomoci královského podkomořího. Jiným způsobem králi podléhala Příbram, která už v 16. století získala postavení horního města, což ovšem nebylo oprávnění k tomu, aby příslušela k městskému stavu.

O něco početnější skupinu představují poddanské lokality. Statutem města disponovaly Švihov na Klatovsku a Radnice na Rokycansku. Ostatní místa náležela k poddanským městečkům, obdařeným určitou autonomií samosprávy, opravňující k vedení

⁹ František TEPLÝ, *Františka Zemana Kniha o Švihově a okolí*, Přeštice 1927.

¹⁰ K dějinám Klatov nejenom v době pobělohorské je nejvýznačnější dílo Jindřicha Vančury (Jindřich. VANČURA, *Dějiny někdejšího král. města Klatov*. 1. část 2. dílu, Klatovy 1930-1932; Jindřich. VANČURA, *Dějiny někdejšího král. města Klatov*. 2. část 2. dílu, Klatovy 1933-1936).

¹¹ Vratislav RYŠAVÝ, *K Augustonově expozici na zámku v Nebílovech*, Zprávy památkové péče 60/6, 2000, s. 193.

¹² Základní práce k dějinám Berouna jsou: Josef VÁVRA, *Paměti královského města Berouna*, Beroun 1899; Marie TOŠNEROVÁ, *Beroun*, Praha 2008.

¹³ J. VÁVRA, *Paměti královského města Berouna*, Beroun 1899, s. 195.

¹⁴ J. VÁVRA, *Paměti*, s. 322.

¹⁵ Např. Národní archiv v Praze, fond Desky zemské, sign Desky zemské větší 195 (dále DZV). fol. A20v.

městských knih, které představují nejvýznačnější pramen také k poznání urozené vrstvy obyvatel. Existují i další kritéria podle kterých lze rozdělit poddanské lokality.¹⁶ Tím může být také fakt, zda se staly sídlem vrchnosti či nikoliv. Takto se dostáváme k tématu residenčních měst, která se stala předmětem moderní české historiografie.¹⁷ Residenčním městem byl již dlouho před Bílou horou Švihov. Tato situace trvala až do příchodu hrabat Černínů, kteří měli mnoho jiných význačnějších sídel. Dalším sídelním městem byly Radnice. Ty se jím staly až v době barokní, kdy vrchnost zřídila z městského domu svoji residenci. Tento původ má i dnešní barokní zámek, ležící na radnickém náměstí.¹⁸ Ostatní lokality nepatřily v 17. a 18. století k těm, ve kterých ležela vrchnostenská sídla.

Ve výčtu poddanských měst také nalezneme příklad obce, která podléhala duchovní vrchnosti. Tím bylo Město Touškov, kterému byl od určitého okamžiku patrimoniálním pánem klášter kladrubských benediktínů. Nebylo to v západních Čechách jediné místo: šlechtu bylo možné nalézt také v Kralovicích, patřících plaským cisterciákům.¹⁹ Obojí ukazuje, že se šlechta usazovala i na takových dominiích, tudíž přístup klášterních orgánů se zřejmě příliš neodlišoval od toho, který používaly světské vrchnosti.

Sonda se tedy zabývá městskými obcemi, které reprezentují několik typů tohoto osídlení. Jsou tu královská a horní města. Početně převažují poddanská města a městečka. Z hlediska hospodářského byla většina obcí orientována na zemědělskou výrobu, což byl ve velké míře příklad i horní Příbrami se zdejší těžbou a železářstvím.²⁰ Jinak měšťané samozřejmě vykonávali různá řemesla, orientovaná asi převážně na místní trh. Z nich nesmíme vynechat pivovarnictví, které nabylo největší důležitosti v rámci Klatov, kde se také obyvatelé ve zvýšené míře orientovali na pěstování chmelu, který měl pro ekonomiku města dosti velký význam.²¹

Je nutné se také přesněji vyjádřit ke šlechtě, která bude zde předmětem studia. Pojem šlechta se používá v pracích v několika významech. Mnohdy jsou směřováni veškerí držitelé predikátů, udělených různými instancemi, v první řadě především panovníkem. To se týká také erbovníků i prosté šlechty. Tyto však nelze počítat k vlastní šlechtě jako takové, ač

¹⁶ K rozdělení měst viz Václav ŠOLLE, *Civilní soudnictví předbřeznové v českých zemích*, Sborník archivních prací 10, 1960, s. 117 pozn. 16, 118 pozn. 17.

¹⁷ Např. Václav BŮŽEK, *Nižší šlechta v poddanských rezidenčních městech předbělohorské doby*, in: M. Kokojanová (ed.), *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18.století)*, Prostějov 1997, s. 185-199.

¹⁸ V. RYŠAVÝ, *K Augustonově*, s. 193.

¹⁹ Např. Václav KOČKA, *Dějiny politického okresu kralovického*, 1, Kralovice 1930, s. 68.

²⁰ Stanislav POLÁK, *Historický úvod*, in: B. Kopičková, *Privilegia města Příbramě*, Vlastivědný sborník Podbrdská 11/12, Příbram 1977, s. 29-30.

²¹ Viz Lenka SÝKOROVÁ, *Klatovy*, Praha 2010.

titulatura je v mnoha ohledech k nim řadí (např. „Edler von“).²² Za pravou šlechtu musíme především považovat členy stavu buď rytířského či panského. Rytířský stav představoval urozené stojící právně svým postavením až za panstvem, tudíž vlastně tvořící nižší šlechtu. Nižší šlechtu můžeme vymezit ale též na majetkovém základě. Potom je možno k ní zařadit také příslušníky panstva, jejichž jmění dosahovalo úrovně rytířstva. Zejména držitelé titulu svobodného pána v pobělohorské době mnohdy tyto charakteristiky splňovali.²³ Ke sledované skupině lze také přiřadit ty, kteří právně nebyli šlechtici v Čechách, ale titul byl jim či jejím předkům udělen mimo ně: například v zemi jejich původu (Longin z Longinu)²⁴ či v cizích službách (Stránský).²⁵ Někteří získali inkolát či rytířský titul posléze i pro Čechy,²⁶ ale ne všichni tento příklad následovali, jak se můžeme přesvědčit z různých zdrojů. Tudíž de facto nebyli příslušníky rytířského stavu Českého království.

Zmínění lidé našli své zakotvení v Čechách ne jako příslušníci šlechtických stavovských obcí, ale vlastně jakožto obyvatelé měst. Ne vždy nalezneme doklady, že by přijali městské právo, ale kupříkladu v pražských městech jsme toho u některých schopni. V tomto případě se ale jednalo o privilegovaná města. Privilegované město, kde přijetí městského práva umožňovalo získávat deskové statky, nebylo v pobělohorské době jen jediné. Na západě Čech šlo o Plzeň, ale ta zde nebude předmětem bádání.²⁷ Většina šlechty zmíněné v této práci náležela k příslušníkům některých z nejvyšších světských stavů dle Obnoveného zřízení zemského, a tudíž se vymykala nárokům na plnoprávné členství v městských obcích. Tento pobyt podobných osob z vyšších stavů ve městech byl již v předchozích staletích bodem svárů, k jejichž vyvrcholení došlo v první čtvrtině 16. století, završenými nakonec vznikem smírné Svatováclavské smlouvy z roku 1517, určujícím dokumentem pro přítomnost člena stavu pánů a rytířů ve městě i v období po Bílé hoře. Její obsah určoval některé stránky existence příslušníků vyšších stavů ve městě jakožto jejich

²² K tématu šlechty a jejich hodností existuje rozsáhlá literatura. K nižší šlechtě např.: Jiří BRŇOVJÁK, *Nobilitační spisy České dvorské kanceláře z období vlády císaře Karla VI. (1712-1740)*, Sborník archivních prací 56/1, 2006, s. 69-111; Josef MEJTSKÝ, *Příspěvky k dějinám šlechty v Čechách s připojením rodopisu rytířů Nebezských z Vojkovic*, Praha 1901.

²³ Ondřej FELCMAN, *Majetkové poměry feudální třídy v druhé polovině 17. století*, in: J. Petráň (uspořádal), *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu*, Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica 1, Studia historica 14, Praha 1976, s. 200.

²⁴ NA, Genealogicko-heraldická sbírka Wunschwitz, i. č. 679, kart. 21, Longin z Longinu.

²⁵ Johann Christian von HELLBACH, *Adels Lexicon*, Zweiter Band, Ilmenau 1826, s. 545.

²⁶ Např. Stránský (Josef August von DOERR, *Der Adel der böhmischen Kronländer*, Prag 1900, s. 221).

²⁷ K privilegovaným městům např. Karolína ADAMOVÁ, „Kladení“ *svobodných nemovitostí měšťany a městy do zemských desk*, Právněhistorické studie 22, 1979, s. 205-210; Pavla BURDOVÁ, *Desky zemské 1541-1869*, Inventář, Praha 1990, s. 9.

obyvatel. To, jak bylo již řečeno, bude jednou z oblastí zájmů této práce. Stejná smlouva upravovala také některé podmínky residencí těchto šlechticů. O nich bude řeč v druhé části.²⁸

Smlouva mezi městským stavem a šlechtou z roku 1517 nebyla jediným aktem, který se týkal soužití měšťanů s šlechtou. Bude nutné se podívat, jak rozsáhlá a jakého původu byla tato ustanovení. Nepochybně budou vzaty v potaz proměny městského práva v pobělohorské době, stejně jako právní akty panovníka. I on patřil mezi vydavatele městských privilegií, která představovala další způsob, jak regulovat šlechtu v městských zdech.

Panovníkovu vůli vykonával také správní aparát v českých zemích. Některé jeho části měly bezprostřední vliv vůči některým městům. Takto ho uplatňovaly orgány české komory v městech královských a hlavně v městech horních. V království stále existoval úřad podkomořský, kterému byla v některých záležitostech svěřena určitá skupina královských měst, a mezi nimi i Klatovy a Beroun. Zmíněné úřady se v některých záležitostech setkaly s problémy spjatými s šlechtou usazenou ve městech, a tak bude nutné alespoň do jisté míry odhalit podstatu jejich úředního jednání v těchto věcech. V případě poddanských měst byla tou hlavní bezprostřední autoritou vrchnost a její úředníci. Jejich vztahy s šlechtou ve městech nejsou tolik přímo reflektovány, i když se mohly odbývat dokonce i v rovině osobní (šlechtic vůči šlechtici). Budeme se snažit poznat i tuto rovinu vedle toho, jak vrchnost a její orgány zasahovaly do podmínek života šlechty ve městech, k čemuž se nabízí k analýze vrchnostenská privilegia či řády.

Velmi závažným problémem v předkládané práci bude role městské rady. Její kompetence se také lišily dle typů měst. Například poddanská města byla svazována požadavky svých vrchností, i když i místní konšelé měli určité pravomoci, a ty jim dávaly do rukou některé nástroje k ovlivňování určitých aspektů přítomnosti šlechty ve městech, což ukazují střípky archivních pramenů, kterými dnes disponujeme. I když městské rady bývaly obsazovány místními měšťany, tito tvořili jen malou část komunity, ač velmi vlivnou. Šlechtic se při svém pobytu ve městě nesetkával pochopitelně jen s nimi, ale i s dalšími jedinci, kteří zde buď trvale žili či město jen navštívili z různých důvodů. Městské obyvatelstvo se skládalo z lidí různého postavení. Mohli či nemuseli být také nějakým poutem spojeni právě se šlechtou, která je předmětem této práce. Vztahy městského okolí ke šlechtě budou cílem studia i za pomoci údajů farních matrik, které mohou poznatky ozřejmit, i když jsou použity také k vypracování statistik. Záznamy matrik se týkaly svateb, křtů a pohřbů, které lze zařadit k svátečním okamžikům v životě šlechtice. Ale předmětem studia nebudou

²⁸ Nejnovější edicí je: Petr KREUTZ – Ivan MARTINOVSKÝ (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*, Praha 2007.

pochopitelně jen ony, ale též každodennost. K jejímu ozřejnění je vhodné studovat i konfliktní situace, ke kterým docházelo mezi urozenci a městským okolím. Studovaná města disponují alespoň některými prameny, které jsou vhodné ke studiu těchto okamžiků života urozenců a jejich okolí.

Mnohé z konfliktních situací se udály v místech, které můžeme souhrnně charakterizovat jako veřejné prostory. Máme na mysli nejenom městské ulice, ale i další místa a budovy. Ty využívaly pochopitelně nejen osoby pocházející přímo z města samotného, ale také mimo něj. Mnohé poskytovaly prostor k tomu, aby se v nich zrcadlilo hierarchické uspořádání společnosti. Snaha o poznání presentací tohoto rozvrstvení bude ve velké míře koncentrována na městské sakrální prostory, sloužící nejenom k bohoslužbám, ale i jako místa svateb, pohřbů a křtů šlechty, která své osudy spojila s městy.

Od toho vede jen krůček k tomu, aby se pozornost obrátila k poznání role šlechty v náboženském životě měst. Přes jejich relativní nepočetnost musíme počítat například se zásluhami o vznik nových řádových komunit. K mnohým klášterům si vytvořili tito urozenci vazby, jak bude demonstrováno na příkladu Klatov, které měly jako jediné ze studovaných měst ve svých zdech tyto instituce. Barokní duchovní život se také rozvíjel okolo poutních míst vzniklých přímo v městech či v jejich bezprostředním okolí, přičemž lze vzpomenout především slavnou Svatou Horu, stojící nad Příbramí. K barokní zbožnosti také náležela náboženská bratrstva. Jejich členy se stávali příslušníci různých stavů, a mezi nimi též šlechta. Klatovy byly místem, kde existovalo několik takových konfraternit, kde se poměrně výrazně projevuje členství příslušníků vyšších stavů.

Druhým velkým okruhem témat bude městská residence šlechtice. Její podmínky v městském prostředí budou studovány různými způsoby. Kupříkladu se k nim přiblížíme skrze pojmy, používané v dobových pramenech. Na samotnou hmotnou podstatu bude pohlíženo jako na prostor, který je uzpůsoben určitému životnímu stylu. Život nižší šlechty byl spojen (převážně) s venkovským sídlem, kdežto ve městě se urozenec většinou stával majitelem či uživatelem celé či části nemovitosti, která vznikla pro potřeby člena stavu, majícího jiný životní styl, spojený často s pěstováním řemesla či obchodu. Šlechtic byl nucen tento prostor upravit k svému využití či jinak upotřebit. Toto není jediný aktivní přístup, jak šlechtic městská sídla měnil. Aktivně se mohl podílet nejen na jejich vnitřním uspořádání, ale i tváří navenek.

Residence a jejich existence v rukou šlechty byly pochopitelně ovlivňovány mnoha faktory, z nichž některé lze nalézt mezi politickými, ekonomickými a kulturní okolnostmi, úspěšně zkoumané jinými autory především pro situaci v zemských metropolích. Pro Prahu a

Brno byla také výjimečně aplikována sociálně topografická metoda,²⁹ které bude podrobeno jedno ze studovaných měst. Zde to budou západočeské Klatovy, na které se bude práce obecně orientovat nejvíce. Velký důraz bude studie klást na poznání právních okolností držby nemovitostí šlechticem ve městě, a to ať se jednalo o vlastnictví nebo o nájem. K nim také patřilo znění reversu, listiny vydávané hlavně držiteli šosovních nemovitostí z řad vyšších stavů. K jejich studiu je vhodná metoda sondy, zda aplikovaná na klatovských pramenech.

S městskými sídly má souvislost termín sídelní síť. Ač je vzpomínán v historiografii především v souvislosti s aristokracií, lze ho spojovat také s nižší šlechtou. Její část vlastnila vedle venkovských statků i různá obydlí ve městech. Pro některé z šlechticů se město stalo dokonce hlavním bydlíštěm. Seznamy těchto urozených obyvatel měst jsou důležitým pramenem k jejich poznání. Některé z nich také uvádějí služebnictvo žijící po boku šlechty v městských obydlích. Existence podobných nemovitostí měla nejenom residenční stránku, ale také hospodářskou. V ní hrálo roli především zemědělské příslušenství, které bude zahrnuto do studovaných problémů. Ovšem šlechtický dům, chalupa či dvůr také ležel v prostředí spojeném s pěstováním městských živností. Přístup k nim byl pro šlechtu velmi omezen. Přesto představují význačnou otázku, zejména v případě pivovarnictví, o kterém se dá říci, že patří k tradičním otázkám historiografie.

1.3. Literatura a prameny

1.3.1. Domácí a zahraniční výzkum šlechty ve městech

V literatuře české provenience má výzkum šlechty v rámci měst dlouhou tradici. Na jednom z předních míst stojí studie lokálního významu, které mapují určité město z hlediska zde usazené šlechty. Přístup autorů spočívá především ve výčtu rodin, tudíž se text blíží čistě genealogickému zpracování. Často jsou společně zpracovány jak rody jak erbovní, tak vyšších stavů rytířského a panského. Velmi charakteristické je pro tyto lokální souhrny rodin také kolísající kvalita. Ač tato stránka dějepisectví zůstává především otázkou období před 2. světovou válkou, ani dnes není ukončena.³⁰

²⁹ Miroslav MOUTVIC, Příspěvek k vývoji sídel šlechty ve městech, Brno v minulosti a dnes 10, 1988, s. 16-17; Jan MUK, *K stavební činnosti šlechty v Praze v 16. až 18. století*, Documenta Pragensia 9/1, 1991, s. 205-211.

³⁰ Např. František BAREŠ, *Šlechtické a erbovní rodiny v městě Boleslava Mladého v letech 1471-1620*, Mladá Boleslav 1893; Antonín RYBIČKA, *O šlechtických a erbovních rodinách čáslavských*, Památky archeologické a místopisné V, 1861, sl. 27-42; Josef STRNAD, *Rodiny šlechtické v XV. a XVI. století v Plzni usedlé*, Památky archeologické a místopisné XIV, 1889, sl. 397-408, 447-452; František TEPLÝ, *O šlechtě ve Volyni ve stol. XVI*, Časopis Společnosti přátel starožitností 11, 1903, s. 169-179.

Již ve starším dějepisectví se objevil zájem i o vlastní život šlechty ve městech. Její soužití s dalšími vrstvami obyvatel v tomto prostředí bylo presentováno hlavně jako konflikt.³¹ Konfliktnost se obecně stala základním bodem bádání o tomto tématu, což setrvává i v moderní historiografii.³²

Co spojuje dřívější tvorbu s dnešní je zájem o fenomén paláců v nejvýznačnějších centrech země jako byla Praha. Již poměrně dlouho je zkoumán z hlediska umělecko-historického,³³ v čemž v hojně míře pokračuje i moderní literatura s velkým počtem příspěvků.³⁴ Vrcholem této novější tvorby jsou také souhrnné encyklopedické práce, přinášející i další poznatky o palácových sídlech. Mimo přehledu držby jsou to zejména historické souvislosti jejich existence.³⁵

Těmto podmínkám se podrobněji věnuje i několik specializovaných prací. V nich je obrácena pozornost kromě šlechtických nemovitostí³⁶ také na vlastní komunitu šlechticů. Z tohoto hlediska je zpracováno Brno, zkoumané z hlediska podílu úředníků a soudců na vlastnictví městských nemovitostech.³⁷ Nebylo zapomenuto samozřejmě také na hlavní město království Prahu, kde mnohé historické události měly dalekosáhlé následky ohledně držby domů příslušníky vyšších šlechtických stavů. Mezi ně lze zařadit požár Malé Strany roku 1541 či také pobělohorské konfiskace.³⁸ Městské residence šlechty jsou projevem urbanizace,

³¹ František TEPLÝ, *Nesnáze Hradeckých s urozenými pány sousedy*, Časopis společnosti přátel starožitností 33, 1925, s. 108-117.

³² Např. Jaroslav MILLER a kol. (ed.), *Konfliktní soužití. Královské město - šlechta - duchovenstvo v raném novověku. Edice. Knihy pühonné a nálezové královského města Olomouce (1516-1616)*, Olomouc 1998.

³³ Karel GUTH, *Palác hrabat Příchovských na Příkopě v Praze*, Praha 1913; Karel TRÍSKA, *Černínský palác v Praze*, Praha 1940; Alois KUBÍČEK, *Pražské paláce*, Praha 1946.

³⁴ Např. Mojmir HORYNA – Pavel ZAHRADNÍK – Pavel PREISS, *Černínský palác v Praze*, Praha 2001; Petr CHOTĚBOR – Tomáš DURDÍK, *Lobkovický palác - renesance a manýrismus*, Umění 43/5, 1985, s. 411-424; Tomáš JEŘÁBEK, *Brněnský Breuner-Schrattenbachovský palác v 18. století*, Brno v minulosti a dnes 15, 2001, s. 153-170; Slavomíra KAŠPÁRKOVÁ, *Stavební historie Petrášova paláce*, in: *Olomoucké domy a paláce*, Olomouc 2003, s. 35-42; Vladimír VOLDÁN, *Ze stavební minulosti obnoveného paláce na rohu Koblížné a Běhounské ulice*, Brno v minulosti a dnes 3, 1961, s. 201-205.

³⁵ Václav LEDVINKA – Bohumír MRÁZ – Vít VLNAS, *Pražské paláce. Encyklopedický ilustrovaný přehled*, Praha 1995; Emanuel POCHE – Pavel PREISS, *Pražské paláce, 2. doplněné vydání*, Praha 1978; Tomáš JEŘÁBEK – Jiří KROUPA a spol., *Brněnské paláce. Stavby duchovní a světské aristokracie v raném novověku*, Brno 2005.

³⁶ Lenka CZAJKOWSKA – Petr CZAJKOWSKI, *Šlechtické domy v Brně v letech 1779-1920. Prostor uprostřed hradeb*, Brno v minulosti a dnes 14, 2000, s. 113-146.

³⁷ Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Šlechta v královském městě Brně v předbělohorském období*, in: *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století)*, Prostějov 1997, s. 166-184.

³⁸ Ivana DEJMKOVÁ, *Šlechtické domy a paláce v berních materiálech z let 1653-1817*, Documenta Pragensia 20, 2002, s. 12-132; Miroslav MOUTVIC, *Příspěvek k vývoji šlechtické držby nemovitostí v Praze od poloviny 17. do poloviny 19. století*, Documenta Pragensia 9/1, 1991, s. 305-315; Jan MUK, *K stavební činnosti šlechty v Praze v 16. až 18. století*, Documenta Pragensia 9/1, 1991, s. 205-211; Milada VILÍMKOVÁ, *Politické, společenské a ekonomické podmínky stavební činnosti šlechty a duchovenstva v Praze v období renesance a baroku*, Documenta Pragensia 9/1, 1991, s. 191-203.

zachyceného odbornou literaturou v posledních dvaceti letech.³⁹ Ta si také našla téma residenčních měst, v němž se dostala mimo zemské metropole. Stalo se tak ve studiích Petra Vorla a Václava Bůžka.⁴⁰

Městský dům či palác zastával v šlechtickém majetku jistou funkci. Měl ji stejně jako ostatní případná sídla svého majitele,⁴¹ který v nich strávil určitý čas. Na jejich půdě se pak odehrály jak události každodenního života urozence, tak sváteční okamžiky. Obojí byly předmětem několika důležitých studií v českém dějepisectví, které tu sáhlo k účetnímu materiálu a inventářům vzniklých při různých příležitostech, především během vypořádání šlechtických pozůstalostí.⁴²

V těchto pracích často zahlédneme rody pánů z Rožmberka a z Hradce, po kterých zůstalo zachováno relativně dosti materiálu, aby se objektem bádání stala i jejich městská sídla. To platí také o správě těchto residencí. Díky tomu vzniklo několik studií, které přibližují život osob, které se na ní podílely.⁴³ I tyto příspěvky lze řadit do širšího problematického okruhu hospodářské stránky sídel, kam náleží rovněž otázka piva. Ač střet šlechty a měšťanů v tomto podnikání je tradičním problémem české historiografie, samostatně nebyl ve vztahu k městským residencím až tolik řešen.⁴⁴

Z uvedených příkladů je jasné, jak se orientovala a stále orientuje česká historiografie v problematice šlechty ve městě. Paláce v Brně, Olomouci a hlavně v Praze byly a jsou ústředním bodem. Množství uměnovědných studií se časem podařilo obohatit zvýšeným počtem prací, které přispěly k poznání i dalších souvislostí většinou aristokratických

³⁹Petr MAŤA, *Soumrak venkovských residencí. „Urbanizace“ české aristokracie mezi stavovstvím a absolutismem*, in: V. Bůžek – P. Král, *Aristokratické residence a dvory v raném novověku*, České Budějovice 1999, s. 139-162.

⁴⁰V. BŮŽEK, *Nižší šlechta*; Petr VOREL, *Města jako sídla feudálních vrchností*, in: *Česká města v 16.-18. století*. Sborník příspěvků z konference v Pardubicích 14. a 15. listopadu 1990, Praha 1991, s. 121-138.

⁴¹Jiří KROUPA, *„...Alle Heüser als ain Corpus gedachtes unsers Fürstenthums ganz steiff beysamben verbleiben“*. *Dietrichsteinské paláce v českých zemích v 17. a 18. století*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university. Řada F-uměnovědná 47/42, Brno 1998, s. 27-49; Václav LEDVINKA, *Funkce venkovských residencí a pražských paláců jihočeské šlechty v 16. a 17. století*, in: *Život na šlechtickém sídle v 16.-18. století*, Ústí nad Labem 1992, s. 28-41.

⁴²Bronislav CHOCHOLÁČ, *Brněnské hostiny u nejvyššího zemského komorníka na konci 17. století*, in: *Nový Mars Moravicus*, Brno 1999, s. 489-498; Bronislav CHOCHOLÁČ, *Návštěvy u nejvyššího zemského komorníka. Dvůr a hosté Františka Antonína hraběte Collalta v Brně koncem 17. století*, in: V. Bůžek – P. Král, *Aristokratické residence a dvory v raném novověku*, České Budějovice 1999, s. 575-595; T. JEŘÁBEK, *Brněnský Breuner-Schrattenbachovský palác*; Michal KONEČNÝ, *Městské domy moravské barokní šlechty a jejich interiéry*, Brno v minulosti a dnes 19, Brno 2006, s. 101-115; Irena KORBELÁŘOVÁ, *Městský palác Bruntálských z Vrba v Opavě v pozůstalostním soupisu z roku 1688*, *Časopis Slezského zemského muzea, Série B-vědy historické* 54/3, 2005, s. 211-221; Václav LEDVINKA, *Rezidence feudálního velmože v předbělohorské Praze. (Pražské sídlo pánů z Hradce ve 2. polovině 16. století.)*, *Documenta Pragensia* 91. Praha 1991, s. 113-134.

⁴³Jiří KUBEŠ, *Jan Libra ze Soběnova - rožmberský hospodář v Praze a jeho každodenní život (1604-1609)*, *Pražský sborník historický* 31, 2000, s. 93-148; V. LEDVINKA, *Rezidence*, s. 122, 124.

⁴⁴Jaroslava MENDELOVÁ, *Dovoz piva do pražských šlechtických paláců v 16. a 17. století (Pražští nákladníci piva vaření a jejich boj s konkurenčním pivem.)*, *Documenta Pragensia* 9/1, 1991, s. 181-188.

residencí, jako byly některé aspekty života v nich. Ostatní méně významné lokality se po jejich boku objevují v souvislosti výzkumu sídelní sítě.⁴⁵ Jsou středem zájmu při výzkumu sídelních měst Českého Krumlova a Pardubic.

V souvislosti s paláci se setkáváme především s aristokratickými urozcenci. Nižší šlechtu nalezneme v monografiích lokalit, které byly typické pro starou historiografii, či také v souvislosti s residenčními městy. Z moderního dějepiscetví se jen malá část prací týká rytířstva,⁴⁶ z nichž některé nejsou příliš vydařené.⁴⁷

Šlechta ve městech si našla své místo také v historiografii různých evropských zemích, přičemž ne všude bylo tomuto tématu věnováno stejně pozornosti. Za nejdůležitější je nutné považovat především práce německých historiků. Jejich pozornost se upírá k období středověku a nalezneme také rozsáhlé výzkumy pro dobu raného novověku.

Zde najdeme množství prací, které zpracovávají určitou konkrétní městskou lokalitu či se věnují dějinám jednoho objektu v držení šlechty.⁴⁸ Je v nich často přítomna tematika celkového charakteru těchto residencí a význam má i užívané pojmosloví. Slovem „*Hof*“ (či také „*Adelshof*“) se v určitých německých oblastech označoval šlechtický městský dům, kdežto obdobné měšťanské stavby byly nazývány jednoduše „*Haus*“. Výzkum šlechtických nemovitostí tu samozřejmě také zapadá do dějin architektury. Vyskytují se jak konkrétní stavební dějiny určitých objektů, tak i určení obecných charakteristik městských sídel či

⁴⁵ K sídelním sítím viz Jaroslav PÁNEK, *Život na šlechtickém sídle v předbělohorské době*, in: *Život na šlechtickém sídle v 16.-18. století*, Ústí nad Labem 1992, s. 9-27; Jiří KUBEŠ, *Zásobování sídel Petra Voka z Rožmberka potravinami (1592-1602)*, Jihočeský sborník historický 68, 1999, s. 255-289; Petr VOREL, *Sídelní síť Františka Antonína Šporka ve světle vývoje raně novověkých šlechtických rezidencí v Čechách 16.-18. století*, Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice. Série C. = Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, 2002, s. 7-16.

⁴⁶ Např. Karel PLETZER, *Mikuláš Humpolec z Tuchoraze v Českých Budějovicích*, Jihočeský sborník historický 63, 1999, s., 47-60.

⁴⁷ David NOVOTNÝ, *Lorenc Košín a "městská šlechta" v Heřmanově Městci*. Sborník prací východočeských archivů 11, 2007, s. 19-36.

⁴⁸ Eugen MÜLLER, *Die Adelshöfe der Stadt Münster in Westfalen, nebst einem Anhang. Die Münsterischen Adelsgesellschaften*, Münster 1921; Martin WACKERNAGEL, *Adelshöfe und Schloß in Münster*, Berlin - München 1948.

přímo stavebních typů.⁴⁹ K podobným analýzám se dobře hodila nově založená renesanční města v Německu.⁵⁰

Německá literatura se neobrací pouze na stavební struktury, ale orientuje se samozřejmě i na vlastní osoby šlechticů, kteří své životy spojily s městy. K tomu využila také prameny osobní povahy jako kroniky,⁵¹ korespondenci či testamenty.⁵² Historiografie je zainteresována ve studiu stavovské identity šlechty, která se mohla projevovat v různých rovinách. V tomto smyslu lze interpretovat i funerální památky,⁵³ stejně jako charakter a poloha staveb či pozemků domů v městech.⁵⁴ Města jsou též pojata jako hospodářská základna pro šlechtu v ní usazenou.⁵⁵ Můžeme zodpovědně říci, že daná země disponuje inspirující kvantitou prací k tomuto tématu, která se věnuje mnohým problémům. Těžiště tohoto výzkumu musíme v posledních desetiletích hledat v západoněmeckém Münsteru.

Určitá množina prací k otázce šlechty ve městech vznikla též v britské historiografii.⁵⁶ Nám bližší budou práce vzniklé ve středoevropském prostoru. Své místo si téma našlo ve slovenském dějepisectví. Šlechta v některých městech a její právní a daňové podmínky se

⁴⁹ Fred KASPAR, *Höfe in der Stadt. Bürger, Bauer, Edelmann. Minden - Sonderfall oder beispielhaft?*, in: *Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Marburg 1998, s. 155-168; Mechthild SIEKMANN, *Adelshöfe in der Topographie der Stadt Münster*, in: *Der Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Marburg 1998, s. 295-308; Martin MÖHLE mit einem Beitrag von Barbara RINN, *Die ehemalige Ritterstraße in Lübeck. Wohnsitze der städtischen Führungsgruppe vom 14. bis zum 18. Jahrhundert*, in: *Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Marburg 1998, s. 225-241; Bernd MÜLLER, *Adelshöfe in Lemgo*, in: *Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Marburg 1998, s. 243-260; Michael SPRENGER, *Adelshöfe und Bürgerhäuser im sozialtopographischen Gefüge der Stadt Rinteln*, in: *Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Marburg 1998, s. 309-320.

⁵⁰ Thorsten ALBRECHT, *Adelshöfe in Bückeburg im frühen 17. Jahrhundert*, in: *Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Marburg 1998, s. 9-24; Guido v. BÜREN, *Der Adelshof der Familie von Reuschenberg in der idealen Stadt- und Festungsanlage der Renaissance in Jülich*, in: *Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Marburg 1998, s. 85-100.

⁵¹ Thekla GEHRMANN, *Drohungen, Schimpf und Tätlichkeiten. Auseinandersetzungen der Familie von Münchhausen mit der Stadt Bodenwerder im 18. Jahrhundert*, in: *Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Marburg 1998, s. 121-138.

⁵² Anke HUFSCHEIDT, *"Dar eine vom Adel erlich inne wonnen muge". Bewohnerinnen von Adelshöfen im Weserraum*, in: *Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Marburg 1998, s. 139-154.

⁵³ Karin TEBBE, *Epitaphien adeliger Auftraggeber in städtischen Kirchen des Weserraums*, in: *Der Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Marburg 1998, s. 321-332.

⁵⁴ Michael SPRENGER, *Adelshöfe und Bürgerhäuser im sozialtopographischen Gefüge der Stadt Rinteln*, in: *Der Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Marburg 1998, s. 309-320.

⁵⁵ Holger RABE, *"So haben auch etzliche vom Adel, die daherumb in der Nachbarschaft wohnen, in dieser Stadt ihr Handelung ...". Adliger Immobilienerwerb und seine Motivation am Beispiel der ostwestfälischen Kleinstadt Höxter. Ein Beitrag zum Thema "Adelshof"*, in: *Der Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Marburg 1998, s. 261-277; Roland LINDE, *Der Burgmannenhof in Horn*, in: *Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Marburg 1998, s. 179-198.

⁵⁶ Jennifer GRANT, *The Gentry of London in the Reign of Charles I*, *University of Birmingham Historical Journal* 8, 1962, s. 197-202; Frank KILVINGTON, *A Gentleman's Life in Soho and St Albans, 1660-1689*, *The Gorhambury Account Books for Sir Harbottle Grimston and Sir Samuel Grimston. Herts Past & Present*, 3rd ser., 1 (Spring 2003), s. 19-24.

staly námětem článků Diany Duchonové.⁵⁷ Jednotlivým městům se věnují i další badatelé.⁵⁸ Odborná literatura také reflektovala existenci palácových staveb v Bratislavě.⁵⁹ K jejich kulturním souvislostem přispívají svojí tvorbou slovenští muzikologové.⁶⁰ Ze sousedních zemí se šlechtě ve městech věnují někteří polští badatelé,⁶¹ kteří jsou též zainteresováni na problematice paláců a sídel v metropolích.⁶²

1.3.2. Prameny a možnosti jejich interpretace

Práce o šlechtě ve městech je pojatá jako sonda, při níž jsou studována určitá města. Jejich výběr byl ovlivněn jednak jejich polohou, ale také dochovaným archivním materiálem. Vybrané lokality též náležejí k městům, která měla v raném novověku různá právní postavení, z čehož též plyne rozdílná struktura pramenů k jejich studiu. Nejjednodušeji je můžeme rozdělit na města a městečka poddanská a na města podřízená králi. Přitom i tyto skupiny nebyly vnitřně nikterak homogenní. Už jenom prosté rozdělení na města a městečka o tom svědčí.

Prameny k výzkumu měst všech typů lze nalézt na úrovni zemské, přičemž mnohé z centrálních úřadů uplatňovaly přímý či zprostředkovaný vliv především na některé druhy měst, podřízené králi. Většina těchto úřadů prošla mezi Bílou horou a koncem sedmileté

⁵⁷Diana DIKÁČZOVÁ, *Príspevok k problematike šľachty vo vybraných slobodných kráľovských mestách Bratislavskej stolice v 17. a na začiatku 18. storočia*, Historické rozhľady 3, 2006, s. 283-309; Diana DUCHOŇOVÁ, *K problematice aristokracie v Trnave v 17. a 18. stolytí*, in: Forum historiae 2/2, 2008, 14 s; Diana DUCHOŇOVÁ, *Mestské sídla šľachty v Trnave a malokarpatských mestách v ranom novoveku*, in: Život pražských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby, Praha 2009, s. 575-589.

⁵⁸ Např. Mária HEŠKOVÁ, *Šľachta v Žiline v 18. stolytí*, in: Zemianstvo na Slovensku v novoveku. Časť 1, 2009, s. 317-321.

⁵⁹ Např. Anna FUNDÁRKOVÁ, *Bratislavský palác Pavla Pálffyho*, in: Život pražských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby, Praha 2009, s. 557-574.

⁶⁰ Janka PETOCZOVÁ, *Príspevok k výskumu hudobnej kultúry šľachtických rezidencií a mestských sídel v 16. a 17. stolytí*, in: Život pražských paláců (šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby), Praha 2009, s. 633-646.

⁶¹ Např. Ewa BARYLEWSKA-SZYMAŃSKA, *Domy szlachty w osiemnastowiecznym Gdańsku*, in: Život pražských paláců (šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby), Praha 2009, s. 505-533.

⁶² Např. Kamila FOLLPRECHT, *Szlacheccy wlascciele kamienic Rynku krakowskiego od XVI do XVIII wieku*, in: Život pražských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby, Praha 2009, s. 399-410; Dariusz GLÓWKA, *Rezydencje magnackie w Warszawie w XVII wieku*, in: Život pražských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby, Praha 2009, s. 591-607; Małgorzata WYRZYKOWSKA, *Barokowe palace lojalistycznej arystokracji i cesarskich urzedników we Wrocławiu w orbicie wpływow Wiednia i Pragi (na wybranych przykladach)*, in: Život pražských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby, Praha 2009, s. 219-239.

války velkými proměnami, což se týkalo zejména místodržitelství a české komory.⁶³ Ty byly za vlády Marie Terezie transformovány v zastoupení a komoru, přičemž ani toto uspořádání nevydrželo válečné události, tudíž rokem 1763 vzniklo české gubernium.⁶⁴ Různé peripetie měly také materiály vzniklé z produkce těchto úřadů. I zbytky, které z nich zůstaly, jsou samozřejmě nutné pro výzkum nejenom měst podřízených panovníkovi. Co se týče místodržitelské agendy, tak do ní náležely různé spory. Byly to také nesrovnalosti mezi vrchnostmi a měšťany, které dokáží ilustrovat okolnosti života v poddanských městech, kde k jeho pochopení neexistuje někdy příliš jiných pramenů. Do oněch materiálů také místy pronikla problematika šlechty, jak ukazuje mimo jiné příklad Všerub. Šlechtická otázka se objevovala i v obsahu privilegií, které se obecně stávala častým sporným momentem mezi poddanskými městskými obcemi a jejich vrchnostmi v době pobělohorské. Pro jejich studium musíme nutně využít fondy, vzniklé při vedení zemské správy, i když vlastní vyhotovení lze většinou dohledat v městských archivech. K místodržitelství pochopitelně nepronikly jenom takovéto spory, ale tento úřad a jeho nástupci řešily i nesrovnalosti mezi šlechtici. Lze demonstrovat na všerubském příkladě, že otázky spojené s držením městské nemovitosti, vzniklé mezi dvěma urozenci, doputovaly až na tuto úroveň. Z jejich pramenů bylo také v minulosti čerpáno při výzkumu pobělohorských konfiskací, které pro Čechy uskutečnil T. V. Bílek.⁶⁵

V souvislosti s místodržitelstvím nesmíme také pominout jeden významný pramen, kterému se dostalo v nedávné době edice. Jedná se o Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Je to nezastupitelný zdroj, jehož využití je samozřejmě také bohužel omezeno z hlediska dochování. Bohužel se přiznání některých panství do dnešní doby nedochovala, což se týká i této studie, protože nejsou k dispozici pro mnohá místa. Přesněji řečeno jen málo ze zde studovaných lokalit má dochován tento soupis či vznikl v době, kdy žádná šlechta ve městě nesídlila, což je příklad zejména Berouna. K poznání šlechtické společnosti však může posloužit v případě Příbrami. Ale i zde způsob, jakým byl seznam vytvořen, není dokonalý. Lépe je použitelný v těch městech, kde dle něj bezpečně poznáme všechny obyvatele jednotlivých domů. Obecně z něho obdržíme údaje o tom, kteří šlechtici sídlili v daných lokalitách, a také se dozvíme o jejich čeledi a poddaných. Informace o čeledi nás přivádějí i

⁶³ K místodržitelství: František ROUBÍK, *Místodržitelství v Čechách v letech 1577-1749*, Sborník archivních prací 17/2, 1967, s. 539-603.

⁶⁴ Viz František ROUBÍK, *K vývoji zemské správy v Čechách v letech 1749-1790*, Sborník archivních prací 19, 1969, s. 41-188.

⁶⁵ Tomáš Václav BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, I, Praha 1882; Tomáš Václav BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, II, Praha 1883.

k domům či dvorům těch šlechticů, kteří ve městech přímo nesídlili, ale vydržovali v nemovitostech služebníky, či tyto stavby pronajímali.

Nejenom v oblasti daní se můžeme obracet na fondy vzniklé se vznikem berní ruly a tereziánského katastru.⁶⁶ Tyto fondy jsou podkladem k poznání zdanění šlechty ve městech a také k poznání postavení urozených obyvatel jakožto zemědělců. Poznáme z nich jaká byla rozloha a charakter jimi vlastněné půdy či počty hospodářských zvířat. Místy se také dozvíme i o jejich vztahu k městskému pivovarnictví, což platí pro tereziánský katastr a jeho přiznání a vizitace. Někdy je však těžší vůbec šlechtu v obdobných pramenech identifikovat, neboť například v berní rule často nejsou uváděny celá jména s predikáty.

V době pobělohorské také úřadovalo několik soudů na zemské úrovni, vybavených různými pravomocemi. Pro šlechtu a svobodný majetek to byl zemský soud. Jeho psanou agendu vyřizoval úřad desek zemských. Písemnosti z jeho působnosti obecně představují nejvýznačnější zdroj poznatků o šlechtě. Primát mezi nimi hrají zemské desky.⁶⁷ V rámci tématu šlechty ve městech nás tyto archiválie informují několikerým způsobem. Jsou v nich obsažena data o majetku šlechty, která vlastnila statky, na kterých se nacházela města a městečka. Jinak šlechta v nich usazená se místy objevuje v popisech těchto obcí, v nichž se jejich majetky ocitají vedle držitelů z ostatních stavů. Takové povahy jsou odhady a místy i dílčí cedule.

Z hlediska držitelů městských realit je situace odlišná. Do desek zemských příslušela skupina nemovitostí, vyňatých z pravomoci městských rad, a příslušných k zemskému soudu. Většina se jich nacházela na území pražských měst. Ale do desek zemských pronikly také nemovitosti, které byly například prodávány jako příslušenství deskových statků, a přitom ležely v poddanských městech jiného majitele nebo na šosovní půdě královských měst, a zároveň nebyly vyňaty z působnosti městských soudů. Výjimečně se takové nemovitosti objevují i samostatně. Najdeme je také v odhadech, dílčích cedulích. Měly by se nacházet i v popisech pozůstalostí šlechticů.

V zemských deskách objevíme i další způsoby zacházení s různými nemovitostmi v podobě postupů, ujednání či ujmoutí se dědictví po šlechticích, kteří zemřeli bez sepsání testamentu. Testament představuje zásadní typ dokumentu, který nalezneme v deskách zemských. Pokud máme kšaft šlechtice, který bydlel ve městě, je většinou intabulovaný právě

⁶⁶ Ke katastrům je základní prací Josef PEKAŘ, *České katastry 1654 -1789*, Praha 1932. K tereziánskému katastru také viz Emil HRADECKÝ, *Tereziánský katastr, Rozbor fondu*, Sborník archivních prací 6/1, 1956, s. 105-135.

⁶⁷ K deskám zemským viz Pavla BURDOVÁ, *Desky zemské. (Rozdělení po stránce obsahové a formální)*, Sborník archivních prací 43/2, 1993, s. 347-439; Václav LETOŠNÍK, *Die böhmische Landtafel*, Praha 1944.

zde. Závět' šlechtice bývá často jediným ego-dokumentem, který k této vrstvě nižší šlechty můžeme získat. Z něho mimo nejzásadnější informace, jako bylo určení dědice, se dozvídáme také o odkazech, vypovídající i o vztazích testátora ke kostelům a klášterům ve městech, které si také mohl případně dotyčný vybrat jako místo svého posledního odpočinku. Texty kšaftů upozorňují také na osoby, stojící ve službách šlechtice a poddané, pokud jim byly odkázány peníze či milosti, nebo byly postoupeny do služeb někoho jiného.

Desky zemské disponují i dalšími rozličnými typy zápisů. Byly hojně využívány k zápisu dluhů a případným následným zacházením s tímto dluhem. Když dluhy přerostly určitou mez, došlo na obstavení majetku a následné úkony. Úpadek šlechtice pak provázelo vyhotovování seznamů dluhů, odhady majetku dlužníka a jiné právní akty. Ze zkoumaného vzorku měst však takový příklad úpadku v deskách neznáme.

V deskách zemských je možno se setkat také se spornou agendou, přičemž podrobnosti trestného jednání tu příliš obsaženy nejsou. Ty jsou v některých případech vyhledatelné ve fondu vzniklého z činnosti královského prokurátora. Desky zemské představovaly také jedno z míst, kde lze nahlédnout do městských privilegií, kam byla vkládána do příslušných kvaternů. V jiných pramenech jsou pak často tyto listiny citovány jako opisy právě z těchto desek.

Významným soudem k poznání šlechty ve městě může být také komorní soud, který byl spojený se soudem dvorským.⁶⁸ Bohužel docházelo k proměnám kompetencí komorního soudu a zužovala se skutková podstata případů, které řešil. Proto jsou nejobsažnější informace získatelné z jeho agendy přibližně do 1. poloviny 17. století. Ale také zde se často zápasí s nezachovalostí archiválií, takže ne vždy máme v rukou všechny typy aktů u těchto soudů: žaloby, svědomí, rozsudky atd. Ale z některých z nich je možné zjistit rozličné podrobnosti a okolnosti sporů, které se dostaly k tomuto soudu. Minimálně pomáhají odhalit různé urozené osoby, které se usadily ve městech. Takto lze použít také fond s pozůstatky agendy purkrabského soudu, které jsou skromnějšího rozsahu.

Pro studium městského prostředí je bezesporu nutné se obrátit také na fond, který uchovává materiálie vzešlé z jednání apelačního soudu, zřízeného v 16. století jako odvolací od městských soudů.⁶⁹ Představuje též význačný zdroj informací ke studiu kriminality v raném novověku. Jakožto odvolací instance se jeho jednání dotklo předmětu této studie. Na

⁶⁸ Literatura o komorním soudu referuje především o době předbělohorské době (např. Petr KREUZ, *Postavení a působnost komorního soudu v soustavě českého trestního soudnictví doby předbělohorské v letech 1526-1547*, Praha 2000).

⁶⁹ K dějinám soudu viz Václav ZDENĚK, *Dějiny král. appellačního soudu na Hradě Pražském, nyní vrchního soudu v Praze od roku 1548-1933*, Praha 1933.

případy před tímto tribunálem, v nichž figurovala šlechta, odkazují také některé zápisy městských knih, i když pravděpodobně se na tuto úroveň dostalo jen málo sporů, což by osvětlil samozřejmě podrobnější celkový výzkum.

Na zemské úrovni působilo také několik úřadů, které se přímo podílely na dozoru nad městy, které byly podřízeny panovníkovi. I zde se kompetence lišily podle toho, jaký právní status ony městské obce požívaly. V této práci jsou studována dvě královská města, přičemž se jedná o ty, které byly podřízeny dozoru královského podkomořího. Z činnosti jeho úřadu vznikly materiálie, jejichž pozůstatky jsou dnes chovány ve fondu Zemský podkomořský úřad v Národním archivu.⁷⁰ I do nich pronikly některé záležitosti spojené s šlechtou ve městech. Konkrétně musíme nahlédnout do podkomořských register, která se však dochovala jen do roku 1714, tudíž nepokrývají celé potřebné období. Navíc se jedná jen o dokumenty vydané samotným úřadem, k nimž chybí listy zaslané přímo z měst, které nelze vždy nalézt přímo v městských fondech.

Česká komora je bez diskuse jeden z nejvýznamnějších úřadů, stojící nad městy, která byla podřízena panovníkovi. Přítomnost šlechty ve městech v některých oblastech dosti souvisela s financemi měst, což je dobrý důvod se zabývat fondy, které obsahují archiválie tohoto úřadu, později zrušeného během tereziánských reforem, kdy jeho agendu převzal nástupnický úřad representace a komora. Materiál české dvorské komory není chován jednotně, ale musíme se obrátit na více fondů. Jsou to především Stará a Nová manipulace spolu s Českou komorou v Národním archivu.⁷¹ Sem se například dostalo několik sporů ve zmíněných královských městech.

Ještě význačnější byla role komory vůči městům, které jí byly přímo podřízeny. Mezi ně patřila také města horní, jejichž status byl odlišný od královských měst. A mezi nimi nalezneme i Příbram. Současně byl komoře podřízen úřad mincmistra, který taktéž uplatňoval dozor nad horními městy spolu s dalšími články horní správy. Autor při svém výzkumu musel i na základě inventáře fondu Vrchní horní úřad Příbram v Národním archivu konstatovat, jak jsou velmi malé zbytky části této správy.⁷²

Pro mnohé další stránky života v městech bychom našli podrobnosti, kdybychom měli v ruce dostatek informací také ze strany nižších složek správy pobělohorského státu. To proto, že některé záležitosti měst a šlechty byly řešeny i na úrovni krajské. Však většina písemností krajských hejtmanů dodnes zmizela, a tak je nutné se opřít především o ty

⁷⁰ K dějinám úřadu: Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomořský v Čechách*, Praha 1881.

⁷¹ K fondům Národního archivu z proveniencie české komory viz *Státní archiv v Praze. Průvodce po archivních fondech*, Praha 1960, atd.

⁷² Ludmila KUBÁTOVÁ, *Vrchní horní úřad Příbram 1547-1907*, Inventář, Praha 1959.

zbytky, které uvízly například v městských archivech nebo v místodržitelských či komorních fondech.

Další zdrojem pramenů o šlechtě ve městech mohou být také materiály vzešlé ze strany urozců samotných. Zde rovněž můžeme rozlišovat mezi těmi, kteří vlastnili nemovitosti v městech a vrchnostmi nad městy a městečky, ve kterých žili a vlastnili reality jiní šlechtici. Vrchnostmi také byly některé duchovní instituce, což je příklad Města Touškova či Kralovic, kde v této roli nalezneme kláštery mnišských řádů.

V první řadě nás bude zajímat, jak mohou být prospěšné vrchnostenské zdroje. V ideálním případě můžeme zkoumat rodinný archiv, ústřední správu a archiv velkostatku, ve kterých se nacházejí jednak zbytky soukromé písemné pozůstalosti členů rodiny majitele, ale hlavně patrimoniální správy. Z oblasti správy to mohou být urbáře, seznamy poddaných, vrchnostenské řády, korespondence či gruntovní knihy, což odviselo též od charakteru městských obcí.⁷³ Obdobným materiálem mohly disponovat také klášterní archivy, ve kterých podobně jako v rodinných archivech a dalších fondech světských vrchností je teoreticky možné pátrat po korespondenci se šlechtou, usazenou na panstvích. Praxe však ukazuje většinou omezený rozsah tohoto materiálu. Například co se týká Všerub, jsou využitelné k dějinám šlechty v jisté míře jen informace, obsažené v paralelně vedených gruntovních knihách při velkostatku Kunějovice.⁷⁴ Jenže ty spadají až do pozdějších doby a dublují se s tím, co můžeme získat z městských knih. Rodinné materiály vlastníků zde studovaných poddanských měst se téměř nedochovaly. Výjimkou jsou ty, které se nějakým způsobem dostaly do rodinného archivu Vrtbů, přinášející ke studovanému tématu jen naprosté drobnosti.⁷⁵ Co se týče Radnic a jejich majitelů, tak jsme na tom ještě hůře. Stejně tak musíme počítat s nedostatkem informací, které poskytují zbytky kladrubského klášterního archivu. Výjimku v této nouzi představuje rodinný archiv Černínů z Chudenic, vrchnosti švihovské. Autor se opřel o údaje z tohoto archivu, které využil pater Zeman ve svých dějinách Švihova.⁷⁶

Ze strany majitelů nemovitostí ve vybraných městech nemůžeme počítat s žádnými prameny, neboť se jejich rodinné archivy nedochovaly ani v rámci velkostatků či jiných rodinných archivů. Výjimku v tom nemohou být snad ani někteří členové panského stavu ve

⁷³ Viz Miloslav KOŠTÁL, *Archivy velkostatků a jejich majitelů. (Předneseno ve zkratce na celostátní pracovní poradě v Brně v červnu 1956)*. Archivní časopis 1, 1957, s. 7-15; Vladimír VOLDÁN, *Šlechtické a velkostatkářské rodinné archivy jako soubory osobních pozůstalostí*, Slovenská archivistika 4, č. 2, 1969, s. 46-49.

⁷⁴ Jsou neorganicky vloženy do fondu Velkostatek Kunějovice v Státním oblastním archivu Plzeň, pracoviště Klášter.

⁷⁵ Viz Jiří TYWONIAK, *Vrtbovský rodinný archiv - Konopiště 1549-1823*, Inventář, Praha 1963.

⁷⁶ Fr. TEPLÝ, *Františka Zemana Kniha o Švihově a okolí*, Přeštice 1927.

městech zakoupení: například Kocové z Dobrše. Po tomto nejdříve rytířském a posléze panském a hraběcím rodu sice zůstal rodinný archiv, ale k městským nemovitostem v Klatovech v jeho archiváliích nic ke studiu nenacházíme.⁷⁷

Součástí vrchnostenských archivů bývá také agenda spojená s patronátním právem. Královská města tímto právem disponovala, tudíž se tyto materiály vyskytují v městských fondech. Většinou se z nich dochovaly pouze kostelní účty. Jestliže chceme bádát o vztahu místního kostela a šlechty, je dobré nahlédnout i sem. V této práci je především využita jedna z knih kostelních účtů farního kostela v Klatovech, která svým rozsahem postihuje poměrně dlouhý úsek konce 17. století a 1. třetiny století následujícího. Je využitelná zejména pro výzkum pohřební praxe šlechty a i pro činnost kostelníků, kteří spravovali majetky šlechticů, kteří farnímu kostelu odkázali celá svá jmění. Zcela nezbytný pramen představují matriky.⁷⁸ Pro výzkumy na různá témata jsou v práci použity především matriky ze dvou rozdílných městských obcí: jako představitel poddanského světa matriky všerubské, pro královské město matriky klatovské. Matriky jsou použity i k výzkumu vztahu šlechty k řeholním institucím ve městech. Ty se nalézaly ze všech studovaných míst jen v Klatovech, pokud nepočítáme příbramskou Svatou Horu. Archiválie samotných klatovských klášterů nejsou k výzkumu šlechty ve městech příliš vhodné z toho důvodu, že obsahují poměrně malé množství dochovaného materiálu.

Nejdůležitějším pramenem pro výzkum šlechty ve městě je obsah fondů, vzniklých z činnosti městské správy samotné. V nich se opět objevuje rozdíl mezi prostředím poddanských měst a městy královskými, a jak bylo řečeno, i mezi jednotlivými poddanskými obcemi existovaly rozdíly v míře autonomie správy, což mělo vliv na skladbu pramenů. Zde zmíněná poddanská místa Všeruby, Město Touškov, Radnice a Švihov patřila mezi ta, která vedla vlastní agendu, o čemž dodnes svědčí její zbytky, chované v okresních archivech pro Plzeň-sever, Rokycany a Klatovy Ty sestávají téměř výhradně z městských knih,⁷⁹ kterých však, jak ukazuje příklad Města Touškova, jejich samospráva nevedla velký počet. Nejvíce se v těchto fondech vyskytují knihy trhové, které jsou základem pro poznání zakoupení majetku

⁷⁷ Vladimír BYSTRICKÝ, *Státní oblastní archiv v Plzni. Průvodce po archivních fondech*, 3, Praha 1976, s. 79-82.

⁷⁸ K matrikám viz např. Karel DOSKOČIL, *Vývoj farních matrik v českých zemích ve světle právních předpisů*, Časopis rodopisné společnosti československé v Praze 12/2, 1940, s. 41-50; Eduard MAUR, *Církevní matriky jako historický pramen (se zvláštním zřetelem k historické demografii)*, Sborník archivních prací 20/2, 1970, s. 425-457; Eduard MAUR, *O počátcích a vývoji církevních matrik se zvláštním zřetelem k českým poměrům*, Historická demografie 3, 1969, s. 4-19, atd.

⁷⁹ Z literatury k městským knihám např. Jiří ČAREK, *Městské a jiné úřední knihy Archivu hlavního města Prahy*, Praha 1956; Václav VOJTÍŠEK, *O studiu městských knih českých*, Praha 1916; Ludmila SULITKOVÁ, *Vývoj městských knih v Brně ve středověku*, Brno 2004.

ve městech. A mnohdy i jediným pramenem použitelným k tomuto výzkumu z celého zbytku archivu. To lze říci především o Radnicích a Švihovu. Jejich výtěžnost ovlivňuje též to, že nejsou dochovány pro celé období, což je případ opět Švihova. Ostatní místa disponují trhovými knihami, které sahají až do předbělohorské doby. Vzácně je doplňují také knihy pamětní. Z dalších dochovaných knih jsou použitelné i některé knihy obligací: ve Všerubech do nich byla přepsána závěť jedné ze zde sídlících šlechticů, i když zápisy takového druhu pro měšťany lze nalézt i v trhových knihách, podobně jako ojedinělé měšťanské svatební smlouvy. K vlastnímu životu šlechty v poddanských městech a městečkách mají trhové knihy či knihy obligací jen omezenou vypovídací hodnotu. K jeho poznání jsou nutné především prameny pojednávající o jednání městských rad. Však radní protokoly či manuály jsou ve fondech městeček všeobecně velmi vzácné. A pokud někdy existují, tak se může stát, že v nich nalezneme často pouze předávání purkmistrovského úřadu,⁸⁰ což ohromující výpovědní hodnotu samozřejmě nemá. Z toho hlediska je výjimečné Město Touškov, což byl také jeden z důvodů, proč bylo toto místo zařazeno do sondy. V pozůstatcích jeho archivu se totiž nachází jeden z radních manuálů, jehož charakter zápisů je takový, že se stává užitečnou pomůckou k poznání života zdejší společnosti, k níž náležela též šlechta. Bohužel je omezen jen na krátký časový úsek.

Dnešní archivní fondy disponují v případě zmíněných poddanských míst velmi omezenými možnostmi pro studium jejich dějin. V případě těch měst, která byla nějakým způsobem podřízena panovníkovi, tomu bývá většinou jinak, zejména když se jednalo o královská města Klatovy a Beroun a poměrně význačné horní město Příbram. Ale i zdejší pozůstatky staré městské správy nejsou takové, jaké by měly být. I ony obsahují jen velmi málo použitelného aktového materiálu pro výzkum šlechty. Ale na druhou stranu nabízejí mnoho potřebných pramenů, které u poddanských měst v ruce absolutně nemáme. Fond Archiv města Klatovy je chován v Státním okresním archivu v Klatovech. Archiv města Beroun nalezneme v Státním okresním archivu v Berouně. A konečně příbramské materiále jsou uloženy ve fondu Archiv města Příbram (měšťanský magistrát) ve Státním okresním archivu v Příbrami.

Však jako jinde je především nutné poznat, kteří šlechtici ve městě byli zakoupení. Primárně k tomu slouží knihy trhů, patřící k agendě nesporného soudnictví. Stejně jako u poddanských měst platí, že v nich nebyly zapsány veškeré provedené trhy a převody. A to i v případě, že je doplňují knihy památné. Stejně druhy knih obsahují také další druhy smluv,

⁸⁰ Např. SOKA Plzeň-jih se sídlem v Blovicích, fond Archiv města Kasejovice, i. č. 505, manuál 1656-1745.

v nichž figurovala šlechta. Myšleny jsou různá porovnání a rovněž reversy. S majetkem ve městě souvisí i další knihy nesporného soudnictví, kam byly zapisovány různé finanční záležitosti. Mezi ně náleží knihy obligací, kde se můžeme seznámit také s finančními konexemi šlechty s měšťany.

Do stejné skupiny patří také knihy inventářů a odhadů. Ty příliš nerozhojňují informace o příslušnících vyšších stavů ve sledovaných městech. Ze studovaných měst, která podléhaly králi, máme jen jediný inventář šlechtické osoby. Stejně tomu je i s testamenty, které je nutné u většiny jedinců nutně hledat v jiných zdrojích, především v deskách zemských, vedených při zemském soudu, kterému byli páni a rytíři příslušní, což se týká rovněž i jejich svatebních smluv, vyskytujících se v městských knihách rovněž velmi výjimečně. Pokud by se někteří z nich stali měšťany některého města, jejich přijetí bychom našli v knihách, patřící do stejné skupiny knih jako knihy jmenované v předchozích řádcích, ale v Příbrami, Klatovech či Berouně pro takové zápisy nenalezneme specializované archiválie. Vyskytují se ovšem mezi zápisy v protokolech ze zasedání městských rad. To jsou všeobecně naprosto klíčové a nezastupitelné prameny pro studium života ve městech. Z hlediska šlechty zde usazené se z nich dozvídáme nejvíce o právním postavení šlechtických sídel: zachycují proces zápisu do městských knih, vznik reversu. Také je nutné se na ně orientovat při výzkumu sporů, které vznikly mezi urozenci či jejich služebníky a jejich městským okolím, neboť jmenovaná města dnes nemají ve svých fondech dochováno příliš velké množství specializovaných knih, kam byly obdobné spory zapisovány. Tyto knihy náležejí ke spornému soudnictví a představovaly místa pro umístění žalob, svědomí a výpovědí. Díky tomuto nedostatku nedostáváme tolik plastický obraz konfliktů. Navíc porozumění sporů z radních protokolů je často zhoršeno způsobem, jak jsou zápisy v nich formulovány.

Ovšem tyto radní protokoly jsme schopni obsahově doplnit z dochované městské korespondence. Nezachovala se sice ve vybraných městech ve své originální formě ve velkém množství, ale to je místy vyvažováno existencí kopiářů. V klatovském městském archivu je jich řada původem ze 17. až 18. století. Už z principu obsahují tyto knihy jen komunikaci jedné ze stran. Ve výjimečných případech známe i reakce adresátů. To se týká prakticky skoro jen podkomořského úřadu.

Zmíněné příklady nevyčerpávají samozřejmě možnosti městských archivů jako informačních zdrojů. Pokud chceme poznat například otázky vaření piva, pak je třeba zalistovat i v mnohých materiálech, vzniklých speciálně v souvislosti s výrobou a prodejem tohoto nápoje. Šlechta však nehrála stejnou roli v jednotlivých městech v tomto podnikání.

Klatovy byly příkladem jednoho takového modelu. Zmíněné prameny však nepřinášejí potřebnou sumu poznatků k tomu, abychom odhalili důvod, proč takové uspořádání vlastně vzniklo. Ostatní městské archivy také neobsahují potřebné archivní zdroje k jasnému osvětlení vztahu šlechty ve městě k výrobě piva.

Teoreticky bychom měli podrobněji poznat z některých městských archiválií další stránku existence šlechty ve městech, ke které také přinášejí poznatky už zmíněné katastry. Tím je myšleno zdanění městských nemovitostí či dokonce samotných osob urozců. Speciálně těmto otázkám se věnovalo několik pramenů, které vznikaly v městských kancelářích. V nich byly vedeny knihy berní, městských sbírek či repartic. Doplňovaly je soupisy domů, opisy katastrů, revizitace berní ruly. Města, která jsou předmětem této sondy, však trpí obrovským deficitem takových pramenů. Mezi dochované jednotliviny této povahy můžeme započítat kupříkladu klatovskou knihu šacunků.

Měst a městeček se celkově týká rozmanitá směs pramenů. Z městských knih dokážeme určit mnoho šlechticů, kteří v nich získali některou nemovitost. Podstatně horší jsou informace k těm, kteří žili ve městech jen v nájmu. O nich vypovídají prameny jen více méně náhodně. Naprosto výjimečně někdo z nájemníků vlastnil některý deskový statek či jiný majetek mimo město, který tvořil hospodářskou základnu pro takového uroence. Desky zemské jsou pramenem, kde lze ověřit, kdo k těmto vlastníkům patřil a kdo nikoliv. Pokud takový urozenec chtěl držet či najímat nemovitosti v určitém městě či městečku, musel se přizpůsobit podmínkám, jaké v těchto obcích panovaly. Ty lze jen částečně zkonstruovat na základě městských privilegií, reversů a dalšího materiálu, neboť nejenom tyto prameny mají podstatné mezery. Závažná absence informací existuje zejména na ose šlechtic - vrchnost či obec - vrchnost v poddanských městech. Analogicky tomu je v určité míře i v případě měst královských a horních a jejich kontrolními orgány českou komorou a zejména horní správou.

Vůbec nejhůře je možné zkoumat vnitřní život šlechtických residencí ve městech. Jak již bylo řečeno, jsme schopni o samých stavbách říci zdánlivě mnoho. Městské knihy přinášejí část majetkových změn těchto domů, dvorů či chalup, i když z nich často nepostřehneme například střídání příslušníků jednotlivých šlechtických rodů. I z dalších městských archiválií víme něco o právním statutu těchto nemovitostí. Ale do jejich vnitřního života vidíme jen velmi málo. Týká se to například i uspořádání a zařízení šlechtických domů. V tomto ohledu nedisponujeme pro vybraná města a městečka na Plzeňsku a Podbrdsku takovým bohatstvím pramenů jako je tomu u deskových domů v Praze. O něco lépe jsou poznatelní vlastní obyvatelé staveb nalézajících se v rukou příslušníků vyšších stavů. Ty přibližují hlavně soupisy různého původu. Mezi ně řadíme soupis poddaných podle víry či

přiznání měst k placení daní. Objevují se v nich nejenom sami šlechtici, nýbrž i jejich služebnictvo.

Různí obyvatelé domů vystupovali v rozličných sporech, které vznikaly s městským okolím, a následně je řešili především konšelé. Niter domů a vztahů uvnitř se tyto spory téměř netýkaly. Je to pochopitelné, neboť například konšelské instrukce de facto nepřímo zapovídaly zásahy městských rad uvnitř domů, i když samotná šlechticova čeleď dle Svatováclavské smlouvy pod jejich pravomoc spadala. Ovšem místy některé městské úřady (rychtář) tato omezení porušily a vnikly do domů, což se setkalo s nevolí jejich majitelů, a pak i úřadů, jak o tom bude ještě více referováno níže.

2. Šlechtic jako člen městské komunity

2.1. Šlechtic jako příslušník městské komunity podřízený normám a autoritám

Šlechtic byl osobou, jejíž zakotvení v raně novověké společnosti mělo být dle dobového práva odlišné od zakotvení měšťana. Oba rozdělovalo příslušenství k jiným částem raně novověké společnosti. Šlechtic jako příslušník stavu rytířského nebo panského byl měšťanu, tedy plnoprávnému členu městské komunity, stavovsky nadřazen. Toto kodifikuje Obnovené řízení zemské, rozhodující zákoník pro dobu pobělohorskou. Příslušnost ke jmenovaným stavům měla také mnohé další důsledky právní, zejména co se týče podřízenosti soudní. Zde měl nejvýznačnější postavení zemský soud, sídlící na Pražském hradě. Když šlechtic koupil či najal nemovitost ve městě, octnul se v prostoru, který byl právně založen jinak. Dům či dvůr, ve kterém žil nebo ho jen vlastnil, náležel k městu a řídil se jeho pravidly.⁸¹ Na úrovni obcí to byla městská rada, kontrolovaná přímo shora v různé míře buď patrimoniální vrchností, nebo orgány, podřízenými v určité míře české komoře. Nad nimi tu byly samozřejmě pravomoci místodržitelství, zastupující krále, a jeho prodloužená ruka krajský hejtman, který ovšem v královských městech měl jen omezenou pravomoc. Královská města jako člen městského stavu byla také jinak zdaněna než šlechtický majetek v podobě dominikálu. Stejně tak v poddanských městech a městečkách se daňová zátěž konstruovala na jiném základě.

2.1.1. Šlechta ve městě jako objekt zemského, městského práva a právních aktů panovníka

Otázku šlechty ve městě jako zvláštní problém je možné také nalézt v několika raně novověkých právních aktech nejrůznějšího druhu. Nejvýznačnějším zákonem týkajícím se existence šlechty ve městech byla bezesporu Svatováclavská smlouva z roku 1517.⁸² Platnost této smlouvy potvrdilo Obnovené zřízení ve svém článku A XXXV.⁸³ Její hlavní podstatou bylo vyjasnění kompetencí soudů při sporech měšťanů a šlechty. Také určila příslušnost

⁸¹ Musíme počítat se zvláštním statutem deskových domů.

⁸² K otázkám vzniku této smlouvy viz: Jindřich FRANCEK, *24. 10. 1517. Svatováclavská smlouva. Urození versus neurození*, Praha 2006; Karel MALÝ, *Svatováclavská smlouva. Třídní kompromis mezi šlechtou a městy z roku 1517*, Acta Universitatis Carolinae, Iuridica, Vol. II. No. 2, 1956, s. 195-222.

⁸³ Hermenegild JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo a Zřízení Zemské dědičného království Českého*, Praha 1888, s. 48-49.

záležitostí domu v držení šlechtice před městský soud. Jiné dokumenty zemského práva již k této problematice nic nového nepřinesly.

Ziskem nemovitosti ve městech šlechtic zasáhl do oblasti vymezené především městským právem. Městskému právu dominoval přes celé 17. a 18. století zákoník Pavla Kristiána z Koldína, stvrzený Obnoveným zřízením zemským jako podpůrný pramen.⁸⁴ Tento zákoník taková ustanovení obsahuje, ovšem byla přejata ze Svatováclavské smlouvy. Městské právo upravovaly také konšelské instrukce. Byly vydány 1628, dále pak 1650 a 1706.⁸⁵ Nejvýznačnější z nich jsou ty, které vydal Ferdinand III., což dokazuje přítomnost jejich exemplářů v mnoha městských kancelářích. Ty instruují městské rady ohledně dohledu nad náboženskou situací ve městě či zachovávání pořádku. Zde přikázaná nařízení se také nepřímo týkala i šlechtických „gruntů“. Ovšem s tím, že jestliže nejsou dodržována, musí o tom být informováno místodržitelstvo, tudíž rady tak vylučuje ze zásahu na této půdě, ale nezabývá je dohledu nad podobnými nemovitostmi.⁸⁶ Tímto jsou ovšem všeobecná ustanovení pro období pobělohorské zřejmě vyčerpána, ale byly tu i další právní akty, které ovlivňovaly tuto úzkou problematiku.

V této oblasti také fungovala přímá vůle panovníka. Setkáváme se s projevem královské normotvorby v dvojitým smyslu. Jsou tu především privilegia, která ovlivňovala charakter městského života po dlouhé časové úseky od doby svého vydání. Zde musíme rozlišovat podle charakteru jednotlivých měst. Panovníká privilegia, vydaná poddanským městům a městečkům, upravovala toliko jejich erby či trhy,⁸⁷ kdežto privilegia měst pod královskou jurisdikcí obsahovala i další ustanovení. Regulaci šlechty lze najít v privilegiích těchto měst, mezi nimiž byly také rozdíly ve statutu. Příkladem mohou být privilegovaná královská města jako Plzeň, královská města podřízená podkomořímu jako Klatovy či horní město Příbram. Plzeň a Příbram se mohly na základě těchto listin chovat ke šlechtě již před Bílou horou, Klatovy až za vlády Ferdinanda III. Jednotlivá privilegia jsou obsahově odlišná. Jestliže se pomocí udělené výsady podařilo Plzeňským příslušníky vyšších stavů ze svého města téměř odstranit, privilegia dalších dvou míst s jejich přítomností počítají a upravují jejich přítomnost. Klatovské privilegium přišlo s podmínkou, že si nesmí nikdo z vyšších stavů ve městě ani na předměstí zakoupit dům nebo pozemky bez toho, aby se reversem

⁸⁴ Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Povšechné české dějiny právní*, Druhé doplněné vydání, Praha 1900, s. 52.

⁸⁵ J. ČELAKOVSKÝ, *Povšechné české dějiny*, s. 55.

⁸⁶ Archiv města Plzně (dále AM Plzeň), fond Rukopisy, i. č. 78, sign. 4e113, fol. 5-5v.

⁸⁷ Antonín HAAS, *Pravomoc českého krále nad poddanskými městy a městečky*, Pražský sborník historický 4, 1958, s. 153-184.

zavázal, že bude s ostatními podstupovat městská břemena.⁸⁸ Praxe zavazování reversy již však byla předtím v Klatovech praktikována, jak bude ještě ukázáno. Příbramské privilegium je mnohem důkladnější a zaobírá se dalšími okolnostmi života šlechty ve městě. Nejenom že zavazuje šlechtu k odvádění všech městských břemen jako měšťany, ale připouští její účast na pivovarnictví či dolování. Šlechtě nařizuje přísahu úředníkům a pokojné a slušné chování, ale výslovně ji vylučuje z městské správy a přijetí městského práva.⁸⁹ Zmíněný článek privilegia byl reakcí na přítomnost šlechty v tomto městě. Však bylo mnoho měst, kde šlechta bydlela a její privilegia tuto problematiku vůbec neřešila. Tak tomu bylo i v Berouně.

Privilegia byla nejdůležitějším panovnickým dokumentem regulujícím přítomnost šlechty v určitém městě. V příslušných fondech či sbírkách nařízeních můžeme najít také další akty, které vznikaly k řešení této problematiky. Týkaly se ale sporných situací v pražských městech. Zabývaly se některými otázkami, řešenými samozřejmě i v jiných městech, jak to přibližují jejich fondy. Jednalo se o vklad nemovitostí do městských knih, dluhy, předkupní právo města na tyto domy či o odvádění kontribuce z nich.⁹⁰

2.1.2. Vrchnost a šlechta ve městech

V této stati je pod pojmem vrchnost myšlen světský či duchovní feudál, mající pravomoc nad poddanskými městy a městečky. Představoval autoritu, ovlivňující určitými způsoby život v obci, nad kterou měl svoji pravomoc. Toto ovlivňování se lišilo podle statutu jednotlivých míst. Rozdílné bylo zasahování vrchnosti do hospodaření ochranných měst a městeček, majících určitou soudní autonomii na základě privilegií a místních zvyklostí, a do městeček, která takového statutu nedosáhla.

Znakem ochranných měst bylo také odvádění ročního platu, zvaného Schutzgeld.⁹¹ Příklad takového odvádění lze nalézt ve Všerubech, kde místní měšťané platili smluvené úroky ve výši 40 kop grošů na cínové misce. Z nich bylo 20 kop považováno za částku, která je odváděna za „Schutz“,⁹² za ochranu. V mnoha ohledech byla tato města řízena svou radou, ale vrchnost si ponechávala kontrolu městského hospodaření. V jiných městečkách, která

⁸⁸ Státní okresní archiv Klatovy (dále SOKA Klatovy), fond Archiv města Klatovy (dále AM Klatovy), i. č. 45, K29, paměti Václava Vojtěcha Voříška.

⁸⁹ Božena KOPIČKOVÁ, *Privilegia města Příbramě*, in: Vlastivědný sborník Podbrdská 11/12, 1977, s. 151.

⁹⁰ Např. Národní archiv Praha (dále NA), fond Stará manipulace (dále SM), i. č. 2728, sign. P130/86, kart. 1899; Johann Jacob von WEINGARTEN, *Codex Ferdinando-Leopoldino-Josephino-Carolinus*, Prag 1720, pag. 405, 577.

⁹¹ Václav ŠOLLE, *Civilní soudnictví předbřeznové v českých zemích*, Sborník archivních prací 10, 1960, s. 117 pozn. 16.

⁹² NA, fond SM, i. č. 1739, sign. K160/1, kart. 407.

nespadala do kategorie ochranných, byly pravomoci vrchností mnohem rozsáhlejší. Ta přenechávala měšťanům jen vedení pozemkových knih a nesporné soudnictví. V jiné skupině městeček už i tuto agendu ovládala vrchnost.⁹³

Bylo zmíněno, jak panovník zasahoval do poddanských měst a městeček tím, že jim uděloval privilegia určité povahy. Privilegia také vydávala vrchnost samostatně. Ta byla jiného obsahu. Je to možné opět demonstrovat na příkladu Všerub. Jak bylo již řečeno, tyto listiny určovaly celkový charakter městečka jako ochranného v otázkách patronátního práva, odúmrtí, pivovarnictví, jurisdikce městské rady a dalších.⁹⁴ Většina všerubských privilegií vznikla před Bílou horou a ovlivňovala život v městečku po následující období. Bohužel zde nemáme informace, jak zde byly tyto dokumenty potvrzovány. Praxe vrchností jiných poddanských měst a městeček často směřovala k tomu, že buď je odnímal, či místo starých původních privilegií vydávala jiná, v kterých byla práva obcí více okleštěna.⁹⁵ Je také dobré se zajímat o to, zda tyto právní akty také regulovaly šlechtu, která se mohla zde zakoupit, podobně jako tomu bylo v panovnických privilegiích pro města, stojící pod přímou pravomocí krále a jeho úřadů. Ač některá ze zde pojednávaných poddanských městeček a měst měla ve svých zdech šlechtu již před stavovským povstáním (Město Touškov), žádné vrchnostenské privilegium se tímto problémem nezaobíralo. Ale že taková byla měšťanům vydávána, svědčí příklad městečka Chříč (okr. Plzeň-sever), kde se problému týkala listina udělená jeho pánem Jindřichem Jakubem Týřovským z Einsiedlu.⁹⁶

Dalším typem dokumentu vydaným k regulaci městského prostředí ze strany vrchností byly řády. Zabývaly se například některými detaily fungování správy obce a nepřímo samozřejmě tak ovlivňovaly i život zdejší šlechty podobně jako ustanovení vrchnostenských privilegií. Ze skupiny poddanských městeček v této sondě je znám řád pro Město Touškov z 18. století, který však nezná nějaké speciální ustanovení, týkající se speciálně příslušníků vyšších stavů.⁹⁷ Máme zde k dispozici jen jeden vzorek, což je ovšem málo k tomu říci, že tyto řády obecně nepočítaly s otázkou šlechty ve městech.

Jakmile pán či rytíř zakoupil nebo najal dům či dvůr v poddanském městě či městečku, dostával se do prostoru, který mohl být podřízen často jinému příslušníkovi stejného stavu. Rozdíly mezi nimi plynuly z jejich postavení v rámci panského či rytířského stavu či také

⁹³ V. ŠOLLE, *Civilní soudnictví*, s. 117 pozn. 16, 118 pozn. 17.

⁹⁴ NA, fond SM, i. č. 2699, sign. P106/V-33, kart. 1811.

⁹⁵ Viz Lidmila DĚDKOVÁ, *Ochranná municipální města v Čechách*, Sborník archivních prací 28, 1978, s. 292-355.

⁹⁶ Václav KOČKA, *Dějiny politického okresu kralovického*, 1, Kralovice 1930, s. 369-370.

⁹⁷ Wenzel MAYER, *Obrigkeittliche Verordnungen aus dem 17. und 18. Jahrhundert*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 40, 1902, s. 364-368.

z velikosti jejich majetků. Ale bylo zde i několik věcí, které je spojovalo, související nejenom s obecnými mezilidskými vztahy. Můžeme začít už tím, že majitel panství mohl být svědkem na svatbě či kmotrem dětí šlechtice, usazeného v městě na jeho panství.⁹⁸ Při pohledu na přehled těchto urozených obyvatel a držitelů domů se může též objevit otázka, jak byli tito šlechtici v příbuzenském vztahu k vrchnosti a zda z tohoto vztahu mohly pro ně plynout nějaké důsledky. Bohužel se zde badatel pohybuje na velmi tenkém ledě, neboť nemá v rukou dostatek informací pro některé úvahy. Případ Radnic ukazuje na specifický ráz residenčních měst, kde najdeme mezi majiteli domů příbuzné rodu hrabat z Bubna a Litic, kteří byli tehdejší vrchností. A nejednalo se pouze o provdané dcery z tohoto panského rodu, jako byla paní Marie Josefa Felnerová z Feldecku,⁹⁹ ale také zde existovaly samostatné investice do nemovitostí ze strany jiných členů užší rodiny majitelů dominia. Manželka majitele panství zde sama kupovala domy a ze smluv neplyne, že tu vystupovala v roli vrchnosti,¹⁰⁰ která tu ostatně sídlila v městečku na zámku. I v jiných lokalitách, které nebyly sídelní, najdeme příbuzné vrchnosti. Ve Všerubech držela dům Kateřina Barbora Varlejchová z Bubna, rozená Kyšperská z Vřesovic, sestra a dcera držitelů zdejšího panství,¹⁰¹ a v pozdějších letech také Sybila Josefa Zádubská ze Šontálu, teta majitele Jana Maxmiliána Kyšperského.¹⁰² V případě posledně jmenované můžeme najít jisté známky zvýhodnění této držitelky nemovitostí v městečku. Už samotné domy jí byly prodány přímo vrchností,¹⁰³ a též se její osobě dostalo odpuštění platů a dalších povinností po dobu jejího života.¹⁰⁴ To je důkazem, že taková možnost podpory vůči příbuzenstvu byla možná, ale o posouzení dalších forem nemáme bohužel více informací. A to ani v případě přímého prodeje vrchnostenských domů v městských obcích: Marie Josefa Felnerová z Feldecku i Kateřina Barbora Varlejchová si totiž koupily dům od místních sousedů.¹⁰⁵ Celkově však příbuzní představovali jen malý podíl mezi veškerými majiteli domů z vyšších stavů.

⁹⁸ Např. všerubská vrchnost František Albrecht Kyšperský z Vřesovic byl svědkem na svatbě Heřmana z Harnachu roku 1692 (Státní okresní archiv v Plzni (dále SOA Plzeň), fond Sběrka matrik, sign. Všeruby 1, matrika oddaných, fol. 17).

⁹⁹ Státní okresní archiv Rokycany (dále SOkA Rokycany), fond Archiv města Radnice (dále AM Radnice), tržová kniha 1735-1768, fol. 29.

¹⁰⁰ SOkA Rokycany, fond AM Radnice, tržová kniha 1735-1768, fol. 240-241.

¹⁰¹ Státní okresní archiv Plzeň-sever se sídlem v Plasích (dále SOkA Plzeň-sever), fond Archiv města Všeruby (dále AM Všeruby), tržová kniha 1685-1745, fol. 76-76v; NA, fond Genealogicko-heraldická sbírka Wunschwitz (dále Wunschwitz), i. č. 1335, kart. 42, Vřesovec.

¹⁰² NA, fond Genealogická sbírka Dobřenský, i. č. 1270, Zádubský ze Šontálu.

¹⁰³ SOkA Plzeň-sever, fond AM Všeruby, tržová kniha 1685-1745, fol. 426-426v.

¹⁰⁴ NA, sign. DZV 287, fol. O20v.

¹⁰⁵ SOkA Plzeň-sever, fond AM Všeruby, tržová kniha 1685-1745, fol. 76-76v; SOkA Rokycany, fond AM Radnice, fond AM Radnice, tržová kniha 1735-1768, fol. 293.

Vedle příbuzných lze sledovat v poddanských městech i jinou skupinu šlechty, spojenou s jejími vrchnostmi. Ta stála v jejich **službách**. Jednalo se o dlouhodobější vztah, který se lišil od drobných služeb, se kterými se můžeme také v pramenech setkat. Příkladem může být přítomnost Václava Hýzrle z Chodů při obnově rady v městečku Blovicích.¹⁰⁶ Tyto jednorázové záležitosti se lišily od přijímání míst hospodářských úředníků na statcích a panstvích světských či duchovních vrchností. Někteří z těchto urozených úředníků zakoupili domy v městech či městečkách na majetcích svých zaměstnavatelů. Můžeme mezi ně započítat Matěje Gotfrída ze Žebnice, který roku 1642 zastával funkci „správce panství kumberského“,¹⁰⁷ patřící Janu Weikartovi Vřesovcovi z Vřesovic, vrchnosti Města Touškova. Ze Všerub, Švihova, Přestic či Radnic nejsme informováni o nikom jiném než o všerubském Heřmanu z Harnachu, který býval na bělském panství Kyšperských lesním pojezdným.¹⁰⁸ Naproti tomu trhové knihy těchto míst přinášejí i některá jména zařaditelná k erbovníkům,¹⁰⁹ kteří se jakožto měšťané také mohli aktivně účastnit na správě města jako členové městské rady.¹¹⁰ Ale nejvíce ve vybraných městech nalezneme domy úředníků bez jakýchkoliv titulů. Nešlechtici také tvořili většinu v této profesní skupině.¹¹¹ Tedy profil všech těchto úředníků odpovídal zjištěním z jiných míst, kde se projevoval ústup rytířů z tohoto druhu kariéry a setkáváme se maximálně s lidmi, kteří obdrželi titul, ke kterému nenáležela příslušnost k vyšším stavům.¹¹²

Jinou možností kariéry spojenou s osobou vrchnosti bylo členství v jeho **dvoře**. Z pramenů víme, že v rámci služebnictva, obklopujícího knížecí¹¹³ a některé hraběcí české rody i vysoké církevní hodnostáře,¹¹⁴ se vyskytovali také příslušníci vyšších stavů. Někteří z těchto dvořanů rytířského či panského původu si koupili domy na panstvích jejich zaměstnavatelů. Typickou částí dvora, kde sloužili urození, byla stáj. Na pozici stájmistra najdeme také Klaudia Arnošta, svobodného pána Tunkla z Brníčka, usazeného v městečku

¹⁰⁶ Státní okresní archiv Plzeň-jih se sídlem v Blovicích, fond Archiv města Blovice, manuál radní 1718-1769, fol. 12.

¹⁰⁷ SOKA Plzeň-sever, fond Archiv města Město Touškov (dále AM Město Touškov), kniha trhů 1561-1659, K2, fol. 33-33v.

¹⁰⁸ NA, fond SM, i. č. 1739, sign. K160/1, kart. 407, 1719 svědomí Heřmana z Harnachu.

¹⁰⁹ Např. Maxmilián Košín z Freidenfeldu, důchodní písař kladrubského kláštera (SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, kniha trhů 1637-1709, K3, fol. 308-309).

¹¹⁰ Zmíněný Košín byl v Městě Touškově také primátorem (Např. SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, kniha purkmistrovských počtů 1655-1731, K63, fol. 660).

¹¹¹ Např. SOKA Plzeň-sever, fond AM Všeruby, trhová kniha 1685-1745, fol. 325-325v.

¹¹² Karel WASKA, *Vrchnostenští hejtmani a poddanské městečko Úterý v 16. a 17. století*, in: Poddanská města v systému patrimoniální správy, Sborník příspěvků z konference v Ústí nad Orlicí 12. - 13. září 1995, Ústí nad Orlicí 1996, s. 85-93; Pavel MATLAS, *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní? Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17.-18. století*, Praha 2011, s. 25.

¹¹³ Např. NA, sign. DZV 712, fol. N2v-N5v.

¹¹⁴ Například NA, fond Wunschwitz, i. č. 886, kart. 28, Pickhardt z Grünthalu.

Strážově u Klatov. Své místo získal při hraběti Morzinovi, strážovské vrchnosti, sídlící na Opálce.¹¹⁵ Osoba z téhož rodu, Ferdinand Zdeněk Tunkl z Brníčka, byla zase spojena s hrabaty Černíny z Chudenic, švihovskou vrchností. Při dvoře této velmožské rodiny strávil nějaký čas jako páže a na jejich panství získal ve Švihově městské nemovitosti.¹¹⁶ Zde uvedené příklady dvorského angažmá šlechty usazené v poddanských lokalitách však vypovídají, že se jednalo spíše o několik málo jedinců, přesto taková vzájemná pouta mezi nimi a vrchnostmi měst existovala.

Ostatní byli s ní spojeni především vlastnictvím či nájmem nemovitostí v městské lokalitě, která jí podléhala. Ke vzájemným stykům šlechty a vrchnosti či jejich orgánů docházelo především v procesu zisku nemovitosti ve městě. Že vůle majitele panství hrála při trzích svoji roli je znát i z formulí v trhových smlouvách v knihách, které byly vedeny u všech rad zde projednávaných měst a městeček. Nejen, že zde najdeme, že zapsání do městských knih bylo provedené s vědomím vrchnosti, ale také samotný trh byl jí povolen.¹¹⁷ Tento souhlas šel většinou společně s povolením samotné rady města. Nevyskytoval se však u veškerých realizovaných trhů, ale jmenované formule jsou znamením vstupu vrchnosti do tohoto procesu. Hlouběji nahlédnout do tohoto děje umožňuje spor Všerubských s vrchností svobodným pánem Kyšperským z Vřesovic v roce 1725. Z něho je poznat, že zde existoval úzus, že prodej šlechtici měl být měšťany vrchnosti ohlášen, aby sama vyjevila svoji vůli. Pak ho teprve schvalovala rada a dala vepsat do městských knih. Příklad Švihova dokumentuje, že vrchnost mohla naprosto ignorovat názor města a šlechtě dát povolení, ač to místní měšťané odmítali.¹¹⁸

V pramenech se setkáváme s trhy, se kterými majitel souhlasil a dal i souhlas k jejich zaknihování. Již méně víme o případech, kdy tomu bylo naopak. K absenci poznání procesu přispívá jak nedostatek pramenů ze strany měst, tak také na druhé straně nemáme příslušná akta ze strany fondů, kterých byla původcem vrchnost. Neznáme tudíž tolik nezdařených trhů ve městech či městečkách, ani často důvody, proč se neuskutečnily.¹¹⁹ Akta ze sporu Všerubských nás výjimečně přímo upozorňují na to, že svobodný pán z Vřesovic si vyhradil sporný dům koupit sám pro sebe. Jinde je jen obtížněji odhadovat, proč ta či ona nemovitost nebyla prodána některému rytíři či pánu. Zcela jistě se do řady důvodů dostalo i to, že jednalo

¹¹⁵ SOA Plzeň, fond Sbirka matrik, sign. Strážov 2, zápis z 12. 10. 1690; sign. Strážov 3, pag. 217.

¹¹⁶ Fr. TEPLÝ, *Františka Zemana Kniha o Švihově a okolí*, Přeštice 1927, s. 239.

¹¹⁷ Např. SOkA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, kniha smluv 1704-1786 (1789), K4, fol. 315.

¹¹⁸ Fr. TEPLÝ, *Kniha o Švihově*, s. 230.

¹¹⁹ Některé nevydařené trhy známe mimo Všeruby také v Kralovicích (V. KOČKA, *Dějiny*, 1, s.68).

prostě o trh členovi vyššího stavu.¹²⁰ O to, že ne všechny vrchnosti stáli o prodeje této společenské skupině, svědčí vydané zákazy určené městským radám. Na jejich existenci ukazuje jeden z nich, vzácně ingrosovaný v touškovské pamětní knize. Tento dekret kladrubského kláštera je datován 11. dubnem 1701.¹²¹ Ale nejbližší trh s příslušníkem vyššího stavu se udál již 7. května 1701,¹²² tudíž tyto zákazy měly jistě někdy velmi krátký život. Jejich důležitost přesto zřejmě nesmíme podceňovat, neboť se dostal do památné knihy, i když jeho text tvrdí, že to bylo vlastně opakování příkazu. Tudíž už v minulosti obdobná regulace ze strany kláštera vzešla.¹²³

Hojné zakupování šlechtou v některých lokalitách opět svědčí o tom, že zde nebyly kladeny této společenské skupině překážky.¹²⁴ Jinde prameny připomínají asi místy i určitou benevolenci vrchnosti, jestliže se podařilo některé domy šlechticům získat bez povolení.¹²⁵ Další doklady hovoří o tom, že vrchnost vlastně sama místy aktivně pomáhala, aby se nemovitostí ve městech dostávaly do držení šlechticů.¹²⁶ A bylo to prostřednictvím toho, že sama mohla zcela nezávisle rozhodovat o domech a pozemcích, které v městech přímo držela. A bylo jich někdy i velké množství.¹²⁷ Ve Všerubech například šlechticům různé místní vrchnosti od Bílé hory do roku 1763 prodaly nejméně 9 domů, jeden domek a jednu chalupu. Ze 41 šlechtických trhů domů byla skoro čtvrtina uskutečněna mezi vrchností a jiným šlechticem. V jiných lokalitách to mohl být i větší podíl, jak ukazuje příklad Radnic.¹²⁸ Právě s tímto místem je také v pramenech zmíněno i nucené vykupování domů. Ty však nepřinášejí žádné poznatky k tomu, abychom poznali, jak se k němu stavěla samotná šlechta, vůči které nemohlo být použito ze strany vrchnosti takových nátlakových prostředků jako vůči měšťanům. Nicméně zmíněné chříčské privilegium ukazuje na nutnost se vyprodat, pokud nebudou odváděny řádně veškeré povinnosti náležející k domům, platící také osobám z vyšších stavů.¹²⁹

S otázkou koupi domu také souvisela existence reversu, kterých ale máme z poddanského prostředí velmi málo. Revers vydal rovněž Jan Antonín Schirndingar u příležitosti trhu, který všerubská vrchnost nakonec neschválila a byl zrušen. Vlastní text

¹²⁰ Tak tomu mohlo být v Kralovicích 1674 (V. KOČKA, *Dějiny*, 1, s. 68).

¹²¹ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, pamětní kniha 1637-1741, K28, fol. 81.

¹²² SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, kniha trhů 1637-1709, K3, fol. 447-448v.

¹²³ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, pamětní kniha 1637-1741, K28, fol. 81.

¹²⁴ Město Touškov, Všeruby.

¹²⁵ Např. Švihov (Fr. TEPLÝ, *Knihy o Švihově*, s. 239).

¹²⁶ NA, fond SM, i. č. 2911, sign. R11/10, kart. 1924.

¹²⁷ Např. všerubská vrchnost držela před rokem 1753 pět měšťanských domů (NA, sign. DZV 287, fol. 019v).

¹²⁸ NA, fond SM, i. č. 2911, sign. R11/10, kart. 1924, výpis z trhových knih.

¹²⁹ V. KOČKA, *Dějiny*, 1, s. 370.

reversu máme v rukou až v případě exempláře zaknihovaného v touškovských městských knihách. Z jeho znění plyne, že byl spíše určen městské radě než majiteli panství, zde kladrubskému benediktinskému opatství. Ale byl do městských knih vepsán na vrchnostenský rozkaz.¹³⁰ Tato skutečnost vede k možnosti, že vepsání reversu do městských knih bylo možná událostí velmi řídkou, záležející z velké části na vůli vrchnosti. Bohužel ale nemáme dosud tolik pramenů, abychom mohli říci něco více o vztahu vrchností k reversům šlechty.

Městský majetek v poddanském prostředí také podléhal odúmrti. Její podrobnosti mohly být určeny privilegii. Ve Všerubech se jí věnovala listina, vydaná Karlem Kokořovce z Kokořova roku 1589, která dávala sousedům a obyvatelům obce možnost kšaftovat. Pokud ovšem někdo zemřel bez závěti či příbuzných, měla jeho pozůstalost movitá i nemovitá být rozdělena na tři díly. Jeden díl měl připadnout farnímu kostelu, druhý špitálu, třetí následně obci. V knihách se však také setkáme pravděpodobně s jistou formou odúmrti nejenom místního měšťana, ale také zdejšího šlechtice. Roku 1661 totiž prodala společně vrchnost a městská rada dům se dvěma lány po Davidovi Šanovcovi ze Šanova, který na vrchnost spadl, přičemž peníze z tohoto trhu přijala také sama vrchnost. Bohužel k tomuto případu nemáme více informací. Ale mohla by vrchnost nárokovat tak velkou část odúmrti v podobě městského majetku zejména na základě toho, že v městečku nevznikl špitál, a vlastnila též patronátní práva ke zdejšímu kostelu. Snad také mohl být rytíř David Šanovec navíc u majitelů panství zadlužen. I když pozadí je nejasné, znamená to, že i příslušníci vyšších stavů se museli přizpůsobit odúmrtní praxi poddanských městských lokalit, když obecně šlechtická odúmrt' byla vyřešena jinak, neboť při neexistenci jakéhokoliv dědice majetek zemřelého propadl panovníkovi.

V souvislosti s vykonáváním vrchnostenských práv nad nemovitostmi v městečkách lze z pramenů soudit i na další způsob zasahování do majetku. Drobné zmínky mluví o přejímání zadlužených nemovitostí, které ovšem ve většině případů je doloženo spíše ze strany obcí. A tíživá finanční situace se nevyhýbala jen běžným měšťanům, ale i mnohým příslušníkům šlechty, kteří se usazovali v těchto městech a městečkách. Na toto může poukazovat případ Anny Žofie Harnachové, rozené Broumové z Miřetic. Dne 10. května 1712 byla totiž uzavřena ve Všerubech smlouva, podle které byly bělské vrchnosti odevzdány téměř veškeré polnosti, aby ona zaplatila staré a nové dluhy na nich, a i plnila další náležitosti, plynoucí jejich z držení. Úmluva ukazuje jednak na stránku finanční, ale vzhledem k několika dalším známkám zde hrály roli i jiné podmínky. Možná již nebyla původní

¹³⁰ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, kniha smluv 1704-1786 (1789), K4, fol. 7c-7cv.

majitelka v takovém psychickém či fyzickém stavu, aby mohla pečovat o své pozemky. Pod smlouvou byl totiž rovněž podepsán její bratr, Heřman Vratislav Broum z Miřetic.¹³¹ Anna Žofie nejspíše zemřela jen krátkou dobu po vzniku tohoto ujednání, totiž dne 4. června 1712 ve věku 67 let.¹³² Samotný text smlouvy na druhou stranu netvrdí, že k jejímu sepsání došlo z příčiny projevů stáří či nějaké nemoci paní Harnachové.

Existovaly samozřejmě také jisté povinnosti, které vyplývaly z držení majetku v poddanských městech a městečkách, a byly směřovány vůči vrchnostem. Jejich výčet najdeme často přímo v trhových smlouvách o domy s pozemky či i o samostatné pozemky. Byly obdobné těm, které plnili z obdobných realit i místní měšťané. K jejich vykonávání se také šlechtici zavazovali i v reversech, kde byly povinnosti obecně zmíněny. Povinnosti se lišily dle jednotlivých míst, což se týkalo také míry odvádění roboty, kterou pochopitelně vykonávala šlechticova čeleď. Například Město Touškov bylo na základě privilegia Viléma Vřesovce z Vřesovic z roku 1645 od roboty osvobozeno.¹³³ Ve Všerubech byli místní měšťané zavázáni robotou sečením. Míru odvádění můžeme posoudit například na základě robotního seznamu z roku 1722, v němž se nacházejí i příslušníci vyšších stavů, kteří zde tehdy drželi majetek. I oni odváděli roboty dle rozlohy svého polního majetku. Množství odváděných služeb odpovídalo jeho rozloze stejným poměrem jako u ostatních nešlechtických držitelů.¹³⁴ Na druhou stranu prameny připomínají také slevy určitých povinností ze strany vrchnosti. V případě paní Zádubské odpuštění platů bylo snad ovlivněno jejím příbuzenstvím s majitelem panství.¹³⁵ Prameny také znají ze strany majitelů panství odpuštění částek některým zadluženým šlechticům.¹³⁶

2.1.3. Šlechta v královských a horních městech a hierarchie úřadů

2.1.3.1. Zemská a krajská správa

Jeden z návodů chování městské rady ke šlechtě je obsažen v aktu městského práva, v konšelských instrukcích Ferdinanda III. pro královská a věnná města. Osmý článek se týká gruntů vyšších stavů a církve a privilegovaných domů. Je zároveň vztažen ke všem ostatním článkům. Jejich nedodržování na jmenovaných místech mělo být hlášeno místodržícím, jsou

¹³¹ SOKA Plzeň-sever, fond AM Všeruby, trhová kniha 1685-1745, fol. fol. 132-132v.

¹³² SOA Plzeň, fond Sbirka matrik, sign. Všeruby 1, matrika zemřelých, pag. 3.

¹³³ Jan WALTER, *Město Touškov*, Město Touškov 1993, s. 19.

¹³⁴ NA, fond SM, i. č. 1739, sign. K160/1, kart. 407, robotní seznam.

¹³⁵ NA, sign. DZV 287, fol. O20v.

¹³⁶ SOKA Klatovy, fond Archiv města Švihov, kniha trhová 1707-1834, fol. 158.

tudíž vlastně vyjmuty z pravomocí rady.¹³⁷ Následující postup se měl již týkat hlavního vládního orgánu v českém království, zastupující v nepřítomnosti panovníka, trvale sídlícího v době pobělohorské ve Vídni, a mající ve své pravomoci obecně také záležitosti příslušníků rytířského a panského stavu. Tato instituce nezůstala skrze celé období beze změny: v roce 1749 již nahradila representace a komora, představující již byrokratický prvek správy. Stavovský prvek nového uspořádání, konsens nejvyšších úředníků, měl některé soudní pravomoci. Toto uspořádání trvalo do roku 1763, kdy vzniklo české gubernium.¹³⁸

Na místodržící byly směřovány mnohé stížnosti vůči šlechticům ve městech, což platí i obráceně. Prodlouženou rukou místodržících byl krajský hejtman, což stanovil sněm roku 1649.¹³⁹ Hejtman byl též podřízen zemskému sněmu a jeho voleným orgánům jako byla hlavní zemská komise, nejvyšší zemští berníci a po roce 1714 také zemský výbor. Sněm mu také přikazoval, jak se chovat ke stavům a jejich poddaným. Hejtmanova činnost spočívala ve třech oblastech: ve vnitřní správě, bernictví a vojenství.¹⁴⁰ I když byla královská města vyňata z jeho správy, měl vůči nim některé pravomoci. Celkově můžeme všechny jmenované okruhy nějakým způsobem spojit se šlechtou v městském prostředí. Samozřejmě také některé jeho pravomoci ovlivňovaly šlechtu jen nepřímo, k čemuž lze zařadit například provádění krajské daňové repartice.¹⁴¹ Šlechty se také nepochybně týkalo ubytování vojska v určitých městech, kde mohl hejtman ovlivňovat ubytování v určitých domech.¹⁴² Hejtmanovu přímou účast najdeme při jednáních o dlužních berních z městských majetků šlechty.¹⁴³ Vůči šlechtickým osobám samým měl i jiné pravomoci. Novelty císaře Ferdinanda III. mu výslovně přikazovaly dozor nad nemocnými šlechtici a po jejich smrti zapečetění nábytku, místností a sklepů jim patřících. Smrt šlechticů, kteří drželi domy v královských městech, měla být oznámena městským radám oněch míst.¹⁴⁴ Jiná jeho jednání mohla být započata z příkazu místodržících.

V pramenech najdeme také žádosti městské rady krajskému hejtmanovi, aby zakročil proti v městě žijícím šlechticům z důvodů různých činů, které spáchali ve městě. Ostatně dle instrukcí z let 1706 a 1731 se měl řídit patenty o rvačkách a soubojích.¹⁴⁵ Ve městech se

¹³⁷ AM Plzeň, fond Rukopisy, i. č. 78, sign. 4e113, fol. 5-5v.

¹³⁸ Viz František ROUBÍK, *K vývoji zemské správy v Čechách v letech 1749-1790*, Sborník archivních prací 19/1, 1969, s. 41-188; František ROUBÍK, *Místodržitelství v Čechách v letech 1577-1749*, Sborník archivních prací 17/2, 1967, s. 539-603.

¹³⁹ Bohuš RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách*, 1, Praha 1914, s. 257.

¹⁴⁰ B. RIEGER, *Zřízení*, 1, s. 221-222, 257.

¹⁴¹ B. RIEGER, *Zřízení*, 1, s. 222.

¹⁴² Viz SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 14.

¹⁴³ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 327-327v.

¹⁴⁴ Karel MALÝ – Jirí ŠOUŠA – Klára KUČEROVÁ (edd.), *Deklaratoria a Novelty Obnoveného zřízení zemského*, in: K. Malý – L. Soukup, *Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918*, Praha 2006, s. 853-854.

¹⁴⁵ B. RIEGER, *Zřízení*, 1, s. 290 pozn. 290.

jednalo se hlavně o různé výtržnosti¹⁴⁶ a činy, které by jinak patrně řešila sama městská rada za pomoci rychtáře, ale v tomto případě se jednalo se o příslušníky jiných stavů. Z vlastní iniciativy však mohl hejtman udělat jen to, že o činech příslušníků vyšších stavů podal místodržícím v Praze zprávu.¹⁴⁷

Šlechtici osobně se mohli vedle místodržitelství dovolávat přímo také pravomoci krajských hejtmanů proti městům, kterým odpírali o nich rozhodovat. Alespoň takto hovoří pramen v případě poddanského Města Touškova.¹⁴⁸

2.1.3.2. Podkomoří královských měst

Beroun a Klatovy představovala královská města, která byla podřízena podkomořskému úřadu. Roku 1745 pod jeho pravomoc také spadla některá horní města a mezi nimi i Příbram, a to až do roku 1763, přičemž z pravomoci podkomořího byla vyjmuta horní problematika.¹⁴⁹

Podkomoří byl v době pobělohorské už starým úřadem. Již za panování Ferdinanda I. byl svázán s českou komorou a českou kanceláří. Jeho pravomoci se časem měnily. Trvale však dosazoval členy městských rad. Jím vydaná nařízení byla určena radám měst a jejich realizace následně ovlivňovala i život šlechty. Do této skupiny nepřipadala kontrola obecních počtů, ale šlechty se už například týkala kontrola zadlužení královských měst. Pak hlavně zde byl dozor nad berními účty. Komorní účtárna měla sice od 1677 obecní i berní účty měst kontrolovat, ale byla v tomto nedbalá.¹⁵⁰ Tedy není divu, že zde byl podkomořích zájem i o otázky způsobu zdanění šlechty ve městech, jejíž gruntovní majetek nepovažovali tito úředníci za prospěšný městům. Oblasti daní se také věnovaly řády, vydané městům podkomořím Petrem Hubrikem z Hennersdorfu.¹⁵¹ A týkaly se nejen rozvrhování daňové zátěže nebo ubytování vojska, pořádku při vaření a další. Roku 1688 bylo však komořím zamezeno rozhodování sporných záležitostí ve městech, které měl spíše smiřovat po dobrém.¹⁵² Ale i z doby předchozí tomuto nařízení víme, že se na podkomořího obraceli někteří šlechtici se stížnostmi na postup městských orgánů či naopak hledali zde podporu města proti jinostavovským osobám, majícím v městských zdech majetek.

¹⁴⁶ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 84, K68, fol. 200v-201.

¹⁴⁷ B. RIEGER, *Zřízení*, 1, s. 290 pozn. 290.

¹⁴⁸ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, radní manuál 1665-1671, K1, fol. 47v-48.

¹⁴⁹ Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomořský v Čechách*, Praha 1881, s. 115.

¹⁵⁰ J. ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomořský*, s. 105.

¹⁵¹ J. ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomořský*, s. 103.

¹⁵² J. ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomořský*, s. 105.

Podkomoří chránil městská privilegia a „nadání“, a tak se jeho agenda týkala i živností. Už byla zmíněna problematika várek, která se také vztahovala ke šlechtě. Podkomoří odmítali tuto městskou živnost přiznat šlechtě, i když prameny v jednotlivých jim podřízených městech mluví o realizaci várek příslušníky vyšších stavů.¹⁵³

2.1.3.2 Nejvyšší mincmistr, česká komora a šlechta v horních městech

Horní města představují jiné uspořádání správy. Jednalo se o poddanská města patřící českému králi.¹⁵⁴ Mezi taková města, která ani nenabyla příslušnosti k městskému stavu, lze již od roku 1579 zařadit i Příbram: město až do roku 1745 podléhalo české komoře a jejímu představiteli, nejvyššímu mincmistru.¹⁵⁵ On neovlivňoval pouze záležitosti hornictví, jak vypovídá privilegium z roku 1579,¹⁵⁶ ale v jeho kompetencích byl také dohled nad městským hospodářstvím, soudnictvím či obnovování městské rady.¹⁵⁷ Blíže byl vztah nejvyšších mincmistrů k městské správě předmětem bádání především pro starší dobu a v jiných lokalitách.¹⁵⁸ Tudíž komplexně nebyla interakce městské rady a tohoto úřadu zatím v literatuře řešena, což se týká i praxe samotné české komory.

Materiály městské rady samozřejmě pomáhají si takový úsudek udělat, ale zde z nich chceme vědět, která výše řečená úřady ovlivňovaly také život šlechty ve městě. Pomocnou roli budou hrát i některé archiválie, vzniklé z činnosti české komory, které se však jeví zatím jako velmi nepočetné, tudíž nemohou ani zdaleka problém tolik vyjasnit. I z akcí, které se týkaly šlechty, je vidět mincmistrova odvozenost od české komory. Realizuje tak její rozhodnutí, vydané jako reakce na stížnost městské rady na Josefa Václava Kosoře Malovce z Malovic kvůli sporu o kácení dřeva a obilí.¹⁵⁹ Mincmistru samotnému bylo dle protokolů z jednání městských rad určeno jen málo záležitostí šlechty ve městě. Takový zásahem byla reakce na stížnost, když šlechtici v nájmu nechtěli platit kontribuci a daň z hlavy v letech

¹⁵³ NA, fond Zemský podkomořský úřad (dále PKU), i. č. 27, sign. RKP 2843, fol. 147v-148.

¹⁵⁴ Stanislav POLÁK, *Historický úvod*, in: B. Kopičková, *Privilegia města Příbramě*, Vlastivědný sborník Podbrdská 11/12, Příbram 1977, s. 63.

¹⁵⁵ St. POLÁK, *Historický úvod*, s. 61-63.

¹⁵⁶ B. KOPIČKOVÁ, *Privilegia*, s. 153.

¹⁵⁷ St. POLÁK, *Historický úvod*, s. 63, 66.

¹⁵⁸ Helena ŠTROBLOVÁ, *Úřad mincmistra (nejvyššího mincmistra) a Kutná Hora*, *Časopis Národního muzea*, řada A, 163/3-4, 1995, s. 73-80.

¹⁵⁹ NA, fond Česká komora (dále ČK), i. č. 13610, sign. 1722/II/d/16; Státní okresní archiv Příbram (dále SOKA Příbram), fond Archiv města Příbram (měšťanský magistrát) (dále AM Příbram (MM)), i. č. 57, kn. 43, fol. 127, 128v.

1696 a 1700.¹⁶⁰ Více spolu s dalšími členy horní administrativy měl nepochybně co dočinění v případě horního podnikání, v čem není archiv města Příbrami tolik sdělný.

Nejpodstatnější záležitosti příbramské šlechty byly probírány přímo s komorou. Zásadní roli hrála při jednávání ohledně reversu. Patrně to bylo v případech, kdy jeho znění bylo sporné, neboť obdobné vyjednávání nabízí příbramské městské knihy jen v nemnoha případech. Každopádně česká komora šlechtické reversy schvalovala a považovala tento dokument, podepsaný samotným šlechticem, za předpoklad pro intabulaci trhových smluv do městských knih.¹⁶¹ Komoře byly také určeny některé stížnosti na šlechtu, přičemž víme o těch, které se týkaly hospodářských záležitostí.¹⁶² Opačně mohl i samotný šlechtic si stěžovat na počínání příbramské městské rady a jejích orgánů právě u této instituce.¹⁶³

Za Marie Terezie došlo v důsledku reformy správy také ke změnám systému úřadů, které na město Příbram dohlížely. Se zánikem české komory nahradil mincmistra podkomoří, který se ovšem neměl míchat do horních záležitostí, přičemž případné otázky v těchto věcech měl směřovat ministerské bankodeputaci.¹⁶⁴ Už v roce 1748 ho vystřídal opět nejvyšší mincmistr, který se ovšem musel v polovině století dělit o pravomoc s krajským úřadem berounského kraje, kterému připadl dohled nad kontribučními a vojenskými záležitostmi. Mincmistrovský úřad zanikl roku 1784.¹⁶⁵

2.1.4. Městské orgány a její vliv na existenci šlechtice ve městě

Městská rada představovala přímou autoritu, ovlivňují vnitřní život města. Ovšem musíme při zvažování míry tohoto vlivu vzít opět v potaz právní status jednotlivých měst. Rozdílly byly mezi jednotlivými městy, podléhající králi a jeho úřadům, stejně jako mezi různými poddanskými městy, která byla v různé míře vybavená funkcemi samosprávy. Našli bychom tu na jedné straně poměrně široké pravomoci městské rady pod určitým dozorem vrchnosti v ochranných městech a naopak v některých městečkách jí svěřena jen policejní problematika.¹⁶⁶

¹⁶⁰ SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 54, kn. 40, fol. 79, 168v.

¹⁶¹ SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 57, kn. 43, fol. 90, 202v; AM Příbram (MM), i. č. 70, kn. 56, fol. 66, 76.

¹⁶² NA, fond ČK, i. č. 13610, sign. 1722/II/d/16; SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 57, kn. 43, fol. 127, 128v.

¹⁶³ SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 70, kn. 56, fol. 75.

¹⁶⁴ J. ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomořský*, s. 115.

¹⁶⁵ St. POLÁK, *Historický úvod*, s. 63.

¹⁶⁶ V. ŠOLLE, *Civilní soudnictví*, s. 118 pozn. 17.

Tyto způsoby omezení byly různé. Vrchnost do rad, které sama instalovala, například vkládala své zástupce, zvané panský rychtář, fiskál a aktuár,¹⁶⁷ se kterými se můžeme setkat v Radnicích nebo v Městě Touškově.¹⁶⁸ Tito dosazení úředníci byli obdobou císařských rychtářů, zavedených v královských městech po prvním stavovském odboji roku 1547. Chování městské správy bylo také určováno pomocí norem k tomu vrchností vytvořených. Soubor takových norem představoval řád.

Správu města netvořil jen samotný sbor konšelů. Širší městskou radu představoval také sbor obecních starších, který existoval i v poddanských městech. Z nich byly tvořeny skupiny či komise, mající různé stálé či dočasné pravomoci. Příkladem takového dočasného úkolu mohly být komise ustanovené pro šetření (výchoz). Městskou radu doplňovaly také další složky ať už správního či hospodářského charakteru, které již fungovaly na základě služebném, což je příklad i městského písaře. Na příkladu pražských měst lze demonstrovat rozlehlost takového aparátu.

Dokumenty vzniklé z působení rad i těchto úřadů představují nejdůležitější a nenahraditelné zdroje o životě ve městech. A tyto prameny takto působí také vůči šlechtě v nich zakoupené. Dle nich lze sledovat většinu příchodů šlechticů do měst, pokud byly spojeny se ziskem nemovitostí a některými nájmy. Zapisování převodů městských nemovitostí patřilo k městským soudním pravomocím, což bylo vrchností regulováno i v rámci ochranných měst, jak je možné dokázat na příkladu městečka Všerub.¹⁶⁹ Agenda nesporného soudnictví patřila mezi ty hlavní, v níž přišel šlechtic do úředního styku s městskou radou. Nemusel tak učinit osobně. Mohl rovněž využít plnomocníka, což byl nástroj, který používali i měšťané. Zmocnění někdy nalezneme dokonce intabulované v městských knihách.¹⁷⁰ Následný zápis koupě do městských knih byl také záležitostí finanční, neboť byl zpoplatněn. A nebývala intabulována jen samotná kupní smlouva. To se to také týkalo vložení reversu, který musel obsahovat určitá ustanovení. Ta se stala, stejně jako prodej nemovitostí, často předmětem komunikace s úřady, které prováděly kontrolu městské správy (úřad podkomořího, mincmistr, česká komora), což záviselo na statutu jednotlivých měst. Prostředí poddanských měst také znalo reversy, i když jich nacházíme jen velmi málo ingrosovaných v knihách. Vlastnictví nemovitostí zde bylo obecně ovlivňováno rovněž

¹⁶⁷ L. DĚDKOVÁ, *Ochranná municipální města*, s. 337.

¹⁶⁸ Např. v Radnicích se roku 1692 připomíná hraběcí rychtář (SOA Plzeň, fond Sbirka matrik, sign. Radnice 1, fol. 180). V Městě Touškově řádem zavedl kladrubský klášter aktuára (W. Mayer, *Obrigkeithliche Verordnungen*, s. 368).

¹⁶⁹ V. ŠOLLE, *Civilní soudnictví*, s. 118 pozn. 17; NA, fond SM, i. č. 1739, sign. K160/1, kart. 407.

¹⁷⁰ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 200, K184, fol. 40v-41.

vrchnostmi. Lze to demonstrovat na příkladu kladrubskeho kláštera, vyžadující ohlášení koupě v Městě Touškově u opata či u klášterních hospodářů.¹⁷¹

Vlastnictví nemovitostí mohla rada ovlivňovat také jiným způsobem než zaknihováním nebo reversem. Mohla působit na měšťany, aby šlechticům své domy neprodávali.¹⁷² To je poznat z klausulí v trhových smlouvách nebo z nařízení, určených všem obyvatelům obce.¹⁷³ Obdobně zasahovala místy městská rada do nájmu.¹⁷⁴

Konšelé mohli složení majitelů domů ve městě ovlivnit při výběru kupců obecních nemovitostí či najímatelů. Obec se záměrně mohla orientovat na výkup domovního majetku z rukou vyššího stavu. Příklad Rokycan ukazuje, že tak stávalo.¹⁷⁵ Najdeme zmínku o tom, že v některých případech byli odměňováni várkami ti, kteří vykoupili dům z rukou vyššího stavu.¹⁷⁶ Ve sporném soudnictví také nalezneme přípovědi na nemovitosti, které byly zadlužené, a mezi nimi také ty, které patřily šlechtě. V poddanských městech zadlužení šlechtici své nemovitosti, zejména pole, postupovali obcím, aby je buď samy držely, nebo následně prodaly.¹⁷⁷ Je to obdobné jako v případě vrchností. Na poddanská města také spadaly nemovitosti po úmrtí zadlužených šlechticů jakožto dlužníků, především kontribuce. V městských knihách o tom můžeme najít několik zmínek.¹⁷⁸ Tato praxe se v královských městech patrně příliš nerozšířila. Nebo alespoň pro ní nemáme přímé doklady.

S tím souvisí problém, že městské knihy nebyly šlechtou vyhledávány jen k tomu, aby si v nich pojistila držení městských nemovitostí, ale rovněž aby v nich byly zanesené některé další listiny. Mezi ty počítáme i dlužní úpisy, ať už od města samotného nebo od měšťanů. Možnost úvěru představovala také záduší farních a filiálních kostelů, které v královských městech kontrolovali konšelé a povolovali půjčky z něho. V poddanských městech byla pod dozorem vrchností, ale i tak sloužila jako zdroj úvěru místním šlechticům.¹⁷⁹

Městské rady se také týkalo vypořádání pozůstalosti šlechtice. Stávalo se to z příkazu krajských hejtmanů.¹⁸⁰ Do tohoto spadalo také zaknihování závěti zemřelého. Je pravda, že většinu závětí šlechty, která měla majetek ve městech, nalezneme v deskách zemských.

¹⁷¹ W. MAYER, *Obrigkeithliche Verordnungen*, s. 368.

¹⁷² Např. SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, radní manuál 1665-1671, K1, fol. 44v.

¹⁷³ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 49, K33, fol. 213.

¹⁷⁴ SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 54, kn. 40, fol. 156v-157.

¹⁷⁵ Václav CHMELÍŘ, *Vyšší stavy v městě Rokycanech po Bílé hoře*, Sborník Muzea Dr. Bohuslava Horáka 23, 2011, s. 71.

¹⁷⁶ Státní okresní archiv Beroun (dále SOKA Beroun), fond Archiv města Beroun (dále AM Beroun), i. č. 63, fol. 71v.

¹⁷⁷ Fr. TEPLÝ, *Knihy o Švihově a okolí*, s. 239.

¹⁷⁸ Např. SOKA Plzeň-sever, fond AM Všeruby, trhová kniha 1776-1791, fol. 114-128, 143-146.

¹⁷⁹ Viz AM Plzeň, fond Rukopisy, i. č. 3072, sign. 8e28, kniha počtů kostelů sv. Ducha a Martina ve Všerubech, nefoliováno.

¹⁸⁰ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 93, K76, fol. 122-123v.

V městských knihách, ať už poddanských nebo královských měst, se setkáme se závětní šlechtou méně často. Většina závětí však asi patrně nebyla zaknihována tam ani tam, neboť šlechtici zřejmě šetřili na poplatcích.

Po soudnictví nesporném je nutné si probrat také soudnictví sporné. Soudnictví měst všech typů bylo již od stavovské vzpoury roku 1547 podrobeno dohledu apelačního soudu. V otázce soudního řízení se šlechtici se město muselo řídit Svatováclavskou smlouvou, kterou Obnovené zřízení zemské ponechalo v platnosti. Právě vymezení jednotlivých kompetencí patřilo k hlavním bodům tohoto právního dokumentu. Některé záležitosti šlechty řečená smlouva ponechávala i v rukou měšťanů, zasedajících na městském soudu. Tomu samozřejmě nebyly svěřeny zločiny šlechticů,¹⁸¹ ale v mnohých případech byl první instancí sporů s nimi. A to ať v případě zhanění šlechtice měšťanem či „svádů“, v nichž šlechtic žaloval měšťana.¹⁸² Ovšem čeled' ze šosovních patřila zcela do pravomoci městského soudu.¹⁸³ Co se týče soudních sporů před městskou radou mezi šlechtou a měšťany, zachovalé prameny svědčí o tom, že jednoznačně dominovala tematika sporů o dluhy. Mnoho jich mohlo teoreticky skončit také před apelačním soudem, ale v historiografii patrně ještě nikdo nehledal šlechtickou problematiku u této soudní instance.

Se sporným soudnictvím souviselo vykonávání policejního dozoru ve městě. Příмым výkonem byl pověřen městský rychtář, který také v některých městech kooperoval s obecními staršími.¹⁸⁴ Jeho pravomoc, ale i pravomoc celé rady, byla omezena jak vůči osobě šlechtice, tak vůči domu v jeho držení, jak to roku 1651 příkazují konšelské instrukce, které nařizují se obrátit na místodržící.¹⁸⁵ Patrně stejně tomu bylo i v případě najatých domů či bytů členy privilegovaných stavů. Tito nájemci šlechtického původu de facto žili jako podruzi, ale městské prameny je k nim přesto neřadí. Ovšem proti nešlechtickým podruhům samozřejmě rychtář pravomoci měl: například jejich obydlí prohledával a dávat jim příkazy.¹⁸⁶ Zájem šlechtice se mohl dostat do střetu s rychtářem, i když tento zástupce města nepostupoval přímo proti němu, ale proti obyvatelům jeho domů. V rámci vykonávání služby ve věcech živností tak byl například pověřován zakročít proti šlechtickým hospodářům, kteří neprávem vykonávali řemesla. Zde některé městské rady šáhli až k tomu, aby právo vstupu do

¹⁸¹ Petr KREUTZ – Ivan MARTINOVSKÝ (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*, Praha 2007, s. 271.

¹⁸² P. KREUTZ – I. MARTINOVSKÝ (edd.), *Vladislavské zřízení zemské*, s. 272, 274.

¹⁸³ P. KREUTZ – I. MARTINOVSKÝ (edd.), *Vladislavské zřízení zemské*, s. 272.

¹⁸⁴ St. POLÁK, *Historický úvod*, s. 66.

¹⁸⁵ AM Plzeň, fond Rukopisy, i. č. 78, sign. 4e113, fol. 5-5v.

¹⁸⁶ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 57, K41, fol. 370.

obdobných domů rychtáři přiznali,¹⁸⁷ což bylo ovšem nadřízenými orgány města odmítáno a přikázaly rychtáře potrestat.¹⁸⁸

Co se týká samotné osoby šlechtice, najdeme v pramenech rychtáře i v roli prostředníka mezi radou a šlechtickou osobou.¹⁸⁹ Jinak byl rytíř či pán právě na rychtáře odkazován v příčině některých přestupků, které mu byly ve městě učiněny ze strany některých místních obyvatel. Což je příklad Petra z Řičan, kterého Markéta Voříšková rvala roku 1691 za vlasy.¹⁹⁰ Jiné, také neplnoprávné obyvatele, soudila na žádost šlechty rada sama.¹⁹¹ Celkově městská rada s rychtářem nemohla účinně mocí zasáhnout proti šlechticům, kteří činili ve městě různé výtržnosti, což je vidět z některých případů, v nichž byla hledána pomoc u krajského hejtmána.¹⁹²

S bezpečností v obci také souvisí požární ochrana. Městské rady se snažily nařízeními dbát na včasné pozorování ohně a kontrolu komínů.¹⁹³ Tyto výzvy nepochybně byly adresovány i šlechticům, v jejichž domech také občas vznikaly požáry kvůli nevyčištěným komínům.¹⁹⁴

Jinou oblastí, kde se můžeme setkat s velkou aktivitou rady, byly stavební záležitosti. A nebyly to jen sousedské spory. Pravomoc ve stavebních věcech radě přiznával Koldínův zákoník. Tentýž zákoník také přinášel konkrétní normy, jejichž realizaci je nutné srovnávat s městskou praxí.¹⁹⁵ V souvislosti se šlechtou najdeme tuto část radních kompetencí v pramenech především tehdy, když se jednalo o špatný stavební stav budov, které měly být opraveny, neboť ohrožovaly okolí.¹⁹⁶ Dále to bylo schvalování určitých stavebních úprav. Jen ojediněle dokonce jsou k nalezení předpisy, jak měla vypadat novostavba panského domu.¹⁹⁷ Jednalo se patrně o velmi zvláštní případ, neboť podobné instrukce jinde nenacházíme.

Mezi podstatné pravomoci městské rady patřilo také vybírání některých daní ve městě, konané skrze výběrčí.¹⁹⁸ Struktura těchto výběrčích se ve městech lišila. Nejvýznačnější daní byla kontribuce, která byla vybírána v městech buď podle osedlosti, nebo podle šacunku, který měnil odhad v katastru podle aktuálních poměrů v obci. Ale našly se obce, kde repartice

¹⁸⁷ Např. SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 56v-57.

¹⁸⁸ NA, fond Úřad podkomořský (dále PKU), i. č. 11, sign. RPK 2827, fol. 18v.

¹⁸⁹ SOkA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 54, kn. 40, fol. 168v.

¹⁹⁰ SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 51, K35, fol. 90.

¹⁹¹ Např. SOkA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 54, kn. 40, fol. 163v.

¹⁹² Např. SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 52, K36, fol. 259v.

¹⁹³ Např. uložení klatovským měšťanům v: SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 51, K35, fol. 48.

¹⁹⁴ SOkA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 54, kn. 40, fol. 247v.

¹⁹⁵ Karolína ADAMOVÁ, *Stavební předpisy v Koldínově městském zákoníku*, in: K. Malý (red.), *Městské právo v 16.-18. století v Evropě*, Praha 1982, s. 327.

¹⁹⁶ Např. SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 106-106v.

¹⁹⁷ SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 51, K35, fol. 217.

¹⁹⁸ Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst*, I, Praha 1890, s. 10.

nebyly prováděny, což bylo změněno působením Kinského komise počátkem 18. století,¹⁹⁹ i když již předtím podkomoří Petr Hubrik z Hennersdorfu vydal řády, které toto řídily v městech jemu poddaných.²⁰⁰ Při městských kancelářích byly k daňovým účelům vedeny knihy, vztahují se k jejich vybírání. Bohužel tyto materiály v archivech měst jako byl Klatovy, Beroun či Příbrami většinou chybí.

Stejně jako od jiných obyvatel města, byly městem vybírány daně i od příslušníků vyšších stavů, kteří ve městě žili či také jen najímali či vlastnili různé nemovitosti. Zdaněna byla i jejich místní čeleď. Šlechta se často připomíná jako notorický dlouhodobý dlužník některých daní, ale takové neplatiče můžeme objevit i mezi měšťanstvem.²⁰¹ Na šlechtu upoutává především zachovalá korespondence,²⁰² neboť s místními měšťany ji rada nevedla. Rada ostatně své obyvatele vybízela k řádnému odvádění.²⁰³ Někdy tak činila i vůči místním šlechtickým osobám.²⁰⁴ Rozdíl mezi oběma skupinami obyvatel pochopitelně tkvěl v tom, že nešlechticům hrozilo vězení za jejich neplacení²⁰⁵ nebo zastavení vykonávání městských živností.²⁰⁶ Zákaz živností mohl snad hrozit šlechtě v poddanských městech, kde se podílela na vaření piva. Ale stejně jako měšťany postihovaly kvůli dluhům příslušníky panského či rytířského stavu exekuce,²⁰⁷ spočívající v živení vojáků. I tak nacházíme mnohé šlechtice dlužit po dlouhá časová období. Příkladem může být dluh Kateřiny Vidršpergarové, rozené z Dlouhé Vsi, která od 1643 léta do 1662 nezaplatila kontribuci v hodnotě 2609 zlatých rýnských a 30 krejcarů.²⁰⁸ Při vyjednávání s některými šlechtici o zaplacení dluhů musel radě asistovat také krajský hejtman.²⁰⁹

Vybírání ostatních druhů daní nebylo příliš předmětem jednání městských rad. Přesto i v nich samozřejmě hrálo město podstatnou roli. Příkladem může být zhotovení přiznání z neusedlých osob v Klatovech roku 1692,²¹⁰ sloužící patrně k odvádění daně z hlavy. Většina neusedlých byla totiž příslušníky vyšších stavů. Patřili také k nejchudším jejich členům a

¹⁹⁹ J. KLEPL, *Královská města česká počátkem 18. století*, Český časopis historický 38, 1932, s. 271-272.

²⁰⁰ J. ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomořský*, I, s. 103.

²⁰¹ Např. v roce 1663 byl udělán kontribuční účet ohledně zemřelého Kašpara Kopydlanského, který za dobu 1638 až 1661 dlužil přes 651 zlatých a k tomu ještě z Kulíškovského domu za léta 1648 až 1652 268 zlatých (SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 50, K34, fol. 156v-157).

²⁰² Např. SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 84, K68, fol. 6v-7; AM Klatovy, i. č. 84, K68, fol. 98v-99 a mnohé další.

²⁰³ Např. SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 50, K34, fol. 82

²⁰⁴ Např. SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 51, K35, fol. 173.

²⁰⁵ Např. SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 50, K34, fol. 8.

²⁰⁶ SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 49, K33, fol. 5.

²⁰⁷ Např. SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 50, K34, fol. 19v.

²⁰⁸ SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 50, K34, fol. 156.

²⁰⁹ Např. SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 84, K68, fol. 87.

²¹⁰ SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 86, K70, fol. 155-156.

takové daně je ohrožovaly, proto najdeme v pramenech i odepření jejich placení.²¹¹ Ve městě určení městští úředníci vybírali i jiné daně, jako například ty určené z piva, které rovněž měly vliv jak na cenu tohoto místního výrobku, tak případně i povoleného k dovozu.²¹² Mezi povinnosti obyvatel domů také patřilo ubytování vojska. Trhové smlouvy v poddanských městech to šlechticům přímo připomínají. K povinnostem k armádě také patřil „voršpan“, přípravek, jejíž zajištění rozvrhovala městská rada, zavazovaná k rovnoměrnému rozvržení rovnoměrně dle majetku.²¹³

Do sféry městské rady patřilo také nakládání s obecním majetkem. Sem lze možno zařadit domy, mlýny, pole, louky, rybníky, pivovary a případně další městské hospodářské podniky. Městské rady o jejich koupi či pronájmu rozhodovali jen částečně samostatně a obraceli se na nadřízené orgány.²¹⁴ Městské hospodářství se týkalo i vaření piva. Jeho výtěžek byl již v 17. století často využíván k hrazení berně. Pivovarské hospodářství měli většinou v kompetenci zvláštní úředníci a městské archivy dodnes obsahují materiál spojený s provozem pivovarů. Prameny hovoří také o rozhodnutích rad, které umožňovaly v některých městech i šlechticům si nechat v městském pivovaru uvařit várky navíc, což bylo jednou z forem podpory, které se jim mohlo dostat jako členům městské komunity.²¹⁵

Otázka městského pivovarnictví byla důležitá pro šlechtu v těch městech, kde se na místním pivovarnictví mohla podílet. Obecně rozšířené to nacházíme v poddanských městech. Šlechtic, který mohl vařit, se také podílel na várkách určených k hrazení kontribuce obcí. V poddanských městech se městská rada stala tím, kdo připustil šlechtu k této městské živnosti. Aspoň to takto doslovně tvrdí touškovský pramen, přičemž bylo požadováno „příjemné“ jako při přijímání k městskému právu, což přímo zmíněno není.²¹⁶ Ale na druhou stranu ho mohla rada této živnosti zbavit.²¹⁷ V královských městech byly podmínky připuštění k pivovarnictví různé.

Většina měst již po třicetileté válce využívala jen jediný pivovar. Společnou obecní záležitostí pro většinu obcí byly tradičně pastviny, kde i příslušníci vyšších stavů mohli nechat pást svůj dobytek, pokud vlastnili městský dům.²¹⁸ S tím byl také spojen plat těm, kdo

²¹¹ SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 54, kn. 40, fol. 168v.

²¹² J. KLEPL, *Královská města*, s. 396.

²¹³ Např. W. MAYER, *Obrigkeithliche Verordnungen*, s. 367.

²¹⁴ Např. SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 53, kn. 39, fol. 81v.

²¹⁵ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 54, K38, fol. 195v; SOKA Beroun, fond AM Beroun, i. č. 56, fol. 95.

²¹⁶ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, kniha trhů 1637-1709, K3, fol. 223v.

²¹⁷ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, radní manuál 1665-1671, K1, fol. 47v-48, 49v.

²¹⁸ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 198, K182, fol. 167.

na zvířata dohlíželi. Platy byly odváděli pastýřům také při povolení dát pást vlastní dobytek se zvířaty, které patřily k městským dvorům.²¹⁹

Rada měla také v kompetenci městské lesy. Schvalovala (podobně jako městským sousedům) i šlechticům, aby si jako podporu mohli za úplatu porazit v nich dřevo na stavění.²²⁰ Při tomto musel také pochopitelně asistovat patřičný lesní personál. V případě Berouna to byl polesný, který je připomínán v době po třicetileté válce. K sobě měl také tři hajné.²²¹ Všichni tyto zaměstnanci plnili příkazy městské rady jak ohledně dřeva, tak i lovu. Při nepovolené činnosti hrozilo zabavení zbraně či sekery.²²² Zakročít proti nepovolenému kácení dřeva či lovu osobami z vyšších stavů bylo obtížnější. Na jistou bezmocnost v této věci ukazují stížnosti na toto počínání, Městě Touškově či Všerubech.²²³ Rada po nevyslyšení stížností většinou vedla takové spory k nadřízeným úřadům.²²⁴ Méně často se setkáváme s tím, že bylo některým šlechticům vyhrožováno zastřelením psů a odebrání zbraně, což pochopitelně oni odmítali.²²⁵

V příčině pravomocí rady před námi stojí množství činů, o kterých nám v různém rozsahu vypovídají prameny. V nich hraje roli samozřejmě také komunikace rady se šlechtou, ale ne vždy je povaha pramene taková, abychom pochopili, kdy se jednalo o rovinu osobního styku a kdy zprostředkovaného. Hlavní událostí, při které komunikovala městská rada se šlechticem, byl vklad trhu nemovitosti do knih. Dělo se tak někdy osobně,²²⁶ někdy skrze plnomocníky, o čemž svědčí také již zmíněné zápisy plných mocí v trhových knihách. Skrze plnomocníky byly řešeny také některé spory šlechticů s měšťany před radou, zejména v otázkách dluhů, ke kterým je sem měšťané obeslali. Radní přišli se šlechticem do styku také při různých komisích. V určitých záležitostech se také obracel pán či rytíř nějakým způsobem přímo na rychtáře. Rady jednotlivých měst toho svého člena sami využívali ke komunikaci s příslušníky šlechty. Mohlo to být také skrze obecní starší nebo právního posla.²²⁷ Vedle osobního styku nemůžeme pominout také korespondenční. Dochované kopiáře obsahují dopisy adresované šlechticům, kteří měli majetek ve městě. Rada jim je zasílala na jejich

²¹⁹ SOkA Beroun, fond AM Beroun, i. č. 62, fol. 175.

²²⁰ Např. SOkA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 58, kn. 44, fol. 20.

²²¹ Jiří TOPINKA, *Lesy města Berouna*, *Minulost Berounska* 6, 2003, s. 73.

²²² Např. SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 49, K33, fol. 135v; SOkA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 54, kn. 40, fol. 179.

²²³ SOkA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 57, kn. 43, fol. 112.

²²⁴ Např. NA, fond ČK, i. č. 13610, sign. 1722/II/d/16.

²²⁵ SOkA Beroun, fond AM Beroun, i. č. 63, fol. 218v.

²²⁶ Např. SOkA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 70, kn. 56, fol. 79, 81.

²²⁷ SOkA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 54, kn. 40, fol. 179.

statky. O listech šlechticů radě toho příliš nevíme, neboť se v Berouně, Příbrami či Klatovech nedochovaly.

Městská rada stála o dobré vztahy na bázi „dobrého sousedství“ s mnohými šlechtici, mezi které patřili také ti, kteří mimo nedaleko ležící statky také vlastnili domy ve městech.²²⁸ Někteří z nich však svým chováním ve městě obec poškozovali. Jak bylo vidět, městská správa se také místy nedovoleného chování dopustila, a dotkla se šlechtického domovního majetku. Stejně tak neprávem někdy radní požadovali, aby se šlechtic postavil, když mu zaslali obsílku.²²⁹ Šlechtici nemohli zcela ignorovat vztah rady k nim a většina se chovala tak, aby nebyla předmětem stížností. Sami totiž někdy potřebovali městskou radu k mnohým věcem a bylo to nejenom ke jmenovaným zásahům proti místním měšťanům. Rada byla třeba také to místo, kde bylo možno si stěžovat na kvalitu výrobků místních řemeslníků.²³⁰ U ní šlechtici rovněž žádali některé slevy ze svých povinností vůči městu. Další okruh žádostí se týkal přívařků v pivovaru, přivezení cizího piva do města nebo povolení k pořízení stavebního dřeva,²³¹ podobně jako tomu bylo ze strany některých měšťanů. Můžeme také vzpomenout různá vysvědčení (například pohořlosti),²³² spolu s dalšími věcmi, které mnohé byly již dříve zmíněny. Je možné, že právě kvůli některých službám mimo zaplacení služebních tax fungovaly i pozornosti, které nabízeli šlechtici radám. Ty se většinou příliš do pramenů asi nedostaly. Na jejich existenci snad upozorňuje prokázané pozvání radních na svatbu.²³³

2.2. Šlechtic jako příslušník městské komunity ve vztazích

2.2.1. Šlechtická identita ve městě ve světle pramenů

Dle konšelských instrukcí z poloviny 17. století měli branní na svém postu v bráně zjišťovat od těch, kteří vstupovali do města, jakého jsou stavu a povolání, odkud přicházejí, kdy se na cestu vydali, koho při sobě mají, co tu mají k vyřízení a jak dlouho se chtějí zdržet, kam se uchýlí.²³⁴ Toto nařízení bylo bezpochyby vydané z toho důvodu, aby do města nebyly vpuštěny živly, ohrožující vnitřní pořádek. Ale i šlechtic, když vstupoval poprvé do města, byl nucen se identifikovat. Většina šlechticů již například před získáním domu nějakou

²²⁸ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 135-135v.

²²⁹ NA, fond PKU, i. č. 27, sign. RKP 2843, fol. 147; SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, radní manuál 1665-1671, K1, fol. 47v-48, 49v.

²³⁰ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 51, K35, fol. 245.

²³¹ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 52, K36, fol. 151; AM Klatovy, i. č. 53, K37, fol. 129.

²³² SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 86, K70, fol. 17v.

²³³ SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 54, kn. 40, fol. 270.

²³⁴ Archiv města Plzně (dále AM Plzeň), fond Rukopisy, i. č. 78, sign. 4e113, fol. 16.

zkušenost s oním městem měla. Ale našlo se jistě dost těch, kteří do města vstupovali poprvé a museli o sobě prozradit, jakého jsou stavu a sebe tím zařadit. Bylo nutné se každodenně presentovat jako příslušník vyššího stavu a zjednávat si patřičnou vážnost, plynoucí z jeho příslušnosti ke stavu panskému či rytířskému. Musel tak jistě činit jiným způsobem, když například neměl po svém boku livrejované služebnictvo, které ho jasně identifikovalo.²³⁵ Za takové služebnictvo nosící livrej se považují především lokajové, které si mnohdy vydržovali i nepříliš majetné šlechtické osoby žijící v nájmu. Otázka přímé identifikace šlechtice či její možnost ještě nenašla své místo v historiografii.

Můžeme si ale říci, jak se tato identita odrazila v písemných pramenech spojených s městským prostředím, kde daný šlechtic pobýval. I trhové smlouvy zachytily velkou část sebestentace, neboť byly sepsány dle přání obou stran. Takový odraz najdeme i v jiných dokumentech vzniklých v městské kanceláři. Další pohled nabídly také matriky, kde samozřejmě záleželo na tom, jaký způsobem byly vedeny. Může se tak snadno stát, že jednoduchý zápis matriky z doby třicetileté války nedovoluje v nich vůbec šlechtu rozpoznat. Později se již běžně titulatura uváděla, ovšem nebylo pravidlem vypsát plnou formu titulu před jménem a mnohdy si matriky vystačí s označením „urozený pán“,²³⁶ což není nejlepší vodítko k tomu, abychom takto poznali šlechtice. Titul urozeného pána byl přiznáván některým měšťanům, úředníkům atd.²³⁷ Jména v matrikách jsou také mnohdy zkracována. Plněji byly mnohdy tituly uváděny v trhových smlouvách, zaknihovaných v městských knihách. Jsou tu také plněji vypsány predikáty, které však také nejsou znakem příslušnosti k vyššímu stavu. Nosily je i osoby, které získali pouze erb či šlechtický predikát bez členství v rytířstvu nebo panstvu. Jména takových osob byla velmi podobná jménům příslušníků vyšších stavů. Erbovníci a prostí šlechtici zůstávali většinou de facto měšťany, tedy osobami zavázanými přísahou městské radě. Jako takoví mohli zasedat v městské radě. Však najdeme v pramenech některé osoby, které například trhové knihy označují za rytíře a posléze je nacházíme jako členy městské rady.²³⁸ Co je dosud nepříliš zdokumentováno, byla skutečnost, že rytířský titul byl často přiznáván osobám, kterým vlastně nepatřil. Někdy jim byl udělen až později. Obdobně tomu bylo často i v případě prostého šlechtického titulu. Také protokoly z městských rad nabízejí rozličné vypsání titulu šlechtice, přičemž ve velkém

²³⁵ Viz Pavel HÍML, *Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*, Praha 2007.

²³⁶ Např. urozený pán Adam Hájek z Hořtic (Státní oblastní archiv Plzeň (dále SOA Plzeň), fond Sbírká matrik, sign. Klatovy 1, fol. 6).

²³⁷ Např. „urozený pán Karel Perniklaub“ pocházel z klatovské měšťanské rodiny (Státní okresní archiv v Plzni, fond Sbírká matrik, sign. Klatovy 1, fol. 10).

²³⁸ Státní okresní archiv Plzeň sever (dále SOKA Plzeň-sever), fond Archiv města Všeruby (dále AM Všeruby), trhová kniha 1605-1687, fol. 188, 220.

množství bylo použito pro příslušníky rytířstva označení „Jeho Milost pan“, „urozený pán“ či prostě „pan“.²³⁹

Nejenom trhové smlouvy pak nazývají Ferdinanda Vojtěcha Schleicherta z Wiesenthalu „urozeným a statečným rytířem“,²⁴⁰ ale tento titul nalezneme i v protokolech z jednání městské rady.²⁴¹ Tedy nevadilo, že jmenovaný byl pražským měšťanem, majetkově též zainteresovaným v nedalekém městě Žebráku, který požádal berounské radní o to, aby mu bylo zdejší městské právo uděleno právě po vzoru tohoto komorního města pod hradem Točnickem, přičemž bylo jednáno také o tom, aby Schleichert vydal revers,²⁴² což jinak činili právě příslušníci vyššího stavu. Rytířský titul byl udělen prvním Schleichartům ale až roku 1737.²⁴³

Ovšem měšťané byli také přímo do rytířského stavu povyšováni. V Klatovech a Berouně se nenacházely takové osoby, na kterých by bylo možné tento postup popsat. Ovšem sama rada měla přehled o nových rytířích z krajských patentů a příslušné majestáty byly čteny při zasedáních.²⁴⁴

Bylo řečeno, že Schleichartové byli zároveň nazýváni rytíři a současně měšťany, a nebyl tedy měšťany tolik pocíťován rozpor mezi slibem věrnosti městské radě a rytířským titulem. Ale byly i jiné příležitosti, kdy se šlechtic stával měšťanem. Cíleně tak činili někteří cizinci, kteří byli zřejmě příliš chudí na to, aby podstoupil cestu uznání svého stavu před královskými úřady a stavovským sněmem. Městské právo v privilegovaných královských městech umožňovalo nákup deskových stavů, ale Klatovy či Beroun k těmto městům nepatřily, tudíž ho bylo třeba si opatřit zcela jinde. V Praze ho tak získal rytíř Heřman Jáchym z Harnachu,²⁴⁵ žijící ve Všerubech. Abychom bezpečně posoudili rytířský titul, který byl některými prameny přiznáván různým lidem, je nutné nejspíše znát samotnou nobilitační listinu či mít údaje udělení inkolátu v Čechách. Přesto pro mnohé tímto nedisponujeme. Patrně to byli cizinci, kteří neměli zájem k získání inkolátu nebo vůbec po něm netoužili. Patrně stačilo, jen aby byli obecně za rytíře považováni, i když formálně jimi vlastně nebyli. Ale horší je vysvětlit to, že tato situace nastala i u osob, které pocházeli přímo z Čech a nestěhovali se sem z cizích zemí.

²³⁹ Např. Státní okresní archiv Beroun (dále AM Beroun), fond Archiv města Beroun, i. č. 63, fol. 66; Státní okresní archiv Příbram (dále AM Příbram), fond Archiv města Příbram (měšťanský magistrát) (dále Archiv města Příbram (MM)), i. č. 54, kn. 40, fol. 239, 240.

²⁴⁰ SOKA Beroun, fond AM Beroun, i. č. 25, fol. 426.

²⁴¹ SOKA Beroun, fond AM Beroun, i. č. 59, fol. 82.

²⁴² SOK Beroun, fond AM Beroun, i. č. 59, fol. 119v, 128v.

²⁴³ Josef August von DOERR, *Der Adel der böhmischen Kronländer*, Prag 1900, s. 225.

²⁴⁴ SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 54, kn. 40, 242v.

²⁴⁵ Národní archiv (dále NA), fond Desky zemské, sign. Desky zemské větší 479 (dále DZV), fol. A6-A6v.

Prameny občas přinášejí i přijetí městského práva některým příslušníkem rodu, který bezpochyby náležel k rytířskému stavu. Stalo se tak například 25. října 1723. Tehdy Josef Kazimír z Cedvic vykonal přísahu věrnosti.²⁴⁶ Ovšem klatovským měšťanem se nazýval již v trhové smlouvě ze 14. července 1723.²⁴⁷ Za měšťana byl také označován člen rytířského rodu Bohušů z Otěšic, Vojtěch, žijící v poddanském Městě Touškově, ale zde nevíme nic o tom, zda zde doopravdy přijal městské právo.²⁴⁸

Jestliže byla začata problematika titulu, je možné dále dodat, že především ve starším období, tedy od 17. století zpět, najdeme v něm někdy uvedenou také městskou lokalitu, kde šlechtic sídlil. Bylo to za jménem ve formě „a v“ či „a v městě“ atd.²⁴⁹ Bylo to podobná forma titulu, jakou používali majitelé deskových statků. Toto psaní se po městě využívali ti, kteří a nevlastnili žádné vlastní statky. Však pravděpodobně část těchto šlechticů titulu v tomto tvaru neužívala.

2.2.2 Šlechtic a různé složky městského obyvatelstva

Raně novověké město bylo samozřejmě místem, jehož obyvatelé nebyli homogenní skupinou ale bylo je možno zařadit do různých kategorií. Tyto kategorie obyvatel byly různé početné, ale především různě vlivné. Za základní skupinu musíme považovat plnoprávně měšťany, tedy ty, kteří byli sami přijati za měšťany nebo se měšťany stali na základě narození. Ale celá tato vrstva nebyla jedolitá a mezi jejími příslušníky existovaly velké rozdíly co se týče politického vlivu v obci a samozřejmě také majetku. Existovala tu třída měšťanů, ze kterých se rekrutovali členové městské rady. Byli to mnohdy také představitelé nejmocnějších cechů jako například sladovníci, kteří ovládali radnici v Klatovech. Část z nich také disponovala predikáty a erbovními listy či měšťanstvím v privilegovaných městech, aby mohli kupovat deskové statky. Mezi takové můžeme zařadit v pobělohorské době v Klatovech rodinu Hochů, která posléze již mimo toto město dosáhla rytířského titulu. Ale ještě jako klatovští měšťané získali na čas sousední statek Těšetice, což jistě zvyšovalo prestiž této rodině, která tak byla vybavena mnohými atributy života vyšších stavů jako byl erb, predikát či deskový statek, ale podržela si vliv v městské radě a přístup k živnostem. Hochové byli rodinou, která se prosazovala až ve druhé polovině 17. století. Před nimi tu byly

²⁴⁶ Státní okresní archiv Klatovy (dále SOkA Klatovy), fond Archiv města Klatovy (dále AM Klatovy), i. č. 55, K39, fol. 177.

²⁴⁷ SOkA Klatovy, fond SOkA Klatovy, i. č. 205, K189, fol. 80v.

²⁴⁸ SOA Plzeň, fond Sběrka matrik, sign. Město Touškov 5, pag. 7.

²⁴⁹ Např. 1624 rytíř Vilém Skalický z Kaliče a v městě horní Příbram (SOkA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 122, kn. 108, fol. 386v).

předbělohorské patricijské rodiny.²⁵⁰ V pobělohorských městech začala také růst role úřednictva, kde se také můžeme setkat se zástupci nejvyšší oligarchické vrstvy měšťanstva. Erbovní měšťané nebyli přítomni pouze v královských městech, ale nalezneme je také v poddanských městech v 17. století.²⁵¹

Právě pro období 17. století představoval v královských Klatovech pro některé cizí šlechtice sňatek s některou příslušnicí patricijské erbovní vrstvy možnost, jak se určitým způsobem integrovat nejenom v městě, ale i v zemi. Takto lze hovořit snad i o Kašparu de Rogier (Rogier z Flori), podplukovníkovi císařské armády, prvnímu zástupci svého rodu v Čechách. Ten se oženil v naší zemi celkem dvakrát. První jeho choť byla Anna Šindlová z Eberharce, se kterou ale neměl žádné potomky. Ty měl až s klatovskou měšťankou Kateřinou Fejtálkovou ze Střítěže. Dalším příkladem je Francouz Jakub Longin z Loginu. Jakub pojal za choť Marii Ludmilu Záhrobskou z Těšina, což byl výhodný sňatek, neboť řečená byla jedinou dědičkou. Někteří příslušníci rodu Rogier z Flori či Longin měli ambice větší než jiné cizí rodiny usazené ve městech: později zakupovali deskové statky nejen na Klatovsku a získávali inkolát. Navazovali také příbuzenské vazby s ostatními příslušníky vyšších stavů.²⁵²

Šlechta nebyla příbuzensky spojena pouze s erbovníky. Týkalo se to i dalších měšťanů královských i poddanských měst. Například prameny klatovské provenience mohou ukázat některé takové nerovnorodé sňatky: nevěsty pocházely ze staré stavovské šlechty usazené také v těchto městech,²⁵³ z řad starých rytířských rodů jako Vidršpergarové či Vlasatí z Domoslavi. Prameny nejsou vždy tolik vstřícné, aby řekli něco více, zda zmíněné měšťanské manželky pocházejí od těch příslušníků rodů, kteří zde měli nějaký městský majetek, ale minimálně v jednom případě tomu tak pravděpodobně bylo.²⁵⁴ Ale v Klatovech najdeme také pár, kde manžel pocházel ze starého rytířského rodu (Václav Vidršpergar).²⁵⁵ Jednu zdejší měšťanskou dceru pojal také ve městě nesídlící Václav Úlehla z Úloha.²⁵⁶ Snad můžeme připomenout, že třetí sňatek Fridricha Jaroslava Hory z Ocelovic, byl uzavřen

²⁵⁰ K měšťanskému patriciátu např. Jaroslav ČECHURA, *Patriciát ve struktuře českých a moravských měst 14.-16. století*, Časopis Národního muzea 157, 1988, s. 32-51.

²⁵¹ Např. Václav CHMELÍŘ, *Šlechta usazená ve Všerubech v 17. a 18. století*, *Minulost Západočeského kraje* 44, 2009, s. 89-93.

²⁵² NA, fond Genealogicko-heraldická sbírka Wunschwitz (dále Wunschwitz), i. č. 679, kart. 21, Longin z Loginu; Wunschwitz, i. č. 978, kart. 30, Rogir de Flory.

²⁵³ Např. Anna Štěpánová, roz. Vlasatá z Domoslavi (SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 200, K184, fol. 211v) či Eliška Reginarová, roz. Vlasatá z roz. z Domoslavě (Jindřich. VANČURA, *Dějiny někdejšího král. města Klatov*. 2. část 2. dílu, Klatovy 1933-1936, s. 589).

²⁵⁴ J. VANČURA, *Dějiny*, 2. část 2. dílu, s. 589.

²⁵⁵ NA, fond Wunschwitz, i. č. 1295, kart. 40, Vidršperg z Vidršpergu.

²⁵⁶ SOA Plzeň, fond Sběrka matrik, sign. Klatovy 1, fol. 20.

v Klatovech s Maxmiliánou Jägerovou v roce 1710, která však měla být dcerou hraběcího domovního správce z Prahy.²⁵⁷ Jinak šlechta v Klatovech se většinou spojovala sňatky s rody z vyšších stavů. Zde nacházíme další rozdíl mezi erbovníky, kteří vždy neusilovali o to, aby jejich choť byla vybavena predikátem nebo byla rytířského stavu.

Jmění bylo zřejmě příčinou, proč rytíř Martin Karel Josef Stránský ze Stránky se v Berouně oženil s bohatou vdovou po šichtmistru Šebestiánu Vilému Preslovi, Johanou Barborou. Z velkého městského majetku po manželčině úmrtí získal třetinu a jeho syn František Josef zbytek. Synův majetek nakonec také získal díky jeho úmrtí a držel ho až do svého vyprodání z města roku 1744.²⁵⁸ Stránský svoji existenci ve městě vybuďoval na základě majetkové expanze měšťana, což ovšem dál nerozšířil směrem k získání venkovských statků. V tomto udržoval obvyklý měšťanský způsob života. Z toho prostředí ještě nedávno jeho rod vzešel a zachovával si orientaci spíše na majetkový vzestup než na prestiž ve spojení se stavovskou šlechtou, třeba že by mohla být nezámožná.²⁵⁹ Vedle Stránského byli spojeni s berounskými měšťany také další berounské šlechtické rody. Bylo dcery z rodu Strachovských ze Strachovic, které se provdaly za přední představitele města Eisla, Saláta a Štiku.²⁶⁰ V tomto případě šlo o posun, signalizující majetkový sestup rodu, při němž partneři nebyli vybíráni ze členů vyšších stavů, čímž postupovala integrace s městským okolím. Je možné ukázat přímo spojení i s berounským řemeslnictvem, což se týkalo jedné z dcer rytíře z Hautu, která se vdala za berounského parukáře Antonína Scharfa.²⁶¹

Také v poddanských městech a městečkách najdeme příbuzenské styky mezi šlechtou a nešlechtici. A to i mezi těmi, kteří byli sice označováni za rytíře, ale zároveň se například účastnili městské správy. To byl případ Jana Kašpara Flosara z Flosu, považovaného ve Všerubech za rytíře,²⁶² ač o jeho titulu nic nevíme. Rytířský titul mu nebránil v tom, aby se stal členem městské rady a primátorem.²⁶³ Sňatek jeho dcery neproběhl s někým, kdo by pocházel z vyšších stavů. Manželem se stal všerubský jirchář, nazývaný potom také „jirchář Flosarovic“.²⁶⁴ Do řemeslnických rodin se také dostaly dcery Jana Karla Folknera z Folkenbergu z manželství s Marií Bohušovou z Otěšic.²⁶⁵ I v poddanských městech nalezneme i příslušnice starých rytířských rodů, kteří se svým sňatkem ocitli mimo svůj stav.

²⁵⁷ NA, fond Wunschwitz, i. č. 410, kart. 13, Hora z Ocelovic.

²⁵⁸ Josef VÁVRA, *Paměti královského města Berouna*, Beroun 1899, s. 380.

²⁵⁹ NA, fond Genealogická sbírka Dobřenský, i. č. 1033, Stránský.

²⁶⁰ NA, fond Genealogická sbírka Král z Dobré Vody, i. č. 5268, Strachovský.

²⁶¹ J. VÁVRA, *Paměti*, s. 333.

²⁶² SOKA Plzeň sever, fond AM Všeruby, trhová kniha 1605-1687, fol. 188.

²⁶³ SOKA Plzeň sever, fond AM Všeruby, trhová kniha 1605-1687, fol. 220.

²⁶⁴ V. CHMELÍŘ, *Šlechta usazená ve Všerubech*, s. 105.

²⁶⁵ V. CHMELÍŘ, *Šlechta usazená ve Všerubech*, s. 125.

Do rodu Henigarů ze Seeberka, kteří sídlili na Mečkově a též ve Švihově, patřila také Maxmiliána Františka, choť Erdmana Schwigera.²⁶⁶ Schwiger byl důstojníkem a dle Wunschwitzovy sbírky mu byl patrně někdy připisován neprávem predikát „de“, který měl určitě zvyšovat prestiž tohoto partnera, který nezapadal do jinak stavovsky poměrně jednodité rodiny.²⁶⁷

To že mnozí erbovníci a nestavovští šlechtici nebyli příliš spojeni s rytíři, zřejmě trochu otrásá představou, že takový sňatek mohl být přínosem pro rodinu z nepriviligovaného stavu, pokud nepočítáme věno, které zřejmě bylo samou příčinou toho, proč byly rytířské dcery provdávány za nešlechtice. Ale prameny ukazují doklady, které takové posílení prestiže měšťanské rodiny ukazují. A mohlo být vyjádřeno různými činy. Například, že spříznění příslušníci měšťanstva se dávali pohřbít v sousedství rytířů. Prostřednictvím sňatku s rytíři vznikla aliance, kterou se snažili nechat potvrdit nějakým nástrojem. Tím nástrojem pro ně mohla být také fundace, z níž byly placeny bohoslužby za obě rodiny různého původu.²⁶⁸

Mezi partnery šlechtických dcer můžeme najít nejenom příslušníky městské elity z řad erbovníků. Byli tu také řemeslníci. Řemeslo nebylo jediným způsobem obživy ve městě. Musíme přidat samozřejmě obchod a zemědělství, popřípadě službu. Například vojenskou nebo ve vrchnostenských úřadech a dvorech. Dvořané a úředníci představovali určitou část obyvatel residenčních měst.

Někteří měšťané zanechali různé prameny, u kterých můžeme očekávat, že by mohly vyjádřit postoj měšťanstva vůči šlechtě, která v městech buď měla svůj majetek, nebo zde sídlila. K nim můžeme zařadit snad také část dobového dějepisectví v podobě městských kronik, přičemž města v této sondě bohužel takovou kronikou nedisponovala. Ale je možné se podívat na příklad jiných lokalit, kde takové kroniky vznikly. Příkladem mohou být Mladá Boleslav a Rakovník.²⁶⁹ Mladoboleslavská kronika Jiřího Bydžovského stejně jako rakovnická kronika obsahují zmínky o zdejší šlechtě jen minimálně, i když šlechta v těchto městech skutečně sídlila. Tyto zmínky o zdejších příslušnících vyšších stavů se příliš neliší od těch, které se týkaly ostatních šlechticů mimo město. Historickým pramenem jsou také paměti. V tomto případě se musíme obrátit k dílu Mikuláše Dačického z Heslova, jehož těžiště však spočívá především před Bílou horou. Dačický si všímá mnohé šlechty a mezi ní

²⁶⁶ František ZEMAN, *Šlechtická jména ve farních matrikách švihovských*, Historický sborník Vlasti, 1892, s. 181.

²⁶⁷ NA, fond Wunschwitz, i. č. 369, kart. 12, Henigar z Eberka.

²⁶⁸ SOA Plzeň-sever, fond Archiv města Město Touškov (dále AM Město Touškov), kniha obligací 1739-1762, K15, fol. 5v-5a.

²⁶⁹ Jan RENNERT (ed.), *Nejstarší kronika král. města Rakovníka 1425-1800*, Rakovník, s. d.; Zdeněk KAMPER (ed.), *Kronika mladoboleslavská od mistra Jiřího Bydžovského*, Mladá Boleslav 1935.

také patřila ta, která byla usazena přímo v Kutné Hoře. Jeho paměti představují také důležitý zdroj k jejímu poznání. A sám autor je původcem ojedinělé reflexe přítomnosti členů vyšších stavů v městských zdech, kterému věnovala pozornost již starší literatura. Dačický si všiml přílivu příslušníků vyššího stavu do pražských měst a do Kutné hory, kteří se pak dávali na úvěrové podnikání. Ty označuje za „ležáky“, neboť zřejmě žili v svých či cizích domech bez toho, aby provozovali například zemědělství, což odporovalo měšťanským hodnotám čínorodosti. Rozlišuje také skupinu šlechticů nižšího věku, vyvolávajících ve městě šarvátky.²⁷⁰

Ke vztahu měšťanů ke šlechtě můžou také přispět prameny osobní povahy. Z hlediska dochování hrají prim především testamety, které jsou v některých městech pravidelně dochovány pro určité období. Je to příklad i Klatov, kde se můžeme opřít o knihu kšaftů od 16. až do první třetiny 18. století. Je v ní také celkem 79 kšaftů z let 1621 až 1729.²⁷¹ V nich se můžeme setkat v malém množství s dluhy šlechticům.²⁷² Ovšem pouze jeden testament obsahuje legáty, které byly směřovány příslušníkům vyšších stavů. Původcem tohoto kšaftu byla v roce 1725 Anna Terezie Fuxová z Walburgu. Tyto legáty však spadají mezi ty méně významné. Příkladem může být odkaz šátku „na památku“ slečně „Babrlí“ Kouskové ze Sobětiček,²⁷³ který naznačuje určité pouto, které tyto dvě ženské osoby spojovalo.

Ze strany šlechty, která sídlila ve městech, také nedisponujeme mnoha zdroji osobní povahy. Je proto nutné se obrátit opět na testamety. Je to zřejmě shodou okolností, že právě s Klatovy jsme schopni spojit vícero závětí šlechty, intabulovaných v deskách zemských. V některých z nich najdeme legáty, určené místním měšťanům. Příkladem takového testamentu je ten, který pochází od Markéty Ludmily Vencelíkové z Vrchovišť, dlouhá léta zde žijící.²⁷⁴ Příjemcem několika předmětů „na památku“ byl tak císařský rychtář Zhorský. Mimo šlechtu pamatuje testament také na místní chudé a vlastní poddané,²⁷⁵ z nichž někteří jistě žili v tomto městě a snad patřili přímo k čeledi Vencelíkové. Roku 1692 měla celkem třináct služebníků.²⁷⁶ Hlavní odkaz této ženy však směřoval vůči farnímu kostelu, kterému odkázala svůj dům.²⁷⁷ Poddaní a služebníci se také vyskytují v jiných klatovských šlechtických testametech. Důkazem významu některých zdejších osob ze šlechticova okolí

²⁷⁰ Antonín REZEK (ed.), *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova*, II, Praha 1880, s. 162.

²⁷¹ SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 254, K238.

²⁷² SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 254, K238, fol. 122.

²⁷³ SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 254, K238, fol. 239v.

²⁷⁴ SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 86, K70, fol. 188v.

²⁷⁵ NA, sign. DZV 275, fol. M20, M20v.

²⁷⁶ SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 86, K70, fol. 188v.

²⁷⁷ NA, sign. DZV 275, fol. M19v.

byl přímo odkaz klatovského domu do rukou služebnice. Jinak výskyt plnoprávného měšťanstva je v těchto testamentech často omezen jen na svědky sepsání.²⁷⁸

Ale vraťme se zpět k jednotlivým skupinám obyvatelstva ve městech. Zmínění měšťané byli rozlišitelní nejenom podle toho, jaké živnosti či úřadu se věnovali, ale samozřejmě také podle svého jmění. Ne všichni měšťané vlastnili své vlastní obytné nemovitosti a museli být v nájmu u jiných majitelů domů a chalup nebo v obecních realitách. Jako nájemci mohli působit i v roli hospodářů těchto domů.

Města se snažila, aby v nich neprovozoval řemesla někdo, kdo nezískal městské právo,²⁷⁹ což byla snaha i klatovské městské rady, ale i zde soupis neusedlých osob z roku 1692 uvádí dva takové živnostníky, felčara a lazebníka. Za neusedlé byli považováni ti, kteří „s městem v ničemž trpící a břemena městská podnikající nejsou, nýbrž samé toliko pouhé obydlí a domicilum při městě mají toliko se vynáší“.²⁸⁰ V témž soupisu neusedlých jinak naprosto převažují osoby z vyšších stavů, které žádný dům nevlastnili a žili jen v nájmu. Tudíž navazovali určitý nájemnický vztah k majitelům nemovitostí, ve kterých bydleli. Zařadili se takto vlastně mezi podruhy. Jistě se jich týkala taková omezení jako například nemožnost držet určitý dobytek a nechat ho pást s obecním stádem. Ale nebylo to jistě beze zbytku, neboť prameny zároveň nikde tyto urozené nájemníky k podruhům přímo neřadí a tím je od nich odlučuje. Dělo se tak asi především na základě jejich příslušnosti k vyšším stavům. A je zde také legitimní otázka, v jakých domech bydleli tito nájemníci. Tedy přesněji z jakého stavu pocházeli majitelé oněch domů. Soupis z roku 1624 je vhodný k tomu, aby pomohl k nějaké odpovědi. Najdeme zde 12 osob nájemníků z rytířského a panského stavu, ze kterého pocházela ovšem jen paní Dorota z Říčan. Také jen s ní bydlela další urozená osoba, paní Boryňová ze Lhoty. Ze všech těchto žili v domech patřící šlechticům jen Anna Vidršpergarová z Vidršpergu, a to pana Koce z Dobrše, a Alena Příchovská z Příchovic v domě Ludmily Kanické z Čachrova. Ostatní obývali jen domy a jeden dvůr měšťanů. Ve městech bylo možné najmout jak celý dům, tak pouze část. Soupis disponuje označením „v domě“ či „u“, ale nevíme, zda to může znamenat, že v prvním případě byl najímán celý dům a v druhém jen část.²⁸¹ Tento materiál přinesl zřejmě zjištění, že stavovské osoby se neorientovali najímat prostory přednostně u stejně postavených majitelů nemovitostí. Ale když případně žili ve šlechtických nemovitostech, můžeme snad počítat s tím, že mezi nimi

²⁷⁸ NA, fond Úřad desek zemských - listiny, i. č. 2636, kart. 73, závěť Kateřiny Sobětické ze Sobětic.

²⁷⁹ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 86, K70, fol. 156.

²⁸⁰ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 86, K70, fol. 156.

²⁸¹ NA, fond Stará manipulace (dále SM), i. č. 1639, sign. K59/40, kart. 1167.

byla nějaká pouta. Například příbuzenství. Nájem šlechta také získávala v nemovitostech, které vlastnila obec.²⁸²

Neusedlí šlechtici v nájmech, nazývaní také „zůstávající v područí“, představovali koncem 17. století celistvou skupinu v očích příbramských konšelů. Jim vyčítali mnohé. To, že nejsou obci „nic platní“ vyplývalo z toho, že se nepodíleli na finančních závazcích obce. A přestože je neplatili, osobovali si vyšší práva, než jim náležela. Ta patřila jen poplatníkům, což bylo mimo jiné zmíněné pasení dobytka s obecním stádem. Mimo to si nechali tito šlechtici také dovážet cizí pivo, jistě z důvodu aby ušetřili. Polní a jiné zemědělské plochy poškozovali svými potahy, v lese si brali dřevo a bez povolení v nich lovili. Lovili také na polích. To dělali také s pomocí své čeledi, kterou odmítali trestat městskou radou. Asi i z důvodu těchto věcí jim byl uvalen 1699 plat za „zvůli“. Částky byly odváděny ve známých termínech svatohavelském a svatojiřském. Takto ročně měl rytíř Strojetic ký zaplatit 1 zl. 30 kr., paní Častolarová 1 zlatý, což platila také paní Enisová.²⁸³ Je na pováženou, zda všichni doopravdy dělali například výše zmíněné škody v lesích, neboť vidíme z těchto jmen, že to byli převážně ženy. A to platilo i pro Klatovy v roce 1624 či 1692.²⁸⁴

Neusedlá část šlechty ve městě byla také nejhudší a nejspíše těžce na ní doléhaly ty daně, které nebyly vybírané podle rozlohy pozemků, jako například daň z hlavy či majetku.²⁸⁵ Chudobu vystihovalo označení (*miserabilis persona*) některých z nich v příznávacím listu města z roku 1695.²⁸⁶ K tomu, abychom si vyjasnili, jaký typ chudoby reprezentovali, bychom potřebovali další přesnější údaje o majetku a dalších poměrech osob, které byly takto označovány. Bezpochyby k tomu náležela chybějící presentace sebe jako šlechtice, což mohlo být spojeno až s nutností osobně pracovat. Ale i u některých chudých osob najdeme minimální služebnictvo, což byla jedna děvečka. Ale například Maxmiliána Příchovská z Příchovic žádné sloužící v listu přiznané nemá, a přesto za chudou nebyla považována.²⁸⁷ Ekonomická základna šlechty v nájmu byla ve městech celkově jiná než u těch jednotlivců, kteří drželi zemědělské pozemky. Tito vlastníci se blížili těm měšťanům, kteří neprovozovali řemeslo či obchod, ale živil se jen výnosem zemědělské výroby. Tato podobnost vystihuje především většinu šlechty v poddanských městech a městečkách, kde je mimo jiné obtížné

²⁸² SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 54, K38, fol. 230.

²⁸³ SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 54, kn. 40, fol. 7983v, 155.

²⁸⁴ NA, fond SM, i. č. 1639, sign. K59/40, kart. 1167; SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 86, K70, fol. 155-156, 187v.

²⁸⁵ SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 54, kn. 40, fol. 79. Ale pokud byl pronajat celý dům i pozemky, kontribuci tito nájemci doopravdy platili (SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, pamětní kniha 1637-1741, K28, fol. 67v-68).

²⁸⁶ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 86, K70, fol. 187v.

²⁸⁷ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 86, K70, fol. 188.

pátrat po těch, kteří nemovitosti pouze najímali. Máme několik dokladů k najímání celých domů i s pozemky, ale o tom, jak a jestli byly najímány i části domů, o tom příliš nevíme, i když se tuší, že takoví šlechtici ve městech také žili. Ale zda vytvořili onu jakousi skupinu neusedlých v područí, to je dosti nejasné, ale nejspíš tomu tak nebylo, když znalosti z trhových knih doplníme poznatky z matrik.

Vlastní výrobní prostředky v podobě zemědělských pozemků a dobytka umožňovaly také částečnou samostatnost, hlavně v potravinové oblasti. Takovou podporu městským domům či najatým bytům také mohla být poskytována z vnějšku, ze statku, který patřil majiteli či jeho příbuzným. Mimo město byly získávány různé potraviny, přičemž dovoz některých produktů vadil místním měšťanům, což je nejvíce známo o pivu, ale pravděpodobně snad i řezníci se cítili zkráceni zvýšeným dovozem masa.²⁸⁸ Ti, kteří nedisponovali podporou odjinud se museli spoléhat v mnohém na nabídku místních řemeslníků a obchodníků, která byla doplněna v době jarmarku také zbožím jiného původu. Šlechtic hrál roli zákazníka vůči řemeslníkovi či obchodníkovi, ve většině případů členu místního cechu, pokud ovšem nepočítáme ty stojící mimo ně, například dvorské řemeslníky, fušery či židy. Dvorské řemeslníky nalezneme i v menších residenčních městech jako byly Radnice.²⁸⁹ V poddanských městech se také nacházely panské hospody, konkurující měšťanským.²⁹⁰ Mezi necechovní živel se zařazovali někteří hospodáři, ale jinak si majitelé domů v Klatovech či Berouně a Příbrami nadrželi své vlastní dvorní řemeslníky.

I na příkladu piva je znát, že ne vždy místní výrobky z různých důvodů šlechtě vyhovovaly, a proto se obracela do jiných míst. Tak tomu bylo mimo pivo jistě i v dalších oblastech, kde vyhledávala zdatnější nebo cenově výhodnější výrobce. Z poddanských měst ke královským městům a odtud zase případně i dále do Prahy, což se týkalo jistě těch zámožnějších s vyššími nároky a prostředky. K posouzení tohoto problému příliš informací ale nemáme.

Další roli, kterou hráli nejenom místní měšťané vůči šlechtě, spočívala v oblasti peněžnictví. Docházelo k oboustranným půjčkám. K tomu, abychom poznali, jakou roli hráli měšťané v zadlužení šlechticů ve městech, bychom museli znát celkové finanční profily jednotlivců z vyššího stavu. K tomuto účelu jsou nejvhodnější soupisy dluhů, které byly pořizeny při bankrotech některých příslušníků rytířstva či panstva. Bohužel nemáme pro vybrané lokality téměř žádnou. Čestnou výjimku představuje soupis aktiv a pasiv Marie

²⁸⁸ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 280-280v.

²⁸⁹ NA, fond SM, i. č. 2911, sign. R11/10, kart. 1924.

²⁹⁰ Např. ve Všerubech (NA, sign. DZV 287, fol. O22) či Radnicích (NA, fond SM, i. č. 2911, sign. R11/10, kart. 1924).

Augusty Kagerové ze Štampachu, pořízený po její smrti v roce 1777 ve Všerubech. Ten ukazuje roztodivnou skladbu úvěrů, kde mezi nejvyšší částky náležely dluhy vůči šlechtě a duchovním institucím. Z místních měšťanů v tomto soupisu nacházíme jen málo jmen, které však významem převyšovali místní židé.²⁹¹ O vzájemných půjčkách mezi šlechtou a měšťany svědčí především spory, zaznamenané v městských knihách. A tyto půjčky se netýkaly jen měšťanů. Úvěr bylo možno získat také od města, záduší atd.

Vztahy mezi měšťany existovaly nejen na bázi úřední, obchodní, věřitelské či najímatel vs. nájemník. Měšťané a šlechta byli též pochopitelně sousedy. Stejně jako jiné vztahy i toto sousedství mohlo vyvolávat spory. Byly tu samozřejmě jiné momenty v každodenním životě, kdy docházelo ke střetu na veřejných místech jako městské ulice a náměstí, stejně jako hospoda či kostel. S těmito prostory byly spojeny také mnohé slavnostní okamžiky v životě měšťanů. Některé se odehrávaly také v soukromých domech. Byly to příležitosti přechodových rituálů (narození, svateb nebo úmrtí).²⁹² Šlechta se účastnila patrně i veřejných slavností spojených s městským prostředím, jako bylo obnovení městské rady,²⁹³ což nebyly jediné slavnosti ve městě. Další bývaly spojeny s historií města²⁹⁴ či politickými událostmi.²⁹⁵ Účast šlechty při procesí ve městech je doložena, ale při nich šlechtici sídlící ve městě netvořili speciální skupinu, ale zřejmě se ho účastnili spolu s mimoměstskými příslušníky vyšších stavů. Obecně je jen nepatrně známo, jak se doopravdy šlechtici obdobných slavností ve městech účastnili.

Města byla také místem vzdělání a duchovního života. V tomto směru ze všech měst v sondě převyšují ostatní Klatovy. V době pobělohorské zde fungoval dominikánský klášter a nově vznikla jezuitská kolej.²⁹⁶ Jezuitská residence také vznikla v Příbrami, kde pak spravovala významné poutní místo Svatá Hora.²⁹⁷ Z poddanských měst v tomto směru vynikaly Přeštice, kde bylo obnoveno při zdejším chrámu Nanebevzetí Panny Marie proboštství, podléhající klášteru v Kladrubech.²⁹⁸ Ve všech městech byly farní kostely, doplněné filiálními kostely a kaplemi. Vedle toho najdeme v Klatovech a Příbrami různé početné řeholní komunity. Při farních chrámech byli různí světští různí duchovní.

²⁹¹ SOKA Plzeň-sever, fond AM Všeruby, trhová kniha 1776-1791, fol. 114-128.

²⁹² K nim viz např. Pavel KRÁL, *Křtiny, svatby a pohřby. K vzájemné reflexi panovnických a šlechtických přechodových rituálů ve druhé polovině 16. a první polovině 17. století*, in: V. Bůžek – P. Král (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740)*, České Budějovice 2003 (= Opera historica 10), s. 439-456.

²⁹³ J. RENNER (ed.), *Nejstarší kronika*, s. 162.

²⁹⁴ Pavel HLAVÁČEK – Josef HRDLIČKA – Zdeněk VYBÍRAL, *Města a měšťané*, in: V. Bůžek a kolektiv, *Společnost českých zemí v raném novověku*, Praha 2010, s. 397.

²⁹⁵ Např. Jan Florián HAMMERSCHMID, *Hystorye klatowská v sedm dillu rozdělená*, Praha 1699, s. 270.

²⁹⁶ Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 302-306.

²⁹⁷ P. VLČEK – P. SOMMER – D. FOLTÝN, *Encyklopedie*, s. 610-614.

²⁹⁸ VLČEK – P. SOMMER – D. FOLTÝN, *Encyklopedie*, s. 608-610.

V Klatovech a Radnicích byli u několika kostelů také poustevníci. Bližší souvislosti duchovenstva a šlechty ve městech budou ještě přiblíženy v kapitole o veřejných prostorech této práce. Co se týká školství, v souvislosti se šlechtou se musíme zmínit především o jezuitském gymnasiu v Klatovech. Přítomnost některých šlechtických synů ve městě lze spojit právě s existencí této školy.²⁹⁹ V pramenech se také objevuje koncentrace různých preceptorů,³⁰⁰ z nichž jistě někteří měli vazby na zdejší šlechtu i další majitele domů z vyšších stavů.

Město však nebylo místem, které obývali jen plnoprávní měšťané. Existovaly tu také další osoby. Mnohé z nich byly nějakým způsobem závislé. Takovou závislostí je myšleno i poddanství. Nutno dodat, že poddanými byli také pochopitelně sami plnoprávní měšťané poddanských měst a městeček; všerubská vrchnost nazývala všerubské měšťany ochranní poddaní, což bylo také na základě statutu jejich městečka.³⁰¹ V rámci královských měst se na území města nacházeli také poddaní náležející rozličným vrchnostem. Byli tu poddaní samotného města, některých měšťanů, různých institucí (špitály, záduší, kláštery), a také poddaní jiných vrchností. Mnozí z těchto poddaných osob se stali též služebníky šlechticů, sídlících ve městech.³⁰² Vedle nich mohly sloužit šlechtě také osoby svobodné nebo přímí poddaní. Ti sami nesloužili vždy jen své vrchnosti.³⁰³ Stejně tak se nemuseli všichni poddaní šlechtice, který žil ve městě, v něm přímo nacházet.³⁰⁴ K poddaným měla vrchnost práva; mimo jiné je například prodávala s domem,³⁰⁵ odkazovala jiné vrchnosti³⁰⁶ nebo také propouštěla z poddanství.³⁰⁷ Další závislostí byl také poměr námezdních sil k svému zaměstnavateli. Stálé služebníky také bylo možno doplnit najmutím sil k některým speciálním pracím, jako třeba při stavebních pracích nebo při sklizních.

2.2.2.1. Sonda do vztahů šlechty a městského obyvatelstva na základě matrik

Křest a svatba samozřejmě patřily také ke slavnostním okamžikům raně novověkého člověka. Nebyly záležitostí pouze oddávaných či křtěných a jejich rodičů. Pohled na další

²⁹⁹ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 280-280v.

³⁰⁰ Např. SOA Plzeň, fond Sbirka matrik, sign. Klatovy 2, fol. 55.

³⁰¹ NA, fond SM, i. č. 1739, sign. K160/1, kart. 407.

³⁰² Helena KLÍMOVÁ (ed.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651, Berounsko*, Praha 1995, s. 223.

³⁰³ SOKA Plzeň-sever, fond AM Všeruby, trhová kniha 1776-1791, fol. 115-116.

³⁰⁴ Jiří Pastýř s rodinou, poddaný Markéty Lidmily Vencelíkové, zůstal na statku Drslavicích (NA, sign. DZV 275, fol. M20).

³⁰⁵ SOKA Plzeň-sever, fond AM Všeruby, trhová kniha 1685-1745, fol. 46v.

³⁰⁶ Např. NA, sign. DZV 265, fol. E16.

³⁰⁷ Např. NA, sign. DZV 275, fol. M21.

osoby při těchto aktech je jednou z možností, jak demonstrovat vztah obyvatelů měst a šlechty v ní žijící či zakoupené. Informace o sňatcích a křtech získáváme nejvíce z matrik, kde jsou uváděni ti, kteří budou nyní předmětem zájmu, tedy kmotři, svědkové či družby. I v těchto rolích najdeme pochopitelně šlechtu sídlící ve městech. Mnohé z nich známe de facto jen z těchto zápisů. Při následující analýze matrikových záznamů bude přihlédnuto k prostředí poddaných měst a měst královských. Předmětem zájmu zde bude společnost města Klatov jakožto zástupce královských měst. Poddanské lokality budou zastoupeny Všeruby.

V rámci matrik oddaných či narozených vidíme, že šlechtice najdeme jakožto kmotry a svědky ve velkém počtu ve Všerubech v období od počátku matrik v roce 1661 až do poloviny následujícího století. Menší skupinu ovšem pochopitelně představovala narození potomků šlechticů zde sídlících. Ale je to skupina takové velikosti, aby byla použitelná k rozboru. Narození potomků lze ve Všerubech spojit se jmény jako Teufel, Harnach, Zollitsch ze Zollitsch, Steinbach z Kranichsteinu, Varlejš z Bubna, Cedvic z Cedvic, Kfelíř ze Zakšova či Folkner z Folkenbergu. Všem těmto prameny všerubské provenience přiznávaly status člena vyšších stavů. Ovšem některým velmi pravděpodobně neprávem, neboť rytířský stav byl udělen jiným příslušníkům rodu, jejichž potomky všerubští příslušníci rodu nebyli. To se týkalo člena rodu Zollitschů i zde žijících Harnachů, kteří byli skutečně rytíři ve své bývalé vlasti, odkud odešli do Čech. O Folknerech jsou informace dosti nejasné. Nicméně rytířského statutu ve Všerubech požívali, jak nám tvrdí zdejší prameny. Těchto zmíněných rodů se dotýkalo celkem 26 křestních obřadů, zachycených v matrikách, kterých se účastnilo celkem 100 svědků a kmotrů. Drtivou většinu z nich tvořili příslušníci rytířské a panské šlechty. Najdeme zde členy rodů, které vlastnili v okolí své statky. Přítomni byli také zástupci vrchnosti, členové Kyšperských z Vřesovic. Po šlechticích tvořili největší skupinu kmotrů a svědků lidé, zařaditelní mezi měšťany. Patřili sem jak příslušníci místní obce, tak ti, kteří odtud nepocházeli. Mezi svědky také nalezneme i několik žebráků. Jasně ohraničenou skupinou tvořili kmotři a svědkové z řad vrchnostenských úředníků a rovněž duchovní. Viz následující tabulka:

šlechta	úředníci	duchovní	měšťané	žebráci	ostatní
79	4	2	6	3	1

Tab. 1. Kmotři a svědkové u křtů šlechty ve Všerubech

Dle uvedených čísel všerubské matriční záznamy přinášejí dostatečné množství křtů dětí zdejší šlechty. Sňatků obdobných osob zde není tolik, abychom vyvodili obdobné závěry. Pro tyto účely se více hodí matriky klatovské fary. Ale i zde nejsou zachyceny veškeré zdejší proběhlé šlechtické svatby, jako například třetí sňatek Fridricha Jaroslava Hory z Ocelovic,³⁰⁸ což je způsobeno časovým rozsahem vedení matrik. Ale sňatky, vepsané v první knize přibližují nejenom ty šlechtice, kteří pravděpodobně sídlili přímo ve městě, ale také v menší míře jednice, kteří zde jen domy drželi a zdržovali se hlavně na statcích. To lze tvrdit na základě přítomnosti sňatku ženské příslušnice rodu Hájků z Robčic. Struktura svědků a kmotrů ukazuje, že jich opět pocházela většina z řad příslušníků šlechty a to jak z Klatov samotných, tak z jejich okolí. Viz tabulka:

šlechta	úředníci	měšťané
14	1	2

Tab. 2. Kmotři a svědkové u křtů šlechty v Klatovech

V případě Všerub je možné už při prvním pohledu do záznamů tvrdit, že šlechtické osoby chodily za svědky a kmotry lidem všeho možného původu a postavení. Tuto skutečnost je možné také přesněji demonstrovat na příslušnících šlechty, kteří žili v Klatovech, a ukázat si přitom také na četnost, jak se mnozí z vyšších stavů vůbec u křtů vyskytovali. K naplnění závěru je využitelný seznam šlechty, která bydlela v Klatovech v roce 1692.³⁰⁹ V něm byli vypsáni všichni bez rozdílu věku, tedy i děti, z nichž většina byla zřejmě příliš mladá na to, aby se křtů účastnila. Děti většinou křestním jménem seznam nenazývá. Proto bylo nutné předpokládat ty osoby, které byly uvedeny jménem, za dostatečně staré. Těch bylo 20. Z těchto se žádného křtu jako svědek či kmotr neúčastnily Lidmila Sobětická či Maxmiliána Příchovská z Příchovic, což byli obě osoby, které tu žili pouze v nájmu a nevlastnili vlastní dům. Ale rovněž všechny místní šlechtické majitelky domů nenajdeme v matrikách. To se týkalo například Lidmily Anastázie Kocová s její dcerou Johanou.

Nemůžeme však zcela identifikovat původ všech osob, kterým byly tehdy v Klatovech pokřtěny děti, abychom posoudili jejich sociální zařazení. Přesto jisté skupiny je možné určit. Byli to samozřejmě někteří příslušníci zde žijící šlechty, které soupis patrně neobsahuje. Mezi

³⁰⁸ NA, fond Genealogicko-heraldická sbírka Wunschwitz (dále Wunschwitz), i. č. 410, kart. 13, Hora z Ocelovic.

³⁰⁹ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 86, K70, fol. 187v-188v.

takové lze zařadit Zumry z Herstošic na předměstském šosovním dvoře Novákovicích.³¹⁰ Soupis urozených obyvatel Klatov obsahuje jméno Viléma Ferdinanda Kouska ze Sobětiček, žijícího přímo ve městě v nájmu. Při křtu jeho dítěte mezi kmotry nalezneme, mimo zde bydlící paní Vencelíkovou, také další šlechtu majetkově spojenou s Klatovy.³¹¹ Největší skupinu rodičů dětí představovali členové rodin zdejšího měšťanstva, mezi nimiž bychom našli i ty, kteří příslušeli k prominentní radní vrstvě. V malém měřítku najdeme snad také cizí šlechtice, dále i přímo poddané klatovské šlechty.³¹² Tento obraz je dobré porovnat s tím, jak se v matrikách vyskytují také šlechtici, kteří v Klatovech nesídlili a ani zde neměli své domy či dvory. Při pohledu na zápisy je jasné, že byli za kmotry či svědky podobným lidem jako ti, kteří zde přímo sídlili.

2.2.3. Konfliktní situace v životě šlechty ve městech

Soužití šlechty a měšťanstva je problém, kterému bylo věnováno již poměrně hodně pozornosti. Ze vzájemných vztahů, které byly v předchozím textu vzpomenuty, mohly vyplývat různé konflikty mezi menšinou šlechty a jejich městským okolím. Těmto konfliktům se věnoval už Zikmund Winter, který jinak šlechtu nestudoval.³¹³ Obraz přítomnosti šlechty ve městech jakožto konfliktu pokračuje v díle Františka Teplého, který jej ukázal na příkladu Jindřichova Hradce.³¹⁴ Jako příspěvek k dějinám městského soudnictví látka přetrvala i v moderní historiografii,³¹⁵ přičemž nebyla vynechána ani tak frekventovaná oblast sporu, jakou bylo cizí pivo,³¹⁶ řešená až na zemské úrovni.

Ověřit si konfliktní povahu soužití vyžaduje samozřejmě studium příslušných pramenů různých soudů. Rozhodující zde samozřejmě je především městská rada, plnící také roli městského soudu. Města Beroun, Klatovy a Příbram se dokonalému poznání svého soudnictví vzpírají. Je to především tím, že fondy příslušné provenience neobsahují v úplné míře knihy svědomí či knihy, kde jsou zapsány rozsudky k jednotlivým případům projednávaných před městskou radou. Pro nedostatek pramenů není možné ani příliš nahlédnout do agendy

³¹⁰ SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 200, K184, fol. 110v-112.

³¹¹ SOA Plzeň, fond Sběrka matrik, sign. Klatovy 1, fol. 328.

³¹² SOA Plzeň, fond Sběrka matrik, sign. Klatovy 1, fol. 488, 519.

³¹³ Z. WINTER, *Kulturní obraz*, I, s. 124-127.

³¹⁴ František TEPLÝ, *Nesnáze Hradeckých s urozenými pány sousedy*, Časopis společnosti přátel starožitností 23, Praha 1925, s. 108-117.

³¹⁵ Jaroslav MILLER a kol. (ed.), *Konfliktní soužití. Královské město - šlechta - duchovenstvo v raném novověku. Edice. Knihy půhonné a nálezné královského města Olomouce (1516-1616)*, Olomouc 1998.

³¹⁶ Jaroslava MENDELOVÁ, *Dovoz piva do pražských šlechtických paláců v 16. a 17. století (Pražští nákladníci piva vaření a jejich boj s konkurenčním pivem.)*, Documenta Pragensia 9/1, Praha 1991, s. 181-188.

městských či ložních rychtářů zmíněných měst. Pak je badatel nucen se spokojit především s protokoly ze zasedání městské rady a smířit se s tím, že neobsahují tolik informací, abychom znali mnohdy i důležité informace o průběhu a příčinách soudních sporů. Z textů tak někdy nepoznáme, jak zněl rozsudek, neboť pramen jen uvádí, že byl čten.

Spory ve městě známe především skrze informace vzešlé z činnosti městské rady. Její kompetence vůči šlechtě i jejímu služebnictvu či hospodářům stanovila Svatováclavská smlouva z roku 1517, která zůstala platná i po vydání Obnoveného zřízení zemského. Po roce 1547 vznikl apelační soud, fungující jako odvolací instance městským soudům. Protokoly rad přinášejí informaci o tom, že se některé spory šlechty dostaly až před tento soud, který se však nikdy nestal předmětem bádání o příslušnicích vyšších stavů. Však takovou pozornost si vydobyl především pro dobu předbělohorskou soud komorní, v jehož dochovaných archiváliích můžeme registrovat některé spory šlechticů s měšťany. Po Bílé hoře se však kompetence tohoto soudu začínala zmenšovat a ubylo látky, která byla před ním soudně projednávána.

Pro zmíněná královská města si však většinou musíme vystačit se spory vedenými při městském soudu. K poznání specifčnosti poddanského prostředí brání téměř žádné stopy městského soudnictví v pozůstatcích archivů vybraných poddanských lokalit. Ty které přesto máme v rukou, ukazují na podobnou strukturu sporných situací. I zde byla hlavní soudní autoritou především městská rada, což zajistil status příslušné obce. Mnohá jiná městečka byla vybavena jen minimálními soudními pravomoci, které si naopak uzmula vrchnost a její orgány.

Právo k projednávání jednotlivých kauz před konšely bylo ze strany vyšších stavů respektováno ve většině případů, stejně jako případné osobní předstoupení před tento městský orgán. K tomuto tvrzení vede především pohled na množství sporů, které byly před radou projednávány. Ale nebylo tomu tak vždy, což ukazují určité případy, kdy se někteří šlechtici městské soudní autoritě vzpírali. Proto můžeme najít vyjádření, že „magistrát zdejší nejsou jeho páni“.³¹⁷ Stejně tak někteří šlechtici odmítali, aby městská rada soudila jejich čeled.³¹⁸ Příslušník rytířstva či panstva neslibil radě věrnost, nebyl jí vázán, tudíž mohl snadno odmítat poslušnost a vůči některým obecním záležitostem se chovat samovolně. Proto existovaly stížnosti rady vůči příslušníkům vyšších stavů jako takovým.³¹⁹ Na druhou stranu mohla být také nespokojenost šlechticů s radou vyjádřena ve stížnostech určené nadřízeným orgánům

³¹⁷ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, radní manuál 1665-1671, K1, fol. 49v.

³¹⁸ SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 54, kn. 40, fol. 155.

³¹⁹ SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 54, kn. 40, fol. 155.

města.³²⁰ Prameny také znají nesouhlas s tím, jak se rada zabývala jednotlivými případy mezi šlechtici a druhou stranou.³²¹ Tím je míněn také postoj rytíře Martina Stránského, který však zapadal do série sporů s berounskou městskou radou, a následně přeléval do konfliktů s jednotlivými členy, kdy došlo na zhanění stejně jako vyhrožování zbraní, kterého se rytíř dopustil. Rada fungovala také jako místo, kde mohli měšťané a městské korporace hledat jistou pomoc proti šlechtě.³²² Šlechta se na radu obracela při stížnostech na jednotlivé obyvatele města. Ve sporech někdy bránila své poddané a služebníky.

Tu se dostáváme k možnosti promluvit k celkové povaze sporů, které ve městech s příslušníky šlechty odehrávaly. S určitostí se dá říci, že většina jich vznikla mezi městskou radou a právě šlechtickými osobami. Právě na sporech s městskou správou je často demonstrováno městské prostředí jako konfliktní. Spory, které vedly rady se šlechtou, se ne vždy přímo týkaly jednotlivých měšťanů. K takovým druhům sporů nepatřily otázky obecních pozemků a lesa, ale už to třeba bylo poškozování polí.³²³ Je otázka, zda všichni plnoprávní měšťané a nejenom radní vrstva, která přímo nakládala s obecním jměním, považovala lesní škody nebo spory o obecní pozemky za svoje a ne jen za otázku vrchnosti.

Další skupina sporů se šlechtou už mohla mít jisté následky na velkou skupinu obyvatel. Byla to daňová otázka, protože zmenšené platby šlechticů vedly k navýšení odvodů měšťanů. Je pravda, že měšťané dlužili po delší časové úseky stejně jako někteří šlechtici. Závažnější bylo jistě obecné stanovení odvodů. Z toho důvodu jistě vzbuzovalo velký odpor zapsání nemovitosti do desek zemských. A i znění reversů uspořádání placení daní stanovilo, jak plyne z některých jednání o jejich znění. Míra odvodů mohla být nastavena nízce, tudíž se posléze rozvrhlo více poplatků na ostatní držitele městských nemovitostí. Knihy však přinášejí jen nemnoho vyložených konfliktů ohledně vydání a znění reversů. Ukázkou toho mohou být Klatovy, kde naopak nízká účast šlechty na dávkách byla vzata jakožto důvod, proč byla tato skupina vyřazena z vaření piva.³²⁴

Městská rada také zastupovala zájmy městských cechů, které se musely při řešení sporů o živnosti spolehnout na moc konšelů, stejně jako někteří řemeslníci, kteří nemohli být cechovně organizováni.³²⁵ Prominentní místo v tom hrála ochrana vaření piva ve městě. Ze

³²⁰ SOkA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 70, kn. 56, fol. 75.

³²¹ SOkA Beroun, fond AM Beroun, i. č. 63, fol. 197v-198.

³²² Např. SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 54, K38, fol. 22v.

³²³ SOkA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 54, kn. 40, fol. 155.

³²⁴ NA, fond Tereziánský katastr, i. č. 1326, kart. 431, fassé Klatovy.

³²⁵ Žaloba lazebníka na rytíře Josefa Adama Štolce ze Simbsdorfu, že zasahuje do jeho řemesla přerostla nakonec v obvinění naopak rytířem z opovědi. Městská rada poddanského Města Touškova ovšem konstatovala, že zde již nemůže zasahovat a lazebník si musí poradit sám. (SOkA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, radní manuál 1665-1671, K1, fol. 47v-48, 49v).

zmíněných královských a horních měst mělo největší význam pivovarnictví pro Klatovy, kde sladovnický cech ovládal městskou radu. Proto městu byly ve zvýšené míře trnem v oku zásahy šlechty do této živnosti. A to jak ve městě, tak mimo něj. Již před Bílou horou byla vyřazena v samém městě z várek piva a důsledně jí byla bráněna výsada šenku tohoto výrobku. Ovšem dovážení cizích piv zůstávalo problémem, kterému městská rada nemohla ze strany šlechticů aktivně příliš bránit. Z tohoto cizího piva trpěli nejenom přímo sladovníci, ale samozřejmě následně také šenkýři, kteří tak přicházeli o některé zákazníky.

Nebyli to jen nákladníci piva, kteří se dostávali do střetu se šlechtou ve městě kvůli živnostem. Střet dalších cechů s místními šlechtici se odehrával v mnohem menší míře, ale mnohdy dosáhl až takového rozsahu, že městská rada poslala do šosovních domů rychtáře a dopustila se tímto protiprávního jednání.³²⁶ Jindy se snažila ke vniknutí alespoň opatřit souhlas, aby proti necechovnímu řemeslníkovi mohla v tomto prostoru zakročít³²⁷ nebo dala dům alespoň hlídat.³²⁸ Naopak obec chránila živnosti svých měšťanů a i ve šlechtických domech, pokud jim bylo zbraňováno je vykonávat. Bylo zřejmě nutné se v tomto případě obracet i na nadřízené orgány města.³²⁹ Ohledně živností nalezneme také radní nařízení, která měla zabraňovat překupnictví s obilím, namířená proti šlechtě,³³⁰ ale nevíme, jak příliš se na této činnosti podíleli ti příslušníci panstva a rytířstva, kteří byli majetkově zainteresováni ve městě svými domy či dvory.

To se již dostáváme do oblasti sporů, které vznikly mezi jednotlivými obyvateli města a šlechtou, která zde měla zakoupené nemovitosti a případně zde také žila. Ty lze samozřejmě rozdělit podle mnoha hledisek. Jedním takovým kritériem může být četnost. Pokud se jím budeme řídit, potom musíme říci, že městské prameny přinášejí, že to byly finanční záležitosti, které dominovaly. Tyto spory plynuly z různých situací a vztahů. Byly to různé půjčky. Setkáváme se také s nezaplacenými částkami za nemovitosti.

Velká skupina sporů také plynula z držení nemovitostí. Pozemky s domy, dvory či chalupami a příslušenstvím se nacházely ve složitějším organismu města a předměstí, kde různé zásahy do budov, a také komunikací či vodních zdrojů jako studen, vodotečí, struh, koryt, mohly vyvolat nevoli u některých městských obyvatel, přičemž reakce městských rad chránily zájmy vícero měšťanů. K tomuto druhu sporů můžeme zařadit například zamezení průtoku odpadní strouhy, které se stalo předmětem stížností měšťanů na Petra Viléma

³²⁶ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 56v-57; NA, fond Zemský podkomořský úřad (dále PKU), i. č. 11, sign. RPK 2827, fol. 18v.

³²⁷ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 52, K36, fol. 77v.

³²⁸ SOKA Beroun, fond AM Beroun, i. č. 63, fol. 46v.

³²⁹ SOKA Beroun, fond AM Beroun, i. č. 63, fol. 142.

³³⁰ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 51, K35, fol. 116v.

Říčanského z Říčan.³³¹ Podobně se zasahovalo do městského opevnění, které především zajímalo vlastní městskou radu. Další podobné spory spadaly do kategorie sousedských, kdy zásahy do staveb překážely sousedovi. Stavby či bourání byly totiž často prováděny na zdech, kterou měly sousedící domy společnou.³³² Mnohé tyto stížnosti, stejně jako ty, které byly šlechtickým majitelům domů adresovány městskou radou, můžou vést k domněnkám, že některé šlechtické domy ve městech byly zanedbávány a pustly. Příkladem mohl být klatovský dům Hájků z Robčic, sídlících tehdy na svém statku Hoštice, který ohrožoval své okolí.³³³ Stavební stav domu Rozhovských z Krucemburku v Příbrami také ohrožoval okolí, ale současně byl stále obýván držiteli.³³⁴ Ostatní stížnosti se týkaly spíše jednotlivých částí či příslušenství domů.³³⁵ Tudíž zřejmě neplatila situace, která je popsána v Uhrách, kde byly domy nechávány šlechtou zpustnout.

Tyto konflikty se týkaly budov. Další měly vztah k vlastním osobám z vyšších stavů jakožto členům společnosti jednotlivých měst. I v jeho rámci bylo třeba zachovávat svoji čest jako společenský kapitál, který mohl být různými způsoby napaden. Před radou se tak bránil proti těm, které měli vznést pomluvy. Nactiutřačům z řad měšťanů hrozilo v tomto případě i vězení.³³⁶ Městská rada zasahovala také sama proti těm, kteří údajně tupili jiné měšťany. Takto mohla také bránit čest šlechty.³³⁷ Ve zmíněných případech městská rada stála za šlechticem a uznala, že jeho čest byla poškozena. Ale i měšťané se naopak někdy cítili chováním šlechty poškozeni na cti. Toto poškození můžeme spojit s tím, jak se násilně chovali dva členové rodu pánů ze Žeberka v městě Klatovech v létě 1659. V případě těchto dvou urozenců se jednalo o výtržnost, kvalt, za použití kamenů, sečných a palných zbraní obrácených vůči zdejšími měšťanům. Ovšem ze strany manželky jednoho z nich, Jana Humprechta ze Žeberka, to bylo zhanění členů obce. Proti těmto činům se městská rada dovolávala pomoci u krajských hejtmanů.³³⁸

To již přecházíme k problematice násilí a různých výtržností ve městech, způsobených členy vyšších stavů. Především starší literatura si jich velmi všímá a považuje je za typický

³³¹ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 27-27v, 45v-46, 344 atd.

³³² SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 51, K35, fol. 185v; AM Klatovy, i. č. 54, K38, fol. 225v-266; AM Klatovy, i. č. 59, K43, fol. 62, 64, 68; AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 35v-36; SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 82, kn. 68, fol. 43v.

³³³ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 347v-348.

³³⁴ SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 54, kn. 40, fol. 240; AM Příbram (MM), i. č. 97, kn. 83, fol. 134v.

³³⁵ Např. bašta při domě, která byla spíše ale chráněná jako součást opevnění (SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 377v-378).

³³⁶ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 53, K37, fol. 198, atd.

³³⁷ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 53, K37, fol. 67.

³³⁸ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 84, K68, fol. 200v-201.

projev této vrstvy ve městě. Především z předbělohorské doby jsou známé různé výtržnosti, které se stávaly při šlechtických svatbách či v hospodách ve městech a mnohé spory z toho vzešlé dospěly až ke komornímu soudu.³³⁹ Celkově je dosud například v Klatovech z pramenů známo minimum obdobných výtržností, kterých se dopustili šlechtic na měšťanech v období po konci třicetileté války.³⁴⁰ Nebyly ani součástí stížností na šlechtice v nájmu v Příbrami, v kterých se vlastně koncentrovaly hlavní konflikty této doby mezi šlechtou a měšťany.³⁴¹ Z toho plyne, že násilné jednání šlechty nebylo ani zdaleka pravidlem, což je možná v Klatovech také ovlivněno velkým podílem žen mezi usazenými šlechtici. O celkové četnosti takového jednání i za použití různých zbraní mezi obyvateli měst nepriviligovaného společenského původu se můžeme snadno přesvědčit z pramenů a vidíme, že byla poměrně častá. Jen málo se ho dopustil někdo na šlechtici, pro které to byl důvod k žalobě.³⁴²

Město bylo prostorem spojený s vykonáváním městských živností. Mnohé z nich se neprovozovaly jenom v domech. Byly tu také samostatné krámy různých řemesel, které ležely nepříliš daleko od některých domů v majetku šlechticů. A vykonávání mnohých řemesel také mělo vliv na okolí, neboť jej znečišťovaly. Za typický příklad takového řemesla může sloužit koželužství. Stížnosti na možné škody nebyly samozřejmě žádnou zvláštností šlechticů, neboť nevhodně umístěná dílna mohla poškozovat celou obec, když zamořovala například potok, který sloužil jako zdroj vody.³⁴³ Přímé sousedství s takovou výrobou se nevyhýbalo ani držitelům z řad vyšších stavů.³⁴⁴ To se mohlo týkat i samotných krámů, které mohly vadit majitelům některých domů například pro hlučnost nebo zápach. Ale městská rada rozhodla v prospěch šlechty zřejmě jen výjimečně ve velmi okrajových záležitostech a nařídila přestěhování krámů. Alespoň tak bylo jednou reagováno na nespokojenost s blízkou přítomností sloupkařů.³⁴⁵

Již byly zmíněny konflikty s cechy a městskou radou, které se týkaly ochrany řemesel ve městě. Mnoho šlechticů se však nacházelo v takovém postavení, že neměli podporu ze svých statků a tudíž museli nakupovat cizí výrobky. Stejně tak byli tito nuceni si najímat na některé práce větší část potřebné síly. A to ať se jednalo o nádeníky, jejichž cena práce byla ze strany rady regulována. V pramenech je však možno dohledat některé konflikty

³³⁹ Např. Petr ROŽMBERSKÝ – Václav CHMELÍŘ, *Rytíři Karlové ze Svárova dědiční strážci dveří Království českého*, Plzeň 2012, s. 74.

³⁴⁰ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 84, K68, fol. 7v.

³⁴¹ SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 54, kn. 40, fol. 155.

³⁴² SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 50, K34, fol. 14, 25.

³⁴³ Např. NA, fond SM, i. č. 1739, sign. K160/1, kart. 407.

³⁴⁴ SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 57, kn. 43, fol. 121v; AM Příbram (MM), i. č. 91, kn. 84, fol. 24.

³⁴⁵ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 57, K41, fol. 256.

s kvalifikovanou silou, které měly souvislost s provedením některých prací.³⁴⁶ Je ovšem pravda, že o podobných sporech příliš informací nemáme, neboť zmiňovaný příklad není zřejmě typickou ukázkou takového sporu. V tomto nakonec šel tovaryš do vězení. Pouhá nespokojenost s kvalitou práce by byla zřejmě řešena jinak. Každopádně tu byla také městská rada, kam některé stížnosti na jakost doputovaly.³⁴⁷

Město nebylo místem, kde se pěstovala jenom řemesla. Byly také střediskem zemědělské výroby. Zemědělství poskytovalo mnohé oblasti, které se stávaly předmětem konfliktních situací. Ve městech zemědělská výroba představovala nejvýznačnější zdroj příjmů šlechty. Proto obyvatelé měst drželi pole, louky, zahrady a chmelnice. A nejednalo se pouze o rostlinnou výrobu, ale také o chov zvířat. V obou těchto oblastech se přihodily problémové situace, v nichž sami šlechtici byli postiženi nebo naopak poškozovali sousedy. Jakožto notorické poškozovatele nejenom obecních lesů, cest, a pastvin, ale i dalších zemědělských ploch nám představují prameny příbramské šlechtice v nájmu. Část těchto stížností se týkala především toho, že zdejší šlechtici neprávem lovili na obecním majetku, stejně jako na polích, která patřila jednotlivým měšťanům. Nezákonný lov není přítomen v pramenech jen v Příbrami, ale i v dalších městech, kde se ho v obecních lesích dopouštěli i šlechtici držící domy. A asi je v tom převyšovali majitelé statků v sousedství Klatov. V pramenech není zaznamenáno, že by se pytláctví v lese a na polích účastnily i ženy, kterých bylo mezi urozenými nájemníky velmi mnoho. Jsou přitom důkazy, že i příslušnice rytířských rodů střelné zbraně dokázaly ovládat.³⁴⁸

Šlechtičtí nájemníci neměli podobně jako ostatní neosedlí možnost nechat pást svůj dobytek spolu se zvířaty plnoprávných členů obce, pokud si výjimku nezajistili poplatkem. Města obecně chov dobytka nájemníky stíhala, ale opakování zákazů ukazuje na nedůslednost takové snahy. Ale najdeme v pramenech, že byl patrně zabavován dobytek i některým šlechticům.³⁴⁹ Ve městě usazení šlechtici takou možnost pastvy svého dobytka měli. Šlechta propojovala hospodářství svého domu s výrobou na svých deskových statcích, na což ukazuje i přesun dobytka z venkova do města. Tato zvířata mohla představovat riziko z hlediska šíření chorob na dobytek, který patřil ostatním sousedům.³⁵⁰

Již bylo zmíněno, jaké vznikaly spory s obcí, které se týkaly pozemků, do kterých bylo neoprávněně zasaženo. A je pravdou, že takové spory proběhly i mezi jednotlivými majiteli

³⁴⁶ SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 91, kn. 84, fol. 18.

³⁴⁷ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 51, K35, fol. 245.

³⁴⁸ SOKA Beroun, fond AM Beroun, i. č. 61, fol. 92v-93.

³⁴⁹ SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 53, kn. 39, fol. 14v.

³⁵⁰ SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 99, kn. 85, fol. 24.

z řad fyzických osob. Jako ukázka takového sporu může sloužit ten, který se odehrál v Příbrami roku 1739. Václav Miřík oral na svém poli a Václav Rozhovský z Krucemburku to viděl a domníval se, že neprávem obdělává jeho pozemek a hrozil mu zastřelením volů. Nakonec došlo ke rvačce, kterou vyhrál orač, který zabavil rytíři jeho pušku a donesl ji na radnici, kde byla zbraň uložena jako důkaz. Tato rvačka nebyla klasifikována jako výtržnost či kvalt a rada města ustanovila komisi, která měla obhlédnout hranice pozemků. Postavila se tak de facto na stranu nešlechtice proti příslušníku vyššího stavu.³⁵¹ Většinou však takové případy probíhaly poklidněji. Mohly skončit nanejvýše zabavením zvířat, kterých se opak bylo třeba domáhat prostřednictvím rady.³⁵² Rada stíhala zřejmou majetkovou trestnou činnost, které se dopustili nejen na zemědělském majetku šlechtice ostatní obyvatelé města.³⁵³

Je také dobré se podívat, v jakých konfliktních situacích se vyskytovaly osoby, které byly vázány k osobám šlechticů či k jejich nemovitostem. Jednalo se o hospodáře, čeled' a služebnictvo. Pokud hospodáři byli necechovní řemeslníci, městská rada proti nim zasahovala na požádání cechů,³⁵⁴ kde je ovšem chránila vůle majitele domu. Dům samotný chránilo právo. Za takovou ochrannou normu můžeme považovat radní konšelské instrukce z roku 1650.³⁵⁵ To ale nevylučuje skutečnost, že hospodáři mohli být spojeni případně s další kriminalitou, například krádežemi.³⁵⁶ V pramenech nalezneme, že šlechtic dával ve městech uvěznit některé své poddané. Ale zdroje ne vždy říkají, zda dotyčný byl v čeledním poměru k onomu šlechtici. Šlechtici však nejenom městské justice využívají k potrestání svých poddaných, ale v mnohých případech bylo možno najít zastání u vrchnosti proti zdejšími obyvatelům i z řad plnoprávného měšťanstva.³⁵⁷

2.2.4. Možnosti konformity a diferenciacie šlechty ve městě

Šlechta většinou patřila mezi velmi úzkou část obyvatel královských a poddanských měst, jako tomu bylo v Příbrami, kde žilo 6 příslušníků vyššího stavu,³⁵⁸ nebo mezi skupinu již netolik pominutelnou jako v Klatovech roku 1692, kdy jich bylo 22, ke kterým si také musíme přičíst na ně závislé osoby, jako byli poddaní a čeled'. Čeledi tehdy napočítáme

³⁵¹ SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 99, kn. 85, fol. 179.

³⁵² Tento případ asi v: SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 82, kn. 68, fol. 37.

³⁵³ Např. SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 54, kn. 40, fol. 163v.

³⁵⁴ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 56v-57, 135-135v.

³⁵⁵ AM Plzeň, fond Rukopisy, i. č. 78, sign. 4e113, fol. 5-5v.

³⁵⁶ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 143v-144.

³⁵⁷ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 50, K34, fol. 61v.

³⁵⁸ Ti představovali téměř 8 procent šlechty žijící v roce 1651 v Podbrdském kraji dle Soupisu poddaných (H. KLÍMOVÁ (ed.), *Soupis poddaných*, s. 22, atd.).

celkem 30.³⁵⁹ K porovnání viz údaj, že roku 1702 měly Klatovy přes 627 obyvatel.³⁶⁰ Neexistovali jenom tito šlechtici, kteří žili ve městech, nýbrž je doplňovali i ti, kteří ve městě drželi pouze nemovitosti. Ti všichni byli příslušníci vyšších stavů a jen výjimky z nich se odhodlaly k tomu, aby složily přísahu věrnosti radě. Členství v rytířském či panského stavu se svými právními atributy zajišťovalo společenskou nadřazenost a též omezení pravomocí městské justice. Jako neplnoprávní členové městské komunity šlechtici neparticipovali na městské správě s výjimkou některých osob, kterým prameny přiřčený rytířský titul nevadil se do ní zapojit. Dokumenty přinášejí informace o aliancích měšťanů a šlechty prostřednictvím sňatků, přičemž nejvíce z vyšších stavů pocházely ženy. Dokonce ani mnohé staré šlechtické rody neodmítly choť privilegovaného stavu, což zřejmě odráželo jejich špatnou finanční situaci. Pro cizince bylo možno se také takto majetkově uchytit v zemi. K tomuto se hodily sňatky s členkami patricijských rodin. Mnohé tyto rodiny disponovaly predikáty, erby a deskovými statky. Erbovníky doplňovali prostí šlechtici, stojící také mimo vyšší stavy. Přístup k živnostem, kterými šlechta nedisponovala, jim oběma případně zajistil ještě další zdroje příjmů. Ty šlechta především v poddanských městech nacházela nejvíce v zemědělství, které zde byly doplněny pivovarnictvím. Vedle toho šlechta také půjčovala peníze.

I dobové prameny rozdělovaly šlechtu na ty, kteří vlastnili zdanitelné nemovitosti a přispívali různým způsobem k městským nákladům, a na druhé straně na ty, kteří žili jen v nájmu u příslušníků různých stavů. Větší podíl první skupiny bychom našli v poddanských městech, kde se často šlechta řadila mezi nejpřednější vlastníky půdy, ale tento majetek neobracela ve vliv v obci. Mnozí obyvatelé měst neodmítali některé užší kontakty se šlechtou, jak to dokazují zápisy z matrik při příležitosti křtů a sňatků. Na druhou stranu se někteří šlechtici těchto slavnostních okamžiků neúčastnili. Při šlechtických křtech upřednostňovali členové vyšších stavů hlavně své šlechtické souputníky. Pokud si vezmeme k porovnání vztahů i závěti, dostaneme ještě menší provázanost mezi měšťany na základě osobních styků. Mlčení mnoha specifických pramenů typu městské kroniky, to ještě více potvrzuje. Přesto šlechta participovala na určitých celoměstských záležitostech, jako byly některé slavnosti. Z mnoha důvodů přicházeli příslušníci vyšších stavů do styku také s městskou radou. A stejně jako měšťané měli důvody k tomu, aby na ní měli z různých pohnutek svůj názor.³⁶¹ Negativní hodnocení mohlo výjimečně přerůst až do sporů.³⁶² Přesto byl vnitřní právní systém

³⁵⁹ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 86, K70, fol. 187v-188v.

³⁶⁰ Eduard MAUR – Dagmar PÍŠOVÁ (edd.), *Sčítání konzumentů v Čechách roku 1702. Edice pramene*, Historická demografie 18, 1994, s. 57.

³⁶¹ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, radní manuál 1665-1671, K1, fol. 8v.

³⁶² Např. SOKA Beroun, fond AM Beroun, i. č. 63, fol. 52; AM Beroun, 64, fol. 12v, 13.

města většinou respektován a šlechta také využívala některé výhody, jaké náležely měšťanům, jako bylo poskytnutí dřeva na stavbu případně možnost přívařků v městském pivovaru.

V královských městech je jasně vidět také snaha šlechticů využít privilegovaného postavení ke snížení vlivů městského okolí na svůj život, zejména co se týkalo některých místních monopolů. Ve spojení se svými panstvími hledal mnohý šlechtic způsob, jak zajistit vlastním městským domům jistou autonomii v zásobování, což nevyklučovalo nakupování jiných produktů u sousedů.

Typickou ukázkou byla otázka piva. Lacinější pivo ze statků se nejen rozdílilo pracovním silám či se přímo konzumovalo, ale bylo možno ho i podloudně ve městě prodat. Na tom mohl vydělávat také šlechtic bez venkovského statku, který byl též při dovozu veden snahou ušetřit. Tedy měl stejné pohnutky jako nešlechtičtí dovozci nelegálního piva do města. Na rozdíl od nich však nemohl být radními uvězněn. Dovoz piva byl jeden ze způsobů, jak ukazovat svébytnou pozici i pro neusedlé šlechtice, kteří si i dalšími přečiny zlepšovali ve městě své postavení než jaké jim jako v podstatě podruhům náleželo. Přestoupení, kterých se při tom dopouštěli, nebyly z většiny ničím, čím by se neproviňovali i jiní měšťtí obyvatelé. Zvláštnost tomuto konání dodalo především postavení pachatelů. V případě cizího piva je vidět, že šlechta některé aktivity jdoucí proti městským zájmům provozovala obecně ve větším rozsahu než jiní provinilci.

Především v 17. století najdeme v pramenech některé „výtržnosti“, kterých se ve městech dopouštěli někteří nižší šlechtici. V pramenech také nalezneme takové agresivní osoby, které vyhrožovali jednotlivým měšťanům či městské radě zbraní, a to jistě při vědomí své malé postižitelnosti. Napadení hledali ochranu u úřadů. V poddanských městech bylo možno za určitých podmínek zasáhnout i odnětím vaření piva.³⁶³

Šlechtici ale nebyli samozřejmě jediní, kteří páchali násilí ve městě. Trestních činů se také mohli dopustit jejich poddaní či čeledí, kterou místy hájili proti pravomocím rady. Někdy naopak využívali těchto pravomocí k trestání, stejně jako ochrany cti své osoby či v dalších sporech. Rada sama také platila jako ochranná autorita pro měšťany ve sporech se šlechtou (přichránění).³⁶⁴

Samozřejmě vyvstávají i různé jiné otázky ohledně dalších rozdílů a shod mezi šlechtou a svým městským okolím. Můžeme nejvíce litovat toho, že z Klatov a ani dalších měst nejsou dostatečné prameny pro výzkum reprezentaci šlechtické identity založené na

³⁶³ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, radní manuál 1665-1671, K1, fol. 47v-48, 49v.

³⁶⁴ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 54, K38, fol. 22v.

materiální kultuře. Především nevíme příliš o specifikách šlechtickém oblékání a o dalších součástech inventáře domácností nižší šlechty ve městech.

2.3. Šlechtic jako příslušník městské komunity využívající veřejné městské prostory

2.3.1. Veřejné prostory města

Města a městečka tvořila vedle soukromých prostor residencí či hospodářských budov a ploch také jiné, které byly veřejného charakteru. To znamená, že to byla místa, kam mohl každý vstoupit.³⁶⁵ Nejprve lze uvést nejspíše ulice a náměstí města a jeho předměstí. Veřejná nezůstávala jen prostranství, ale také některé budovy jako kostely, školy, radnice, špitály, lázně, mlýny.³⁶⁶ K veřejným budovám patřila i hospoda. Zcela jiný charakter měl veřejný trh.³⁶⁷

Prameny nám ale připomínají, že veřejné prostory nebyly naprosto nekontrolovatelně přístupné. Tak to bylo i s městskými ulicemi a náměstími většiny královských měst a některých poddanských, kam regulovaly přístup hradby. Historiografie zaznamenala, že i když největší část těchto měst disponovala v době pobělohorské již zastaralým opevněním, mohlo stále sloužit k regulaci pohybu. Známkou tohoto významu byly například zákazy přelézání hradeb.³⁶⁸ Hradby byly prostupné pomocí městských bran. Na jejich význam upozorňují konšelské instrukce z roku 1650, které zmiňují povinnosti branných, přičemž byla zmíněna zejména identita osob, které skrz brány vstupovali do města,³⁶⁹ přesně do samotných jejich jader. Jejich využití bylo také omezeno omezenou dobou jejího otevření.³⁷⁰ Brány byla i místem výběru různých platů či kontroly provozu zboží, které se do města dopravovalo. Tady se například dle rozhodnutí městské rady zadržovalo cizí pivo.³⁷¹ Na předměstích či v nehrazených městech nemáme brány a taková regulace chybí. Města i dokonce vesnice se od středověku přesto snažila o zmenšení počtu přístupových míst. Proto můžeme najít ve

³⁶⁵ Johann Georg KRÜNITZ, *Oekonomische Encyklopädie oder allgemeine System der Staats-Stadt-Haus-und Landwirthschaft*, heslo Oeffentlich [online 25. 5. 2012] Dostupné z: <<http://www.kruenitz1.uni-trier.de/>>.

³⁶⁶ Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste*, XXV. Band, sl. 555. [online 20. 5. 2012] Dostupné z: <<http://www.zedler-lexikon.de/>>.

³⁶⁷ J. G. KRÜNITZ, *Oekonomische Encyklopädie*, heslo Oeffentlich.

³⁶⁸ Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst*, I, Praha 1890, s. 218-220.

³⁶⁹ Archiv města Plzně, fond Rukopisy, i. č. 78, sign. 4e113, fol. 16.

³⁷⁰ Např. Z. WINTER, *Kulturní obraz*, I, s. 258.

³⁷¹ Státní okresní archiv Klatovy (dále SOKA Klatovy), fond Archiv města Klatovy (dále AM Klatovy), i. č. 85, K69, fol. 280-280v.

Všerubech místo, které se nazývalo „obecní brána“.³⁷² Uvnitř hradeb rada dbala, aby bylo město možné bezpečně procházet. Dále dávala pozor na to, aby stav budov neohrožoval ulici a do určité míry i na čistotu ulic. Bezpečnost v ulicích stejně jako ve většině staveb byla pod dozorem městských policejních orgánů, tedy hlavně rychtáře.³⁷³ I na ulici bylo proto třeba, aby byla osoba identifikovatelná. Podle jejího společenského zařazení bylo pak možno proti ní případně zasáhnout.³⁷⁴ V těchto veřejných prostranstvích prostorách se musel pohybovat šlechtic a jeho čeleď, která patřila k jeho městskému obydlí či přišla za nějakým účelem z vnějšku.

2.3.1.1. Veřejné budovy města

2.3.1.1.1. Hospody jako příklad poloveřejného prostoru

Za zvláštní veřejné budovy můžeme považovat mlýny a hospody. Oboje patřilo k místům, kde se setkávalo vícero osob za specifickým účelem. V případě mlýnů to bylo za účelem semletí obilí, v případě hospod kvůli konzumaci nápojů či také ubytování. Ve mlýně bychom se setkali spíše se šlechticovou čeledí, kdežto v hospodě bychom našli také urozené osoby. Hospoda je ale příkladem prostoru, který byl veřejný jen částečně. Její provoz totiž spojoval rodinnou sféru šenkýře s pobytem konzumentů, kteří chodili na specifický druh návštěvy spojený s konzumací piva, vína či destilátů.

Složení a počty hospod a šenků se lišilo podle typů měst. V Klatovech tak nalezneme šenkování na radnici, dále „domy šenkovní“ a prostornější „domy hospodské“.³⁷⁵ Těmto měšťanským zařízením konkuroval na předměstí provozovaný jezuitský šenk.³⁷⁶ Jiná situace byla v poddanských městech. K těmto lokalitám nemáme bohužel dostatek informací zejména o soukromém šenkování měšťanů v 17. a 18. století. Každopádně prameny výčepů nepřipomínají mnoho: ve Všerubech jen jeden šenk v 17. století³⁷⁷ a pozdní zprávy naznačují existenci šenku na radnici.³⁷⁸ V Městě Touškově existovaly dva šenky: v jejich majetku se po

³⁷² Státní okresní archiv Plzeň-sever se sídlem v Plasích (dále SOKA Plzeň-sever), fond Archiv města Všeruby (dále AM Všeruby), tržová kniha 1605-1687, fol. 211v.

³⁷³ Např. Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst*, II, Praha 1892, s. 3 atd.

³⁷⁴ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 53, K37, fol. 2.

³⁷⁵ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 49, K32, fol. 211v; AM Klatovy, i. č. 50, K34, fol. 41v, 151. K typům hospod např. Jan ČECH, *Česká a moravská krčma v 16. a 17. století. Místo střetů a setkání*, diplomová práce, Brno 2007, s. 50-57.

³⁷⁶ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 49, K33, fol. 254v.

³⁷⁷ SOKA Plzeň sever, fond AM Všeruby, tržová kniha 1605-1687, fol. 109.

³⁷⁸ Národní archiv Praha (dále NA), fond České gubernium - Publicum, i. č. 2479, sign. 82/165, kart. 5334.

jistý čas střídala ve městě usazená šlechta s měšťany.³⁷⁹ Obec také zde držela svůj vlastní výcep.³⁸⁰ Více informací máme o vrchnostenském podílu v tomto podnikání. Na konci 17. století je poprvé zmiňována panská hospoda ve Všerubech.³⁸¹ Panská hospoda konkurovala měšťanům také v Radnicích.³⁸²

V rámci šenků se scházela mnohdy velmi pestrá společnost a jistě nechyběla ve jmenovaných lokalitách ani šlechta. Otázka její přítomnosti v hospodách byla v literatuře většinou zmiňována v souvislosti s cestováním.³⁸³ Ale tím se pochopitelně nemohl problém ani zdaleka vyčerpat. Šlechta se ve městech scházela o jarmarcích,³⁸⁴ což byla právě dobrá příležitost k návštěvě podobných zařízení. Někteří příslušníci vyšších stavů také vyhledávali služby lékařů v královských městech a kvůli léčbě se ubytovali buď v hospodách, nebo si za tímto účelem najímali byty.³⁸⁵ To vše můžeme spojit především s šlechtou, která přímo ve městě nebydlela, ale zmíněný jarmark jistě svedl dohromady jak místní tak přespolní šlechtice. Ti se scházeli také při smutečních oslavách, do kterých hospody také patřily. Bylo to zejména z toho důvodu, že některé z nich byly z hlediska prostor a svého personálu dostatečně vybaveny k tomu, aby zajistili pokrm pro účastníky pohřebních hostin.³⁸⁶

2.3.1.1.2. Další veřejné budovy

Radnice představovala i pro šlechtice významné místo, neboť zde sídlila městská rada, která rozhodovala o některých záležitostech šlechtice, což se týkalo především otázek související s právní povahou sídla nebo se šlechticovou čeledí. Prameny připomínají příležitosti, kdy sem příslušníci vyšších stavů přicházeli vyřídit úřední záležitosti. Radní také měli pravomoci vůči špitálům, kam byli většinou přijímáni chudí měšťané.³⁸⁷ Vztah šlechticů k těmto institucím byl většinou zhmotněn prostřednictvím odkazu.³⁸⁸ Tyto odkazy chudinským institucím, stejně jako dary městské chudině ukazují propojení šlechtice

³⁷⁹ Např. SOkA Plzeň-sever, fond Archiv města Město Touškov (dále AM Město Touškov), kniha trhů 1637-1709, K3, fol. 210, 223-224, 301, 308-309, 356-357.

³⁸⁰ Např. SOkA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, radní manuál 1665-1671, K1, fol. 7v.

³⁸¹ Státní oblastní archiv v Plzni (dále SOA Plzeň), fond Sbirka matrik, sign. Všeruby 1, fol. 29.

³⁸² Např. Státní okresní archiv v Rokycanech, fond Archiv města Radnice (dále AM Radnice), tržní kniha 1681-1734, fol. 423v.

³⁸³ Např. Josef KUNSKÝ, *Čeští cestovatelé*, 1, Praha 1961, s. 89.

³⁸⁴ Václav MENTBERGER (ed.), *Z deníku Jana Josefa hraběte z Vrtby*, Plzeň 1940, s. 20.

³⁸⁵ Petr ROŽMBERSKÝ – Václav CHMELÍŘ, *Rytíři Karlové ze Svárova dědiční strážci dveří Království českého*, Plzeň 2012, s.

³⁸⁶ SOkA Plzeň-sever, fond AM Všeruby, tržní kniha 1745-1776, fol. 891.

³⁸⁷ Z. WINTER, *Kulturní obraz*, II, s. 109-110.

³⁸⁸ Např. NA, fond Desky zemské, sign. Desky zemské větší (dále DZV) 150, fol. C17.

s příslušnou městskou obcí. Však některé takové odkazy mohly sloužit k obživě zchudlých příbuzných šlechticů.³⁸⁹

Ke vztahu obecních lázní a šlechty nebyla v pramenech zde probíraných měst nalezena žádná zmínka. Více můžeme zvědět o školství, v čemž však hrálo jesuitské gymnázium v Klatovech, o kterém bude ještě hovořeno. Otázka vzdělání nižší šlechty se tímto pochopitelně nevyčerpává.

2.3.1.1.3. Městské kostely a kláštery

Velmi důležitými veřejnými budovami byly v životě raně novověkého člověka kostely jakožto stavby věnované bohoslužbám.³⁹⁰ Ve městech se můžeme setkat jak s veřejnými svatyněmi, tak prameny upomínají na existenci privátních kaplí v domech. Dosavadní literatura si všímala především těch, které se nacházely v pražských městech.³⁹¹ Ale podobné kaple existovaly i mimo pražská města, jak ukazuje jeden případ z Kutné Hory. S takovými se v Klatovech a dalších místech v této sondě nesetkáme.

Veřejných kostelů nalezneme ve většině míst vícero. Výjimku v tomto bude tvořit především Město Touškov pouze s farním kostelem sv. Jana Křtitele.³⁹² Nedaleké Všeruby disponovaly farním kostelem sv. Ducha a filiální kostelem sv. Martina.³⁹³ V Radnicích mimo farního chrámu sv. Václava vyrostla kaple sv. Rozálie a také kaple na Kalvárii.³⁹⁴ Ve Švihově se nacházel farní, špitální a filiální kostel.³⁹⁵

Ve městech, která byla podřízena panovníkovi, byla skladba kostelů také rozdílná. V Berouně byl děkanský chrám sv. Jakuba Většího a na předměstí vznikl v renesanci kostel hřbitovní kostel Zvěstování Panny Marie.³⁹⁶ Klatovy byly místem, kde chrámových budov bylo o dost více. Samozřejmě zde byl farní kostel Nanebevzetí Panny Marie. Na předměstí

³⁸⁹ Josef VÁVRA, *Paměti královského města Berouna*, Beroun 1899, s. 386.

³⁹⁰ Johann Georg KRÜNITZ, *Oekonomische Encyclopädie oder allgemeine System der Staats-Stadt-Haus-und Landwirthschaft*, heslo Kirche [online 31. 5. 2012] Dostupné z: <<http://www.kruenitz1.uni-trier.de/>>.

³⁹¹ Např. Jan ROYT, *Domácí středověké kaple v pražských domech a palácích*, in: *Život pražských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby*, Praha, 2009, s. 327-335.

³⁹² Antonín PODLAHA, *Posvátná místa království českého*, 2. díl, Vikariáty bystřický a plzeňský, Praha 1908, s. 330-332.

³⁹³ Petr ROŽMBERSKÝ – Václav CHMELÍŘ, *Kostel sv. Martina*, in: *Všeruby u Plzně 1212-2012*, Všeruby 2012, s. 160-162; Petr ROŽMBERSKÝ – Václav CHMELÍŘ, *Kostel sv. Ducha*, in: *Všeruby u Plzně 1212-2012*, Všeruby 2012, s. 163-168.

³⁹⁴ Antonín PODLAHA, *Soupis památek historických a uměleckých v království českém*, IX, Politický okres rokycanský, Praha 1900, s. 71-77.

³⁹⁵ Ferdinand VANĚK – Karel HOSTAŠ – F. A. BOROVÝ, *Soupis památek historických a uměleckých v království českém*, VII, Politický okres klatovský, Praha 1899, s. 165-171.

³⁹⁶ A. PODLAHA, *Posvátná místa*, 2. díl, s. 9-16.

stály na hřbitově kostelíky sv. Jakuba, Vojtěcha, archanděla Michala. Dále tu byly předměstské kostely sv. Anny a Martina a špitální kostel sv. Rocha.³⁹⁷

A v tomto královském městě se můžeme setkat také s řeholními komunitami. Již tu existoval dominikánský klášter s kostelem sv. Vavřince.³⁹⁸ V Klatovech byl také zbudován jezuitský konvent a při něm kostel Neposkvrněného Početí Panny Marie a sv. Ignáce.³⁹⁹ Horní město Příbram prošlo jiným vývojem. Před Bílou horou zde fungoval jen farní kostel a na vršku nad městem se nacházela kaple s uctívanou soškou Panny Marie. S rozšiřováním úcty k této sošce byla kaple zvětšena. Přibyla k ní posléze jezuitská residence a začalo se s rozsáhlou přestavbou, jehož výsledkem je dnešní poutní areál.⁴⁰⁰

Vztah šlechty k těmto sakrálním místům lze posuzovat z několika hledisek. Dům, dvůr či chalupa se nacházely na území města, na okrsku jednoho farního kostela. Pouto mezi touto městskou farností a šlechticem bývalo také vyjádřeno v trhových smlouvách či reversech, kde byl závazek platit místnímu faráři desátky.⁴⁰¹ Mnoho majitelů domů z řad šlechty však mělo za své hlavní sídlo venkovský statek, který se většinou nacházel ve farnosti jiného kostela, který měl pro tohoto šlechtice samozřejmě větší význam než farní kostel ve městě. K některým venkovským farním kostelům mohl mít onen šlechtic dokonce patronátní právo se všemi náležitostmi, které z toho vyplývaly.

V královských městech neměl patronátní právo žádný šlechtic, nýbrž (často po dočasné ztrátě po Bílé hoře) městská rada.⁴⁰² Poddanská města také získávala před Bílou horou privilegia, která jim ho přiznávala. Na příkladu Všerub je možno vidět, že právo městské rady v této věci bylo někdy dosti omezené a vrchnost měla stále významné slovo. Pobělohorské vrchnosti se snažily okleštit i toto právo svých poddanských měst. V případě Všerub zřejmě nebylo příslušné privilegium potvrzováno a městečku bylo právo navráceno až listinou Josefa II.⁴⁰³ Radní si patrně podrželi právo volit kostelníky. Tímto právem disponovaly samozřejmě rady královských měst. Bylo uplatňováno i vůči filiálním kostelům na předměstí. I sem byli kostelníci voleni z řad měšťanů.⁴⁰⁴

³⁹⁷ Michal TEJČEK, *Klatovské hřbitovní kostely v 18. století*, Sborník prací z historie a dějin umění 2, 2003, s. 67-87; F. VANĚK – K. HOSTAŠ – F. A. BOROVIČ, *Soupis památek*, VII, s. 83-86.

³⁹⁸ Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 302-303.

³⁹⁹ P. VLČEK – P. SOMMER – D. FOLTÝN, *Encyklopedie*, s. 303-307.

⁴⁰⁰ František Xav. HOLAS, *Dějiny poutního místa mariánského Svaté Hory u Příbramě*, Praha 1929; Antonín PODLAHA, *Soupis památek historických a uměleckých v království českém*, XIII, Politický okres příbramský, Praha 1901, s. 89-95.

⁴⁰¹ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, kniha smluv 1704-1786 (1789), K4, fol. 7c-7cv.

⁴⁰² V Klatovech bylo patronátní právo vráceno městu až 1668 (Jindřich. VANČURA, *Dějiny někdejšího král. města Klatov*. 1. část 2. dílu, Klatovy 1930-1932, s. 180).

⁴⁰³ Václav CHMELÍŘ, *Fara ve Všerubech*, in: *Všeruby u Plzně 1212-2012*, Všeruby 2012, s. 174.

⁴⁰⁴ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 53, K37, fol. 196-196.

Vztah šlechticů ke kostelům ve městech byl ovlivněn skutečností, že většina z nich z tohoto prostředí nepocházela. Jen malá část z nich například patřila k těm městským dcerám, které se provdaly za nositele rytířského titulu nebo ve městě dosáhly spolu s manželem vyššího stavu. Většina zde žijících šlechticů obojího pohlaví patřila k šlechtě, která měla primárně příjmy ze zemědělské výroby na venkovských panstvích, i když mnozí se následně začali živit například vojenskou službou. Jak ukazují individuální životní osudy, patřila nižší šlechta také navíc k velmi mobilní složce raně novověké společnosti,⁴⁰⁵ což se týkalo nejenom mužských příslušníků rytířských rodů. Tudíž šlechtic navázal vztahy se svatyněmi, které neležely v obvodu města. Mohlo se jednat zejména o kostely, ke kterým náležela duchovní správa sídla, odkud urozenec do města přišel, a kde také byli pohřbeni rodinní příslušníci.⁴⁰⁶

Dary a fundace šlechty nesměřovaly jen k záduším různých chrámů. Objektem také štědrosti byly také kláštery různých řádů, ležícím ve městech. K těm šlechta nebyla vázaná jako v případě farních kostelů. Navíc dary mohly směřovat nejenom ke kostelům těchto řeholních institucí,⁴⁰⁷ ale ke klášterním komunitám jako takovým.⁴⁰⁸ Ani zde však nebyla štědlost omezena jen na určité město, přesto šlechta určitého regionu podporovala především kláštery ve svém regionu, kde navíc k tomu vlastnila nemovitosti či dokonce bydlela. V případě šlechty v Klatovech také některé odkazy směřovaly i mimo Klatovy.⁴⁰⁹ V této politice byli více méně zajedno s místními měšťany, z nichž jen nemnozí podpořili i kláštery v jiných městech.⁴¹⁰

Nemáme detailní přehled o všech věnováních, která byla prokazována jednotlivým záduším a klášterním institucím přímo ve městě Klatovech či na městském panství, kam náležel příklad kostel sv. Mikuláše v Lubech. V některých případech to není ani možné určit, což je případ vybírání almužen, které se dělo například do různých pokladniček. Za určitých podmínek jsou sledovatelné dary a fundace obsažené v testamentech. V následující sondě byly použity dochované měšťanské a šlechtické testamenty z období mezi rokem 1650 až 1726, přičemž se podařilo dohledat jen nepříliš závětí osob z řad nižší šlechty, které lze

⁴⁰⁵ Např. Zikmund Kryštof Karel ze Svárova žil v Těhovcích, Újčíně, Přešticích, dvoře Poborovicích a nakonec přímo v Klatovech (P. ROŽMBERSKÝ – V. CHMELÍŘ, *Rytíři Karlové ze Svárova*, s. 114-118).

⁴⁰⁶ Např. NA, sign. DZV 262, fol. D10-D10v.

⁴⁰⁷ Např. „Itt. na obraz sté Anny a Alžběty, aby vymalována a do kláštera so. Vavřince v městě Klatovech dán byl, vosm zlatých rejských.“ (NA, sign. DZV 262, fol. D11).

⁴⁰⁸ Např. „Třetí do kláštera svatého Vavřince v městě Klatovech pánům páterům dominicanům padesáte rejských.“ (NA, sign. DZV 263, fol. M19v).

⁴⁰⁹ NA, např. sign. DZV 263, fol. M19.

⁴¹⁰ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 254, K238, fol. 235v.

vztahovat k městu Klatovy ať už zdejším majetkem nebo rovnou pobytem.⁴¹¹ V případě měšťanů bude užita celá dochovaná knih testamentů.⁴¹² Odkazy obsažené v kšaftech budou hodnoceny kvantitativně a nikoliv kvalitativně, což znamená, že nebude přihlíženo k vykázaným částkám, ale k počtu fundací a legátů.

	farní kostel	kostel a klášter SJ	kostel a klášter OP	Sv. Martin	Sv. Jakub	Sv. Anna	Sv. Michal	Sv. Vojtěch	Sv. Roch	kostel Luby
nižší šlechta	30%	30%	60%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	10%
měšťané	30%	8%	16%	4%	14%	4%	10%	4%	2%	8%

Tab. 3. Odkazy nižší šlechty a měšťanstva klatovským kostelům 1650-1726

Ač nestál nejvýše v pořadí, přesto klatovský farní kostel Nanebevzetí Panny Marie přestavoval svatyni, která byla přes celé období stabilním objektem obdarování vyrovnaně ze strany šlechty i měšťanů. Dočkal se navíc pozornosti jak těch šlechticů, kteří ve městě přímo žili (např. Anna Lidmila Zádubská ze Šontálu, rozená Říčanka z Říčan),⁴¹³ tak těch, kteří upřednostňovali pobyt na vlastních statcích a podrželi si tu jen nemovitosti, což byl například Přibík Kokořovec z Kokořova.⁴¹⁴ Význam klatovského chrámu vzrostl také tím, že v něm byl instalován milostný obraz Panny Marie. Jeho moc doložilo vlastním svědectvím dokonce několik šlechticů s Klatovy majetkově či i pobytem spojenými: hraběnka z Klenové a Lidmila Maxmiliána Hubková,⁴¹⁵ které tak doplnily celou řadu osob nejrůznějšího stavovského původu a regionální příslušnosti.

2.3.1.1.3.1. Farní kostel v Klatovech a šlechta

Pro pochopení významu farního kostela pro šlechtu je nutné studovat prameny, spojené se správou záduší.⁴¹⁶ V mnoha případech jsou to především kostelní účty, které se do dnešní doby dochovaly. To je příklad i hlavního klatovského farního kostela. Kniha počtů

⁴¹¹ Jedná se o závěti Václava Ferdinanda Příchovského z Příchovic, Kryseldy Sedlecké z Újezdce, Anny Vidršpergarové z Vidršpergu, Evy Alžběty Fremutové z Tropčic, Reginy Kateřiny Kocové z Dobrše, Anny Alžběty Perglarové z Perglasu, Judity Lidmily Kocové z Dobrše, Evy Marie Longinové z Longinu, Anny Ludmily Zádubské ze Šontálu, Markéty Lidmily Vencelíkové z Vrchovišť, Přibíka Kokořovce z Kokořova, Fridricha Jaroslava Hory z Ocelovic a Kateřiny Sobětické ze Sobětic.

⁴¹² SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 254, K238.

⁴¹³ NA, sign. DZV 266, fol. R12-R14v.

⁴¹⁴ NA, sign. DZV 276, fol. G10v-G11v.

⁴¹⁵ Jan Florián HAMMERSCHMID, *Hystorye klattowská v sedm dílu rozdělená*, Praha 1699, s. 257, 287.

⁴¹⁶ K záduší Blanka ZYLINSKÁ, *Záduší*, in: I. HLAVÁČEK – J. HRDINA (edd.), *Facta probant hominem*, Praha 1998, s. 535-548.

z let 1685 až 1730 je vhodným příkladem k tomu, abychom si na ní ukázali mnohé aspekty této sakrální stavby se všemi svými funkcemi, které se samozřejmě neomezovaly pouze na bohoslužebný provoz.

Jak ukazují mnohá folia nejenom této knihy počtů, kostelní jmění sloužilo jakožto úvěrová banka. Na nich také nalezneme také půjčky, které byly poskytnuty šlechticům ve městě usazeným a splátky těchto dluhů. V kostelních účtech nacházíme také příjmy ze železných krav, které byly závazkem na domech šlechticů.⁴¹⁷ Zde se také vyskytují platby z nejrůznějších nadací, z nich některé pocházely od osob, které je možno pobýtem či majetkem spojit právě s Klatovy. O jejich znění se lze dozvědět z několika zdrojů. Výsostnou roli v tom mají knihy fundací pražského arcibiskupství. Neposkytují zřejmě důkladný přehled o kompletně všech fundacích. Posoudit podíl šlechty, spojené s městem Klatovy, je proto obtížnější.

Fundace byly stálým příspěvkem k financím jednotlivých kostelů. Vedle nich tu existovaly také různé jednorázové dary různého charakteru, z nichž mnohé byly určeny na zhotovení určité části kostelního inventáře či na samotnou budovu kostela.⁴¹⁸ Některé mohly pocházet z testamentů. V Klatovech nikdy nedosáhly ambice šlechticů do takových rozměrů, aby byl z jejich prostředků nově zbudován či přestavěn celý kostel. Opačný případ nalezneme v Berouně, kde Martin Josef Stránský financoval přestavbu kostela na předměstí.⁴¹⁹

Takřka téměř nic se z klatovských kostelních účtů nedozvídáme o jednom aspektu bohoslužebného provozu. Je jím obsazenost míst v kostelních lavicích (*Kirchensitz*, *Kichenstube*, stolice). Místo k sezení v kostele představovalo v období raného novověku jistě důležitou záležitost, jak ukazují destrukce, kterých se dočkaly šlechtické lavice v kostelech od sedláků za Velké francouzské revoluce,⁴²⁰ což prezentuje tato místa jako sociální distinkci. V tomto případě se jednalo bezpochyby hlavně o výsostní lavice, spojené s privilegiem vykonávání patronátního práva. Ale kostel Nanebevzetí Panny Marie nebyl chrámem, ke kterému by měl některý šlechtic patronátní právo, tudíž privilegium speciální lavice nemohl využít. Patronátní právo zde prováděla městská rada. V účtech zmíněného kostela se setkáváme s opravami či zhotovením některých stolic.⁴²¹ Komu sloužily, poznáváme jen

⁴¹⁷ K železným kravám viz Josef JIREČEK, *Železné krávy*, Památky archeologické a místopisné XI, 1878-1881, sl. 233-236.

⁴¹⁸ Např. odkaz 100 zlatých na krov od Anny Barbory Karlové ze Svárova (SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 144, K128, fol. 133v).

⁴¹⁹ J. VÁVRA, *Paměti*, s. 380.

⁴²⁰ Viz Francois FURET, *Francouzská revoluce*, 1, Praha 2004.

⁴²¹ Např. SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 144, K128, fol. 185v.

u části. Mluví se zde o „panských stolicích“,⁴²² tedy zřejmě o lavicích, sloužících městské radě, což jako příspěvek k celkovému obrazu obsazení kostelních lavic nepomáhá. Nicméně jak ukazují dochované památky, vznikly v některých městských kostelech honosné soukromé kostelní lavice, zdobené erby. Ty se tak jistě podobaly těm, jaké byly určeny pro šlechtické patrony v jejich kostelech.

O zasedací pořádek v chrámech se zajímal již Zikmund Winter, který se také zmínil o lavicích konšelů a obecních starších. Připomíná také veřejné stolice, rozdělené na ženskou a mužskou část. Vedle nich tu vznikaly lavice soukromé. Zmiňuje jejich kupování, držbu v jednotlivých rodinách a příslušnost některých k jednotlivým domům.⁴²³ Zmíněné rozdělení na ženskou a mužskou část lze snad spojit se světem reformace. Ostatně v rámci německých reformačních církví byly vypracovány k zasedacímu pořádku v kostelech různé řady.⁴²⁴

Abychom potvrdili praxi zmíněnou u Zikmunda Wintra v případě Klatov či i jiných měst v této sondě, k tomu nám v převážné míře chybí prameny, i když máme například doloženo vlastnictví celých lavic šlechtici, náležející zřejmě k domu.⁴²⁵ Jestli vznikla jejich honosná výzdoba s erby, pak to bylo nejpravděpodobněji otázkou spíše kostelů předměstských, k čemuž vede několik takových dochovaných exemplářů v Čechách.⁴²⁶

Farní kostel byl také místem křtů, svateb a pohřbů. Zde musíme sáhnout k matrikám, které zachycují tyto události. V případě sňatků a křtů nejsme schopni vyhledat jejich stopy v kostelních účtech, v případech pohřbů tomu je již jinak. Mnozí klatovští šlechtici vyhledali právě zdejší farní kostel jako místo svého posmrtného odpočinku.⁴²⁷ Nejen zde byl interiér farního kostela exklusivním pohřebním místem pro šlechtu a duchovenstvo. Cestu sem našli i bohatí měšťané, ochotní za místo zaplatit. Přitom v Klatovech měl z dřívějšíka postavení exklusivního pohřebiště měšťanů hřbitov u předměstských farních kostelů, kde bývali pochováni předbělohorští patricijové. Proto zde pohřeb neodmítaly ani osoby činné v radě po Bílé hoře.⁴²⁸ Na klatovském hřbitově nebyli pochováni šlechtici téměř vůbec: čestnou výjimkou představovala panna Salomena Kanická z Čachrova, která v roce 1712 byla pohřbena „u sv. Jakuba na krchově blíž korálkovského v zdi kaple sv. Vojtěcha vsazeného

⁴²² Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 144, K128, fol. 230v.

⁴²³ Z. WINTER, *Kulturní obraz*, I, s. 452-453.

⁴²⁴ Johann Georg KRÜNITZ, *Oekonomische Encyklopädie oder allgemeine System der Staats-Stadt-Haus-und Landwirthschaft*, heslo Kirchen=Sitz [online 25. 5. 2012] Dostupné z: < <http://www.kruenitz1.uni-trier.de/>>.

⁴²⁵ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, kniha trhů 1637-1709, K3, fol. 223-224.

⁴²⁶ Např. Anton F. MALINOVSKÝ, *Rakovnická panská lavice s erby*, *Heraldika a genealogie* 39/1-2, 2006, s. 109-116.

⁴²⁷ K pohřbům šlechty viz např. Pavel KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004.

⁴²⁸ Např. Jan Netolický zemřelý 1676 (SOA Plzeň, fond Sbirka matrik, sign. Klatovy 1, fol. 271).

epitaphium“.⁴²⁹ Jinak zde spíš najdeme děti z urozených rodin.⁴³⁰ Naprostá většina ve městě usazených či zakoupených šlechticů využila vnitřek některých ze zdejších či jiných kostelů. Upřednostňování jiných kostelů lze čekat hlavně u těch, kteří zde nesídlili stále.

Při této příležitosti je možné ukázat též na to, jak fungovalo pohřbívání v poddanských městech, kde se farní kostely profilovaly jako exklusivní pohřební místa místně usazené šlechty a duchovenstva. Ve Všerubech většina s městem spojených šlechticů byla pochována právě zde, ale vedle nich tu byli ti, kteří respektovali rodová pohřebiště. I ženské příslušnice rodu Kyšperských z Vřesovic našly své místo ve farním kostele v Dolní Bělé.⁴³¹ Steinbachům z Kranichsteinu⁴³² byla přímo určena rodová hrobka v kapli farního kostela v Líšťanech.⁴³³

Kvůli ustáleným rodinným pohřebištím byla mnohá šlechtická těla také odvážena z měst na venkov i z královských měst.⁴³⁴ Místo pohřbu byla jednou ze základních věcí, kterou obsahoval testament. Jeho původce nejenom určil chrám, ale také, že si přeje být pochován vedle určitých osob.⁴³⁵ Ovšem existovali i takoví lidé, kteří v závěti neurčili místo, kde mají být pohřbeni,⁴³⁶ a jejich skutečné pohřbení v městském kostele bylo dílem buď mimotestamentární domluvy či rozhodnutí dědiců.

V matrikách klatovské fary je možno setkat s nejenom úmrtími místních měšťanů, ale také mnoha šlechticů, kteří v městě žili. Ty všechny doplňují ještě osoby, které zemřely jinde a byly zde pochovány, mezi nimiž najdeme opět několik šlechticů, spolu s těmi, kteří zemřeli pravděpodobně u příbuzných či na cestě. Autor této práce se pokusil u prvních dvou knih matrik vypsát ty šlechtice, kteří jistě či pravděpodobně v Klatovech žili a byli zde pochováni v některém kostele, a procentuálně určit, který chrám si vybrali za místo svého odpočinku. Podobné statistiky byly učiněny s měšťany.⁴³⁷ Čísla nejsou dokonalá, protože nemáme přesné údaje ani o osobách z vyšších stavů.

	farní kostel	kostel SJ	kostel OP	Sv. Michal	Sv. Martin	Sv. Jakub	jiné
šlechta	24,00%	41,30%	27,50%	0,00%	0,00%	0,00%	7,00%
měšťané	46,70%	10,00%	13,30%	23,30%	0,00%	6,70%	0,00%

⁴²⁹ SOA Plzeň, fond Sběrka matrik, sign. Klatovy 5, fol. 52.

⁴³⁰ Např. SOA Plzeň, fond Sběrka matrik, sign. Klatovy 5, fol. 24.

⁴³¹ SOA Plzeň, fond Sběrka matrik, sign. Všeruby 1, pag. 10 (zemřelí).

⁴³² SOA Plzeň, fond Sběrka matrik, sign. Všeruby 3, pag. 20.

⁴³³ Václav CHMELÍŘ, *Zámek v Líšťanech*, Plzeň 2011, s. 17.

⁴³⁴ SOA Plzeň, fond Sběrka matrik, sign. Klatovy 1, fol. 227.

⁴³⁵ NA, sign. DZV 265, fol. E14v.

⁴³⁶ NA, fond Úřad desek zemských - listiny (dále UDZ-L), i. č. 2474, kart. 70.

⁴³⁷ Jazyk nejstarší pohřební matriky není vždy přesný, neboť často uvádí jako místo pohřbu neurčitě ve tvaru „u sv. Jakuba“, což umožňuje různé interpretace. Stejně místy neuvádí někdy vůbec žádné místo. Ale vedle toho v textu existují přesná umístění uvnitř některých chrámů. Zmíněná zmínka o svatojakubském kostele by nakonec mohla být známkou pohřbu přímo na hřbitově. V tomto významu s tím dále autor pracuje.

Tab. 4. Místa pohřbů měšťanů a šlechticů v Klatovech 1648-1705 ⁴³⁸

	farní kostel	kostel SJ	kostel OP	Sv. Michal	Sv. Martin	Sv. Jakub	jiné
šlechta	63,00%	5,20%	26,00%	0,00%	0,00%	2,60%	2,60%
měšťané	65,50%	2,00%	18,00%	9,00%	0,00%	5,50%	0,00%

Tab. 5. Místa pohřbů měšťanů a šlechticů v Klatovech 1706-1743 ⁴³⁹

Z předchozích tabulek je zřejmé, že to byl farní kostel, který v druhém časovém období překonal jezuitský chrám ve své oblíbenosti. Lze to snad spojovat s tím, že se tento chrám proměnil v poutní místo,⁴⁴⁰ a bylo bezpochyby žádoucí být po smrti poblíž zázračnému obrazu Panny Marie. V tomto předčila farnost jesuity, kteří se vždy těšili velké přízni šlechty. Stabilní byl zájem o pohřeb v kostele sv. Vavřince u dominikánů.

Můžeme se ptát, co nám k pohřbům v kostele říkají kostelní účty. Poměrně častá je mezi příjmy částka za místo pohřbu, placená někdy i se zpožděním.⁴⁴¹ Ovšem je pravdou, že s touto platbou se v účtech nesetkáváme ke každému pohřbu, který nalezneme v matrikách. Obnos byl také součástí sumy, zanechaný v testamentech pro celý pohřeb.⁴⁴² S obecným určením jeho výše se v materiálech setkáme jen jednou. A při této příležitosti je znát, jak výše tohoto poplatku měla důležité místo mezi příjmy kostela a představovala věc, která se stala předmětem konkurence.⁴⁴³

Kostelní účty upomínají také i na další okolnosti pohřbu šlechticů: informují o úpravách hrobů, výpomoci částmi inventáře při pohřbech, ale upomínají i na mnohem význačnějších událostech, kdy se kostelníci podíleli na pohřbech donátorů jejich chrámů, jak bude ještě ukázáno. Novinkou v pohřbívání se v klatovském farním kostele stalo vybudování krypty, kam bylo poprvé pohřbíváno v roce 1711.⁴⁴⁴ Další změny v pohřbívání v kostele nastaly v první polovině 30. let 18. století, kdy zde došlo k vybudování nové krypty.⁴⁴⁵ Pohřby v kryptách znamenaly také podstatnou změnu: pohřby zřejmě zlevnily, neboť nebylo

⁴³⁸ Sestaveno na základě matriky zemřelých z let 1648 až 1705 (SOA Plzeň, fond Sbírnka matrik, sign. Klatovy 1).

⁴³⁹ Sestaveno na základě matriky zemřelých z let 1706 až 1743 (SOA Plzeň, fond Sbírnka matrik, sign. Klatovy 5).

⁴⁴⁰ Viz Jan Florián HAMMERSCHMID, *Hystorye klattowská v sedm dílu rozdělená*, Praha 1699; Vít ASCHENBRENNER, *Poutnická procesí směřující do Klatov - příspěvek k dějinám provozu západočeského barokního poutního centra v letech 1685-1785*, Sborník prací z historie a dějin umění 4, 2006, s. 117-217.

⁴⁴¹ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 144, K128, fol. 177v.

⁴⁴² NA, sign. DZV 266, fol. R13v.

⁴⁴³ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 54, K38, fol. 12.

⁴⁴⁴ SOA Plzeň, fond Sbírnka matrik, sign. Klatovy 5, fol. 42.

⁴⁴⁵ SOA Plzeň, fond Sbírnka matrik, sign. Klatovy 5, fol. 314.

třeba zadat výrobu individuálních náhrobků. Bohužel kostely ve vybraných městech zůstaly do dnešních časů téměř bez těchto památek. Čestnou výjimku představuje náhrobek Anny Magdaleny Kfelířové ve všerubském farním kostele,⁴⁴⁶ jehož hlavním motivem je alianční erb Kfelířů ze Zakšova a Steinbachů z Kranichsteina. Bohužel je to příliš málo, abychom si mohli vytvořit nějaký názor na sepulchrální památky šlechty ve vybraných městech.

V kostelních účtech se lze též setkat s významnými donacemi šlechty. Donátorství šlechtických osob, zakoupených ve městech, je dobře známo v souvislosti s městskými řeholními komunitami. Jak bude ještě ukázáno, tak v Klatovech lze obdobnou aktivitu ukázat na příkladu místní jezuitské koleje, u jejichž počátků stál Don Martin de Huerta, který daroval či prodal této instituci některé nemovitosti. Farní kostel a jeho záduší představovalo jinou entitu nežli řádová komunita, která při vzniku potřebovala místo pro své sakrální prostory a další budovy. Ke kostelnímu záduší náležela však budova děkanství a školy.⁴⁴⁷ V souvislosti s poutním provozem vznikl v Klatovech ze staré školní budovy superiorát se sídlem čtyř kaplanů, když se farní škola přesunula do domu, který sloužil jako útulek chudým.⁴⁴⁸

Na těchto výměnách je vidět, že farní kostel nepotřeboval příliš nových budov, přesto se stal cílem odkazu takové povahy, podobně jako kláštery. Velké odkazy, které by se rozsahem rovnaly těm, které byly učiněny šlechtou i měšťany vůči jezuitům⁴⁴⁹ nalezneme v případě klatovských městských kostelů až v 18. století. Rozsahem se jednalo o odkazy veškerého jmění. Testátory v tomto případě byly ženy. Řeč bude především o té význačnější z nich, o odkazu Markéty Lidmily Vencelíkové, která zemřela večer 17. prosince 1710 v Klatovech.⁴⁵⁰ V tentýž den ještě vznikla závěť, v níž se v roli svědků nacházeli někteří klatovští měšťané. Hlavním ustanovením této závěti byl odkaz celého majetku klatovskému farnímu kostelu. Paní také stanovila zdejší chrám za místo svého pohřbu a vykávala k tomu určité prostředky. Z důchodu kostelního také určila děkanům vyplácet za mše, které budou slouženy za její duši. Vraťme se ale ještě k hlavnímu předmětu odkazu: to byly dva domy, z nichž jeden potřeboval rekonstrukci a druhý byl pustý.⁴⁵¹ Jednalo se o domy, které zesnulá koupila v letech 1691 a 1710.⁴⁵² Ale před novými dědici stál první úkol, což bylo uspořádání pohřbu zesulé šlechtické osoby. Následně potom kostelní účty vzácně dokumentují mnohé

⁴⁴⁶ Petr ROŽMBERSKÝ – Václav CHMELÍŘ, *Kostel sv. Ducha*, in: Všeruby u Plzně 1212-2012, Všeruby 2012, s. 167-168.

⁴⁴⁷ O budovách jako součásti zátiší viz Pavel PUMPR, *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách na příkladu třeboňského panství na přelomu 17. a 18. století*, Brno 2010.

⁴⁴⁸ Jindřich VANČURA, *Dějiny někdejšího král. města Klatov*. 2. část 2. dílu, Klatovy 1933-1936., s. 590-591.

⁴⁴⁹ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 254, K238, fol. 173-175.

⁴⁵⁰ SOA Plzeň, fond Sbirka matrik, sign. Klatovy 5, fol. 39.

⁴⁵¹ NA, sign. DZV 275, fol. M18v-M23, vklad 1711.

⁴⁵² SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 200, K184, fol. 212-213; AM Klatovy, i. č. 202, K186, fol. 384-385v.

aspekty pohřbu šlechtických osob, včetně vyslání posla, který sezval blíže nespecifikované „přátele“, tj. příbuzné zesnulé. Z kostelního jmění byly pak zaplaceny záležitosti smutečního průvodu, úprav rakve i s namalováním pohřebních štítů, i následného pohřbení do země,⁴⁵³ které proběhlo při oltáři Panny Marie.⁴⁵⁴ Tím samozřejmě nic neskončilo. Bylo tu třeba vyřídit další záležitosti, které vyplývaly ze znění testamentu či vyplatit částky, které byly určeny mimo něj.⁴⁵⁵ Byly také prodány oba dva domy. Již v roce 1711 komisaři magistrátu jeden z nich prodali Vojtěchu Antonínu Šťastnému.⁴⁵⁶ Druhý dům byl na kostelní náklad znovu postaven⁴⁵⁷ a později také prodán kostelníky s vůlí děkana a magistrátu za 300 zlatých Jakubu Ratolískovi s manželkou.⁴⁵⁸ Kostelníci také prodávali některé další předměty z pozůstalosti zemřelé, jako klenoty a šaty, což trvalo od roku 1713 až do roku 1721.⁴⁵⁹

Podstatně méně rozsáhlý byl odkaz Kateřiny Sobětické ze Sobětic, i když dotyčná ho pojala velkoryse v tom smyslu, že farní kostel ustanovila v závěti z 18. 10. 1726 za svého universálního dědice. Vykonavatelem této závěti měli být kostelníci, kterým byla za to také určena odměna. Zemřelá nebyla majitelkou žádného domu a jako hlavní dědictví po ní zůstaly některé pohledávky: bylo to 100 zlatých u města Klatov a dalších 100 zlatých, které dlužil farář v Bělčicích.⁴⁶⁰ V kostelních účtech jsme schopni následně nalézt některé výdaje spojené s dědictvím po této šlechtice. Podle ustanovení závěti tak kostel zaplatil její dluhy⁴⁶¹ či také náklady na pohřeb ve výši něco přes 47 zlatých.⁴⁶²

Zmíněné odkazy ilustrují váhu, jaký měl farní kostel význam v očích některých příslušníků nižší šlechty. Farní kostel jako čilé poutní místo se zázračným obrazem Panny Marie se svým významem přímo vybízel. Odkazy tak nepřímo demonstrovaly mariánskou úctu příslušnic rytířských rodů ženského pohlaví, stejně jako jejich regionální preferenci.

2.3.1.1.3.2. Šlechta ve městech a místní řeholní komunity

Vztah šlechty k řeholním komunitám lze nejlépe pozorovat zejména ve vztahu k prominentnímu řádu pobělohorské epochy, k řádu Tovaryšstva Ježíšova. Tento řád

⁴⁵³ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 144, K128, fol. 182v.

⁴⁵⁴ SOA Plzeň, fond Sběrka matrik, sign. Klatovy 5, fol. 39.

⁴⁵⁵ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 144, K128, fol. 183-183v.

⁴⁵⁶ J. VANČURA, *Dějiny*, 2. část 2. dílu, s. 590.

⁴⁵⁷ „I za vystavení domu neb spáleniště proti klášteru Vencelíkovského již kostelu patřící náklad“ (SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 144, K128, fol. 183v).

⁴⁵⁸ J. VANČURA, *Dějiny*, 2. část 2. dílu, s. 570.

⁴⁵⁹ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 144, K128, fol. 189-227.

⁴⁶⁰ NA, fond UDZ-L, i. č. 2636, kart. 73.

⁴⁶¹ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 144, K128, fol. 323.

⁴⁶² SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 144, K128, fol. 279v.

nalezneme v královských Klatovech, a také později i v Příbrami. V obou místech se ocitl za jiných podmínek. V Klatovech vznikl po Bílé hoře jezuitský konvent se seminářem a gymnasiem, kdežto nad Příbramí se z pouhé kaple vyvinulo poutní místo, dané pak do správy jezuitům, kteří při ní vybuodovali svoji residenci. Počátek klatovského jezuitské areálu můžeme spojit s rozsáhlým městským majetkem, který se v konfiskacích stal kořistí Martina de Huerty.⁴⁶³ Jezuitský konvent se v pozdější době rozvíjel i za pomoci některých jiných šlechticů. Jesuité jistě přivítali i to, že někteří šlechtici byli s nimi ochotní směnit své místní domy. Byl to roku 1639 Vilém z Klenové, který se již předtím roku 1635 zavázal řád ve městě vydržovat, a později daroval koleji 1000 zlatých.⁴⁶⁴ Jeho vdova Benigna prodala dům řádu.⁴⁶⁵ Částečně získali dům od dědiců po hraběti Diviši Kocovi z Dobrše.⁴⁶⁶

Toto byla jména šlechty ve městě Klatovech z řad mohovitých vyšších stavů, ale najdeme vysokou podporu i od rytířstva. K němu náležela také jiná větev rodu z Klenové. Z ní pocházela rovněž horlivá ctitelka jezuitů Regina Kateřina, provdaná Kocová z Dobrše, a na Habarticích, kteří měli podíl na její konverzi ke katolické konfesi.⁴⁶⁷ Její vztah k Tovaryšstvu Ježíšovu dokumentuje závěť, v níž myslela i na řádové domy v Březnici a Svaté Hoře. Největší její odkaz se však týkal klatovských patres, neboť jim kšaft výslovně přiřknul statek Habartice.⁴⁶⁸ Od této šlechtičny získali jesuité také roku 1661 i jeden z klatovských domů.⁴⁶⁹ Z řad měšťanů se tomuto odkazu podobal ten, který učinila Kateřina Lucie Stránská, rozená Rozacínka z Karlšperku, závětí z roku 1690, kterou řádu odkázala dům.⁴⁷⁰ V odkazech nemovitostí pokračovaly i další ženské příslušnice Klenovských; roku 1666 sestry, rozené z Klenové, věnovaly jezuitům dvůr bez pozemků.⁴⁷¹

Na vztah k jezuitům také upomínají pohřby, které se uskutečnily v kryptách řádového kostela Neposkvrněného Početí Panny Marie. Jako pohřebiště si jej vybraly obě linie rodu z Klenové a našli bychom v něm jak jeho mužské, tak ženské příslušnice. Stejně tak si oblíbila místní jesuity hraběcí větev Koců z Dobrše. Ale jsou tu i další jména osob, které

⁴⁶³ K. PETERS, *Dějiny jezuitské koleje v Klatovech*, 1. část, Časopis společnosti přátel starožitností 50-51/1, 1946, s. 215, 217-218.

⁴⁶⁴ Tomáš Václav BÍLEK, *Statky a jmění kolejí jezuitských, klášterů, kostelů, bratrstev a jiných ústavů v Království českém zrušených, Praha 1893*, s. 86-87; J. VANČURA, *Dějiny*, 2. část 2. dílu, s. 547.

⁴⁶⁵ J. VANČURA, *Dějiny*, 2. část 2. dílu, s. 547.

⁴⁶⁶ K. PETERS, *Dějiny jezuitské koleje v Klatovech*, 1. část, s. 222.

⁴⁶⁷ Miroslav HEROLD, *Seznam zesnulých dobrodinců a přátel jezuitského řádu z řad měšťanů, šlechty a duchovenstva, pohřbených v kryptách jezuitského chrámu Neposkvrněného Početí Panny Marie a sv. Ignáce z Loyoly v Klatovech, doplněný o seznam pohřbených v kryptách téhož kostela po zrušení jezuitského řádu (1773)*, [online 25. 5. 2012] Dostupné z: < <http://www.kk2010.cz/seznam-zesnulych-dobrodincu.php>>.

⁴⁶⁸ NA, sign. DZV 263, fol. M17v-M20v.

⁴⁶⁹ J. VANČURA, *Dějiny*, 2. část 2. dílu, s. 778.

⁴⁷⁰ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 254, K238, fol. 173-175.

⁴⁷¹ K. PETERS, *Dějiny jezuitské koleje v Klatovech*, 1. část, s. 226.

patřili k dobrodinců chrámu, věnovali SJ určité částky, či získali povolení k pohřbu do těchto prostor a s nimi i někteří jejich příbuzní. Mezi nimi byli jak ti příslušníci rytířského stavu, kteří v Klatovech neměli své hlavní sídlo, tak ti, kteří zde skutečně léta žili. To byl případ Evy Fremutové, Heleny Tučapové či i Fridricha Jaroslava Hory z Ocelovic,⁴⁷² jehož další členové rodiny ovšem našli spočinutí ve farním kostele.⁴⁷³

Styky šlechty usazené v Klatovech a jezuitů máme zdokumentované především na bázi materiální podpory tomuto řádu. Narážíme také na jejich roli při rekatolizaci západočeské šlechty, ale z tohoto hlediska Klatovy zřejmě nepředstavovaly rozsáhlé působišťe. Jiné duchovní působení na šlechtické osoby souviselo s pohřby, přičemž zaopatřující duchovní v některých případech pocházeli z Tovaryšstva Ježíšova.⁴⁷⁴ Ovšem nejenom zmínění šlechtici, kteří byli při jezuitském chrámu pochováni a byli členy bratrstev se jistě účastnili bohoslužeb v řádovém kostele či slavností a procesí, které byly řádem pořádané.

Prameny dokládají přítomnost mnohých šlechtických synů ve městě z důvodu dosažení vzdělání na gymnáziu, které řád založil v tomto západočeském městě. Zprávy přibližují jejich bydlení také v některých zdejších šlechtických domech ve větším množství.⁴⁷⁵ Studenty najdeme v městských pramenech často v rolích rušitelů veřejného pořádku či jako pytláky,⁴⁷⁶ ale ty většinou neoddělují nějakým způsobem příslušníky vyšších stavů a jejich neurozené spolužáky, což brání dalším závěrům.

Šlechtu ve městě Příbrami lze také spojit s příchodem jezuitů na Svatou Horu. Mezi signatáře žádosti císaři z roku 1646, aby byla zdejší kaple s milostnou sochou Panny Marie dána do správy jezuitům z březnické koleje, nalezneme vedle jiných šlechticů také Zikmunda Měsíčka z Výškova, majitele dvora v Příbrami.⁴⁷⁷ Byl to také on, který ve svém zdejším dvoře v roce 1648 nakrátko sochu uschoval a následně se podílel na jejím ukrývání v lesích před švédským nebezpečím v roce 1648. Obava ze Švédů se ukázala nakonec opodstatněnou, neboť nepřátelská armáda toto horní město skutečně vyplenila.⁴⁷⁸ Měsíček, který na Svatou Horu denně docházel, byl nakonec za zásluhy při tomto poutním místě pochován.⁴⁷⁹ Ovšem

⁴⁷² Miroslav HEROLD, *Seznam zesnulých dobrodinců a přátel jezuitského řádu z řad měšťanů, šlechty a duchovenstva, pohřbených v kryptách jezuitského chrámu Neposkvrněného Početí Panny Marie a sv. Ignáce z Loyoly v Klatovech, doplněný o seznam pohřbených v kryptách téhož kostela po zrušení jezuitského řádu (1773)*, [online 25. 5. 2012] Dostupné z: < <http://www.kk2010.cz/seznam-zesnulych-dobrodincu.php>>.

⁴⁷³ Např. SOA Plzeň, fond Sbirka matrik, sign. Klatovy 5, fol. 102.

⁴⁷⁴ Např. SOA Plzeň, fond Sbirka matrik, sign. Klatovy 5, fol. 98.

⁴⁷⁵ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 280-280v.

⁴⁷⁶ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 53, K37, fol. 125v, 136v.

⁴⁷⁷ Fr. X. HOLAS, *Dějiny poutního místa*, s. 97.

⁴⁷⁸ Fr. X. HOLAS, *Dějiny poutního místa*, s. 128-130.

⁴⁷⁹ Fr. X. HOLAS, *Dějiny poutního místa*, s. 52, 130.

počátky existence otců jezuitů v Příbrami a na Svaté Hoře lze podobně jako v Klatovech spojit s akvizicemi nemovitostí z šlechtických rukou. Jednalo se o dům vdovy Kateřiny Vamberské z Rohatce, rozené Měděncové z Ratibořic, se štěpnicí přímo v Příbrami, zaplacený pro Tovaryštvo Janem Václavem Častolarem z Dlouhé Vsi.⁴⁸⁰ Že soužití šlechty a řádu nebylo vždy idylické, ukazuje nález vzájemných sporů, zde se týkající využívání pozemků.⁴⁸¹ Podle žádosti z roku 1646 byla už tehdy Svatá Hora předmětem zájmu mnohé šlechty, v které svým počtem příbramští urození obyvatelé zřejmě zanikli. Každopádně žádný z nich neřinancoval některé umělecké dílo či stavbu, která by nám v poutním areále dodnes přibližovalo tuto část příbramské městské společnosti.

Vrátíme se nyní opět do Klatov. Donace v testamentech nižší šlechty, stejně jako pohřby ukazují, že tato část klatovské městské společnosti prokazovala místnímu dominikánskému konventu s kostelem sv. Vavřince trvale v průměru větší přízeň, než tomu bylo u jezuitů, ač bratři kazatelé nebyli v tomto městě podporováni šlechtou prodeji či dary nemovitostí nebo dokonce celými pozůstalostmi jako jesuité či jako nedaleký farní chrám, atraktivní svým zázračným obrazem. Abychom posoudili tuto přízeň mnohem dále, k tomu by bylo třeba pramenů mnohem více, než jich máme dnes.

2.3.1.1.3.3. Šlechta ve městech a barokní bratrstva na příkladu Klatov

Bratrstva představovala dobrovolná sdružení. Pod vedením kněze se scházela na pravidelných bohoslužbách, slavila různé svátky, účastnila se procesí a někdy pořádala i svá duchovní cvičení.⁴⁸² V baroku prožívala velký rozkvět, který se nevyhnul ani barokním Klatovům. Již z doby předbělohorské zde existoval literátský kůr, jehož existence pokračovala až do josefínských reforem.⁴⁸³ Vedle toho se projevil náboženský úsilí také dvou význačných řádů, které měli v době pobělohorské své sídlo v tomto městě na západě Čech. Byli to jesuité a také dominikáni. Při koleji Tovaryšstva Ježíšova vzniklo nejdříve

⁴⁸⁰ Fr. X. HOLAS, *Dějiny poutního místa*, s. 126-127.

⁴⁸¹ Fr. X. HOLAS, *Dějiny poutního místa*, s. 193.

⁴⁸² Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Irena Veselá – Vít VLNAS, *Velké dějiny země koruny české*, 9, Praha - Litomyšl 2011, s. 202-203.

⁴⁸³ Vít ASCHENBRENNER, *Klatovské literátské bratrstvo a jeho podíl na stavbě varhan v děkanském chrámu v první pol. 17. a 18. století*, Sborník prací z historie a dějin umění 2, 2003, s. 33-50; Vít ASCHENBRENNER, *Klatovské literátské bratrstvo v 17. a 18. století a jeho hudební činnost*, in: Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby, Pardubice 2005, s. 149-178. Jindřich VANČURA, *Dějiny někdejšího král. města Klatov*. 2. část 1. dílu, Klatovy 1930, s. 1495-1506.

latinské bratrstvo Neposkvrněného početí Panny Marie v roce 1639.⁴⁸⁴ Toto doplnila česká sodalita Nanebevzetí Panny Marie v roce 1659⁴⁸⁵ a bratrstvo dobré smrti (coetus).⁴⁸⁶ Mariánský kult byl pěstován také v rámci řádu dominikánského. Ti zakládali růžencová bratrstva,⁴⁸⁷ které bylo založeno také v Klatovech.⁴⁸⁸ Navíc při farním kostele roku 1676 vzniklo bratrstvo Božího těla.⁴⁸⁹

Šlechtici v baroku vystupovali v rámci bratrstev jakožto zakladatelé, podporovatelé a členové. Za vznikem bratrstva stáli členové panského a rytířského stavu především na svých panstvích. Jako zakladatelé se stávali laickými představenými.⁴⁹⁰ Toto se v Klatovech jako královském městě nedělo: působily tu hlavně kláštery. Šlechtici ve městě zakoupení či zde žijící museli počítat s jinými rolemi. Ale i tak je zde najdeme ve vedení bratrstev: rektorem českého jezuitského bratrstva byl Vilém z Klenové⁴⁹¹ či druhým asistentem u jedné z jezuitských sodalit byl Adam Kokořovec z Kokořova.⁴⁹² V bratrstvu při místním farním kostele nalezneme jako asistenta také Gotfrída Dlouhoveského z Dlouhé Vsi.⁴⁹³ Toto bylo vyjádření jejich vyššího společenského postavení v rámci bratrstva, v němž jinak byla zdůrazňována rovnost členů před Bohem, a v němž se mísili různě postavení lidé, čehož mohou být příkladem i jezuitské mariánské družiny, v nichž byli členy duchovní i studenti jezuitských gymnasií, kteří se rekrutovali z různých stavů.⁴⁹⁴

Se šlechtou se setkáváme při různých činnostech jednotlivých bratrstev, i když jejich podíl je těžké odhadnout. Přední událostí za jejich přítomnosti bylo slavnostní založení,⁴⁹⁵ při kterém byli také zvoleni laičtí představení. Tak se stalo i roku 1676 při vzniku bratrstva Těla Božího, kdy se asistenty stali rytíř Ladislav Hrobčický na Radkovicích a již zmíněný Gotfríd Dlouhoveský z Dlouhé Vsi.⁴⁹⁶ Jinak se dá očekávat, že se veškeré činnosti bratrstva, které spočívalo především v bohoslužbách, mohli účastnit více ti šlechtici, kteří v místě působení

⁴⁸⁴ Jiří MIKULEC, „Radujte se, ó Čechové, mariánští sodalové.“ *Jezuitská bratrstva v Klatovech v 17. a 18. století*, in: Barokní jezuitské Klatovy. Sborník textů ze symposia v Klatovech. 27.-29. dubna 2007, Klatovy 2007, s. 76-77.

⁴⁸⁵ J. MIKULEC, *Radujte se, ó Čechové*, s. 77.

⁴⁸⁶ Karel ČERNÝ, *Ostatky, záznaky a bratrstva v jezuitské koleji v Klatovech v 17. a na počátku 18. století*, Sborník prací z historie a dějin umění 2, 2003, s. 60; K. PETERS, *Dějiny jezuitské koleje v Klatovech*, 2. část, Časopis Společnosti přátel starožitností 65/4, 1957, s. 208.

⁴⁸⁷ Jiří MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*, Praha 1993, s. 28.

⁴⁸⁸ K. ČERNÝ, *Ostatky, záznaky*, s. 59.

⁴⁸⁹ J. VANČURA, *Dějiny*, 1. část 2. dílu, s. 203.

⁴⁹⁰ Jiří MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva, šlechta a slavnosti*, in: V. BŮŽEK – P. KRÁL (edd.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*, České Budějovice 2000, s. 345-346.

⁴⁹¹ K. ČERNÝ, *Ostatky, záznaky*, s. 59.

⁴⁹² NA, fond Genealogicko-heraldická sbírka Wunschwitz, i. č. 543, kart. 17, Koc z Dobrše.

⁴⁹³ J. VANČURA, *Dějiny*, 1. část 2. dílu, s. 204.

⁴⁹⁴ J. MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva, šlechta a slavnosti*, s. 347-348.

⁴⁹⁵ J. MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva, šlechta a slavnosti*, s. 352.

⁴⁹⁶ J. VANČURA, *Dějiny*, 1. část 2. dílu, s. 204.

bratrstva byli stále přítomni, což byla ta část vyšších stavů sídlící ve městech. Pro ostatní mohl městský dům sloužit jako zázemí při účasti na slavnostních bohoslužbách.

Významnou událostí bratrstva bylo také pohřby jednoho z členů, které se vyznačovaly nádherou, která byla na vyšší úrovni u bratrstev dobré smrti.⁴⁹⁷ Členové konfraternit ostatně měli povinnost se jich účastnit. Příkladem toho může být úmrtí roku 1654 Václava Švihovského z Rýzemberka v domě Daniela Slaného, nepochybně studenta zřejmě zde ubytovaného. Pohřebním místem však nebyly Klatovy, nýbrž Nalžovy, patřící jeho otci Ferdinandu. Václavovo tělo bylo slavně vyprovozeno za městskou bránu nejdříve děkanem a kantory, a pak jezuitskou kongregací a radními.⁴⁹⁸ Takto podrobnou informaci o účasti bratrstev na šlechtických pohřbech máme v Klatovech jen vzácně. Snad také můžeme nějakým způsobem spojit pohřeb Markéty Lidmily Vencelíkové a její dar růžencovému bratrstvu. Stopy dominikánů, kteří za bratrstvem stáli, můžeme v nějaké formě nalézt na pohřbu této urozené ženy, která jinak vše odkázala farnímu kostelu. Bylo vydáno totiž 15 krejcarů „od nešení tajemství růžencových dominikánských“. Při pohřbu Vencelíkové navíc nesli umbely také dominikánští sakristiáni.⁴⁹⁹ Jinak jsme v otázce vztahu místních šlechticů mimo zmíněná členství mezi představenými závislí na legátech v testamentech. Ty se nacházejí jen ve dvou závětech šlechtických osob přímo spojených s Klatovy. V případě měšťanstva je těchto darů mnohem více. Ale tento nepoměr je také jistě do jisté míry ovlivněn dochovaností závětí. Už vůbec nemáme v rukou matriky bratrstev, abychom určili podíl šlechty v Klatovech na jejich fungování. Ale těch několik legátů od dvou osob, konkrétně Markéty Lidmily Vencelíkové a Reginy Kateřiny Kocové z Dobrše,⁵⁰⁰ ukazuje na vztah ženského šlechtického elementu k této formě zbožnosti.

⁴⁹⁷ J. MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva, šlechta a slavnosti*, s. 353.

⁴⁹⁸ SOA Plzeň, fond Sběrka matrik, sign. Klatovy 1, fol. 226.

⁴⁹⁹ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 144, K128, fol. 182.

⁵⁰⁰ NA, sign. DZV 263, fol. M19; DZV 275, fol. M20.

3. Městská residence

3.1. Politické, ekonomické a kulturní podmínky městských residencí ve městech

Historiografie posledních dvaceti ve vztahu šlechty se zabývala také tím, jak působily politické změny na osídlení měst šlechtou. S tímto souvisí pojem urbanizace šlechty, tedy přesun aristokracie do městských paláců v závislosti na politických změnách, kterému se věnoval Petr Maťa.⁵⁰¹ Podobným změnám se také věnovala práce Hany Jordánkové a Ludmily Sulitkové.⁵⁰² Bylo ale možné věnovat svoji pozornost i dalším městům, jak se na nich projeví politické události, tak také změny jiného druhu, související s městy nejenom jako středisky obchodu a řemesel, ale také duchovního života či správy.

Zpočátku jmenované studie se dotýkají jen Prahy a Brna. Tato města byla svědkem procesů, které vyplývaly z jejich postavení jakožto zemských center. Politické změny se takto odrážely ve vývoji městského osídlení, jehož součástí byli i příslušníci vyšších stavů. A nezůstávalo jen u změn politických. Požár Malé Strany dal šlechtě příležitost, aby se mohly ohněm znehodnocené nemovitosti snáze dostat do jejich rukou.⁵⁰³ Šlechta se tak více přiblížila mocenskému centru země, Pražskému hradu. Ten byl v renesanci stálým sídlem panovníka jen za Rudolfa II., ale měly zde své kanceláře důležité úřady, a to jak ty tradiční, tak i nově vzniklé, což je příklad soudu apelačního. Pražský hrad byl též místem sněmů. Praha zůstala centrem země i po Bílé hoře, a to byl jeden z důvodů, který nutil příslušníky panského a rytířského stavu, aby si v ní zakupovali nemovitosti. Učinili to nejen ti, kteří byli personálně vytiženi zasedáním v místodržitelstvech a jiných kolegiích.

To už jsme ale přeskočili dobu, která je jistě důležitá nejen pro strukturu osídlení Prahy, nýbrž i celé země. Tím je myšlena samozřejmě bělohorská porážka a především majtkové přesuny spojené s konfiskacemi. Ty postihly jak městskou pražskou vrstvu, tak i mnohé šlechtice se sídly v pražských městech, jak vypovídá stále cenná práce Tomáše V. Bílka. Stavovským povstáním začala třicetiletá válka, která Prahu poznamenala i ve svém dalším průběhu. Je zde nutné zmínit se alespoň o saské okupaci či obléhání roku 1648. Saská okupace byla spojena také s další vlnou konfiskací, která proběhla i po smrti Valdštejnově.

⁵⁰¹ Petr MAŤA, *Soumrak venkovských residencí. „Urbanizace“ české aristokracie mezi stavovstvím a absolutismem*, in: V. Bůžek – P. Král, *Aristokratické residence a dvory v raném novověku*, České Budějovice 1999, s. 139-162.

⁵⁰² Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Šlechta v královském městě Brně v předbělohorském období*, in: *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století)*, Prostějov 1997, s. 166-184.

⁵⁰³ Milada VILÍMKOVÁ, *Politické, společenské a ekonomické podmínky stavební činnosti šlechty a duchovenstva v Praze v období renesance a baroku*, *Documenta Pragensia* 9/1, 1991, s. 191-200.

Tedy toho Valdštejna, jehož palácová výstavba měla takový vliv na složení domovního majetku Malé Strany.

Osud Brna a Olomouce jako zemských center v třicetileté válce je také předpokladem pro vývoj městského majetku příslušníků šlechty v nich. Brno se stalo tehdy pravým zemským centrem a bylo jím nadále i v době baroka. A s tím ruku v ruce šel zájem šlechty o držbu domů a paláců v tomto městě.

Města jako Klatovy, Beroun a Příbram jsou města zcela jiného významu, než výše uvedená centra. Tato tříčlenná skupina je už na první pohled nesourodá už tím, že se jedná o dvě královská města a jedno město horní. Zásadní událostí, která stála na začátku epochy, která je předmětem této práce, byla porážka stavovského povstání. Po ní následovaly konfiskace které se dotkly městského majetku šlechty a měšťanstva nejenom v zemských centrech. Klatovy představovaly ukázkou trestu, dopadlého na předního městského opozičního činitele, rychtáře Daniela Korálka z Těšína, který už však nebyl mezi živými. Jeho majetek, odhadnutý na 14787 kop míšeňských grošů, byl svým rozsahem naprosto jedinečný. Vydal tak za jmění několika měšťanů.⁵⁰⁴ Šlechtickou držbu ve městě nijak konfiskace neovlivnily, což způsobil celkový charakter rytířského stavu na Plzeňsku a Klatovsku, jehož příslušníci se mnohdy hlásili ke katolické konfesi a účastnili se povstání spíše jen okrajově. Ale konfiskace Korálkova jmění nakonec zvýšila procentuální zastoupení šlechtického majetku ve městě tím, že roku 1627 připadlo donu Martinovi de Huerta, který již od roku 1622 držel panství Velhartice,⁵⁰⁵ odkud to neměl do Klatov příliš daleko. Korálkovské šosovní majetky později nedlouho před svou smrtí Huerta použil k tomu, aby v Klatovech podpořil církevní řády, potřebné v protireformačním tažení. Proto už roku 1635 daroval dva domy řádu Tovaryšstva Ježíšova. Zbytek klatovského jmění prodal jesuitům roku 1636 za 10000 kop,⁵⁰⁶ což byla vysoká částka, tudíž Huerta i přes svůj dar na konfiskátu vydělal. V Berouně byl nejvíce potrestán Matouš Hovorčovský z Kolivové Hory, ale bylo to dodatečně v souvislosti jeho podílem na vraždách františkánů u Panny Marie Sněžné v Praze roku 1611. Jeho majetek připadl komoře a ta z něho roku 1623 odprodala Janu Filipu Kratzovi ze Scharfensteinu mlýn, který ho pak prodal majitelce statku Chrustenice. Hovorčovský se však patrně později obrátil ke katolické víře a zbytek majetku mu byl navrácen.⁵⁰⁷

Složení majetku ve městě však nezměnily jen konfiskace samé, ale také další císařská politika, směřující k odstranění protestantského živlu v českých zemích. Předně to byly akce

⁵⁰⁴ Tomáš. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, II, Praha 1883, s. 1107.

⁵⁰⁵ August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého*, IX, 3. vydání, Praha 1996, s. 119.

⁵⁰⁶ T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací*, II, s. 1107.

⁵⁰⁷ Josef VÁVRA, *Paměti královského města Berouna*, Beroun 1899, s. 195.

proti měšťanstvu, realizovaná patenty a zřízením reformační komise roku 1624.⁵⁰⁸ V Klatovech protireformační tlak nakonec donutil roku 1625 obec slíbit věrnost katolické konfesi.⁵⁰⁹ Našlo se i několik měšťanů, kteří se rozhodli emigrovat. V Klatovech to byli jednotlivci: celkem tři osoby.⁵¹⁰ Beroun byl odchody měšťanů postižen důkladněji. Nelze se tomu divit, neboť se jednalo o město s nekatolickou většinou.⁵¹¹ Nyní je možné si položit otázku, zda měla emigrace měšťanstva souvislosti se šlechtickým majetkem ve městech. V klatovském případě vidíme, že domovní majetek byl směřován především příbuzným nebo jiným měšťanům.⁵¹² V Berouně je obrázek ještě jednoznačnější. Trhové knihy a prameny nepřipomínají nikoho z šlechty, kdo by koupil dům či dvůr od těch, kteří se ubírali za hranice. Marně bychom tedy našli někoho, kdo využil možného místního tlaku na cenu nemovitostí, kdy vícero osob se snažilo své domy či dvory prodat. V případě Klatov s ním nemůžeme počítat už vůbec.

Nyní, když bylo probráno vyústění protireformační politiky Ferdinanda II. vůči měšťanům, se zbývá ptát, která zasáhla také příslušníky dvou nejvyšších stavů v Klatovech a jejich majetek. I když se patent z roku 1627 nedařilo příliš brzo naplnit, jeho protahovaná realizace měla účinek na složení české šlechty.⁵¹³ Účinky této politiky lze nalézt i na půdě Klatov. O šlechtě, která sídlila ještě před oním patentem, jsme celkem dobře informováni díky zachovalému seznamu, datovaného do roku 1624.⁵¹⁴ Před komisí nalezneme roku 1628 i několik jedinců, kteří chtěli zemi z náboženských důvodů opustit. Byl to Kryštof Koc z Dobrše se svou manželkou Annou, rozenou z Bubna.⁵¹⁵ Koc byl již předtím konfiskacemi připraven o statek Úborsko.⁵¹⁶ Jeho manželka koupila ve dvacátých letech v Klatovech dům, který ale před odchodem prodala Ludmile Příchovské.⁵¹⁷ Oba pak žili v Hofu.⁵¹⁸ Ze šlechty, která žila jen v nájmu, vyjádřila své přání emigrovat Alena Příchovská ze Sobětic,⁵¹⁹ přičemž

⁵⁰⁸ Viz Jiří MIKULEC, *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách. Či je země, toho je i náboženství*, Praha 2005.

⁵⁰⁹ T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací*, II, s. 1108.

⁵¹⁰ T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací*, II, s. 1108.

⁵¹¹ Irena BENKOVÁ – Miloš GARKISCH – Jiří Topinka – Marie TIŠNEROVÁ, *Beroun*, Praha 2008, s. 113.

⁵¹² Státní okresní archiv Klatovy (dále SOkA Klatovy), fond Archiv města Klatovy (dále AM Klatovy), i. č. 198, K182; AM Klatovy, i. č. 199, K183; AM Klatovy, i. č. 200, K184; AM Klatovy, i. č. 201, K191; AM Klatovy, i. č. 202, K186;

⁵¹³ Viz Jiří MIKULEC, *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách. Či je země, toho je i náboženství*, Praha 2005.

⁵¹⁴ Národní archiv (dále NA), fond Stará manipulace (dále SM), i. č. 1639, sign. K59/40, kart. 1167.

⁵¹⁵ Vincenc OEHM (ed.), *Protokol reformační komise, konané r. 1628 v kraji bechyňském, prácheňském a plzeňském*, in: *Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, ročník 1897*, Praha 1898, s. 26.

⁵¹⁶ August SEDLÁČEK, *Koc z Dobrše*, in: *Ottův slovník naučný XIV*, Praha 1899, s. 482.

⁵¹⁷ T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací*, II, s. 1108.

⁵¹⁸ A. SEDLÁČEK, *Koc*, s. 482.

⁵¹⁹ V. OEHM (ed.), *Protokol*, s. 26.

se neví, zda jistě odešla za hranice. Seznam rytířů v Klatovech z roku 1624 ukazuje 31 jmen, tudíž vidíme, že z nich emigrovalo velice málo. Nic by asi nezměnil fakt, kdyby byla nalezena v pramenech případná další jména. Z tohoto je zřejmé, že ani rekatolizace vyšších stavů nezměnila podíl šlechty na domovním majetku v tomto městě, ani co se týkalo počtu nájemníků. Počet emigrujících byl opět ovlivněn strukturou západočeské nižší šlechty a jejím převažujícím vyznáním. Proto je také těžké generalizovat veškeré dopady stavovského povstání na ostatní města dle situace v Klatovech, neboť náboženská struktura předbělohorských Čech se lišila oblast od oblasti.

Huertův případ ukazuje, jak příslušníci té části šlechty, která po Bílé hoře majetkově posílila skrze věrnost habsburskému domu, se často orientovali na větší majetkové měšťanské komplexy, které byly buď konfiskovány, nebo prodávány v důsledku odchodu jejich předchozích držitelů za hranice. Tento názor může podpořit příběh, který se odehrál v Rokycanech, kde Jan z Klenového koupil dva domy s pozemky od měšťana Zikmunda Celestýna z Freifeldu, který posléze emigroval. Toto město bylo také příkladem místa, kde příslušníci šlechty hledali další zázemí pro život, když přišli o své majetky v konfiskacích.⁵²⁰

Jsme stále v době třicetileté války, jejíž další průběh ovlivnil nejenom městský život v Klatovech, Berouně či Příbrami. Válka přinesla jak mnohé negativní do městského života. Ať se jednalo o zvýšené daňové nároky panovníka, ubytování vlastních vojáků, ale také vpády nepřítelů. Opevnění Berouna či Klatov již neodpovídalo dobovým nárokům, ale přesto poskytovaly určitou oporu když ne před pravidelným obléháním, tedy alespoň ochranou před plenícími partajemi, kterým ale byla vystavena nechráněná předměstí. V případě nebezpečí města pojala i osoby šlechtického původu, jak bylo možno spatřit Klatovech již za války české. Město sloužilo také jako úschovna věcí, které na venkově byly příliš vystavené nenechavým vojákům. Mezi ně patřilo i obilí, které si nechala šlechta chránit v domech měšťanů či příslušníků svých stavů.⁵²¹ Klatovy se sice možná vyhnuly mnohým partajím, ale své brány přece jenom otevřely nepříteli. A při takových příležitostech byl i místní majetek v ohrožení, což je dobře známé z pražské Malé Strany roku 1648. Vliv této války na zakupování šlechty ve městech se ve světle klatovských trhových knih či berounských zdá nejasný. Stejně tak šlechta nevyužila zadlužení měst, aby místo peněz získávala nemovitosti. Ostatně některé tyto dluhy byly několika městským šlechticům strhávány z částek, které

⁵²⁰ Václav CHMELÍŘ, *Vyšší stavy v městě Rokycanech po Bílé hoře*, Sborník Muzea Dr. Bohuslava Horáka, s. 58-73.

⁵²¹ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 48, K32, fol. 67, 70v, 113.

naopak oni dlužili dlouhodobě městu za kontribuci.⁵²² Po roce 1648 nastalo v Čechách dlouhé období míru a postupné konsolidace celé společnosti, končící příchodem války do Čech za válek o dědictví rakouské. Pro mnohá královská města začalo období zdánlivého bezčasí, v němž ovšem můžeme sledovat různé události, které ovlivňovaly vývoj zdejší společnosti.

Některé můžeme zařadit mezi ty, které ovlivňovaly přítomnost šlechty či velikost jejího majetku ve městech. A mnohé z nich nelze samozřejmě spojit jen s dobou poválečnou, ale fungovaly po celou epochu.

Historiografie již upozornila na to, co následovalo po požáru Malé Strany roku 1541. Demonstrovala, jak tento požár dal základ přílivu šlechty do tohoto pražského města, které se postupně stalo místem s vysokou koncentrací aristokratických paláců.⁵²³ Stejně tak se můžeme ptát, zda často opakované požáry ovlivňovaly složení domovního majetku i ve venkovských královských městech. Příkladem může být doba následující po jednom z nejhorších požárů, které zasáhly Klatovy, který vzplál dne 8. července 1689. K posouzení jeho vlivu na majetkové postavení šlechty je třeba studovat městské knihy a posoudit povahu prodeje v nich zapsaných po tomto požáru. Jako horní hranice může být zvolen například rok 1700. Studium najdeme na foliích městských knih šest kontraktů uzavřených od osudného dne do posledního roku 17. století. Všechny tyto kontrakty nebo převody proběhly navzájem mezi příslušníky vyšších stavů. V žádném z nich nebyl předmět prodeje spáleniště, tudíž se jednalo již o domy, které už do jisté míry prošly rekonstrukcemi. Náhled do tohoto časového úseku tedy dokumentuje, že ani snížení cen městských nemovitostí požárem nevedlo k nárůstu trhů šlechty ve městě. A když některé převody proběhly, realizovaly se navzájem pouze mezi příslušníky rytířského a panského stavu.⁵²⁴ Nesetkáváme se tudíž vývojem, který by byl aspoň náznakem podoben tomu, jenž nastal po požáru Malé Strany v roce 1541. A to i když vezmeme v úvahu zvláštní status této části Prahy, nacházející se v sousedství Pražského hradu.

V souvislosti s Huertovými převody jesuitům se naskýtá další ze série otázek, která se koncentruje na spojitost šlechty a církevního působení ve městech. I z jmenovaného prodeje je znát, že vznik nových církevních institucí ovlivňoval skladbu domovního majetku ve městech. Nejenom dona Martina de Huertu můžeme spojovat s Tovařstvem Ježíšovým a jejich novou klatovskou kolejí, neboť jesuité koupili domy i od jiných příslušníků šlechty, a to především nižší. Bylo to od bratří Buriana a Viléma Vladislava Jenišků z Újezda roku 1653

⁵²² Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 50, K34, fol. 154.

⁵²³ M. VILÍMKOVÁ, *Politické, společenské a ekonomické podmínky*, s. 191-200.

⁵²⁴ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 200, K184, fol. 24-24v, 81v-83, 174v-175, 211v-212, 212-213, 215v-216.

nebo pak 1656 od Alžběty ze Žeberka. K směně domu došlo také s příslušníkem panského stavu Vilémem z Klenové.⁵²⁵ Tito šlechtici nebyli rozhodně jediní, kteří v Klatovech prodávali jesuitům své domy. Mezi prodejci najdeme také měšťany, kterým v tom nebránila ani sama městská rada.⁵²⁶ Mimo prodejů mohly církevní řády, které byly v přízni šlechty, rovněž počítat s tím, že se stanou příjemcem jejich posledních vůlí. Klatovští jesuité takto díky odkazu Reginy Kateřiny Kocové z Dobrše roku 1667 přišli nejenom ke statku Habartice, ale i k jejímu městskému domu.⁵²⁷ Neznamená to samozřejmě automaticky, že při vzniku nového kláštera byly pro něj vždy získány domy jen od šlechticů. Na příkladu jesuitské koleje v Klatovech je zřetelně vidět, že tomu tak samozřejmě mohlo být.

V jedné studii Vratislava Ryšavého je možné se setkat s jevem, který byl ve vztahu s určitou stránkou barokní zbožnosti. V ní autor dal nákupní a stavební aktivitu šlechty v Radnicích do souvislosti s poutěmi. Jejich cílem byl nedaleký kostel sv. Barbory, v letech 1721 až 1725 kvůli tomu nákladně rozšířený.⁵²⁸ Radnice jako poddanské město bylo zvláštním případem, přesto by se dalo uvažovat o tom, že i na jiných místech fungovala poutní místa jako magnet na šlechtické zájemce o městské bydlení. Tudíž se to mohlo týkat i Klatov se zázračným obrazem Panny Marie nebo Příbrami, nad kterým se nacházelo jesuitské poutní místo Svatá Hora. Jednalo se v obou případech o města, spojená s nezanedbatelnou přítomností členů vyššího stavu. Spojitost místní šlechty s jevem zázračného obrazu lze hledat více v Klatovech. Prameny nám však nedovolují říci, do jaké míry trhy a další převody, které se udály v Klatovech od mariánského zázraku, byly motivovány religiózním zájmem.

Politické a kulturní změny dopadaly také na poddanská městečka. Všeruby a Město Touškov byly takovými, kde najdeme projevy událostí spojené se stavovským povstáním. Je to samozřejmě ovlivněné tím, jací šlechtici si zde zakoupili majetek. V Městě Touškově najdeme Šebestiána Pernkla ze Šenrajt, odsouzeného roku 1623 konfiskační komisí ke ztrátě veškerého majetku, přičemž o nemovitostech v tomto městečku neslyšíme.⁵²⁹ Bylo to nejspíše proto, že již se nenacházely v jeho majetku. S nimi je totiž spojován Jan Šebestián Pernklo,⁵³⁰ který roku 1628 slíbil konvertovat ke katolicismu.⁵³¹ V Touškově také držel dům rytíř Diviš Markvart z Hrádku, bývalá vrchnost tohoto městečka. Markvart přišel v konfiskacích o polovinu svého jmění. Dům pravděpodobně získal až po nich. Po jeho smrti připadl jeho

⁵²⁵ Jindřich VANČURA, *Dějiny někdejšího král. města Klatov*. 2. část 2. dílu, Klatovy 1933-1936, s. 549, 551.

⁵²⁶ J. VANČURA, *Dějiny*, 2. část 2. dílu, s. 551.

⁵²⁷ NA, fond Desky zemské, sign. Desky zemské větší (dále DZV) 263, fol. M17v-M20v.

⁵²⁸ Vratislav RYŠAVÝ, *K Augustonově expozici na zámku v Nebílovech*, Zprávy památkové péče 60/6, 2000, s. 193.

⁵²⁹ T. V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací*, II, s. 1269.

⁵³⁰ Petr ROŽMBERSKÝ, *Větev rodu Pernklo z Šenraitu na Budči a v Městě Touškově*, Hláška 16/1, 2005, s. 12.

⁵³¹ V. OEHM (ed.), *Protokol*, s. 28.

manželce a po ní jeho dětem.⁵³² Ve Všerubech se nacházel majetek, který někdy za povstání spadl po otci na bratry Viléma Diviše a Purkarta Kekule ze Stradonic. Oba bratři se stali dědici Albrechta Kekuleho ze Stradonic, který ovšem byl odsouzen ke konfiskaci celého jmění. Za bratry jejich všerubský dům s pozemky prodal Jan Šťastný Bošínský z Božejova, který ještě 1636 za ně přijímal splátky. Snad oba emigrovali. Ovšem Vilém Diviš se z emigrace vrátil se saským vojskem a za to si vysloužil trest konfiskace celého jmění.⁵³³ V obou městečkách můžeme najít šlechtice, kteří prožili typické příběhy postižených konfiskacemi. Byli tu osoby, které pro víru emigrují, ale také ti, kteří zachraňují alespoň část majetku před konfiskací tím, že ji zřejmě přesunuly na příbuzenstvo. Zařídít takový převod bylo v prostředí městečka relativně jednoduché. Městečka se stala podobně jako některá královská města též samozřejmě útočištěm těm, kteří byli postiženi trestem konfiskace. V Touškově nacházíme v této roli dokonce minulého majitele panství.

Dlouho trvající konflikt třicetileté války zasáhl také poddanské lokality. Přesto ani zbídačení některých měst mnohdy neovlivnilo zájem šlechty, aby v nich si podržela svá městská sídla. Ani nenásledoval exodus z těchto míst a ani příliv šlechticů, které by lákaly nižší ceny nemovitostí. Dostí poničené město Dobřany bylo tomu dobrým příkladem.⁵³⁴ Další vnější vlivy, které se mohly týkat rozsahu šlechtického majetku v poddanských městech a městečkách, byly zcela jistě spojeny s osobami vrchností, které jednotlivá místa drželi. Přitažlivost poutních míst již byla výše uvedena, a to v souvislosti Radnicemi na Rokycansku. Také zde bude dobré ukázat, zda měly vliv živelné katastrofy na složení domovního majetku v obdobných poddanských lokalitách. Tím je myšlen především oheň, který zřejmě zničil Radnice v 17. a 18. století několikrát. V pramenech lze najít, že jeden z požárů zničil město 5. května 1726.⁵³⁵ O jiných požárech svědčí zápisy v trhových knihách, zmiňující se o spáleništích v 1674, 1690 a 1743.⁵³⁶ Situace se zakupováním, která zde nastala, byla velmi obdobná té, kterou známe z Klatov. Příkladem může být období kolem požáru v roce 1726. V souvislosti s ním nenajdeme jedinou koupi spáleniště. Takovou koupi jinak najdeme v radnických trhových knihách pouze jednou.⁵³⁷ Najdeme jen jediné spáleniště koupené

⁵³² Václav CHMELÍŘ, *Nižší šlechta v městech a městečkách centrálního Plzeňska v 17. a 18. století*, diplomová práce, Filosofická fakulta - Ústav českých dějin, Praha 2009, s. 52.

⁵³³ Václav CHMELÍŘ, *Šlechta usazená ve Všerubech v 17. a 18. století*, *Minulostí Západočeského kraje* 44, 2009, s. 95.

⁵³⁴ V. CHMELÍŘ, *Nižší šlechta*, s. 9, 45-47.

⁵³⁵ Státní okresní archiv Rokycany (dále SOKA Rokycany), fond Archiv města Rokycany (dále AM Rokycany), tržová kniha 1681-1734, fol. 308.

⁵³⁶ SOKA Rokycany, fond Archiv města Radnice (dále AM Radnice), tržová kniha 1562-1676, fol. 237; AM Radnice, tržová kniha 1681-1734, fol. 69; AM Radnice, tržová kniha 1735-1768, fol. 203v.

⁵³⁷ SOKA Rokycany, fond AM Radnice, tržová kniha 1681-1734, fol. 74-76.

příslušníkem vyššího stavu. Ostatní trhy proběhly pravděpodobně jen se stojícími domy. Vyhořelé Radnice se nestaly lákadlem pro případné šlechtické zájemce o městské nemovitosti.

3.2. Terminologie městských sídel šlechty

I v minulosti byly obytné stavby vzniklé na území měst rozčleňovány do různých kategorií. Byly pro ně zavedeny různé termíny, s nimiž se můžeme setkat nejen na foliích městských knih. Platí, že základním typem stavby pro město byl vždy dům. Ten spolu s dalšími typy městských nemovitostí se v minulosti dostával do majetku nejenom měšťanů, ale také příslušníků jiných stavů. Různé názvy staveb naznačují, že současníci mezi nimi chápali určité rozdíly. Docházelo však u jednotlivých budov i k změnám označení, což většinou naznačovalo určitý kvalitativní posun. Mohlo to být přestavbou nebo naopak požárem.⁵³⁸

Pro královská města platilo, že v určitých jejích částech byly vystavěny specifické druhy staveb. Pro samotné opevněné jádro byly vyhrazeny domy, kdežto na předměstích se nacházely vedle některých domů také chalupy. Typickou stavbou pro tuto část města byl ale dvůr, který nabýval různých podob.

Vybraná poddanská městečka a města, na které se zaměřuje tato práce, se lišila svým uspořádáním od měst královských, ale samozřejmě též navzájem mezi sebou. Nebyla rozčleněna na městskou a předměstskou část. Jejich organismus se přibližoval vesnickému. Náměstí však bylo místo, kde se koncentrovaly domy. Chalupy se na náměstí patrně neobjevovaly. V některých městečkách dvory nenacházíme (Všeruby, Město Touškov) či jsou umístěny za ním (Švihov).⁵³⁹ Prameny v těchto lokalitách přicházely místy i s jinými termíny než dům, dvůr, chalupa. Jsou tu termíny známé z vesnic jako například grunt⁵⁴⁰ atd.

Základním pramenem pro poznání všech druhů městských nemovitostí jsou tržební knihy, vedené při radách jednotlivých měst. Ty obsahují různé typy vkladů zápisů, které se týkaly těchto staveb.⁵⁴¹ V rámci těchto vkladů jsou i různé údaje o nemovitostech, které

⁵³⁸ Např. J. VANČURA, *Dějiny*, 2. část 2. dílu, s. 680.

⁵³⁹ SOKA Klatovy, fond Archiv města Švihov (dále AM Švihov), tržební kniha 1707-1834, fol. 139.

⁵⁴⁰ Státní okresní archiv Beroun (dále SOKA Beroun), fond Archiv města Žebrák, i. č. 8, gruntovní kniha bílá zal. 1630, fol. 43.

⁵⁴¹ K problematice typů městských knih existuje rozsáhlá literatura. Proto je dobré ukázat alespoň na základní práce V. Vojtíška, J. Čarka a L. Sulitkové (Jiří ČAREK, *Městské a jiné úřední knihy Archivu hlavního města Prahy*, Praha 1956; Václav VOJTÍŠEK, *O studiu městských knih českých*, Praha 1916; Ludmila SULITKOVÁ, *Vývoj městských knih v Brně ve středověku*, Brno 2004).

ukazují nejenom na jejich cenu, ale i na polohu, jak byly nazývány,⁵⁴² či na její stav a příslušenství jako sladovny, dílny, případně pole, louky, zahrady, chmelnice či louky.

U některých nemovitostí nalezneme označení šosovní. Tento přívlastek se neobjevuje pouze u domů či dvorů, které vlastnili šlechtici, ale také u běžných měšťanů.⁵⁴³ Stejně tak není exklusivní pro královská města, ale lze ho najít i v poddanském prostředí, ale jen velmi řídko. V literatuře se uvádějí dvě vysvětlení termínu šos (Schoss), z nichž jeden říká, že nemovitosti byly pod ochranou města, přičemž slovo pochází původně z německého výrazu „Schutz“.⁵⁴⁴ Výstižnější je to, že je odvozen od německého termínu pro poplatek, který měšťané odváděli ze svého řemesla a obchodu.⁵⁴⁵ Ale zvýšená frekvence tohoto adjektiva u šlechtických nemovitostí naznačuje zvýraznění městské jurisdikce nad těmito objekty. Nebo také, že z nich nejsou odváděny plné městské dávky, jak naznačuje mimo jiné berné rula.⁵⁴⁶

Při prvním pohledu je více čitelný termín panský dům.⁵⁴⁷ Toto označení svádí k tomu, abychom mu přisuzovali stejnou roli, jakou měl v některých oblastech Německa termín „Hof“, náležející domům v šlechtickém majetku.⁵⁴⁸ Panský dům však v Čechách označoval i jiné než šlechtické nemovitosti, tudíž jeho užití v pramenech může badatele zmást. V poddanských městech jsou tak nazvané i domy patřící vrchnosti. Je to obdobně jako v případech panských hospod a chalup.⁵⁴⁹ V královských městech byl panským domem nazýván také ten, který byl majetkem obce. Přívlastek panský tu byl dáván totiž mnoha věcem, které náležely obci a zejména její reprezentaci, městské radě. A nešlo jen o věci, ale i samotné činy radních.⁵⁵⁰

Panský dům ve významu majetku člena panského a rytířského stavu představoval zvláštní právní a daňovou kategorii uvnitř města. Nejlépe je to demonstrovatelné na příkladu pražských měst. Zde to byla jedna ze tříd domů, která patřila šlechtě. Další představovaly

⁵⁴² V pojmenování lze nalézt samozřejmě i v souvislosti se šlechtou. Např. jako Kfeliřovský dům se nazývá jeden ze všerubských domů ještě 4 roky po tom, co byl tímto rodem prodán. (SOKA Plzeň-sever, fond AM Všeruby, trhová kniha 1745-1776, fol. 30-32, 71-73).

⁵⁴³ Např. SOKA Plzeň-sever, fond AM Všeruby, trhová kniha 1745-1776, fol. 212.

⁵⁴⁴ Zikmund WINTER, *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století*, Praha 1906, s. 36.

⁵⁴⁵ Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste*. XXXV. Band, sl. 1025 [online 20. 8. 2011] Dostupné z: <<http://www.zedler-lexikon.de/>>.

⁵⁴⁶ Eva ČADKOVÁ – Magda ZÁHRADNÍKOVÁ (edd.), *Berní rula*, 25. Kraj Plzeňský, díl 3, Praha 2003, s. 1021.

⁵⁴⁷ Např. NA, fond Tereziánský katastr (dále TK), i. č. 1326, kart. 431, fassé Klatovy.

⁵⁴⁸ Thorsten ALBRECHT, *Adelshöfe in Bückeberg im frühen 17. Jahrhundert*, in: Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, Marburg 1998, s. 9-24; Bernd MÜLLER, *Adelshöfe in Lemgo*, in: Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit. Marburg 1998, s. 243-260.

⁵⁴⁹ Např. Státní okresní archiv Plzeň-sever se sídlem v Plasích (dále SOKA Plzeň-sever), fond Archiv města Všeruby (dále AM Všeruby), trhová kniha 1745-1776, fol. 255.

⁵⁵⁰ Např. panské trestání (SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 50, K34, fol. 68).

deskové domy a byly tu také domy královských služebníků.⁵⁵¹ V jiných městech se rovněž můžeme setkat v katastrech s termínem panský dům, který místy označuje i domy, zapsané do desek zemských či duchovenstva.⁵⁵² Někdy bylo též použito výrazu „domy vyšších stavů“. Sám termín panský dům byl dosti používán,⁵⁵³ ale v trhových knihách se vyskytuje spíše velmi řídko.

Všeobecně je znám termín palác, nyní běžně používaný pro některá městská šlechtická sídla. Tento termín byl použit v Čechách poprvé kronikářem Kosmou a následně po celý středověk označoval královské sídlo na Pražském hradě. Vedle toho pro další významné domy byl používán výraz dvůr. V 17. století se termín palác objevuje ve smyslu obytného městského stavení šlechty,⁵⁵⁴ ale nepronikl na folia desek zemských, kde byly trhy s těmito budovami zapisovány.⁵⁵⁵ Tudíž lze velmi pochybovat o měšťanskosti výrazu dům, jak se domníval Emanuel Poche.⁵⁵⁶ Mimo Prahu však nikoho nenapadlo palácem nazvat některý ze šlechtických domů.

3.3. Městský byt šlechty

Vlastní obytné prostory v 16. až 18. století vyjadřovaly také sociální zařazení jejich obyvatel. Existovaly různé druhy městských bytů, které svojí velikostí a skladbou toto odrážely. Typologii těchto bytů vypracoval Richard Van Dülmen. Rozeznává tři typy: v nejnižším nádeníci a drobní řemeslníci obývali kuchyň, respektive světnici, s komorou. Světnice jim sloužila jako pracovní prostor. Majitelé menších domů naproti tomu mohli využít také k pracovním činnostem dvůr. V přízemí tohoto domu byla provozována živnost a v ostatních poschodích se bydlelo. V prvním poschodí se nacházela obvykle kuchyně, komory a světnice s okny do ulice. Služebnictvo bydlelo většinou v 2. patře často přímo pod střechou. Dalším typem byly patricijské domy, zpravidla vícepatrové. Přízemí v nich bylo vyhrazeno

⁵⁵¹ Václav LÍVA (ed.), *Berní rula*, 3. Pražská města, Praha 1949.

⁵⁵² Marie DOSKOČILOVÁ (ed.), *Berní rula*, 23. Kraj Plzeňský I, Praha 1952, s. 1008.

⁵⁵³ Státní okresní archiv Příbram (dále SOKA Příbram), fond Archiv města Příbram (měšťanský magistrát) (dále AM Města Příbram (MM), i. č. 54, kn. 40, fol. 148v; AM Příbram (MM), i. č. 57, kn. 43, fol. 52v; SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 54, K38, fol. 178v.

⁵⁵⁴ Emanuel POCHE, *Počátky palácové architektury*, in: E. Poche – P. Preiss, *Pražské paláce*, Praha 1977, s. 10-14.

⁵⁵⁵ Například šternberský palác je nazýván fideikomisním domem (NA, sign. DZV 469, fol. C8).

⁵⁵⁶ E. POCHE, *Počátky*, s. 14.

obchodu a rodina žila v prvním poschodí, do něhož vedlo reprezentativní schodiště. Takový dům disponoval dostatkem místností.⁵⁵⁷

Co se týče prostředí šlechty, tak byl největší prostor věnován bytům aristokracie. Jejich rozlehlá sídla se skládala z více takových bytů v různých patrech. Minimálně jeden náležel velmoži, další jeho manželce a posléze tu ještě existoval hostinský apartment. Tyto jednotlivé obytné jednotky se ve starším období skládaly ze světnice a komory. Od 2. poloviny 16. století pronikal do architektury typ jednotky na způsob italského apartmentu, kde se do panského pokoje nevstupovalo přímo, ale přes jeden nebo dva předpokoje různého charakteru. Za vlastním panským pokojem byly také další místnosti k soukromé potřebě aristokrata.⁵⁵⁸

Badatelé ovšem nevěnovali pozornost tomu, aby popsali obytné prostory v sídlech nižší šlechty, tedy v menších zámcích, tvrzích, dvorech či městských domech. V městských domech se musel šlechtic často adaptovat na prostory, které mu tyto stavby poskytovaly, neboť byly vybudované k vedení měšťanských živností. Pokud s nimi nebyl spokojen, mohl je nechat stavebně upravit. Takovým místem, které ke svému originálnímu účelu šlechtic neužíval, byl především mázhaus v přízemí, ale mohl jej samozřejmě využít jinak. Tuto prostoru jistě ocenili nájemníci a hospodáři domů, kteří na rozdíl od majitele domu řemesla či obchod provozovali.

3.4. Typy městských residencí

Velkým tématem v případě výzkumu šlechty ve městech je také otázka, jak přímo vypadaly residence, což byly především domy. Městské domy jsou jako jiné stavby uzpůsobeny svému okolí. Většinu z nich nechal postavit příslušník měšťanstva, aby sloužily jeho potřebám. Takto zbudované stavby později eventuálně získal šlechtic, jehož charakter života byl oproti městskému člověku zcela jiný, neboť se neživil řemeslem či obchodem. Městský dům se již na první pohled v mnohém odlišuje od sídel šlechty na venkově, které byly majetkovým zázemím většiny šlechty.

Vývoj hradů, zámků či tvrzí je již dlouho předmětem zkoumání. Stejně tak byl sledován vývoj městského domu na české půdě od jeho počátků v raném středověku, kdy vznikaly zárodky měst. Také mnohý z domů, které dostal do držení šlechty, obsahoval jádro

⁵⁵⁷ Richard VAN DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století)*, 1, Praha 1999, s. 64-67.

⁵⁵⁸ Jiří KUBEŠ, *Reprezentační funkce sídel vyšší šlechty z českých zemí (1500-1740)*, disertační práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích - Historický ústav, České Budějovice 2005, s. 183-184.

již z počátků města. Podoba domu, jaký známe z období 17. a 18. století vedla přes změny, které se udály již v 16. století. Typ domu, jaký ve středověku vznikl, od doby před polovinou 16. století začal procházet změnou. Vedle domů, které zachovávaly gotickou dispozici, se prosazovaly stavby rozvíjející šířku průčelí a měnící vnitřní prostorové uspořádání. S vývojem životního stylu a též populačním růstem raně novověkých měst se mění typy síňového a průjezdového domu. V takovém domě se vcházelo do jeho dolní síně (mázhausu) přímo z ulice. Z ní pak vedly schody do sklepa i do patra. Mázhaus se postupně se zvětšoval o komoru, která na něj navazovala. Kolem ní pak vedl východ na domovní dvůr. Takto už v 2. polovině 15. století vznikl z mázhausu velký, často klenutý prostor s vchodem na dvůr. Z něho pak vedlo schodiště do poschodí, které bylo nově řešeno s větším důrazem na estetiku. Ono schodiště vedlo do horní síně (horního mázhausu), užívané ke společenským kontaktům měšťana. Náročnější měšťané také nyní změnili vnitřní skladbu domu směrem k oddělení obytných prostor a ložnic. Stejně jako v dřívějších dobách byly obytné a reprezentační místnosti situovány v přední části budovy směrem k průčelí do ulice.

Rozvrh, který se prosadil v raném novověku, byl ovlivněn vzrůstajícím počtem obyvatel měst. Od 16. století docházelo k proměně dvorních částí parcel dříve určených převážně k hospodářským účelům. V těchto místech vznikala dvorní křídla, která šla využít jako obydlí nájemníků. Tato dvorní křídla byla pak spojena pavlačemi či arkádami s hlavní budovou. Arkády mohly obklopovat celý dvůr. Naopak domy na malých parcelách své dvory přestavbami ztratily.⁵⁵⁹

Odlišně probíhal vývoj domovní architektury v malých poddanských městech a městečkách. Architektura domů zůstala ve své půdorysné skladbě velmi konservativní. V raném novověku tu stále přetrvával typ goticko-renesančního domu se středním průjezdem nebo průjezdní síní. Mimo tohoto typu se v poddanských městečkách vyskytují také hloubkově orientované domy s bočním průjezdem, postavené na užších parcelách.⁵⁶⁰ Poddanská města byla více orientována na zemědělskou výrobu než je tomu v případě královských měst, a tak si nádvorní hospodářské stavby ponechaly větší důležitost než v královských městech, kde však také stály při domech stáje, sýpky a sladovny. Rozměry mnoha domů v městečkách vypovídají o jejich menších schopnostech pojmout nájemníky. Nájemníci v nich používali různé prostory domů, které měli vyhrazené po domluvě s vlastním majitelem domu.

⁵⁵⁹ Josef PETRÁN, *Dějiny hmotné kultury*, II/2, Praha 1995, s. 521-525.

⁵⁶⁰ Tomáš KAREL, *Příspěvek k poznání nejstarší zástavby poddanských městeček*, in: Gryspekové a předbělohorská šlechta, Mariánská Týnice 1998, s. 79-80.

Vyhořelé stavby či novostavby na prázdné parcele umožňovaly, že se mohla v maximální míře projevit představa šlechty o městském bydlení. Mohl se tu více či méně objevit dům odpovídající místním šlechtickým potřebám nejen z hlediska bydlení, ale i z pohledu hospodářského. Stavební aktivity šlechty ve městě nemohly ale probíhat stejně jako na venkově, kde záleželo jen na vůli majitele a jeho finančních a dalších možnostech či nárocích. Dům v městském prostředí podléhal jistým pravidlům, vyjádřených i v zemské legislativě, jak se můžeme přesvědčit v Koldínově zákoníku.⁵⁶¹ Regulace stavební činnosti ve městě byla také jednou z kompetencí městské rady, a proto se také objevila v protokolech z jejího jednání. Na jejich stránky se dostaly nejenom spory mezi obyvateli vyplývající ze sousedství jejich domů, ale také pokyny městské rady pro výstavbu celých nových budov. Příkladem může být dům, který si nechal v Klatovech vybudovat rytíř František Hora z Ocelovic.⁵⁶² Jinak šlechtické novostavby nebo obecně stavební činnost šlechty jsou známy nejvíce z velkých zemských center Prahy, Brna, Olomouce. Rozsáhlá bibliografie k palácům vysoké šlechty kontrastuje s nedostatkem prací, které by zkoumaly stavební podniky panstva a rytířů v jiných městech.

Mimo Horovský dům najdeme v pramenech informace i o jiných stavebních aktivitách šlechty.⁵⁶³ Časté požáry měst dávaly k tomu příležitost. Do jaké míry se tyto novostavby či rekonstrukce po požárech lišily od staveb jejich měšťanských sousedů a jak celkově šlechta přispěla do městské architektury 17. a 18. století, ještě nebylo zkoumáno. A to zejména také z důvodu naprostého nedostatku stavebně historických průzkumů mimo okruh největších měst, jako je Praha.

Ke studiu životního prostoru šlechty ve městech jsou také třeba údaje o vnitřním uspořádáním jejich domů, k čemuž jen naprosto ojediněle disponujeme prameny. Naproti tomu v případě vysoké šlechty existují zprávy, které poměrně dobře ilustrují i okrajové městské residence i z hlediska inventářů. Městské inventáře představují rovněž citelný nedostatek při studiu nižší šlechty, i když se tu a tam některé vzácně vynořují.

Drobné zmínky o obytných prostorech domů rytířstva najdeme i na půdě poddanských lokalit. Souhrnně lze říci, že v obydlích nižších šlechticů v těchto městech najdeme jen málo

⁵⁶¹ Např. Karolína ADAMOVÁ, *Stavební přepisy v Koldínově městském zákoníku*, in: K. Malý (red.), *Městské právo v 16.-18. století v Evropě*, Praha 1982, s. 327-330.

⁵⁶² SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 51, K35, fol. 217.

⁵⁶³ Např. nový dům ve Všerubech postavil Jan Kryštof Globnar z Globen mezi lety 1675 až 1677 (SOKA Plzeň-sever, fond Archiv města Města Touškova (dále AM Město Touškov), kniha trhů 1637-1709, K3, fol. 223-223v, 244). V Klatovech jsou po požáru města nově postaveny např. Horovský dům (čp. 7), stejně jako nedaleký Kokořovský (čp. 163).

místností, které sloužily jako příbytek majitele. Jejich počet nepřesáhl číslo pět.⁵⁶⁴ Když tyto údaje porovnáme s Dülmenovou typologií a tím, co víme o aristokratických residencích, je zcela jasné, že v městech/městečkách jako Švihov či Vseruby nemohl a ani nebyl následován příklad vysoké šlechty. A k podobným výsledkům bychom se patrně dostali i v případě většiny venkovských sídel rytířstva. Nižší šlechtici se tak blíží svým rozsahem životního prostoru svému městskému okolí, což potvrzují také prameny.⁵⁶⁵ Podobné tomu jistě bylo i v mnoha menších domech, které najdeme uvnitř i mimo hradby královských měst. Na druhou stranu tu stojí několik domů, které se velikostí blíží menším palácům v metropolích.

Významný podíl mezi residencemi šlechty ve městech představovaly dvory. Ty jsou typickými staveními předměstí. V historiografii raného novověku je předmětem zájmu především poplužní dvůr.⁵⁶⁶ Nahlíželo se na něj jako na hospodářský objekt, ale už jen velmi sporadicky jako na residenci. Dvůr byl definován jako stavebně uzavřený celek kolem ústředního prostranství. Obytná část byla zde nepodstatná, ale přesto tu bylo obydlí čeledě (ratejna) a šafáře, který zpravoval dvůr, v jehož rámci najdeme stáje, chlévy, sýpky a různé další skladiště produktů či náčiní.⁵⁶⁷ Když si je prohlédneme, uvidíme, že někdy dosahovaly velikosti srovnatelnou s některými poplužními dvory na venkovských panstvích. Při takových předměstských dvorech se nacházela dostatečná základna v polnostech, rybnících, lesích. Příkladem takového dvora je Kal u Klatov. Roku 1641 byly sice jeho stavby i pozemky pusté, ale patřilo k němu mimo polí, luk, lesů, také několik rybníčků a větších rybníků spolu se sádkami, což představovalo dostatečnou základnu pro intenzivní zemědělskou činnost, což byl hlavní účel. Vedle toho v nich majitelé nechali zbudovat různé průmyslové provozy jako například pivovar. Tak velké dvory nesouvisí těsně s městem a neleží přímo na předměstí. Přesto rozsáhlá příslušenství polí mají i některé šosovní dvory, které ležely ve vesnicích patřících městu. I ty se dostaly do městských knih a pomocí nich pak prodávány. Největší počet dvorů přesto najdeme na předměstích.

Všechny typy dvorů, které sloužily jako residence šlechty v raném novověku, jsou málo probádanou problematikou. Jen tu a tam se objeví při lokálním historickém bádání. Badatel ale má k dispozici některé prameny, které informují o obytných prostorách v nich. Tyto můžeme srovnat s těmi, které se nacházely na podobných venkovských panských

⁵⁶⁴Z prostředí Vserub: dům Marie Josefky Folknerové z Folkenberku měl jeden pokoj, komoru, kuchyni a sklep. (SOkA Plzeň-sever, fond AM Vseruby, trhová kniha 1745-1776, fol. 888) Z prostředí Švihova: dům Karla Kouska ze Sobětiček měl dva pokoje, světnici, kvelb, sýpku, komoru a stáj (František TEPLÝ, *Františka Zemana Kniha o Švihově a okolí*, Přeštice 1927, s. 247-248).

⁵⁶⁵Viz Švihov (Fr. TEPLÝ, *Kniha*, s. 247-248).

⁵⁶⁶Např. Miroslav PLÁČEK, *Ke vztahu sídel nižší šlechty a jejich hospodářského zázemí*, *Archaeologia historica* 33, 2008, s. 209-220.

⁵⁶⁷J. PETRÁN, *Dějiny hmotné kultury*, II/2, s. 376.

dvorech, obývanými majiteli deskových statků.⁵⁶⁸ Obdobnou situaci bychom našli u dvorů, které se nacházely přímo na předměstích. Klatovské prameny na zdejší Loubském předměstí k roku 1689 uvádějí dvory, které disponovaly nejvíce 3 světnicemi a maximálně 4 komorami.⁵⁶⁹ Mnohé tyto předměstské dvory byly často drženy spolu s domy ve městech,⁵⁷⁰ ale některé se v něm staly jediným majetkem svých držitelů. Šosovní dvory od města, ležící od města dál, bývaly častěji jediným majetkem některých šlechticů při městech⁵⁷¹ nebo objektem zájmu okolních vrchností, které je proto zakupovali a za jejich držení se ujistňovali reversem.⁵⁷² Vlastnictví dvorů bylo využito místy v titulaturách jejich majitelů,⁵⁷³ čímž vlastně šlechtic zdůrazňoval jejich samostatnost, i když se stále jednalo o závislé nemovitosti pod šosem. Architektura těchto dvorů většinou zůstávala na běžné úrovni hospodářských stavení, čemuž se podřizovala většinou i obytná část. Ovšem dostatek prostoru šlo na druhé straně využít k tomu, aby zde vznikly o něco rozsáhlejší budovy. Některé skutečně původně bývaly tvrze: nynější barokní budova v Kořenském dvoře v Příbrami měla minulost panského sídla. Větších rozměrů dosahoval také dvůr Stránských na předměstí Berouna. Podíl šlechty na přestavbách těchto budov lze posoudit jen, když existuje pečlivá historie takových objektů. Svým charakterem některé z nich můžeme srovnat se stavbami, které vznikly na pražských vinicích. Většina stavebních podniků šlechty zůstávala jak v hradbách i mimo ně převážně v mantinelech typických pro městské prostředí.

Řidčeji hrály roli sídel chalupy. Ty byly typem nemovitosti, který můžeme nalézt nejen na vesnici, ale i ve městě. V královských městech se nacházely na předměstích. V důsledku zchátrání či požárů to byly někdy stavby, kterým říkaly dříve trhové knihy domy či dvory. Naopak mnohé chalupy se přestavbami či rekonstrukcemi posunuly do kategorie dvorů a domů.⁵⁷⁴ Ale k těm patřila jen část těchto staveb. Zbytek byl určen především jako obydlí podruků.⁵⁷⁵ Mnohé z nich patřily bohatým měšťanům a doplňovaly tak jejich domy a dvory. V tomto je příležitostně následovala šlechta.⁵⁷⁶ Chalupy nemáme běžně zafixovány

⁵⁶⁸ Např. Bušovice r. 1708 (NA, sign. DZV 39, fol. D30v-E25v) či r. 1734 Nový Dvůr (NA, sign. DZV 160, fol. L25-M6v).

⁵⁶⁹ J. VANČURA, *Dějiny*, 2. část 2. dílu, s. 662-665.

⁵⁷⁰ Např. SOKA Beroun, fond Archiv města Beroun (dále AM Beroun), i. č. 25, fol. 639.

⁵⁷¹ Např. šosovní dvůr Poborovice u Klatov je jediným majetkem sester Anny Barbory a Kateřiny Ludmily Karlových ze Svárova (SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 202, K186, fol. 85-86).

⁵⁷² Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 201, K185, fol. 230-232.

⁵⁷³ Např. Jan Jindřich Kanický z Čachrova a na dvoře zárybnickém (SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 124, kn. 110, fol. 94).

⁵⁷⁴ Např. J. VANČURA, *Dějiny*, 2. část 2. dílu, s. 680.

⁵⁷⁵ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 135-135v.

⁵⁷⁶ Např. SOKA Plzeň-sever, fond AM Všeruby, trhová kniha 1608-1687, fol. 12.

jako šlechtická sídla, ale prameny nám říkají, že v nich místy najdeme zchudlé příslušníky vyšších stavů. A to jak jako najaté, tak ve vlastním držení.⁵⁷⁷

3.5. Sociálně topografický rozměr držby šlechty ve městech

Historická topografie měst není novinkou v oblasti bádání o majetku šlechty ve městě. Tento přístup byl použit již Miroslavem Moutvicem ve svém příspěvku, kde bylo studováno rozmístění šlechtického majetku na základě schematismů a katastrů.⁵⁷⁸ Dalším, kdo přispěl, byl Jan Muk. Jeho studie se soustředila nejenom na vývoj města, ale sledovala také různou stavební kulturu jednotlivých částí Prahy.⁵⁷⁹ Mukova práce je dnes více než dvacet let stará. Naproti tomu v zahraniční literatuře existují příspěvky i o něco mladší. Zabývaly se historickou topografií jednotlivých německých měst. Šlechtické nemovitosti byly zkoumány nejenom co do své polohy, ale také svého charakteru. Hledány byly rozdíly mezi pozemky a stavbami, které drželo měšťanstvo a na druhé straně šlechta. Také městská sídla šlechticů se mezi sebou lišila podle druhu příslušnosti jednotlivých majitelů k této skupině privilegovaného obyvatelstva. Z toho důvodu byla rozlišována sídla šlechty lenní, novošlechticů a dalších.⁵⁸⁰

Jak bylo možno vidět, tento přístup byl v tuzemsku aplikován hlavně ve velkých zemských centrech typu Brna či Prahy. Je ho možné alespoň v jisté míře využít pro studium vybraných poddanských měst a městeček a také některých královských měst. Vzhledem k ohledu, že již minulá historiografie věnovala hodně pozornosti Klatovům, pro které i Jindřich Vančura vypracoval historickou topografii,⁵⁸¹ budou i ony nejlepším příkladem pro využití této metody na malé sondě. Město je také vhodné pro svoji velkou koncentraci šlechtické držby přes 17. a část první poloviny 18. století, jak ukazují trhové městské knihy.

Úkolem bude poznat, jak byly jednotlivé šlechtické residence ve městě rozmístěny. Výzkum se bude týkat především městských domů v městě samém, případně na předměstí.

⁵⁷⁷ Václav CHMELÍŘ, *Nižší šlechta*, s. 85-86; Magda ZAHRADNÍKOVÁ (ed.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*, Plzeňsko-Klatovsko, 1, Praha 2003, s. 118; SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 54, K38, fol. 167, 230.

⁵⁷⁸ Miroslav MOUTVIC, Příspěvek k vývoji sídel šlechty ve městech, Brno v minulosti a dnes 10, 1988, s. 16-17.

⁵⁷⁹ Jan MUK, *K stavební činnosti šlechty v Praze v 16. až 18. století*, Documenta Pragensia 9/1, 1991, s. 205-211.

⁵⁸⁰ Michael SPRENGER, *Adelshöfe und Bürgerhäuser im sozialtopographischen Gefüge der Stadt Rinteln*, in: *Der Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Marburg 1998, s. 309-320; Mechthild SIEKMANN, *Adelshöfe in der Topographie der Stadt Münster*, in: *Der Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Marburg 1998, s. 295-308.

⁵⁸¹ J. VANČURA, *Dějiny*, 2. část 2. dílu.

Mnohé klatovské šosovní dvory se totiž nacházely ve velké vzdálenosti od centra města (např. Poborovice) a některé nalezneme i v okolních vsích (Volenov). Otázkou bude, zda existovaly alespoň tendence, jaké nalezla literatura v případě německých zemí či v pražských městech, kde se šlechtická držba koncentrovala do některých částí města. Bude ale nutné si uvědomovat, že Klatovy byly podstatně menší rozlohy než uvedená česká a moravská zemská centra. Jejich členění bylo také jednodušší jakožto pravidelně založené středověké královské město.

Pro účely studia budou nejvhodnější určité časové mezníky, ve kterých prameny udávají celkový obraz domovní držby ve městě. Jsou tím především katastry. Zde bude příkladem především období starší, spojené se vznikem berní ruly. V rámci tohoto katastru nalezneme samostatně vydělené panské šosovní domy, což symbolizuje jejich menší daňové odvody oproti běžným měšťanským nemovitostem. Byly tu domy pana z Longinu, hraběte Koce z Dobrše, Roupovský, dům Cíle z Svojšíc, dům Vidršpergarů, dům majitelů statku Otína, dům pana Perglara z Peglasu, dům „Kokořinský“ (tj. Kokořovců). Stejnému rodu patřil i další dům. Katastr přisuzuje dům i Kinským, což Vančura označuje jako omyl. Třetí dům stejného rodu náležel Janu Kokořovcovi z Kokořova. pak jsou tu domy Vlasatých, dva Sedleckých z Újezdce, paní Perglarové z Peglasu, pana „Znejboha“, paní Reginy Kocové z Dobrše, pana Čejky z Olbramovic. S osobami z rodu z Klenové byl spojen ještě další dva domy než pouze Roupovský. Celkem tedy 24 domů.⁵⁸² Jak už bylo řečeno, Kinští zde také dům neměli.⁵⁸³ Jde pravděpodobně o zkomolené jméno jiného rodu. Z těchto 24 domů náleželo rytířstvu 14.

Na základě historické topografie, kterou vypracoval Jindřich Vančura, byly polohy jednotlivých domů zaneseny do staršího plánu Klatov s popisnými čísly (viz Příloha 2.). Tato se shodují s těmi, které používal Vančura. Již na první pohled je vidět, že se domy nekoncentrovaly jen do jediné části města. Převážná část z nich se nacházela v městě samém. Pouze dva příklady se nacházely na Vídeňském předměstí. V přirozeném centru města, což představovalo náměstí, stály hlavně šlechtické domy, které později zanikly v souvislosti se vznikem jezuitské koleje. Mimo to tu byly ještě další domy. Tehdejší ulice Pražská spolu s náměstím jistým způsobem dělila město na dvě části. Rozměrově větší západní části po odečtení domů přímo na náměstí dojdeme k číslu čtyři. Je to menší počet než na straně protilehlé, situované směrem ke Klášterskému předměstí, v němž se také nacházel farní kostel

⁵⁸² E. ČADKOVÁ – M. ZAHRADNÍKOVÁ (edd.), *Berní rula*, 25. Kraj Plzeňský, s. 1021.

⁵⁸³ J. VANČURA, *Dějiny*, 2. část 2. dílu, s. 771.

a klášter dominikánů. V této části města se také nacházelo o něco více šlechtických domů a to šest.

Dalším vhodným mezníkem k zanesení šlechtických domů v Klatovech je rok 1714, což je doba, kdy vzniklo přiznání tereziánské katastru.⁵⁸⁴ Ani toto přiznání není bez chyby a ne vždy ho jde spojit s údaji trhových knih. Výsledná mapa (vz Příloha 3.) ukazuje, že drtivá většina šlechtických domů byla k okolí farního kostela. V ostatních částech jádra i přímo na předměstí jich bylo jen velmi málo. Celkově mírně převažoval majetek příslušníků rytířského stavu nad pány.

Dosud nebylo v pracích historiků příliš dbáno tématu zhodnocení jednotlivých částí měst z pohledu prestiže bydlení v nich. Obecně se vychází z toho, že nejvýznačnější domy byly koncentrovány na náměstí. Ostatní polohy v rámci měst takto hodnoceny nejsou. Ovšem mimo předměstí, jejichž měšťané byli často neplnoprávními měšťany, což platilo i pro Klatovy z hlediska várek.⁵⁸⁵

Analýza cen nejdražší klatovských domů potvrzuje, že nejvíce domů v ceně nad 1000 kop či 1000 zlatých se nacházelo na náměstí nebo v jeho bezprostředním okolí. Skupina čtyř takových domů byla u farního kostela nebo na křižovatce směrem na Pražské předměstí. Dva domy byly na ulici, která vedla na Špitálské předměstí. Více než polovinu z těchto domů šlechta nikdy nevlastnila. A jak je možno vidět z přiložených plánů, tak se šlechtická držba obecně nekoncentrovala ve jmenovaných časových meznících při náměstích, i když zde domy šlechtic během celého období samozřejmě drželi. Zato je znát, že se průběžně udržovala skupina domů ve východní části města, ve které ležel farní kostel a dominikánský klášter. Ale rozhodně se nedá mluvit o vzniku části města vyhrazené jen šlechtě, jako tomu bylo někdy v německých poměrech. Patrně nikde se nerealizovala stará myšlenka, kterou objevil Zikmund Winter, že by měla šlechta mít zvláštní ulice jen pro sebe.⁵⁸⁶

3.6. Sonda do trhů šlechty a měšťanstva

Dnes již existují studie, které se zabývají hodnotou domů a strukturou jejich majitelů. Týkají se především různých vrstev měšťanů.⁵⁸⁷ Města či městečka s rozsáhlou držbou šlechty jsou dobrou příležitostí k průzkumu podobného rázu. Příkladem takového městečka byly i Všeruby v okrese Plzeň-sever. Pro ně máme dochovány trhové knihy, které budou vodítkem

⁵⁸⁴ NA, fond TK, i. č. 1326, kart. 431, fasse Klatovy.

⁵⁸⁵ Např. NA, fond TK i. č. 1326, kart. 431, fasse Klatovy.

⁵⁸⁶ Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst, I, Praha 1890*, s. 124.

⁵⁸⁷ Viz Adolf ZEMAN, *Plzeň v první polovině XVIII. století*, Plzeň 1974.

při studiu.⁵⁸⁸ Zápisy v nich nejsou dokonalé. Neobsahují ani zdaleka zmínky o všech nemovitostech. Nenajdeme zde tedy ani veškeré majetkové převody domů v držení šlechty. Předmětem srovnání budou právě nemovitosti, které trhové knihy označují za domy. Specifičnost všerubských poměrů tkvěla také v tom, že toto městečko podobně jako jiná je dosti orientováno na zemědělskou výrobu. V rámci jednotlivých trhů jsou potom uvedeny nejenom vlastní budovy domů, ale i k nim náležející rozloha polí a luk. To představovalo rozdíl oproti mnohým královským městům, kde vícero domů bylo prodáváno zcela samostatně a pole se nacházela jako příslušenství domů, dvorů a chalup převážně na předměstích. To že ve Všerubech k drtivé většině domů náležela pole, vůbec nebrání studiu, neboť zde nebude předmětem pouze orientace na budovy domů jako takových, ale i na domy ve smyslu majetkového komplexu, který může díky rozloze polí a luk produkovat zisk. To že jsou zahrnuty do výzkumu jen domy, je z toho důvodu, že chalupy hrály jen nepatrnou roli v majetku všerubské šlechty.

Ke studiu budou použity zápisy v trhových městských knihách, které obsahují prodeje domů. Trhy jsou rozděleny podle několika kritérií. Jedno z nich je hledisko časové, podle něhož jsou všechny trhy rozděleny do dvou velkých skupin. Začátkem prvního období je Bílá hora a koncem rok 1700. Druhé období trvá od 1701 do 1763. Rozdělení je zvoleno podle převážně užívané měny. V trhových knihách najdeme kopy míšeňských grošů sice až do roku 1721, ale groše převažují v 17. století. Století osmnácté je zvoleno jako zvláštní skupina pro převahu rýnských zlatých. Následně byly počty zaneseny do příložených tabulek.

Tabulky ukazují, že v 17. století měšťané kupovali nejvíce domy v kategoriích do 100 a 300 zlatých. V tomto rozpětí se realizovalo celkem 65 měšťanských trhů ze 79. V kategorii do 1000 kop měšťané zakoupili jen jeden dům a mezi nejdražšími nebyl utržen ani jediný. Skoro polovina šlechtických trhů se odehrávala také v hodnotách do 100 a 300 kop. Ale skoro 40 procent bylo v kategorii do 500, což bylo o třetinu více než u měšťanstva. Naproti tomu šlechtici kupovali méně v kategorii do 700 kop. Ale jako jediní měli zájem o domy v ceně od 1500 kop.

V 18. století bylo méně trhů, které realizovala šlechta. Naproti tomu již zde nikdo ze šlechty nekoupil domy v nejnižší cenové skupině. Nejvíce z nich mělo zájem o domy v ceně do 500 zlatých, které představovaly více než padesátiprocentní podíl na šlechtických trzích. V případě měšťanů ten podíl na této kategorii byl ještě mnohem větší (70 procent). Měšťané

⁵⁸⁸ SOkA Plzeň-sever, fond AM Všeruby, trhová kniha 1608-1687; AM Všeruby, trhová kniha 1685-1745; AM Všeruby, trhová kniha 1745-1776.

jen mírně převyšovali šlechtu v cenách do 1000 zlatých. Žádný měšťan si ale na rozdíl od šlechticů nekoupil dům v ceně nad 2000.

Jak bylo řečeno, výsledky jsou to zkreslené tím, že nemáme přehled o všech trzích ve městě realizovaných. Zřejmě velký vliv by mělo, kdybychom například věděli, jak bylo naloženo s domy v majetku Říčanských z Říčan.⁵⁸⁹ Ale i tak se ukazuje, že pro 17. století bylo charakteristické, že šlechta získávala spíše v průměru o něco lacinější nemovitosti než v následujícím století. Hlavní masa ovšem figurovala ve stejných relacích jako sousedé, kteří nebyli členové rytířského a panského stavu. Vyšší průměrná kupní síla šlechty byla znát v tom, jak získávala domy a pole s nejvyššími hodnotami. Viz následující tabulky:

Období	do 100 zl.	šlechta	do 500 zl.	šlechta	do 1000 zl.	šlechta	do 1500 zl.	šlechta	do 2000 zl.	šlechta	nad 2000 zl.	šlechta
do 1720	1	0	17	1	2+1	1	0	0	0+1	0	0	0
do 1740	1	0	24	5	3	1	3	3	0	1	0	0
do 1763	5	0	19+1	3	9	0	1	0	0	0	0	2
	6	0	60+1	9	14+1	2	4	3	0+1	1	0	2

Tabulka 6. Ceny domů v majetkových převodech ve Všerubech v 17. století (pou = poustka)

Období	do 100 kop	šlechta	do 300 kop	šlechta	do 500 kop	šlechta	do 700 kop	šlechta	do 1000 kop	šlechta	do 1500 kop	šlechta
do 1627	8	0	5	0	2	0	4	0	0	0	0	0
do 1648	9+pou	0	10	2	1	3	2	0	0	0	0	0
do 1668	5+pou	2	9	0	0	2	1	1	1	0	0	1
do 1688	3	0	2	1	0	2	0	0	0	0	0	0
do 1700	10	3	4	3	3	2	0	1	0	0	0	1
	35 + 2 pou	5	30	6	6	9	7	2	1	0	0	2

Tabulka 7. Ceny domů v majetkových převodech ve Všerubech v 18. století.

Poměry poddanského města byly zcela jiné než ty, které existovaly ve stejném období v královských Klatovech. Sondu bude tentokrát nejlepší zaměřit na domy, které se nacházely přímo v samém jádru měst. Největší odlišnost od Všerub byla zejména v tom, že při zdejších domech se v naprosté většině nenacházely žádné zemědělské pozemky, tudíž dostaneme obrázek o samotných domech a nikoliv o majetkovém komplexu. A obraz dostaneme také jiný. V prvním období do roku 1654 vidíme, že šlechta se tehdy orientovala především na domy od 701 kop míšeňských výše, kdežto největší masa měšťanstva na ceny 101 až 500 kop. Ale i v těch vyšších kategoriích početně dominují měšťané. To jistě z části proto, že trhů příslušníků vyšších stavů je dochováno jen omezené množství. V období mezi léty 1683 až 1763 se profil šlechtických trhů začal svých podílem na jednotlivých kategoriích podobat ostatním měšťanům. Příslušníci panstva a rytířstva si opět nekupují žádné poustky či spáleníště jako v předchozím období, ale tentokrát mají menší podíl v nejvyšších cenových

⁵⁸⁹ V. CHMELÍŘ, *Šlechta usazená ve Všerubech*, s. 99-100.

kategoriích. Nejvíce jejich převodů majetků nacházíme v relacích do 500 zlatých a hlavně do 1000. U měšťanů je největší zastoupení v ceně do 500 zlatých.

Období	měřané	měřané	do 100 z.	rybní	páni	do 500 z.	rybní	páni	do 1000 z.	rybní	páni	do 1500 z.	rybní	páni	do 2000 z.	rybní	páni	nad 2000 z.	rybní	páni
do 1682	85	3	3 + 1 sp + 1 pou	0	0	55 + sp	2	0	20	1	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0
do 1705	85	8	11 sp + 1 pou	0	0	52 + 8 sp	3	0	9 + sp	2	1	2	0	0	0	0	0	1	0	0
do 1720	59	3	3 + 2 sp	0	0	23 + sp	1	0	23	2	0	4	0	0	1	0	0	0	0	0
do 1740	64	3	sp + zboř	0	0	24	0	0	32	2	0	6	0	0	0	0	0	0	0	0
do 1763	57	4	1	0	0	29 + sp	0	1	12	1	1	7	0	1	4	1	0	3	0	0
	338	19	7	0	0	203	6	1	96	7	2	23	0	2	5	1	0	4	0	0
			15 sp + 4 pust			1 sp			1 sp			0			0			0		

Tabulka 8.

Ceny domů v majetkových převodech v centru Klatov v 18. století

Období	měřané	žehka	do 100 kop	rybní	páni	do 300 kop	rybní	páni	do 500 kop	rybní	páni	do 700 kop	rybní	páni	do 1000 kop	rybní	páni	nad 1000 kop	rybní	páni
do 1627	22	3	0+sp	0	0	9	0	0	10	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0
do 1654	116	8	15+7 sp	1	0	55 + sp	1	0	22	0	0	22 + pou	0	0	8	2	2	6	2	2
	138	11	15	1	0	64	1	0	32	0	0	22	0	0	8	5	2	8	2	2
			8 sp			1 sp			0			1 pou			0			0		

sp = spáleníště, pust = pustý, zboř = zbořeniště, pou = poustka

Tabulka 9.

Ceny domů v majetkových převodech v centru Klatov v 17. století

3.7. Právní pozadí držby městských nemovitostí

Přehled o městských nemovitostech ve vlastnictví šlechty můžeme získat v zásadě ze tří zdrojů: z městských knih, desek zemských a gruntovních knih. Koldínův zákoník jasně ustanovil, že městské grunty a jiné statky mají být vloženy jen do knih městských. Tento vklad představoval jejich potvrzení a pojištění.⁵⁹⁰ Ale městský majetek nebyl zapisován jenom do nich, ale některý se ocitl také v deskách zemských. Zápisem v nich byl vyňat z jurisdikce městského soudu a spadal pak pod pravomoc zemského soudu. Takové nemovitosti označujeme za nemovitosti řídicí se zemskými deskami nebo také za zemskodeskové. Co se týče městských staveb, tak v zemských deskách nejdeme nejvíce domy a dvory v královských městech, z nichž tu zřetelně kralovala Praha. Nejenom vysoká aristokracie, ale i mnozí nižší šlechtici či dokonce měšťané nechali sem zanést své paláce či vinice z různých pražských měst a jejich předměstí.

Mimo Prahu se v Čechách setkáváme s deskově zapsaným městským domem či dvorem spíše sporadicky. Na západě Čech takovou světlou výjimku představoval dům Trautmansdorffů v Plzni, známější pod označením Císařský dům.⁵⁹¹ Jeho solitérnost ukazuje, že dům byl kategorií stavby, která se dostávala v městech mimo Prahu jen velmi zřídka na folia desek zemských. Větší zájem z tohoto hlediska byl o dvory či mlýny. V případě mlýnů je dobrým příkladem královské město Beroun,⁵⁹² kde tyto stavby byly dlouhá léta téměř součástí sousedních panství.⁵⁹³ V Klatovech se na rozdíl od Berouna dostaly do desek zemských některé dvory. Mezi nimi i Volenov, který se opět později v městských knihách znovu objevil. A to nejdříve právě v podobě opisu z desek zemských. Následující prodej už byl ale realizován pouze pomocí městských knih. Podobně tomu bylo s nemovitostmi, které se staly příslušenstvím některého panství či statku. Když bylo pak potom dominium prodáno, v trhu najdeme i onu městskou nemovitost. Někdy je tento deskový trh i opsán do městských knih.⁵⁹⁴ Do desek zemských nebyly samozřejmě vkládány jen prosté prodeje. Šlechtický městský majetek byl také dělen mezi dědice, odkazován či adirován.⁵⁹⁵ Tedy stejně jako jiná část jeho jmění. A je též nutné poznamenat, že výskyt v zemských deskách ještě neznamena,

⁵⁹⁰ Josef JIREČEK (ed.), *Práva městská Království českého a Markrabství moravského spolu s krátkou jich summou od M. Pavla Kristyana z Koldína*, 5. vydání, Praha 1876, s. 219.

⁵⁹¹ NA, fond SM, i. č. 2589, sign. P16/43, kart. 1603.

⁵⁹² Např. NA, sign. DZV 508, fol. F10-F14.

⁵⁹³ J. VÁVRA, *Paměti*, s. 243, 279.

⁵⁹⁴ Např. SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 207, K191, fol. 125v-126v.

⁵⁹⁵ Viz Pavla BURDOVÁ, *Desky zemské. (Rozdělení po stránce obsahové a formální)*, Sborník archivních prací 43, 1993/2, s. 347-439.

že byl dům či dvůr vyňat z městského šosu. Odcizení od šosu je problém nejčastěji spojovaný s existencí šlechty ve městech. Jak ukazují příklady mnohých měst, tak domy mu byly vystaveny jen v malé míře. A to na rozdíl od uvedených klatovských dvorů a berounských mlýnů, ležících na okrajích teritorií pod městskou správou.

V deskách zemských najdeme zapsané také některé poddanské městské nemovitosti. Stalo se tak například spolu s prodejem deskového statku. A to je také nikterak neosvobodilo a nevytrhlo z panství. Je možné připomenout případ domu v Radnicích a deskového statku Darová. Tento malý statek vznikl vyjmutím dvora a vsi z panství Radnice. K obojímu také patřil radnický městský dům.⁵⁹⁶ S tímto statkem se pak tato městská nemovitost po dobu skoro padesáti let pohybovala bez povšimnutí městských knih. A o střídání majitelů se nemůžeme přesvědčit jinak než ze zápisů desek zemských týkajících se Darové.⁵⁹⁷ V tomto zdroji nalezneme dokonce příklady, vztahující se jen k samotným domům v poddanských lokalitách: v urovnání mezi radnickou vrchností a Janem Kryštofem Kagerem ze Štampachu s jeho chotí nalezneme převod jednoho z domů v Radnicích, stejně jako řešení některých otázek držby dalšího.⁵⁹⁸

Dům v příslušenství Darové následoval příklad i jiných nemovitostí, které zakoupila šlechta v městech všech typů. Tito majitelé z privilegovaných stavů tak ignorovali městské knihy a uskutečnili převody buď skrze desky zemské nebo častěji smlouvy neintabulovali nikde.⁵⁹⁹ Šlechtici tak samozřejmě ušetřili za vkládání do městských knih, ale v tom konec konců sledují měšťany. I u nich musíme se zabývat jejich příbuzenskými vztahy, abychom pochopili vývoj majetkového práva k jednotlivým budovám. Důkladné studium městských archiválií potvrzuje, že neevidovaly ani zdaleka veškeré majetkové přesuny a nejenom tím, že všechny uzavřené tržební smlouvy nejsou zde zaneseny.

Většina domů v královských a poddanských městech byla zanesena do městských knih, vedených při radě každého z nich. Za toto zaknihování musel každý vkladatel zaplatit poplatek, jehož výše byla uvedena na tabuli vyvěšené uvnitř radnice. V rámci města nebyl prodej domu čistě dvojstrannou záležitostí, což u šlechty platí zvlášť. Do prodeje zasahovala různá omezení z vyšších míst. Trvaleji regulovala přítomnost šlechty především panovníkem či vrchností udělená městská privilegia,⁶⁰⁰ díky kterým se podařilo její přítomnost mnohdy

⁵⁹⁶ NA, sign. DZV 317, fol. G22-G27.

⁵⁹⁷ NA, sign. DZV 389, fol. F23-F25; DZV 396, fol. C21-C24, vklad 1682; DZV 403, fol. H17- H23, vklad 1694.

⁵⁹⁸ NA, sign. DZV 379, fol. C6-C8v.

⁵⁹⁹ Václav CHMELÍŘ, *Vyšší stavy*, s. 63.

⁶⁰⁰ SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 45, K29, fol. 220, paměti Václava Vojtěcha Voříška; Blažena KOPIČKOVÁ (ed.), *Privilegia města Příbramě*, *Vlastivědný sborník Podbrdská 11/12, 1977*, s. 151.

zredukovat na minimum jako v případě Plzně.⁶⁰¹ Ale většina měst různých typů neobdržela privilegia, která by se k otázce šlechty ve městech vyjadřovala. Prameny dokládají také individuální panovnické zásahy v této věci a dále také zásahy podkomořího, české komory či u horních úřadů.⁶⁰² Záleželo samozřejmě na statutu jednotlivých měst. Podle toho byla podřízena konkrétním úřadům a konzultovala s nimi mnohé sporné případy, týkající se nejen nákupu nemovitostí. Nadřízené úřady vydávaly také nařízení, která zakazovala, aby měšťané své nemovitosti prodávali příslušníkům vyšších stavů, ale dochovanost pramenů ne vždy dokáže osvětlit pozadí těchto aktů.

Prameny naznačují, že některé radnice neměly vůbec žádnou zkušenost s tím, jak se vyrovnat s příslušníky vyšších stavů, kteří představovali cizorodý prvek v rámci města. Měšťané proto hledali vzory tohoto řešení v jiných městech.⁶⁰³ I městská rada opakovaně vydávala za sebou zákazy o prodeji jinostavovským osobám.⁶⁰⁴ Vedle takovýchto všeobecných zákazů konšelé prováděli také zásahy do jednotlivých trhů. Stejně jako vyšší instance i rady vstupovaly do jednání především tehdy, když měl být koupený dům, dvůr či chalupa zapsán do městských knih. To představovalo vlastní právní legitimaci zakoupeného majetku. Tento akt byl na šlechticích v královských městech někdy s velkou přísností i opakovaně vymáhán. Některé zásahy proběhly však už při okamžiku, kdy mělo dojít už k samotnému prodeji mezi měšťany a některým příslušníkem rytířského či panského stavu. Potom je možné najít některé trhy, které byly na nátlak městské rady zrušeny.⁶⁰⁵ Na druhou stranu lze zase existovalo množství smluv, u kterých městské orgány nečinili žádné překážky. Tím samozřejmě není řečeno, že se městská komunita nebránila zakupování šlechtou. Vedle privilegií ztěžovaly nárůst šlechtického majetku ve městech i jiné faktory. Tím byly kupříkladu závazky měšťanů i šlechty v trhovách smlouvách, kterými přislíbovali, že konkrétní nemovitost nebude prodána nikomu z vyšších stavů. Některé nástroje poskytovalo i zemské právo. Mezi ně patřila půlroční lhůta vyhrazená pro předkupní právo městské rady.⁶⁰⁶ Folia trhovách knih jsou důkazem, že tato doba nebyla tak účinnou regulací. Ale na druhou stranu se podařilo zřejmě docílit toho, že šlechta zakupovala domy především mezi sebou

⁶⁰¹ NA, fond SM, i. č. 2589, sign. P16/43, kart. 1603, výpis privilegií.

⁶⁰² Např. NA, fond SM, i. č. 2589, sign. P16/43, kart. 1603; SOkA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 57, kn. 43, fol. 49v.

⁶⁰³ Jan POHL (ed.), *Dopisy Jana Kolence z Kolna, hejtmana JMCské panství Zbirova, Točníka i Králova Dvora z let 1651-1652*, Praha 1912, s. 61-62.

⁶⁰⁴ Např. SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 49, K33, fol. 15v (rok 1633), 151 (1637), 213 (rok 1640).

⁶⁰⁵ Např. SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 49, K33, fol. 15v.

⁶⁰⁶ Např. SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 86, K70, fol. 175v-176.

navzájem. Dokazuje to menší množství trh mezi měšťany a šlechtou v klatovských městských knihách.⁶⁰⁷

Mimo trhů se samozřejmě ocitly na foliích městských knih další formy převodů majetků šlechty. Místy najdeme již zmiňované opisy z desek zemských a za určitých podmínek také některé kšafy. Dále pak i trhové adice, což jsou přihlášky k dědictví. Šlechta prováděla také freimarky (směny) s jinými členy komunity města. Ale jedním ze základních předpokladů vkladu do knih a vůbec držení a existence šlechty ve městě představoval jiný typ vkladu do městských knih, a to byly reversy, kterým zde bude věnována samostatná kapitola.

Proces získávání nemovitostí v poddanských městech byl v některých bodech stejný jako v městech královských. Zásadní odlišnost byla odvozena už ze samotného statutu těchto měst. Z něho vyplývalo, že bezprostředně nadřazenou instancí nebyly úřady podkomoří, české komory či mincmistrů. Jejich místo zde zaujímal vrchnost a jeho vlastní správní orgány. Ty nabývaly různých podob. Od rozvětveného hierarchizovaného aparátu předních aristokratů na jedné straně a na opačném konci stojící jednoduchá kancelář méně zámožných rytířů a panstva. Nesmí se opominout ani správní aparát duchovních institucí. V případě královských měst probíhalo zapsání jen do městských knih. Některé vrchnostenské kanceláře vedly na trhy ve svých městečkách samostatné knihy. Od městských se lišily například tím, že v nich byly zapsané židovské nemovitosti.⁶⁰⁸

Souhlas vrchnosti města měl tudíž roli při akvizici domu šlechtou. Majitel panství za určitých podmínek rušil smlouvy s jinými šlechtici a vydával pro konkrétní města nařízení, která zapovídala prodávat domy panstvu a rytířům.⁶⁰⁹ I tak mnozí rytíři získávali některé své domy bez povolení,⁶¹⁰ která vedle vrchnosti vydávala i městská rada poddanských měst. Vrchnost mohla také dle svého uvážení prodávat šlechticům domy, které v městečkách získala.⁶¹¹

Množství šlechty, která se usazovala v Městě Touškově, nese svědčí o tom, že by i zdejší městská rada se snažila jí bránit v zakupování. Ale i zde najdeme konkrétní příklady regulace. I konšelé poddanských měst proto někdy zavazovali některé prodávající měšťany, aby hledali okruh zájemců o své domy mimo osoby z vyšších stavů.⁶¹² Podobné požadavky měli i vůči

⁶⁰⁷ Jednalo se asi o pět prodejů mezi rokem 1621 a 1750.

⁶⁰⁸ Např. v rámci fondu VS Kunějovice jsou takové knihy zařazeny. Ty se týkají Všerub.

⁶⁰⁹ NA, fond SM, i. č. 1739, sign. K160/1, kart. 407.

⁶¹⁰ Fr. TEPLÝ, *Knihy o Švihově*, s. 239.

⁶¹¹ NA, fond SM, i. č. 2911, sign. R11/10, kart. 1924, Specificati těch osob panských držitelův dle extractu knih městských od magistrátu radnického vytaženého.

⁶¹² Touškovští radní roku 1670 praví, že Jan de Rosse může prodat svůj dům komukoliv, kromě zemanů (SOkA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, radní manuál 1665-1671, K1, fol. 44v).

šlechtě, která byla zavazována, že neprodá stavovským kolegům své domy. Tyto závazky najdeme i v textu trhových smluv.⁶¹³

3.8.1. Postavení najatých residencí

Šlechta žijící v nájmech je nejhůře sledovatelnou částí šlechty ve městech všech typů, přičemž v poddanských městech toto platí dvojnásobně. Ve městech, která jsou zde příkladem, nebyly vedeny samostatné knihy, kde by se nájem zapisovaly. Nebo se nedochovaly. Poddanská města je dokonce ani nevedla. Proto lze šlechtice, kteří si pronajali ve městě domy, chalupy či dvory, dohledat jen vzácněji. Tu a tam najdeme zmínky, ale jen s jejich pomocí a s dalšími souvislostí dokážeme u některých rytířů či pánů říci, že zde byli za nájemníky. Celkový profil obyvatel města přinášejí seznamy obyvatel, často vzniklé na příkaz místodržitelství nebo jiné instituce. V nich potom najdeme jména patřící také těm šlechticům, kteří si přímo nezakoupili svůj dům ve městě, ale žili jen v nájmech různého typu. A je překvapující, jak vysokého stavu dosahovala tato skupina, blíží se svým počtem šlechtickým majitelům domů.⁶¹⁴ Nemůže se tedy vynechat z celkového obrazu ve městech sídlících příslušníků vyšších stavů.

Ve městech se setkáváme s tím, že se najímaly různé prostory.⁶¹⁵ Najmout šlo i celé stavby. Tak byly najímány i mlýny,⁶¹⁶ ale jako residence sloužily hlavně domy,⁶¹⁷ nebo také jen jejich části, v nichž byly najímány nejen vlastní byt, ale také další prostory, sloužící jako zázemí tohoto bydlení. Struktura nájemních smluv mohla být různá. Úhrada majiteli spočívala buď v podílu na úrodě z přilehlých pozemků, nebo byla zaplácena.⁶¹⁸ Těch několik málo dochovaných smluv mezi měšťany a šlechtou hovoří o nájmu za peníze. Jestliže byl dům najat celý, pak nájemce platil povinné daňové a další odvody, které jinak odváděl majitel sám.⁶¹⁹ Jestliže se nájem týkal jen části domu, najdeme samozřejmě ve smlouvách výčet pronajatých

⁶¹³ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, kniha smluv 1704-1786 (1789), K4, fol. 475-476v.

⁶¹⁴ Např. NA, fond SM, i. č. 1639, sign. K59/40, kart. 1167, rytířské domy v Klatovech.

⁶¹⁵ Např. knihy žalob komorního soudu ukazují na široké spektrum prostorů, které si mohl pronajímat šlechtic pro svoji potřebu v domech měšťanů. Počet najatých pokojů přibývá, jsou doplněny kuchyní a komorou či dokonce mázhauzem. Najato může být i celé patro. (NA, fond Komorní soud (dále KomS), kn. 78, fol. 338-339; KomS, kn. 79, fol. 137, fol. 433-434).

⁶¹⁶ Např. SOKA Rokycany, fond AM Radnice, trhová kniha 1562-1676, fol. 288.

⁶¹⁷ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 51, K35, fol. 61.

⁶¹⁸ Johann Georg KRÜNITZ, *Oekonomische Encyklopädie oder allgemeine System der Staats-Stadt-Haus-und Landwirthschaft, heslo Pacht*. [online 25. 8. 2011] Dostupné z: <<http://www.kruenitz1.uni-trier.de/>>.

⁶¹⁹ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, pamětní kniha 1637-1741, K28, fol. 67v-68.

místností.⁶²⁰ Šlechta se díky těmto smlouvám fakticky zařazuje do skupiny podruhů a nájemníků. Ale prameny je spíše do této skupiny neřadí.

Jako při prodeji i v případě nájemních vztahů platila autorita městské rady. Ta se projevovala tak, že někteří měšťané konšely žádali, aby jim umožnili najmout svůj dům šlechtě.⁶²¹ V pramenech je těchto žádostí méně, než bylo množství všech nájemníků vyššího stavu v celém městě. O tom se lze přesvědčit při srovnání s některými jejich soupisy.⁶²² Většina nájmu proběhla spíše stranou pozornosti. To kontrastuje s přístupem městské rady v Příbrami, která za nepovolené pronajímání trestala některé městské obyvatele pokutou.⁶²³ Snad je k tomuto počínání vedly stížnosti na šlechtice, kteří zde v nájmu již žili.⁶²⁴ V jiných městech byla situace patrně odlišná, a proto takto formulované stížnosti na tuto skupinu šlechticů nenacházíme.

3.8.1.1. Reversy - případová studie

Revers je z hlediska diplomatiky písemnost obsahující určitý závazek vydavatelem k jejímu příjemci.⁶²⁵ V raném novověku existovalo mnoho aktů, při nichž byl skládán revers. Reversy se již staly předmětem bádání v souvislosti některými otázkami života tehdejší společnosti. Ať už jako jedna z podmínek vstupu do panského či rytířského stavu,⁶²⁶ ale hlavně jako aspekt hrdelního soudnictví,⁶²⁷ což je látka, pro kterou jsou městské archiválie důležitým pramenem. V těchto pramenech také nalezneme reversy, které vydávala šlechta. Tyto reversy se vztahovaly k různým věcem. Zde bude věnován prostor pouze jednomu z možných typů, úzce souvisejícímu se zakoupením nemovitosti, podléhající městskému šosu. Tento typ není v literatuře zcela neznámý. Dotkl se ho již například Vladimír Procházka v souvislosti s držbou poddanské nemovitosti.⁶²⁸ Sdělil, že v poddanském prostředí

⁶²⁰ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, radní manuál 1665-1671, K1, fol. 55v.

⁶²¹ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 51, K35, fol. 61.

⁶²² NA, fond SM, i. č. 1639, sign. K59/40, kart. 1167; SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 86, K70, fol. 187v-188v.

⁶²³ SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 54, kn. 40, fol. 155, 156v.

⁶²⁴ Např. SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 54, kn. 40, fol. 79.

⁶²⁵ Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha 1988, s. 210.

⁶²⁶ Jiří BRŇOVJÁK, *K úřednímu procesu přijetí do zemské stavovské obce v období od vydání obnovených zřízení zemských do poloviny 19. století a jeho písemnostem*, in: *Nobilitace ve světle písemných pramenů*, Ostrava 2009, s. 121-140.

⁶²⁷ Richard VAN DÜLMEN, *Divadlo hrůzy. Soudní praxe a trestní rituály v raném novověku*, Praha 2001; Hana HRACHOVÁ, *Rokycanské kriminální reversy z konce 16. století*, in: *Pater familias. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Prof. Dr. Ivana Hlaváčka*, Praha 2002, s. 443-446; Bohumír ROEDL, *Cestou milosti - hrdelní reversy v praxi českých městských soudů raného novověku*, in: *Hrdelní soudnictví českých zemí 16.-18. století*, Pardubice 1996, s. 41-62.

⁶²⁸ Vladimír PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963, s. 169.

vyžadovali vrchnosti, aby příslušníci stavů, kteří takovou nemovitost získali, vydali revers. Tento způsob závazku nebyl užíván jen pro poddanské nemovitosti na vsích, ale také v poddanských městech. A byl také běžnou praxí v městech královských, horních či komorních. Závazek ve formě listiny, kterou nechal zhotovit příslušník panského nebo rytířského stavu, byl posléze vložen do některého z typů úředních knih města, kde zakoupil nemovitostí. Mohly to být knihy pamětní, ale v drtivé většině se jednalo o knihy trhové, což nám přibližuje příklad Příbrami, kde je najdeme v obou. Pro Klatovy, kterými se zde budu zabírat především, máme drtivou většinu známých reversů, vydaných v souvislosti s držbou nemovitostí, ingrosované v knihách trhových, přičemž tu bohužel žádné nemáme v originále. Musíme tedy vystačit s těmi, které nalezneme v městských knihách, kam byly vkládány velmi často jako doprovod samotných kontraktů, kterých se týkaly. Doba vkladu byla většinou shodná.⁶²⁹ Ovšem podstatně se mohou lišit datem svého vyhotovení, kde je mnohdy rozdíl mnoha let.⁶³⁰ Vždy ale revers vznikl až po zhotovení kontraktu. Tuto formu listiny vydavatel samozřejmě podepisoval a označil vlastní sekretní pečeti.⁶³¹ Již méně jsou na ní uvedeni svědci, kteří byli aktu přítomni.⁶³²

V Klatovech můžeme pozorovat podobu reversu už od předbělohorské doby a ukázat, jak se měnila ve zdejších podmínkách v následující době téměř jednoho a půl století. Reversů je relativně hodně, ale když budeme studovat městské knihy a porovnávat počet kontraktů a počet intabulovaných reversů, zjistíme, že počet reversních listin se nerovná počtu těch kontraktů, ke kterým by bylo třeba je vyhotovit. Také vyniknou nadepsaná a nevyplněná folia pro jejich intabulaci, která se ale už neuskutečnila a místo pro ní zůstalo nepopsané.⁶³³ Vysvětlením může být pochopitelně snaha ušetřit za vklady do městských knih, což mnohdy znamenalo i velmi podstatné částky.⁶³⁴

Počátečním bodem pro sondu do klatovských reversů bude revers rytíře Jiřího Vidršpergara z Vidršperku a na Lomci z roku 1610 na Deklívovský dům s příslušenstvím (viz Příloha 1.). Na něm lze demonstrovat některé znaky, které měly do budoucna všechny příklady, ale i to, co procházelo změnami. Po úvodní formulí v první osobě s uvedením jména

⁶²⁹ Např. trh a revers paní Perglarové na dvůr Poborovice (SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 200, K184, fol. 39-40v, 40v-41).

⁶³⁰ Např. SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 200, K184, fol. 177v, 179.

⁶³¹ Např. Alena Vřesovcová byla v době vystavení listiny bez pečeti, tudíž byla použita manželova (SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 198, K182, fol. 219v).

⁶³² Např. SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 200, K184, fol. 40v.

⁶³³ Např. nepřešpaný revers Anny Jeniškové z Drahobuze (SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 198, K182, fol. 204v).

⁶³⁴ V Berouně v r. 1726 byl poplatek za ingrosaci reversu vyšší než za samotný kontrakt. Částka činila 30 zlatých (SOkA Beroun, fond AM Beroun, i. č. 63, fol. 119).

a titulu následovalo určení předmětu koupě a jeho bližší určení, tedy jako v dobových trhových knihách. Dále se vyjadřuje, že koupě se stala s povolením městské rady, tedy v Klatovech existují jak vlastní rady, tak i sboru obecních starších. Toto najdeme v určité podobě více méně v každém reversu po celou dobu. Závazek se po celou epochu také mírně měnil. Ale konkrétně zde se praví, že vklad tohoto reversu se stal s výminkami. Tyto výminky jsou vlastně závazky, které jsou jádrem reversu jako takového. Šlechtic se zavázal **odvádět berně a kontribuci** dle určení sněmů jako ostatní měšťané. Stejně jako oni bude plnit i **povinnosti k faře, škole a městu samému**. K otázce odpovědnosti domu je tu odkaz na svatováclavskou smlouvu. Pak jsou tu další regulativy. Předně šlechtic **nesmí provozovat městská řemesla**. Výslovně je mu také **zakázáno skupování obilí** na trhu. Také **odvozování várek piva** patří k věcem, kterých se zavazuje se zdržet. Dalším bodem jsou **chovaná zvířata** a jejich pastva, která je možná jen společně s ostatními měšťany ve třetině,⁶³⁵ tedy jedné z částí, do nich je město rozděleno. Jako jeho právo je stanoveno, že smí **volně nakládat s věcmi ve svém domě a i s obilím z polí**. Pole však v této smlouvě nebyly předmětem kontraktu. Více je rozveden **problém ohledně obchodu se zakoupenou nemovitostí**. Stanovuje se zde, že jako prodávající se bude muset obrátit na městskou radu, které je také určeno předkupní právo. Když konšelé neprojeví o dům zájem, může se o něj pak ucházet člověk, požívající městské právo, tudíž plnoprávný měšťan. Až teprve po něm mohl být případně prodán některému příslušníku panského nebo rytířského stavu. Tímto vyjádřením revers **ztěžoval odchod nemovitosti z měšťanských rukou**. Závazky vůči městu i postup při prodeji domu jsou zde vyjádřeny také vzhledem do budoucnosti, což bylo vyjádřeno obligátně pro „dědice a budoucí jeho“.⁶³⁶

Tento závazek je ale vzhledem k pozdějšímu vývoji dosti nejasný. To že by se týkal všech testamentárně určených dědiců, zpochybňuje příklad Příbíkova Viléma Kokořovce, který klatovský dům získal na základě odkazu své sestry roku 1694, a musel složit revers.⁶³⁷ Tudíž tu stojí otázka časové platnosti tohoto závazku, přičemž se zdá, že některé trvaly poměrně dlouho. Takto si lze vysvětlit odkazování na starší reversy.⁶³⁸ Pohled městské rady na jejich platnost mohla být ovlivněna také některými kroky, které šlechtici podnikli se svým majetkem. A tyto činy byly v rozporu se závazky v reversu. Prodej příslušníku vyššího stavu mezi tyto věci patří. Ten nebyl berounskými radními tolerován ani mezi příbuznými,⁶³⁹ což

⁶³⁵ SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 198, K182, fol. 19v-20v.

⁶³⁶ SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 198, K182, fol. 19v-20v.

⁶³⁷ SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 200, K184, fol. 81v-83.

⁶³⁸ SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 52, K36, fol. 170, 174.

⁶³⁹ SOkA Beroun, fond AM Beroun, i. č. 63, fol. 11v, 114v.

vede opět k otázce posloupnosti závazku mezi spřízněnými osobami, která čeká na vyjasnění. Rozpory do poznání dobové praxe vnášejí i opakované vydávání reversu od některých osob. Tou je míněna Kateřina Magdalena Chanovská, rozená Pikartová ze Zeleného Údolí. Tato paní nejdříve koupila jeden z domů a později ho prodala. Při tomto kontraktu vydala revers, což udělala opět, když tu po krátkém čase zakoupila zase dům jiný.⁶⁴⁰ Něco jiného se stalo v podobném případě Jana Václava Štěnovského z Kadova, který se ve městě znovu zakoupil. Nový revers tu ale v městských knihách chybí, což dle autora nebude vysvětlitelné jenom tím, že nebyl jednoduše vložen jako pravděpodobně mnohé další.⁶⁴¹

Vraťme se nyní opět k textům samotných reversům, aby bylo možné překročit práh do doby, kdy už je stavovská vzpoura potlačena. Setkáváme se tu s reversem z roku 1627, vztahující se tentokrát na dům, při kterém jsou dvě „dědiny“. Rozsahem se jedná opět o dlouhý revers, obsahově téměř totožný se jmenovaným vidršpergarovským. Dům se zemědělskými pozemky, který je blíže specifikován, je stejně zatížen jako ty, které drží ostatní měšťané berněmi a sbírkami jako dalšími šosovními platy a povinnostmi. Platí zde omezení městských živností a přikázaný způsob pasení dobytka a obdobný postup prodeje. V textu je zachycena platnost svatováclavské smlouvy, která přežila Bílou horu i Obnovené zřízení zemské. Vydavatelka reversu, Kateřina Peková z Římku, zde ale unikátně ukázala svoji vůli dům předat v ženské linii svého rodu.⁶⁴² Spolu s pekovským reversem se ve stejném duchu nese další pobělohorský exemplář z téměř stejné doby (1628), jehož vydavatelkou byla Alena Vřesovcová, roz. z Vidršperku, a na Kšenicích, z Jablonkovského dvora.⁶⁴³

Nepochybně je třeba litovat toho, že pak po několik desetiletí nebyl do knih zapsán žádný revers. Mezitím však došlo k potvrzení městských privilegií císařem Ferdinandem III.⁶⁴⁴ V tomto potvrzení se nově ocitl paragraf, který ukládal vydávání reversu při zakoupení vyššími stavy. Dosud tato praxe nebyla takto přímo ustanovena právním aktem, přesto byla praktikována, jak bylo možno spatřit. Privilegia byla confirmována znovu roku 1676 Leopoldem I. Ferdinandův právní akt a jeho pozdější potvrzení poprvé zmiňuje revers z roku 1684, upozorňující na konkrétní jeho článek o držbě vyšších stavů. Tento revers byl vystaven kvůli koupi dvora Poborovice. Obvyklý příslib o odvádění břemen byl doplněn tím, že při jejich plnění nebude užívat šlechtic „vejmluvu ku pomoci a pomoc stavu mého“. Disponování s dvorem omezuje nutnost uvědomění městské rady, která má také udělit povolení. Výměna,

⁶⁴⁰ SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 200, K184, fol. 160; AM Klatovy, i. č. 202, K186, fol. 88-88v.

⁶⁴¹ SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 207, K191, fol. 141v-142v.

⁶⁴² SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 198, K182, fol. 166-167v.

⁶⁴³ SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 198, K182, fol. 219-219v.

⁶⁴⁴ SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 45, K29, fol. 220, paměti Václava Vojtěcha Voříška.

freimark, s některým s členem vyššího stavu je taktéž zapovězena, a to zřejmě proto, že nový majitel by pravděpodobně nesložil potřebný revers, který by se vázal k nemovitosti takového charakteru, jako byl od města vzdálený poborovický dvůr. Od takového dvora nesměl jeho držitel dle reversu také žádné zemědělské pozemky ani zastavovat či dokonce oddělovat. Také nebylo přípustné, aby v závěti dvůr „zadal“ nebo pomocí dobré vůle postoupil. Toto jsou konkrétní závazky, které měly zajistit, aby dvůr zůstal celý v oblasti působnosti městské rady. Velmi podobný je německý revers z roku 1687 Františka Jindřicha Zumra z Herstošic. Ten se též týká podobného dvora.⁶⁴⁵

Nyní je možné se soustředit na skupinu reversů, která začala roku 1691 a trvala až do doby, blížíci se polovině 18. století. Pro tyto listiny nebylo užito termínu revers, ale asekurace, tudíž ujištění, přičemž oba dva výrazy byly chápány většinou jako ekvivalenty. Lze najít několik věcí, které jsou těmto několika reversům společné. Předně je nutné zdůraznit, že to byly ve většině reversy k jednotlivým domům. Lze u nich pozorovat jisté zestručnění. Nejsou tu vyčítány zapovězené městské živnosti, proces prodeje a jiné. Nejsou tu citována také potvrzení privilegií panovníkem. Každý šlechtic toto ujištění činí nejspíše za sebe, neboť tu nejsou formulace, které by předávaly závazky dál oněm „dědicům a budoucím“. Jádrem ujištění je vykonávat břemena a povinnosti podle zde nekonkretizovaných městských privilegií ve výši 3 zlatých ročně, což se dělo „vedle accordu stálého a smlouvy“,⁶⁴⁶ tudíž dle vyrovnání mezi svářícími stranami.⁶⁴⁷ Accord byla jakási individuálně uzavřená dohoda o odvádění paušálu s každým šlechticem.⁶⁴⁸ Tento způsob dohod nepochybně souvisel se situací města, která paradoxně v této době nebyla příliš valná. Klatovy se právě v době vzniku prvního reversu tohoto typu snažily vzpamatovat z požáru, který město zničil v roce 1689. Z počátku musel šlechtic ještě uznat, že pokud daňové zatížení města stoupne, ročně odváděna částka bude zvýšena.⁶⁴⁹ Další obdobné reversy hovoří jen prostě o částce 3 zlatých rýnských a možnost navýšení neuvádějí. Tuto formu postupně akceptovalo několik nabyvatelů městského majetku z panského nebo rytířského stavu. Je velmi prostá, mnohé jevy městského života nerozváděla, ale nepochybně bylo s nimi počítáno. To znamená, že od šlechtice bude očekáváno, že bude vědět, že například jeho dobytek se nebude moct pást odděleně, ale po způsobu ostatních měšťanů. Vedle těchto

⁶⁴⁵ SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 200, K184, fol. 109-110v.

⁶⁴⁶ NA, fond TK i. č. 1326, kart. 431, fásse Klatovy. Dále např. SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 200, K184, fol. 25.

⁶⁴⁷ Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste*. I. Band, sl. 1018 [online 20. 8. 2011] Dostupné z: <<http://www.zedler-lexikon.de/>>.

⁶⁴⁸ Např. NA, fond Zemský podkomořský úřad (dále PKU), i. č. 27, sign. RKP 2843, fol. 22.

⁶⁴⁹ SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 200, K184, fol. 179.

domovních reversů tu vznikly reversy (řídce nazvané asekurace), které se týkaly dvorů, ke kterým náležely některé zemědělské pozemky. Nová je u některých zápisů zejména ta skutečnost, že se nyní doslovně odvolávají na reversy vystavené předchozími držiteli.⁶⁵⁰ Tudíž v nich zavedené závazky přetrvávají, když i pomocí nových dokumentů. Tyto reversy zavazují i dědice a objevují se v nich také odkazy na dobovou platnou legislativu. Tu představovala jak Svatováclavská smlouva, základní dokument pro soužití měšťanstva a šlechty, tak také městská privilegia, potvrzená pro Klatovy Leopoldem I a po něm roku 1736 císařem Karlem VI. Místy jsou zde také opět uvedeny zákazy městských živností. Reversy se vztahují k nemovitostem, ke kterým se vážou zemědělské pozemky, které pochopitelně neleží přímo ve samém městě, tudíž je možné je teoreticky je od města odvést a přiřadit například k sousednímu dominiu. Proto zůstávají závazky tyto pozemky neodejímat a legitimovat jejich případný prodej u městské rady, což se týkalo samozřejmě i celého dvora. Kontribuce nebyla placena za pozemky paušálem 3 zlatých, ale dle register, tedy stejným způsobem jako ostatní městští sousedé.

Za mírně výjimečný musíme považovat revers hraběte Morzina z roku 1738, vztahující se vůči „obecnímu místu“, které se nacházelo vedle jeho domu v Klatovech, tudíž přímo v centru města. Zisk této parcely od města byl výsledkem jednání s českou komorou, jak bylo vydavatelem v listině uvedeno.⁶⁵¹ I když parcela zůstávala prázdná, revers obsahoval výslovné zmínky o záповědi čepování piva a vína, tedy činnosti, která spočívala na domech, které získaly k tomu privilegia. Kdyby hrabě chtěl postavit na zakoupené parcele dům, tak tímto závazkem se mu obec snažila uzmout příležitost k tomu, aby v něm vznikla nekalá konkurence měšťanstvu přímo v hradbách. Další revers, kterému předcházelo jednání před jinou centrální institucí, zemským soudem, provázal trh dvora Volenova. Jeho koupě byla zapsána nejdříve v zemských deskách a její text pak dodán do městských knih. Na tento kontrakt pak vydal nový majitel revers.⁶⁵² Některé klatovské reversy též naznačují, že je šlechtic musel podávat i když držel pouhé zemědělské pozemky bez budov.⁶⁵³

Klatovské reversy představují zajímavou skupinu pramenů pro studium tohoto druhu dokumentu, spojeného s přítomností šlechty ve městě. Na rozdíl od jiných míst, jako je kupříkladu Příbram, jich najdeme v knihách dostatečně velké množství. Základní struktura reverzu byla v mnohých aspektech ustálená přes epochu, která se táhne od počátku 17. století až do století osmnáctého. Tudíž spojuje éru, kdy revers není nařízen, a kdy právní akt českých

⁶⁵⁰ Např. SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 200, K184, fol. 232.

⁶⁵¹ SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 207, K191, fol. 8v-9v.

⁶⁵² SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 207, K191, fol. 124-126v.

⁶⁵³ SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 200, K16, fol. 142-143.

panovníků tuto praxi nově povinně zavedl. Jako počáteční bod byl zde zvolen velmi podrobný vidršpergarovský revers, vztahující se na dům bez pozemků. Většina následujících reversů se týkala především dvorů nebo domů s pozemky. Ty, které se týkají pouze samotného domu, najdeme až posledním úseku 17. století. Tato praxe, stejně jako ta, která byly uskutečňována v 18. století, hovoří o častějším výskytu reversů k nemovitostem se zemědělskými pozemky, což byly převážně dvory. Z přehledu, který se nám ukazuje v trhových knihách plyne především, že tu máme vlastně dva druhy reversů. V této perspektivě pak lze pochopit, proč městská rada požadovala roku 1700 po Lidmile Kocové z Běšin nový revers, když sama již jeden vydala v minulosti v souvislosti s koupí jiného domu. Rada mohla být tak důsledná, že baronka Unwertová vydala dva reversy zvlášť kvůli dvěma dvorům a zvlášť kvůli chalupě, což všechno byly reality se zemědělskými pozemky.

Obsahově jsou reversy uzpůsobeny typům budov a podmínkám, kvůli kterým vznikly. Reversy dvorů a domů, kterým patřila pole, nesly více ustanovení a jejich cílem bylo uchovat k nim patřící zemědělské pozemky v rámci městské jurisdikce. Tyto dvory nebo domy pod městskou jurisdikcí nesly i větší peněžní zátěž, neboť z oné půdy šlechtici platili stejné daně jako měšťané. V otázce domů bez zemědělsky využívaných pozemků, a že jich bylo ve městě jako Klatovy velké množství, se ukazuje situace jako složitější. Již berní rula panské domy vyřazuje jako zvláštní kategorii, která je zachovaná i v tereziánském katastru, přičemž se konstatuje, že šlechtičtí držitelé nenesou žádná městská břemena a jejich domy nemají stejnou kontribuční zátěž jako ostatní měšťané, mimo uvedené tři zlaté dle „činěného accordu a smlouvy“, což ovšem jistě neznamenalo, že omezení z hlediska živností, uváděné ve starších reversech a reversech dvorů tehdy pro ně neplatila.⁶⁵⁴ Texty byly tedy aktuální a reagovaly na okamžitou situaci, která ve městě panovala ohledně daní a práva. Dle toho se měnila i forma těchto dokumentů. S tím jsou ve vztahu i citace právních aktů, privilegií atd. Prameny sice přesně neudávají popis vzniku takového reversu. Ale rada obvykle přicházela s požadavkem jeho vyhotovení při vkladu nemovitosti a v případě nesouhlasu s jeho zněním požadovala zhotovení jiného.⁶⁵⁵

V úvodu této podkapitoly bylo uvedeno, že šlechty se týká více druhů reversů. Byla by chyba se zde nezmínit o těch, které některá města požadovala po svých měšťanech, kteří dosáhli rytířského stavu.⁶⁵⁶ Nyní je také čas, aby byly uvedeny také reversy vystavované v poddanských městech. K jejich hlubšímu výzkumu chybí především pramenná základna. A

⁶⁵⁴ NA, fond TK i. č. 1326, kart. 431, f. 1326, Klatovy.

⁶⁵⁵ SOKA Beroun, fond AM Beroun, i. č. 63, fol. 119.

⁶⁵⁶ V. CHMELÍŘ, *Nižší šlechta*, s. 123.

není to jenom tím, že se většina radních manuálů a příslušných vrchnostenských materiálů nezachovala. I samotné zaknihované či dokonce originální reversy jsou velmi vzácné. Proto je zde třeba představit alespoň ten, který jediný byl zapsán do trhových knih Města Touškova.⁶⁵⁷ Jeho vydavatelem byl rytíř Jan Václav Bohuš z Otěšic, který získal z pozůstalosti svého otce koupí dva touškovské domy, z toho jeden šenk, spolu s dalšími pozemky.⁶⁵⁸ Souhlas s touto transakcí vyjádřila vrchnost. Obsah reversu spočíval ve slibu, že rytíř dodrží všechny závazky, které na domě byly, tedy povinnosti vůči vrchnosti, faráři, škole a státu. Listina byla sepsána v městě Touškově a pak vložena na příkaz vrchnosti do městských knih.⁶⁵⁹ Zmíněné povinnosti upomínají na to, že Město Touškov bylo poddanským městem kladrubského kláštera, tudíž oproti reversům v královských městech tu jsou obsahuje závazky spojené s tímto prostředím, zavázaním robotou a mnoha dalšími povinnostmi.

Nepříliš známý druh reversů představují ty, které byly vydávány příslušníky městského stavu v městech jiného právního postavení. Za příklad může sloužit komorní město Žebrák. Do jedné městské knihy tu jsou vloženy dva takové reversy. Jeden patří Václavu Karlovi Schleichertovi z Weisenthalu, druhý jeho bratru Martinu Vavřinci.⁶⁶⁰ Obsahem to byl vlastně příslib trpěti s městem a z toho vyplývající povinnosti a dále závazek, že majetek, který oba bratři zdědili po otci, pražském měšťanovi, nebude prodán rytířské osobě. Reversy měšťanů v poddanském prostředí jsou již v literatuře známou věcí,⁶⁶¹ ale také blíže příliš nezkoumanou. Je to tedy úkol pro další historiky, neboť žebrácké prameny neposkytují příliš pramenů, aby bylo možné dávat zasvěcenější odpovědi. Pro ně se bude třeba obrátit na jinou lokalitu, která disponuje bohatším archivním materiálem.

3.9. Sídlní síť

Sídlní síť se stala předmětem historického bádání již v 90. letech minulého století⁶⁶² a zájem o ní přetrval i ve století jedenadvacátém.⁶⁶³ Touto sítí je myšlena soustava šlechtických sídel, v níž měly jednotlivé objekty své úlohy z hlediska života a reprezentace aristokrata.

⁶⁵⁷ V knihách téhož městečka je vložen ještě jeden revers, vydaný místo hamfeštu, ale ten je obsahově téměř prázdný. (SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, pamětní kniha 1637-1741, K28, fol. 12).

⁶⁵⁸ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, kniha smluv 1704-1786 (1789), K4, fol. 7-7bv.

⁶⁵⁹ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, kniha smluv 1704-1786 (1789), K4, fol. 7c-7cv.

⁶⁶⁰ SOKA Beroun, fond AM Žebrák, i. č. 9, gruntovní kniha bílá 1699-1742, vklad mezi fol. 517v a 518.

⁶⁶¹ V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 170.

⁶⁶² Jaroslav PÁNEK, *Život na šlechtickém sídle v předbělohorské době*, in: *Život na šlechtickém sídle v 16.-18. století, Ústí nad Labem 1992*, s. 9-27; Jiří KUBEŠ, *Zásobování sídel Petra Voka z Rožmberka potravinami (1592-1602)*, *Jihočeský sborník historický* 68, 1999, s. 255-289.

⁶⁶³ Petr VOREL, *Sídlní síť Františka Antonína Šporka ve světle vývoje raně novověkých šlechtických rezidencí v Čechách 16.-18. století*, *Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice. Série C. = Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C*, 2002, s. 7-16.

Hrad v průběhu dějin na konci středověku vystřídal zámek, doplněný též palácem či domem ve městě. Součástí této sítě býval také lovecký zámeček a předměstský letohrádek.⁶⁶⁴ Jak již bylo více méně naznačeno, předmětem uvedených výzkumů jsou residence aristokracie. Bylo by však nerozumné z tohoto tématu vyřazovat i nižší vrstvy šlechtické společnosti. A pádným a přitom zcela jednoduchým argumentem k tomu je, že mnoho příslušníků nižší šlechty disponovalo více sídly často rozdílného charakteru. Tato sídla tedy musela být využívána za určitým účelem. A poměrně nezastupitelnou roli v něm hrály i budovy či byty v městech různého charakteru. Důležité byly například pro ty z nižších šlechticů, kteří byli angažováni v úřadech sídlících v Praze či Brně. Museli si proto zařídit ubytování v hlavním městě. A ty mohly být jak paláce, tak na druhé straně najatými místnostmi v měšťanském dvoře. Ale toto je poměrně známé téma, které již své historiky našlo.⁶⁶⁵

Pražské domy nejsou pochopitelně jediné, které měly své místo v sídelní síti nižší šlechty. A „uvázly“ v ní jak domy v královských, tak i v poddanských městech, což dobře ukazuje příklad Města Touškova a Radnic. V případě prvním lze poznat z pramenů, že 37% zde zakoupených šlechticů vlastnilo současně také statek zapsaný v deskách zemských. V případě Radnic na rokycanském okrese najdeme podíl majitelů deskových statků o něco vyšší (43,3%). Situace v některých královských městech byla složitá a je problém získat přehled o všech majitelích domů i odhadnout, kolik z nich bylo majiteli statků či alespoň je drželi manželé. Za pomoci klatovských trhových knih a též díla Jindřicha Vančury je možné se alespoň pokusit podíly majitelů statků v tomto městě odhadnout. Kolem 74 procent se pohyboval podíl těch, kteří vedle svého domu vlastnili i venkovský statek. O zbývajících 26 procentech toto není známo. Menšinu z majitelů domů v Klatovech představovali příslušníci panského stavu, kteří měli asi 30 procentní podíl. Z 90 procent ale tyto páni vlastnili nějaké panství. Ty příslušníky panstva, kteří neměli vztah k některému k některému deskovému zboží, musíme hledat mezi členy rodu pánů z Klenové, držící velký majetek na klatovském předměstí. Toto jsou však jen čísla orientační. Přesnější zjištění by si vyžádalo velmi složitý a zdouhavý výzkum, který by komplikovaly nejenom městské prameny. Ale i tak můžeme soudit, že mezi majiteli domů v královských městech převládala šlechta, která měla vztah k venkovským statkům. Velmi málo bylo těch, kteří vlastnili domy

⁶⁶⁴ Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2004, s. 250.

⁶⁶⁵ Např. H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Šlechta*, s. 166-184.

v různých městech. Takové případy nalezneme nejenom u vysoké aristokracie, ale i u některých nepřilíš zámožných rytířů.⁶⁶⁶

Je pravděpodobné, že většina z těch šlechticů, kteří vlastnili statky na venkově, dávala přednost pobytu na sídlech, které na nich ležely. K tomuto názoru vedou určité indicie. Takovou může být například adresa dopisu, který šlechtici posílala městská rada.⁶⁶⁷ Další jsou kupříkladu informace o služebnictvu, u kterého se místy v pramenech objevovala charakteristika, odkud tito lidé pochází.⁶⁶⁸ Také narození potomků se většinou událo na statku.⁶⁶⁹ Sondou, která by tuto teorii učinila pevnější, je možné postavit na základě seznamu šlechty žijící roku 1692 v Klatovech, v němž jsou také uvedena jména několika majitelů domů. Byly to konkrétně Maxmiliána z Klenové, Markéta Lidmila Vencelíková, rozená Lapáčková, dále Anna Salomena Bukovanská, a konečně vdova Lidmila Anastásie Kocová.⁶⁷⁰ U většiny z těchto šlechticů žádný deskový či jiný podobný majetek nejspíše v této době nenajdeme. Jednoznačnost mírně narušuje možná paní Kocová. Ta byla manželkou Jana Dětleba Koce z Dobrše, majitele Hlavňovic.⁶⁷¹ Po Hlavňovicích se také psala, když si dům v Klatovech roku 1691 koupila.⁶⁷² V příštím roce jsme jí již našli jako obyvatelku jejího domu v soupisu v listu rady, datovaného 14. listopadem 1692. Ale ještě v době mírně předchozí, dne 14. 2. 1692, je tato šlechtična stále odznačována „na Hlavňovicích“.⁶⁷³ Buď mezi tím změnila své sídlo nebo její vztah k hlavňovicickému statku byl jen z pozice vdovy po Janu Dětlebovi, jehož na statku následoval syn.⁶⁷⁴

Z této sondy plyne, že většina majitelů domů, kteří současně drželi některý statek a dům ve městě, obývala převážně svá sídla na venkově. Prameny ale občas přinesou takové informace, které tvrdí, že se našly i výjimky.⁶⁷⁵ Ta část šlechty, která ve městech najímala prostory pro své žití, představuje z větší části skupinu nejchudších příslušníků šlechty. Platilo to zejména pro nájemce bytů či těch, kteří žili u příbuzných. Dobové seznamy jich uvádějí

⁶⁶⁶ V Městě Touškově i ve Všerubech například vlastnili domy Josefa Adam Štolc ze Simbsdorfu a Jan Benedikt Steinbach z Kranichsteinu (V. CHMELÍŘ, *Šlechta usazená ve Všerubech*, s. 135).

⁶⁶⁷ Např. list z 24. 7. 1674 adresovaný paní Heleně Hájkové do Hoštic (SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 347v).

⁶⁶⁸ Vilém Jaroslav z Říčan držel od roku 1671 statek Darovou a spolu s ním asi také dům v nedalekých Radnicích. Během té doby se v matrikách připomíná roku 1672 Ludmila, lokajová z Darové (Václav CHMELÍŘ, *Statek Darová a dům v Radnicích*, Hláska 22/3, 2011, s. 43).

⁶⁶⁹ V. CHMELÍŘ, *Nižší šlechta*, s. 62.

⁶⁷⁰ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 86, K70, fol. 188-188v.

⁶⁷¹ A SEDLÁČEK, *Koc*, s. 483.

⁶⁷² SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 200, K184, fol. 174v-175.

⁶⁷³ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 51, K35, fol. 134.

⁶⁷⁴ A. SEDLÁČEK, *Koc*, s. 483.

⁶⁷⁵ V. CHMELÍŘ, *Šlechta usazená ve Všerubech*, s. 118.

velké počty.⁶⁷⁶ Prameny ale místy přivádějí badatele na stopu těch, kteří mají vztah k některému panství či statku a současně si najímali byt ve městě.⁶⁷⁷

3.10. Hospodářské zázemí městských sídel šlechty

3.10.1. Hospodáři

Hospodáři jsou pozapomenutá kategorie obyvatel nejen klatovských šlechtických domů. Při pohledu na folia radních protokolů a dalších městských knih zjistíme, že pátrání po jejich charakteru je velmi málo nadějnou záležitostí. I tak se tyto osoby dostaly do hledáčku moderní historiografie. Dostatek pramenů v rodových fondech, pozůstalých po významných jihočeských magnátských rodech pánů z Hradce a Rožmbecích, bylo příležitostí k tomu, aby se staly předmětem samostatných studií. Soubor pramenů je zasazen do doby posledních příslušníků těchto rodů. Hospodáři měli spojitost s rozsáhlými městskými residencemi kategorie paláce, které zapadaly do sídelní sítě předních osob v království českém. Nebude to jen jediná věc, kterou se lišilo toto pražské uspořádání od situace v městě na západě Čech, v Klatovech. Prameny ukazují jiné formy organizace administrace městských palácových sídel, v jehož rámci byly také zavedena různá označení pro ty, kteří ji vykonávali. V případě hradeckých Vítkovců byla zřízena pozice pražského úředníka. Tato osoba představovala jakýsi ekvivalent hejtmána panství a hlavní náplní jeho práce byly kreditní operace pro svého pána. Až v rámci stálého osazenstva vlastní budovy paláce bylo možné také vidět funkci nazvanou hospodář. Zde ho s jeho manželkou, hospodyní, doplňoval ještě vrátný, pacholek a kočí.⁶⁷⁸ Naproti tomu Rožmberkové neznali pražského úředníka, ale hospodářem byl nazván přímo jejich zástupce v Praze, mající však v rámci své působnosti mimo přímou správu paláce samého i další místní záležitosti své vrchnosti, přičemž jeho styky s městským okolím byly využity také ke zpravodajské činnosti.⁶⁷⁹

Sídelní, finanční a politické zázemí jihočeských velmožů pozdní renesance se zcela lišilo od toho, jaké měli šlechtici vlastníci klatovské chalupy, dvory a domy v druhé polovině 17. století. Propastnou nerovnost možností se jmenovanými magnáty najdeme i u Jana

⁶⁷⁶ Např. NA, fond SM, i č. 1639, sign. K59/40, kart. 1167; SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 86, K70, fol. 187v-188v.

⁶⁷⁷ Případ paní Schirndingové zachytily klatovské městské knihy.

⁶⁷⁸ Václav LEDVINKA, *Rezidence feudálního velmože v předbělohorské Praze (Pražské sídlo pánů z Hradce ve 2. polovině 16. století)*, Documenta Pragensia 9/1, 1991, s. 122, 124.

⁶⁷⁹ Jiří KUBEŠ, *Jan Libra ze Soběnova - rožmberský hospodář v Praze a jeho každodenní život (1604-1609)*, Pražský sborník historický 31, 2000, s. 93-148.

Jáchyma Sedleckého z Újezdce a Albrechta Hejdy z Lovčic, které spojovalo držení městských residenčních nemovitost v Klatovech. Oba dva také reprezentovali majitele drobných statků v okolí tohoto města. Jestliže Sedlecký pocházel z rodiny, která již po generaci byla bez jakýchkoliv pochyb považována za rytířskou, pak u Hejdy doklady o jeho členství v rytířském stavu nejsou. Jeho pražské měšťanství vedlo k držení statku Dlačov.⁶⁸⁰ I tak je prameny zařazován k držitelům panských domů v Klatovech. Klatovské reality byly u obou šlechticů spojeny do residenční sítě, podřízené potřebám majitele. Jan Jáchym Sedlecký získal v tomto městě nárožní chalupu, bývalý pivovar Na Hrbě, po svém bratru Oldřichu Vyšemíru. Sám se musel podřídit po jistý čas své funkci komorníka úřadu desek zemských,⁶⁸¹ tudíž můžeme počítat s tím, že v Praze si pronajal nějaký byt či dům, kde se vyskytoval v době vykonávání svého úřadu. Se Sedleckým byl taktéž spojován nějaký majetek ve vsi Kozlově⁶⁸², ale v 70. letech 17. století, což bude časový úsek, který bude zde předmětem zájmu, sídlil pravděpodobně na dvoře v Radinovech.⁶⁸³ Albrecht Hejda je v této době spojen mimo Dlačova samozřejmě s Prahou, kam také podnikal prokazatelně některé cesty.⁶⁸⁴ Jeho manželka sídlila na statku.⁶⁸⁵ Hejda i Sedlecký tedy nesídlili v samých Klatovech, ale zdržovali se na uvedených sídlech či v jiných městech. Nastala zde pak situace, že zde bylo třeba zabezpečit provoz městských nemovitosti za nepřítomnosti majitele. Tyto residence vyžadovaly také, jak víme, náklady především v oblasti plnění dávek vůči městu a státu v podobě berně, kontribuce atd. Oba šlechtici mohli samozřejmě spravovat městské nemovitosti za pomoci šafáře. Zvolili ale řešení typické pro domy, nechali nemovitost vydělávat a pronajali ji za určitých zvláštních podmínek. Za tímto účelem byla zřejmě uzavřena smlouva rytířem Sedleckým s bratry Danielem a Samuelem Řezníčky.⁶⁸⁶ O jejich osobním statutu není nic známo. Zdá se však, že nepatřili k poddaným. Každopádně se to o nich nikde netvrdí.

Postavení Řezníčků v rámci města jistě neovlivnilo Sedleckého při výběru za své hospodáře. Víme o nich také to, že byli povoláním řezníci. Jaké byly přesné detaily vzájemné dohody mezi rytířem a řezníky se nedozvíme, ale odlišnosti oproti běžnému nájmu zcela jistě existovaly. Ty představovaly asi jisté povinnosti k domu, na kterém pak oba hospodařili. Je

⁶⁸⁰ NA, fond Genealogicko-heraldická sbírka Wunschwitz (dále Wunschwitz), i. č. 365, kart. 12, Hejda z Lovčic.

⁶⁸¹ J. VANČURA, *Dějiny*, 2. část 2. dílu, s. 772.

⁶⁸² NA, fond Wunschwitz, i. č. 1026, kart. 31, Sedlecký z Újezdce.

⁶⁸³ Státní oblastní archiv Plzeň (dále SOA Plzeň), fond Sběrka matrik (dále SM), sign. Týnec 1, fol. 251; SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 56v.

⁶⁸⁴ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 282.

⁶⁸⁵ NA, fond PKU, i. č. 11, sign. RPK 2827, fol. 18.

⁶⁸⁶ Někdy je také hovořeno jen o jednom z bratří. Informace o těchto hospodářích jsou na základě dvou listů městské rady (SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 56v-57, 143v-144v).

též možné, že ve dvoře nebyli jako nájemci sami, ale titul hospodáře jistě obdrželi právě z důvodu, že s dvorem nějakým způsobem manipulovali a zpravovali po dobu nepřítomnosti jeho majitele. Někdy funkci hospodářů prameny nazývají také jako domovníci či jenom prostě nájemníci.⁶⁸⁷ Mezi užitými výrazy se objevuje i hausmistr.⁶⁸⁸ Jisté je, že jim nebyly pronajaty veškeré prostory stavby. Majitel si vyhradil určitou část.⁶⁸⁹ Ty mohl využít pro ubytování sebe, své rodiny a služebníků v případě, že do města zavítal. Jisté muselo být počítáno i s prostorami pro ustájení koní atd.

K předměstským dvorům většinou náležela pole. Polní hospodářství měl pak na starosti samozřejmě spíše šafář se svojí ženou za využití námezdní síly. Další možností bylo, že pole byla pronajata. Každopádně jsou informace, že se šlechtičtí majitelé hospodaření s obilím při domech přesto úplně nezříkali, i když byl dům zcela pronajat, a přímo sami ho tam skladovali.⁶⁹⁰ V našem případě rytíř Sedlecký využíval právě roku 1670 služeb osoby, které říkají prameny hospodář, což znamená, že polní hospodaření nebylo asi v jeho kompetenci. Dokonce se nejspíše jednalo o hospodáře dva. Stejně nazývají prameny také člověka, kterého ve svém dvoře „choval za hospodáře“ s jeho manželkou několik let pan Hejda.⁶⁹¹ Dvůr získal odkazem hraběte Maxmiliána Jiřího Koce z Dobrše. Součástí odkazu byl také i tento hospodář.⁶⁹²

I Hejdův hospodář, Lukáš Jeřábek,⁶⁹³ byl řemeslník. Řemeslo či služba jim pomáhaly k tomu, aby užívali sebe a zaplatili nájmy šlechticům.⁶⁹⁴ To že byli řemeslníky, samo o sobě svědčí o tom, že nebyli specializovanou částí služebnictva či čeledi, která se věnovala plně správě svěřené nemovitosti, jak tomu bylo v Praze v palácích pánů z Hradce a z Rožmberka. Rožmberští hospodáři jsou nejenom dobře popsání z hlediska svých služeb pro držitele paláců, ale také víme něco o jejich původu a kariéře. Klatovští hospodáři se proti tomu jen náhle vynořují ze tmy pramenů. Nájemci Sedleckého a Hejdy se nejspíše navzájem lišili mírou své osobní svobody. Hejdův hospodář byl jeho poddaným.⁶⁹⁵ Využití vlastních poddaných bylo jistě z pohledu šlechty výhodnější, neboť mohli využít více prostředků

⁶⁸⁷ SOKA Rokycany, fond AM Rokycany, I. oddělení, i. č. 25, sign. A/a, kart. 1, Vejpisy v příčině domu J. M. p. pana z Řičan.

⁶⁸⁸ František Václav FELÍŘ, *Letopis 1723-1756*, Praha 2011, s. 169.

⁶⁸⁹ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 57.

⁶⁹⁰ SOKA Rokycany, fond AM Rokycany, I. oddělení, i. č. 25, sign. A/a, kart. 1, Vejpisy v příčině domu J. M. p. pana z Řičan.

⁶⁹¹ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 282.

⁶⁹² NA, sign. DZV 261, fol. K19, vklad 1656.

⁶⁹³ NA, fond PKU, i. č. 11, sig. RPK 2827, fol. 17v.

⁶⁹⁴ Např. Helena KLÍMOVÁ (ed.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651, Kouřimsko*, 2. doplněné vydání, Praha. 2008, s. 56.

⁶⁹⁵ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 282.

k tomu, aby sankcionovali případné prohřešky při správě nemovitostí. Pokud se vhodný člověk, který by splňoval podmínky nájmu, neobjevil mezi poddanými držitele, bylo nutné se poohlédnout jinde a vybrat osobu, které nebyla zavázána jinak než právě úmluvou ohledně svěřeného domu či dvora. Můžeme se též ptát, zda byli hospodáři měšťané či nikoliv. Hejdův tkadlec jakožto poddaný jím být nemohl. A ani oba řezníci nebyli sousedé vlastního města či na předměstí, tedy v té části obce, kde se jim svěřený dvůr nacházel.

Je důležité také určit, v jakém vztahu byli vůči řemeslníkům ve městě. Z toho samozřejmě plyne problém případného členství v cechu. Tato otázka způsobila, proč se vůbec ocitli v pramenech. Bratři Řezníčkové provozovali totiž svoji živnost mimo ustavený řeznický cech, v čemž nebyli v Klatovech jediní.⁶⁹⁶ Dokonce později zašli tak daleko, že dobytek na porážku kradli na vesnici.⁶⁹⁷ Politika městských obcí obecně směřovala k vytlačování necechovního řemeslnictva z města. Problému těchto řemeslníků si povšimla samozřejmě již starší historiografie a zaznamenala velký odpor proti těmto štolírům (fušerům).⁶⁹⁸ Podobný postoj městské obce můžeme najít i v rámci barokních Klatov. Opakované snahy městské rady redukovat tuto část řemeslnictva zároveň vedou k poznatku o její přetrvávající existenci. Opatření, která zavedli radní, aby neprovozoval živnosti nikdo, kdo neměl městské právo,⁶⁹⁹ dopadly i na bratry Řezníčky. Ti se poprvé v Klatovech usadili v jedné předměstské chalupě. Zde se dostali do podezření, že protiprávně prodávají maso a bylo jim též naznačeno, aby město opustili. Aby ve městě zůstali, stali se poté hospodáři u rytíře Sedleckého. Na jeho dvůr/chalupu si též vzali své manželky.⁷⁰⁰ Na udání jednoho ze sousedů pro „nepořádnou“ porážku a „kradmé“ prodávání masa zasáhly městské úřady a vtrhly v osobě rychtáře na půdu šosovního dvoru, aby zjednaly pořádek.⁷⁰¹ Cechy tento záměr nemohly uskutečnit bez asistence úřadu.⁷⁰² Z činnosti necechovního řezníka mělo však škodu také samo město neboť mimo cech unikaly poplatky za porážku zvířat i jemu.⁷⁰³ Ty Řezníčkové samozřejmě neodváděli.

I když najdeme vlastně obdobné zákroky opakovaně, jednalo se o protiprávní jednání.⁷⁰⁴ Šlechtici ho považovali zásah do svých pravomocí. Sedlecký reagoval tím na hospodářovu stížnost na rychtářův čin. Městská rada nejdříve stála pevně za tím, že má právo

⁶⁹⁶ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 56v.

⁶⁹⁷ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 143v-144.

⁶⁹⁸ Zikmund WINTER, *Český průmysl a obchod v XVI. věku*, Praha 1913, s. 134-135.

⁶⁹⁹ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 50, K34, fol. 46v, 144.

⁷⁰⁰ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 144-144v.

⁷⁰¹ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 56v.

⁷⁰² Z. WINTER, *Český průmysl*, s. 134.

⁷⁰³ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 56v.

⁷⁰⁴ NA, fond PKU, i. č. 11, sign. RPK 2827, fol. 18v.

takto postupovat a oponovala zastání, kterého hospodář našel u šlechtického majitele dvora. Sedlecký se jistě rozhněval také proto, že na svém tažení za nalezení poraženého zvířete rychtář prohlédl „komoru jeho, tak pokoje“, za což se rytíři velmi městská rada omlouvala.⁷⁰⁵ Jak bylo již hovořeno, tak právě tyto prostory užíval majitel při svých zdejších pobytech. Protiprávnost jednání lze odvozovat z postoje podkomořího, který zaujal po tom, co se stalo ve dvoře pana Hejdy. On takové akce do budoucna zakázal.⁷⁰⁶

Necechovní hospodář, tkadlec, byl také několik let hospodářem u pana Hejdy. Jeho status byl však tolerován, když zde neexistoval cech jeho řemesla. Ten později vzniknul a apeloval na hejdovského hospodáře, aby s vědomím své vrchnosti se k němu připojil. Však napomenutí neuposlechl. Následně se střetl s artikuly tohoto cechu tím, že jako mistr v šosovním dvoře držel tovaryše. Po tovaryši šel také rychtářův zásah, ale ten se dal na útěk a nechal tu po sobě jen klobouk a kabát. Slovní komentáře hospodáře na rychtářovu akci vedla až k tomu, že byl se svojí ženou uvržen do vězení.⁷⁰⁷ Reakce centrálních úřadů již byla uvedena.

Zde pojednávané případy můžou sloužit jako příklady toho, kterak mohli necechovní řemeslníci najít své uchycení na půdě města jakožto hospodáři šlechty. Jiné zdroje zpřesňují, že se fušeři samozřejmě neorientovali výlučně na panské domy a dvory. Ale také díky charakteru panských domů se objevily spory, které následně nabídl i prameny. V rámci Klatov žádné další podobné spory o necechovní řemeslníky v šlechtických nemovitostech nejsou známy, i když jejich existenci samozřejmě nemůžeme nikterak vyloučit. Situace mohla být jiná v případě velkých zemských center, především Prahy. Tam byla koncentrace šlechtických nemovitostí mnohem vyšší a jiná skladba řemesel. Přesto se dá předpokládat, že největší množství hospodářů pocházelo z řad cechovních řemeslníků nebo případně dalších osob bez obdobného konfliktu s městem. Malý výskyt tohoto typu sporů v pramenech tomu nahrává. Ony spory doplňují už tak řídký počet zpráv o hospodářích. Sám termín hospodář jen místy v pramenech probleskne. I z těchto drobných zmínek plyne, že se pojem netýkal pouze domů vyšších stavů, tedy přesněji vlastně těch, které šlechtic sám neobýval. Jestliže šlechtic sám ve městě sídlil, služby podobných osob nepotřeboval, domy vedl sám a případně jednoduše pronajímal. Hospodáře měli tudíž ve svých domech i mnozí měšťané.⁷⁰⁸ Malý výskyt zmínek v pramenech je zaviněn pravděpodobně tím, že se hospodáři identifikovali před úřady a před svým okolím spíše z hlediska svého povolání či řemesla, neboť pozice

⁷⁰⁵ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 57.

⁷⁰⁶ NA, fond PKU, i. č. 11, sign. RPK 2827, fol. 18v.

⁷⁰⁷ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 282-283.

⁷⁰⁸ SOA Plzeň, fond Sběrka matrik, sign. Klatovy 5, fol. 230.

hospodáře představovala pro ně spíše okrajovější činnost. Takovýto člověk nekonal také žádné další služby ve městě pro majitele nemovitosti jako to činili hospodáři a úředníci Rožmberků a pánů z Hradce nebo dalších šlechticů, pravděpodobně vyššího postavení. V pramenech může dojít i k záměně z toho důvodu, že pojem hospodář také znamenal majitele (a zároveň uživatele) domu.⁷⁰⁹

Příběh bratří Řezníčků rovněž dokumentuje, že hospodáři se mohli stát osobami mnohého charakteru. Zde až přímo kriminálního pozadí, kteří pravděpodobně už po roce od rychtářského zásahu na Sedleckého dvoře nebyli přítomni.⁷¹⁰ Ale přece jenom se zdá, že byli výjimkou. Město by takové stíhalo a tyto akce by se promítly v pramenech. Šlechtice nepochybně zajímalo, aby měl z domu finanční užitek, ale ve svých vyhrazených prostorách uchovával určitě některé věci či plodiny a nechtěl o ně v žádném případě přijít.

3.10.2. Čeled' a služebnictvo městské šlechty

Existence hospodáře a také otázka vlastního šlechtického služebnictva souvisela tedy s povahou jeho residenční sítě. Hospodáře bychom patrně našly jenom tam, kde příslušníci vyšších stavů domy neužívali jako svá stálá sídla. Když je při určitých příležitostech navštívili, bylo to zcela jistě jen v doprovodu určené části osobních služebníků. Někteří z čeledi či ze sloužících mohli rovněž obdržet od svého pána úkoly, které měly vykonat při jeho majetku ve městě.⁷¹¹

Sama struktura služebnictva a čeledi šlechtice bydlícího přímo ve městě je poměrně neznámou záležitostí, neboť její členové většinou vystupují v pramenech jen náhodně jako jednotlivci. Výjimku představují různé druhy soupisů. Jejich informační hodnota se liší dle jejich provedení. Přesto je pro historika velmi užitečné, když se alespoň dozví počty služebnictva u jednotlivých šlechticů.⁷¹² Ještě více ocení znalost struktury celé domácnosti. Ideálním případem je popis, obsahující celkový výčet čeledi a služebnictva, jak ho můžeme zahlédnout v některých soupisech poddaných podle víry.

I tyto soupisy ukazují, že počet služebníků u jednotlivých osob se mohl velmi lišit. Soupis šlechty ve městě Klatovech z roku 1692 dosvědčuje existenci velkých kontrastů. Nejvyšší počet služebníků, který zde nalezneme, je třináct. Na druhé straně třetina v seznam

⁷⁰⁹ Např. SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 49, K33, fol. 76, 211v.

⁷¹⁰ SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 144.

⁷¹¹ Není známo, odkud pocházeli ti, kteří na příkaz Viléma z Klenové začali kopat v městských příkopech. roku 1657 (SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 84, K68, fol. 25v).

⁷¹² Např. SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 86, K70, fol. 187v-188v.

uvedených šlechticů patrně vůbec žádného sloužícího neměla.⁷¹³ Ve zde uvedených číslech najdeme patrně jak služebnictvo k osobní potřebě pána, tak k pracím na majetku. Jistě tomu tak bylo u hraběnky z Klenové, která jako jediná ze seznamu patrně vlastnila půdu a k tomu si držela sedm osob „čeládky“.⁷¹⁴ Ostatní majitelé domů v seznamu, paní Markéta Lidmila Vencelíková, paní Anna Salomena Bukovanská a paní Lidmila Anastazia ovdovělá Kocová, žádnou půdu asi nedorželi.⁷¹⁵ Jako držitelky domu se velmi lišily v počtech své čeledi. Nejvíce jí chovala Vencelíková a to v počtu třinácti. Ostatní dvě měly pouze po třech služebnících.⁷¹⁶

Pokud platilo, že Vencelíková doopravdy žádnou půdu ke svému domu nedoržela, pak lze jen těžko zdůvodnit, proč mezi těmito šlechtičkami byly takové rozdíly v počtech sloužících. Každopádně lze z toho odvodit, že ti tři, kteří sloužili Bukovanské či Kocové, vykonávali služby, týkající se přímo osob a domácností jejich zaměstnavatelů. Pro ně bychom asi těžko použili termín dvůr, který je většinou spojován především s nejvyšší vrstvou šlechty, tedy aristokracií, ale dle jistých pramenů ani nižší šlechta se tohoto pojmenování nezříkala.⁷¹⁷

V rámci aristokratického dvora se rozlišují čtyři jeho základní organizační úseky, představované kuchyní, komorou, stájí a kanceláří.⁷¹⁸ Při posuzování toho, jak lze aplikovat toto schéma ve městech, je dobré si ještě jednou uvědomit, že za poměrů, které panovaly v místních sídlech, zřejmě mnohdy muselo několik málo lidí vykonávat práci ve více těchto úsecích nebo velmi často polní personál pracoval i v domě. To jednoduše znamená, že například, pokud v domácnosti šlechtic si držel jen samotnou děvečku, tak ta se musela postarat jak o kuchyň, tak i o případná domácí zvířata a další potřebné věci. S nárůstem sloužících došlo k větší diferenciaci jejich zaměstnání. Ale město je vždy spíš spojováno se šlechtici, kteří se propadli do ztrát a přišli o své statky. A s tím ruku v ruce šlo propouštění personálu. To také bylo doopravdy historiografii dokázáno.⁷¹⁹

Na příkladech bylo již ukázáno, že existovaly propastné rozdíly mezi šlechtou v počtu zaměstnanců. V Klatovech některé zchudlé osoby z vyšších stavů ani neměli nikoho, kdo by jim sloužil. Situace ve městečkách, kde nacházíme větší množství šlechtických majitelů půdy,

⁷¹³ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 86, K70, fol. 188-188v.

⁷¹⁴ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 86, K70, fol. 188-188v.

⁷¹⁵ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 86, K70, fol. 188v; AM Klatovy, i. č. 200, K184, fol. 174v-175, 212-213; J. VANČURA, *Dějiny*, 2. část 2. dílu, s. 784.

⁷¹⁶ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 86, K70, fol. 188v.

⁷¹⁷ Státní oblastní archiv Praha, fond Sběrka matrik, sign. Příbram 2, fol. 195.

⁷¹⁸ P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 241.

⁷¹⁹ Eduard MAUR, *Ve službě u rytíře Dohalského. Ze vzpomínek jihočeského lokaje Hansla Komendy (1716-1776)*, in: *Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesorovi Josefu Petráňovi*, Praha 2004, s. 617.

vyžadovala, aby si drželi takové síly, aby vedle vlastního hospodářství byla vykonána vrchnosti povinná robota.

U některých městských obyvatel nacházíme také snahu o rozvinutější reprezentaci skrze držení luxusního osobního služebnictva. K nim lze připojit některé šlechtice, kteří ve svých městských domech či dvorech přímo nebydleli, což byla skupina velmi členitá nejen co do majetku. Tato snaha se týkala nejenom těch nejmohovitějších jedinců, ale existovala i mezi poměrně nezámožnými nebo vyloženě nemajetnými šlechtici, což je možné vidět na příkladu paní Evy Tucharové ze Šoberova, patrně jen bydlící v nájmu v Příbrami.⁷²⁰ Tyto osoby patrně toužili svoji šlechtickou identitu co nejvíce podtrhnout i za cenu zvýšených nákladů, a proto si drželi minimálně jednoho lokaje. Šlechtic v doprovodu takového služebníka byl jasně stavovsky identifikovatelnou osobou.⁷²¹ Ale z pramenů víme, že více šlechticů v postavení paní Tucharové její příklad nejspíše nenásledovalo.

Největší rozdíl mezi ideálním dvorním schématem a realitou služebnictva městské šlechty najdeme v oblasti administrace. Prameny nepřinášejí někoho, koho bychom označili za správce celého majetku šlechtice ve městě. Majitel administroval majetek sám a případně mu byl k dispozici snad písař.⁷²² Majiteli podléhal maximálně šafář jako nejvýše postavený z celé čeledi. Šafáře najdeme jak na šosovních dvorech, tak při domech v městečkách, které u sebe měli polnosti.⁷²³ Otázka je, jestli jeho služby potřebovali i majitelé domů v královských městech, když jejich domy disponovaly menšími rozlohami půdy. Šafář se svou manželkou, šafářkou, ve městě vykonávali podobné funkce jako na poplužních dvorech na venkově. Najdeme také jim nejspíše podřízenou čeleď, jako byli různí pacholci, pohůnci atd.⁷²⁴ Vlastnil-li rytíř či pán ve městě pivovar, bylo nutné zaměstnávat sládky a další potřebný personál, který rozuměl problematice vaření piva. Pokud držel jen sladovnu a vařil v městském pivovaru, byl si k výrobě sladu potřebné síly najímat. K hospodářské čeledi také patřili ovčáci, pracující jistě jako jinde za určitý podíl z chovu ovčího dobytka. Pro dobu žní nalezneme také na šlechtickém hospodářství některé dočasné pracovní síly, které bylo nutné dočasně povolát asi nejenom pro tuto intenzivní dobu, ale i pro proces mlácení obilí.

⁷²⁰ Roku 1688 je přítomen křtu kočího pana Eichhorna také Joanes „urozené paní Evičky Tucharový lokaj“ (SOA Praha, fond Sbirka matrik, sign. Příbram 2, pag. 146).

⁷²¹ Viz Pavel HIML, *Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*, Praha 2007.

⁷²² Např. NA, sign. DZV 150, fol. C22. Text hovoří o odkazu „Adamovi Polynskému písaři mému padesáti zlatých“, což připouští tu možnost, že jmenovaný nesloužil v Klatovech.

⁷²³ Např. SOA Plzeň, fond Sbirka matrik, sign. Město Touškov 4, fol. 216.

⁷²⁴ Např. H. KLÍMOVÁ (ed.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651, Berounsko*, Praha 1995, s. 223.

Vrátíme-li se k stálým služebníkům, musíme se zmínit o další důležité oblasti a tou byla kuchyně. V městském domě se často setkáváme v pramenech s kuchaři i kuchařkami.⁷²⁵ Část práce v kuchyni snad také zastávaly i děvečky, přičemž právě ony tvořily základní část služebnictva. Tyto ženy si nakonec ponechávalo ve službě i mnoho z nejchudších šlechticů, když už neměli prostředky na jiné.

Je nutné se také zmínit o čeledi, vyskytující se u koní a dopravy vůbec. I městské domy obsahovaly stáje, kde mohly být umístěny nejenom koně svého majitele. Překvapivě tereziánský katastr nepřiradil nikomu z klatovské šlechty, která sídlila pouze v domech bez polí, žádný dobytek.⁷²⁶ Jezdecké koně snad neevidoval. Měl by ale ty, které sloužily k tažení povozů. Měštští šlechtici vlastnili nejenom nákladní vozy, ale vozy k dopravě osob.⁷²⁷ Osobní vozy najdeme rovněž i u měšťanstva.

Prameny ukázaly, že mnohé počty čeledi a služebnictva ve městech se velmi často blížili těm, které se nacházely na některých drobných statcích.⁷²⁸ Z toho, co je známo o městech v polovině 17. století plyne, že i městská honorace disponovala vyšším počtem čeledi, ale nedopřávala si luxusního služebnictva jako šlechta.⁷²⁹ Vyšší stavy stejně jako luxusní služebnictvo si nemohla naopak dovolit chudší část šlechty a ponechávala si jen nezbytné sloužící. V 18. století se snažili využívat lokajů a dalších služebníků nově i nejbohatší měšťané.

Příslušníci vyššího stavu, kteří bydleli ve městě, přicházeli do prostředí, které svojí organizací služby bylo založeno na odlišných principech. Šlechtic tu nebyl vrchností nad několika vesnicemi, kde prováděl kontrolu pomocí sirotčí agendy, seznamů poddaných či selskými řády. Musel částečně přijmout způsob, jakým byla organizována ve městě námezdní síla. Jeho zvýšené pravomoci se mohly týkat především těch služebníků, kteří byli jeho poddanými, což nemuseli být zdaleka všichni, neboť pro šlechtice ve městech pracovali i cizopanští poddaní a osoby svobodné.⁷³⁰ Své poddané si mohl přivést odjinud či je mohl získat v rámci koupě domu.⁷³¹ V pramenech také místy při prodeji některých statků či panství vznikaly požadavky bývalých majitelů, kterými si vymíňovali určité poddané. Toto proběhlo i při trhu statku Pňovan. Při jeho prodeji vznikl „registřík“, který určil 23 osob, které zůstaly

⁷²⁵ Např. Klatovy (NA, sign. DZV 150, fol. C22; SOA Plzeň, fond Sbirka matrik, sign. Klatovy 2, fol. 12).

⁷²⁶ NA, fond TK i. č. 1326, kart. 431, fasse Klatovy.

⁷²⁷ Např. SOkA Beroun, fond AM Beroun, i. č. 27, fol. A40.

⁷²⁸ Srovnej čeled' Petra Kořenského z Terešova v Berouně (H. KLÍMOVÁ (ed.), *Soupis poddaných Berounsko*, s. 223) a čeled' dvora Višňová (H. KLÍMOVÁ (ed.), *Soupis poddaných Berounsko*, s. 282).

⁷²⁹ Eduard MAUR, *Čeled' a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry z roku 1651*, Historická demografie 23, 1999, s. 110.

⁷³⁰ H. KLÍMOVÁ, *Soupis poddaných Berounsko*, s. 223.

⁷³¹ SOkA Plzeň-sever, fond AM Všeruby, trhová kniha 1685-1745, fol. 46.

poddanými prodávajícího Heřmana Viléma z Říčan,⁷³² který pak žil v Měště Touškově, kde už při prodeji vlastnil dům.⁷³³ Jde bezpochyby o velkou skupinu lidí. Přitom ale prameny nezmiňují nikoho, kdo by se z nich ocitnul s pánem z Říčan a jeho dědici v Měště Touškově. Patrně zůstali stále v Pňovanech. I z jiných příkladů se zdá, že šlechta využívala svých poddaných ve městě jen v omezené míře. Nacházíme je totiž často sloužit zcela jiným lidem, než těm, kterým byli zavázáni jako poddaní.⁷³⁴ Jejich pravá vrchnost uplatnila nárok na zaplacení této možnosti.

Souhlas zaměstnavatele byl v raném novověku také třeba při opuštění služby. Služba představovala jakýsi kvasifeudální vztah mezi zaměstnavatelem a jeho služebníkem. Zajímavou stránku života služebníků a čeledi představoval moment, kdy někteří šlechtici navazovali k nim vřelejší vztah. O oblibě některých svědčí především šlechtické testamentsy, které obsahují i legáty vůči sloužícím. Za vrchol náklonnosti lze pokládat vedle propuštění z poddanství⁷³⁵ hlavně odkaz městského domu.

3.10.3. Městská residence jako zdroj příjmů

3.10.3.1. Příjmy šlechty ve městě

Otázka příjmů šlechty ve městech je širokým problémem. Bylo zde několik zdrojů, z kterých plynul zisk příslušníkům vyšších stavů, kteří vlastnili dům ve městě. Když byl v jejich vlastnictví některý venkovský majetek, ať už v podobě deskového, či lenního, je věc celkem jasná, odkud primárně mohly plynout šlechticovi příjmy. Městský dům také mohl doplňovat některý závislý selský nebo hamfeštní dvůr kdesi na panství jiného šlechtice. Když však v jeho držení nebylo to ani ono, byly tu další možnosti, odkud plynuly nutné prostředky. Peněžní částky různého původu mohly být jednou z alternativ zdroje příjmu. Ty mohly zůstat po prodeji statku či panství. Pak tu byly peníze, které zbyly po podělení pozůstalosti rodičů nebo na základě jejich závětí. Vdovám se dostalo zaopatření od manželů a na podkladě svatebních smluv jim byla vyplácena věna. Ať už peníze pocházely odkudkoliv, mohly i nadále vynášet, pokud byly investovány. Již starší česká historiografie si všimla obživy městské šlechty na základě kreditních operací, kterým současníci v některých městech

⁷³² NA, sign. DZV 408, fol. O8, vklad 1703.

⁷³³ V. CHMELÍŘ, *Nižší šlechta*, s. 63.

⁷³⁴ Např. SOkA Plzeň-sever, fond AM Všeruby, tržová kniha 1776-1791, fol. 115-116.

⁷³⁵ Např. NA, sign. DZV 266, fol. L4v, vklad 1680.

přisuzovali až lichvářský charakter.⁷³⁶ Městské šlechtice samozřejmě najdeme také v řadách armády, stejně jako v dvorských funkcích u významnějších šlechticů. Také některé nižší úřady jimi byly obsazovány. Ale nastolím zde nyní otázku, jaké zdroje mohla poskytovat samotná residence ve městě. Tím také, jak tyto příjmy souvisely s městským okolím.

Už vlastnictví domu či dvora samotného bylo příležitostí k zisku. Hlavně velké městské domy královských měst poskytovaly dost prostoru pro nájemníky. Někteří z nich mohli nabýt statutu hospodáře, pokud najatý dům nebyl celoročně obýván svým majitelem. Z tohoto statutu jistě plynuly také povinnosti k domu. O hospodářích, stejně tak jako o jiných nájemnících se dozvídáme převážně z jejich občasných konfliktů s cechy. Jinak jsme odkázáni převážně na seznamy obyvatel měst. Primát v nich hraje soupis poddaných dle víry z roku 1651. Většinou máme nedostatečné informace o částkách, které nájemníci platili ze svých bytů v těchto domech. Těžko se domnívat, že cena nájmu byla jiná než u jejich měšťanských sousedů. Ty dvory, které se blížily svojí podobou domům byly nejspíše také schopné pojmout některé nájemníky. Dvory více hospodářského charakteru byly snad najímány celé a to s jejich příslušenstvím, s polnostmi.⁷³⁷ Příležitost k výdělku z nájmu se netýkala jen těch, kteří drželi dům či dvůr, ale i právě najímatelů bytů. O tyto pokojníky již projevila historiografie svůj zájem.⁷³⁸

Šlechtic ve městě mohl být jak nájemcem, tak pronajímatelem nejenom částí či celých budov, ale také různých zemědělských ploch, předně polí a luk. Obdělávání vlastních či cizích pozemků je de facto nejhlavnější živností, kterou mohl člen vyššího stavu ve městech provozovat bez střetu s městským okolím. Z toho důvodů také choval dobytek a vlastnil zemědělské nářadí.⁷³⁹

3.10.3.1.1. Zemědělství

Pokud však chceme porovnávat role obou těchto skupin obyvatel, je především důležité specifikovat, o jaký druh měst se jednalo. Ke srovnání situací královských měst a poddanských městeček a měst jsou příhodná fakta obsažená v pramenech katastrálního

⁷³⁶ A. REZEK (ed.), *Paměti*, II, s. 162; Z. WINTER, *Kulturní obraz*, I, s. 121.

⁷³⁷ Např. 1721 se připomíná nájemník hlubošského dvora (SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 57, kn. 43, fol. 115v).

⁷³⁸ Jaroslav ČECHURA – Zdeněk HOJDA – Martina NOVOZÁMSKÁ (edd.), *Nájemníci na Starém Městě pražském roku 1608. Rekonstruovaná edice shořelého rkp. 324 z Archivu hl. m. Prahy podle opisu uloženého v Archivu Národního muzea*, Praha 1997.

⁷³⁹ Např. SOKA Plzeň-sever, fond AM Všeruby, tržová kniha 1608-1687, fol. 217; AM Všeruby, tržová kniha 1745-1776, fol. 16, 697.

původu. Na základě berní ruly a tereziánského katastru je možné posoudit, jakou roli hráli příslušníci rytířského či panského stavu mezi majiteli půdy ve městech v době vzniku těchto pramenů. Je zde samozřejmé, že celkový poměr šlechty vůči měšťanům mohl ovlivnit počet zakoupených osob vyššího stavu. Ten v případě míst jako Město Touškov či Všeruby byl ovlivněn velkým zájmem o toto místo ze strany šlechty. Nižší poměr nastal například v případě Radnic či jiných měst, kde se najednou nekonzcentruje tolik šlechty majitelů. V případě uvedených Radnic představoval například v době vzniku tereziánského katastru největší majetek v oblasti polního hospodářství osev 58 strychů, spojených s osobou Ferdinanda Leopolda, svobodného pána z Nostic. Hraběnka ze Štampachu značně za Nosticem zaostávala a své okolí v majetku polností nikterak nepřevyšovala, když vlastnila 6 strychů.⁷⁴⁰ Situace ve Všerubech a Městě Touškově připouští lepší porovnání, neboť je proveditelé jak pro dobu berní ruly, tak i dobu vzniku přiznání tereziánského katastru. Viz zde vložené tabulky.

V rámci některých královských měst šlo dosáhnout mnohem větších rozloh půdy než v poddanských městech. Nacházely se tu významné dvory, které kolem sebe koncentrovaly takový pozemkový majetek, který byl srovnatelný s menšími deskovými statky. V roce 1714 náleželo ke dvoru Novákovcím přes 260 strychů. Velká rozloha náležela také k dalšímu klatovskému šosovnímu dvoru v majetku šlechty, Kalu. Prameny mu přiřadily 92 strychů a 2 věrtele osevu polí. Jen o něco menší rozlohy patřily také k jiným šosovním předměstským dvorům a domům. Hovoří se o přes 47, 45, 38 a 80 strychách. Mimo těchto údajů samozřejmě zdroje sdělují, kdo tyto dvory v době vyhotovení vlastnil. Téměř všichni tito šlechtici nepatřily rytířskému stavu, ale panskému. Tím se ovšem neříká, že i tyto dvory byly pouze doménou mohovitějších panských rodů. Dějiny držby dvorů Kal, Novákovice či Poborovice ukazují, že mnohé rytířské osoby dokázali koupit takového dvora obsadit čelné místo mezi majiteli orné půdy v Klatovech. Vedle rytířů Perglarů, Dlouhoveských či Karlů ze Svárova najdeme také místní měšťany. Ale mimořádně zde byla zastoupena skupina pánů a hrabat, spojovaná také s vlastnictvím několika sousedních panství. A je to více než v souvislosti se dvory a domy, které ležely přímo na předměstí. Klatovskému předměstí však dominovali v roce 1714 jiní šlechtici, páni z Klenové. Tedy opět vyšší šlechta. Mezi Klenovskými spolu s majiteli velkých dvorů dále od města a většinou z držitelů domů v městě samém byla obrovská mezera, neboť většina rytířů usazená ve městě žádná pole při domech nedržela.

⁷⁴⁰ NA, fond TK i. č. 2239, kart. 1713, fasse Radnice.

Údaje katastrů lze použít také ke zhodnocení chovu dobytka šlechtou ve městech. Ty můžou vypovědět také něco o schopnosti obdělávání polí, protože uváděly i počty tažného dobytka. Opět najdeme prudké rozdíly mezi městy královskými a poddanskými městy. Berní rula pro Klatovy žádný dobytek šlechty neuváděla, ale takové údaje přinesl až katastr tereziánský. Dle něho existoval podobný kontrast mezi majiteli předměstských dvorů a většinou držitelů domů v jádru měst. Když najdeme na předměstí určité stavy dobytka, ve městě samém katastr neuvádí žádná čísla. Z nich ale nejde usoudit, že šlechta uprostřed měst nechovala žádný dobytek. Patrně se věnovala chovu drůbeže, který katastr neevidoval. Je otázkou, zda nebyli také zaznamenáváni jezdečtí koně, kteří přece nespádali pod kategorii tažného dobytka.

Hospodáři	
Marie Lidmila Strachovská ze Strachovic	118 str
Jan Kašpar Flosar z Flosu	70 str
David Šanovec ze Šanova	70 str
Kryštof Chlumčanský z Přestavlk	60 str
Kašpar Nekmírský	51 str
Jan Žák	49 str
Samuel Macík	46 str
Jan Vencel	39 str
Zachariáš Piedman	32 str
Eva Ornertová	30 str
Martin Hosslar	30 str
Fridrich Kaltenbrunner	26 str
Jan Hoslar	24 str
Jakub Zikmund	21 str
Martin Hosslar	30 str
Bartoloměj Vencel	18 str
Rosina Fentová	18 str
Adam Kraus	18 str
Jan Bušek	15 str
Tobiáš Neoviting	15 str
Petr Güfl	15 str
Martin Jelínek	15 str
Chalupníci	
Kryštof Zeilling	12 str
Jan Sochor	12 str
Matěj Vaník	12 str
Blažej Kašpárek	12 str
Václav Černohlávek	12 str
Šimon Halas	12 str
Jan Černohlávek	12 str
Matěj Černohlávek	12 str
Hans Říhovic	12 str
Jan Sýkora	9 str
Jan Bavorský	7 str
Tomáš Veverka	6 str
Tomáš Masopust	6 str
Zahradníci	
Petr Vencel	5 str
Václav Slivovský	3 str
Jiřík Görc	0
Kryštof Nekmírský	0
Matěj Jaroš	0
Ondřej Široký	0
Průměr	23 str 1 v
Medián	15 str

Tabulka 10. Držba polí ve Všerubech dle berní ruly.

Hospodáři	
Václav Bohuš z Otěšic	91 str 1 v
Kateřina Barbora Varlejchová z Bubna	81 str 2 v
Antonín František Steinbach z Kranichsteinn	74 str
Mates Rödlich	44 str 1 v
Jan Jiří Kaltenbrunner	42 str 2 v
Lorenc Fanta	38 str 3 v
Jan Hanila	38 str
Ondřej Houška	36 str
Jan Zikmund	36 str
Nikodém Lenk	36 str
Kašpar Fentzl	31 str 1 v
Ladislav Chlumčanský z Přestavlk	27 str 2 v
Jakub Hallaš	27 str 1 v
Jindřich Caraff	27 str
Pavel Haas	26 str
Josef Pitterman	23 str 2 v
Šebestián Herlička	21 str
Jan Žák	21 str
Jiří Žák	20 str
Václav Pollak	20 str
Karel Černohlávek	20 str
Václav Lenk	19 str
Ondřej Sochor	18 str
Jan Hallaš	18 str
Mikuláš Křížek	18 str
Jan Král	15 str
Jan Černohlávek	14 str 1 v
Jan Payer	13 str 2 v
Jan Pavlík	11 str 3 v
Vavřinec Mráz	11 str 2 v
Ferdinand Wildt	9 str
Mates Michálek	7 str 1 v
Chalupníci	
Jan Mittelbach	21 str
Jan Fencel	18 str 2 v
Martin Gaisler	18 str 2v
Mathes Hanila	17 str 1 v
Jiří Lenk	17 str
Kašpar Kašpárek	12 str 2 v
Mates Pitterman	12 str 2 v
Kryštof Kaltenbrunner	10 str 2 v
Vít Mráz	9 str 2 v
Jan Gaisler	9 str 2 v
Kryštof Hallaš	8 str 3 v
Zahradníci	
Mates Fencel	14 str
Václav Nekmírský	2 v
Václav Halaš	0
David Lefler	0
Kašpar Michálek	0
Tomáš Fencel	0
Toubiáš Kouba	0
Jan Weeg	0
Karel Schreckeisen	0
Martin Klass	0
Heřman z Harnachu	0
Josef Pitterman	0
P. Kryštof Haverle	0
Jan Wolfram	0
Průměr	19 str 2 v
Medián	17 str 2 v

Tabulka 11. Držba polí ve Všerubech dle fasse tereziánského katastru z roku 1713

Ti zřejmě nebyli evidováni ani v poddanských městech. Zde opět brání srovnání způsob, jak jsou dochovány katastry. Stížnost lze především směřovat vůči priznáním tereziánského katastru, kde například chybí celé touškovské fasce. Sondu je možné uskutečnit alespoň na údajích, které poskytla berní rula pro Město Touškov a Všeruby.⁷⁴¹ Srovnání průměrného stavu dobytka u jednotlivých měšťanů ukazuje nestejně poměry v obou městečkách, zapříčiněné buď různým zničením přecházejícím válečným konfliktem, nebo konstantně rozdílnou životní obyvatel Všerub. Ve stejném duchu je i rozdíl mezi šlechtici v obou městečkách. Ale ti v rámci svých lokalit drží v průměru více dobytka než jejich sousedé, což koresponduje s jejich rozsáhlejší držbou polí. Příjem z polností a dobytka měl význam především pro ty měšťany, co nevykonávali žádná řemesla. Ti v průměru vlastnili více kusů. Ale i tak nedosahovaly průměru šlechty, jejíž výhoda spočívala hlavně v tom, že držela více tažných zvířat, tudíž mohla pole lépe obdělávat. Obecnou převahu šlechty z hlediska počtu potahů nad měšťanskými sousedy lze také potvrdit ze situace, kterou zachytil tereziánský katastr v Radnicích. A to zde přitom vlastnili domy šlechtici, kteří měli svá panství a Radnice nebyli jejich hospodářskou základnou.⁷⁴² Radnice, Všeruby a Touškov byly městské obce velmi těsně spojené se zemědělskou výrobou. Města jsou ovšem také povinna své vrchnosti určitou robotou, ke které je zavázána.

	potah	krávy	jalovice	ovce	vepři	celkem
Matěj Gotfríd ze Žebnice	8	10	17	86	26	147
Kryštof Pernklo ze Šenrajtu	9	7	10	64	19	109
Průměr šlechty	8,5	8,5	13,5	75	22,5	128
Medián šlechty	8,5	8,5	13,5	75	22,5	128
Průměr všech měšťanů	1,3	2	1,5	6,6	5	16
Medián všech měšťanů	0	2	1	0	3,5	8,5
Průměr měšťanů-zemědělců	1,3	2	1,5	7	5	16,3
Medián měšťanů-zemědělců	0	2	1	0	3	9
Průměr měšťanů-živnostníků	0	1	1	1,5	2	5,3
Průměr měšťanů-živnotníků	0	1	1	0	2	4

Tabulka 14. Chov dobytka v Městě Touškova dle berní ruly.

⁷⁴¹ M. DOSKOČILOVÁ (ed.), *Berní rula*, 23, s. 204-205, 275-276.

⁷⁴² NA, fond TK i. č. 2239, kart. 1713, fasce Radnice.

	potah	krávy	jalovice	ovce	vepří	celkem
David Šanovec ze Šanova	0	0	3	0	0	3
Jan Kašpar Flosar z Flosu	4	3	2	30	16	55
Kryštof Chlumčanský z Přestavlk	3	1	6	0	4	14
Průměr šlechty	2,3	1,3	3,6	10	6,6	24
Medián šlechty	3	1	3	0	4	14
Průměr všech měšťanů	0,6	1	1,3	4	3	9,6
Medián všech měšťanů	0	1	1	1	2,5	6,5
Průměr měšťanů-zemědělců	0,6	1	1,3	4	3	10
Medián měšťanů-zemědělců	0	1	1	1	2	6,5
Průměr měšťanů-živnostníků	0,6	1	1,4	4	3	10
Medián měšťanů-živnostníků	0	1	1	1	2,5	6,5

Tabulka 15. Chov dobytka ve Všerubech dle berní ruly.

O tom, že pro chov dobytka platila jistá pravidla, jsme informováni především z královských měst. Už v reversech se šlechta zavazovala k tomu, že bude pást dobytek ve společném obecním stádu jako měšťtí sousedé ve stejné třetině.⁷⁴³ Omezována byla také práva chovu a pastvy obyvatelům měst, kteří nedrželi vlastní nemovitosti, ale jen si je pronajímali a náleželi tak k podruhům. Tyto zákazy se týkaly i části šlechty ve městě. Zakazován nebyl zřejmě chov drůbeže. Drůbež mohla být chována přímo v domech a nepotulovala se po ulicích jako například prasata či krávy. Tyto nepříjemné zákazy byly zdůvodňovány odkazem na staré zvyky, přičemž těm, kteří je porušovali, vyhrožovala rada konfiskací zvířat.⁷⁴⁴ Bylo je možné místy překonat za cenu poplatků obci,⁷⁴⁵ ale jejich opakování svědčí, že podruzi je neustále nedodržovali,⁷⁴⁶ stejně jako zákazy těžby dřeva v lesích.⁷⁴⁷ Je zajímavé, že stížnosti na tyto neplnoprávné obyvatele města v Klatovech se obsahem podobají stížnostem na šlechtu, která žila v nájmech v horním městě Příbrami.⁷⁴⁸

Pro některé šlechtice mohl mít velký význam i chov ovcí. Ten šel provozovat jen mimo město. Kvůli nim bylo třeba zaměstnávat i ovčáka.⁷⁴⁹ Chov těchto zvířat najdeme ve městě jak u ovčínů při předměstských dvorech,⁷⁵⁰ tak při mlýnech. Příklad Kolenáčovského mlýna naznačuje, že mohlo existovat jisté propojení chovu ve městě a na statcích šlechty. Ale takový cizí dobytek pro měšťany představoval i určité riziko z hlediska šíření chorob.⁷⁵¹

⁷⁴³ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 198, K182, fol. 167.

⁷⁴⁴ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 49, K33, fol. 98.

⁷⁴⁵ Např. zákaz chovu koz roku 1691 v Příbrami (SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 51, kn. 35, fol. 19v).

⁷⁴⁶ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 49, K33, fol. 98.

⁷⁴⁷ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 49, K33, fol. 135, 198v.

⁷⁴⁸ SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 51, kn. 35, fol. 155.

⁷⁴⁹ Např. H. KLÍMOVÁ (ed.), *Soupis poddaných*, s. 223.

⁷⁵⁰ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 202, K186, fol. 85v.

⁷⁵¹ Např. SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 124, kn. 110, fol. 129-131; AM Příbram (MM), i. č. 53, kn. 39, fol. 27v.

Většinou při dvorech v královských městech nacházíme i kusy lesa. Vzhledem k pivovarské výrobě bylo důležité také pěstování chmele. Pokud nastala situace, že byl šlechtic vytlačen ve městě z této výroby, neupotřebil chmel při várkách, ale mohl ho prodávat sousedům. Ke spotřebě v domácnostech bylo obráceno pěstování v rámci zahrad. K uskladnění zemědělských produktů sloužily různě prostory dvorů a domů jako stodoly a sýpky. Větší sýpky samozřejmě můžeme hledat v předměstských dvorech než přímo v samotných domech ve městech.

Zdrojem příjmů mohly být také ryby. Pokud měly sloužit jako složka potravy, bylo několik způsobů, jak je získat. Mohl si koupit vylovené ryby z obecních či měšťanských rybníků nebo ty, co vylovili rybáři/rybáci z řek. Všechno to jsou zdroje cizí. Na ně se nemusel obracet, pokud vlastnil statek s rybníky a vodotečemi. Ale i v městském prostředí mohl získat ryby také ze svých vlastních zdrojů. Mohlo to být za prvé právo svobodného lovu, náležející k některým dvorům na předměstí.⁷⁵² Dále nám trhové městské knihy říkají, že v majetku některých šlechticů se ocitly také některé rybníky a rybníčky, často rovněž při předměstských dvorech.⁷⁵³ Ty šlechta vlastnila i v poddanských městech.⁷⁵⁴ Ovšem malé rybníčky mohly poskytnout jen malé množství ryb. Celou soustavu ryb v různých druzích nádrží bylo možno udržovat jen na velkých pozemcích, přičemž ty největší nádrže nacházíme opět u některých velkých předměstských šosovních dvorů. Při zvážení výnosu rybníků je třeba se zabývat cenami ryb, udržováním rybníků a dalšími faktory, které jej ovlivňovaly. Ale je nutné říci, že příjmy, které z toho plynuly, představovaly vzhledem k velikosti většinové úrovně rybníčního hospodářství šlechty ve městech za naprostou okrajovou oblast.

⁷⁵² SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 201, K191, fol. 167.

⁷⁵³ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 198, K182, fol. 218-219, 320v.

⁷⁵⁴ Např. SOKA Plzeň-sever, fond AM Všeruby, trhová kniha 1608-1687, s. 439.

3.10.3.1.2. Městské živnosti a šlechta

Když budeme mluvit o městských živnostech (něm. *bürgerliche Nahrungen*), je dobré si uvědomit, že město bylo prostředím ve kterém měšťané oficiálně upírala šlechtě některá práva. A velká část těchto práv souvisela i s živnostmi, které nemohl šlechtic jako neplnoprávný obyvatel vykonávat. Byl v podobné situaci jako jiný neusedlý nešlechtického původu, který nesplňoval předpoklady pro plnoprávné členství v městské komunitě. Plnoprávnost ve městě byla spojena s přijetím za měšťana. Znamenalo to projít přijímacím procesem. Jeho součástí bylo vstoupení do rady a předložení své žádosti k posouzení. Požadavkem bylo také písemné vysvědčení dobrého zplození. Dále se obvykle dva rukojmí zaručili, že se bude nový člen městské komunity řádně chovat a trpět s městem nejméně po dvě léta. Součástí celého procesu bylo také zaplacení poplatku a přísaha poddanosti panovníkovi a poslušnosti purkmistru a městské radě.⁷⁵⁵ Za vlády Ferdinanda III. byla tato přísaha učiněna závazná také pro syny měšťanů. Toto nařízení opakovaly jen o málo pozdější konšelské instrukce z roku 1651, kde je tato přísaha určena za podmínku městské živnosti.⁷⁵⁶ Podmínkou pro vykonávání některých živnosti bylo místy i vlastnictví stojícího domu.⁷⁵⁷ Šlechtic jako příslušník stavu rytířského či panského nepřisahal městské radě, tudíž se měšťanem nestal. Není plnohodnotným občanem většinou ani z hlediska svých odvodů, jak je specifikováno v reversech, které také určují i přístup k městským živnostem, jak je poukázáno na příslušném místě této práce. Je neplnoprávným obyvatel měst.

V rámci měst existovaly i jiné skupiny, které byly ve svých právech ve městech různým způsobem zkráceny. Například i měšťanů předměstí se místy týkal redukovaný přístup k živnostem.⁷⁵⁸ V městě najdeme však i takové skupiny obyvatel, kteří městské právo podobně vůbec neměly, a přesto vykonávaly živnosti. Proti nim bývá občas z důvodu této činnosti zakročováno⁷⁵⁹ či jim dávána lhůta, do kdy měly městské právo získat.⁷⁶⁰ Neustálé opakování těchto případů svědčí o rozšířenosti tohoto fenoménu a velikosti skupiny necechovních řemeslníků ve městech.⁷⁶¹

⁷⁵⁵ Z. WINTER, *Kuturní obraz*, I, s. 65-66.

⁷⁵⁶ AM Plzeň, fond Rukopisy, i. č. 78, sign. 4e113, fol. 11v-12.

⁷⁵⁷ SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 53, K37, s. 266v.

⁷⁵⁸ Z. WINTER, *Kulturní obraz*, I, s. 74-75.

⁷⁵⁹ Např. SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 49, K33, fol. 4.

⁷⁶⁰ Např. SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 49, K33, fol. 135v.

⁷⁶¹ Např. SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 50, K34, fol. 46v.

3.10.3.1.2.1. Pivovarnictví

Městskému pivovarnictví se dostalo v historiografii velké pozornosti. Věda při tom sledovala vývoj pohybující se od vaření piva jakožto záležitosti všech měšťanů a také specializaci některých z nich na tuto městskou živnost jakožto na své řemeslo. Spor mezi oběma skupinami byl na Starém Městě pražském již za Václava IV. rozhodnut ve prospěch širší přístupnosti vaření piva a jeho klasifikování jakožto obchodu.⁷⁶² Zásadní právní akt mezi zformovanými cechy sladovníků a dalšími staroměstskými měšťany představoval především nález komorního soudu z roku 1477, který potvrdil platnost lucemburských ustanovení, že vaření piva není řemeslem, ale obchodem, který může každý trpící s městem provozovat, i když se živí také jiným řemeslem. Sladovníkům byl zanechán jen monopol na výrobu sladu. Podobně došlo k takovému vymezení i v ostatních městech.⁷⁶³ Cechovními sladovníci jakožto řemeslníky se vyměřili s právovárečníky jakožto obchodníky.⁷⁶⁴

Pivovarník byl od 16. století v českých městech nákladníkem piva. Nákladnictví bylo svým charakterem odlišné od ostatních městských živností. Nákladník byl výrobcem piva a prodával vlastní výrobky ve velkém i malém. Obchodoval s ním, tudíž vykonával svobodnou městskou živnost neomezenou cechovními pravidly. Samotnou výrobu spíše financoval a řemeslníci spolu s pomocnými silami pro něj pracovali za mzdu.⁷⁶⁵

Proměny pivovarnictví neprobíhaly stejně ve všech městech. Již od 19. století se stal předmětem monografií. Příkladem takového města jsou také Klatovy s Berounem.⁷⁶⁶ V dějinách obou měst můžeme pozorovat již uvedené jevy, které charakter pivovarnictví změnily.

A to i v případě počtu míst, kde se tento nápoj vařil. V 16. století v Berouně existovalo více pivovarů. Posléze roku 1564 právovárečníci zakoupili jeden společný.⁷⁶⁷ Vedle toho i sama obec zakoupila pivovar pro sebe. Vedle těchto větších pak malé pivovárky postupně zanikly. Třicetiletá válka přinesla úpadek městu, který se promítl i do pivovarnictví a přinesl dokonce zkázu i jednomu z těchto velkých provozů,⁷⁶⁸ tudíž se nadále vařilo jen v jediném, městském. V Klatovech se už také samozřejmě v období 17. až 18. století individuálně nevařilo. Ještě roku 1615 ve městě vařily 2 pivovary přímo ve městě a 3 na předměstí. Po

⁷⁶² Z. WINTER, *Kulturní obraz II*, s. 304.

⁷⁶³ Josef JANÁČEK, *Pivovarnictví v českých královských městech v 16. století*, Praha 1959, s. 6-7.

⁷⁶⁴ Z. WINTER, *Kulturní obraz II*, s. 306.

⁷⁶⁵ J. JANÁČEK, *Pivovarnictví*, s. 11-12.

⁷⁶⁶ Gustav HOFMAN, *Historie klatovského pivovaru*, Klatovy 2001; Pavel PAPÁČEK, *O pivovarství v královském městě Berouně*, Beroun 1897.

⁷⁶⁷ P. PAPÁČEK, *O pivovarství*, s. 14.

⁷⁶⁸ Jan KLEPL, *Královská města česká počátkem 18. stol. (Reformy hospodářské a správní)*, Český časopis historický 38, 1933, s. 345.

třicetileté válce už musíme počítat jen s jediným. Jeho doplňoval ještě pivovar, který se nacházel v Beňovech, poddanské vesnici Klatov. Jeho výrobky hrály také roli v případě, když rada povolila přívařky.

Původní právo vařit pivo prošlo také mnoha významnými proměnami, souvisejícími s celkovým vývojem obce. Došlo k redukci původně všeobecného práva vařit jen na určitou skupinu. V Klatovech právo drželi majitelé právovárečných domů. Právovárečníci spojení ve sladovnický cech byli nejbohatší klatovští měšťané a představovali rozhodující politickou sílu ve městě. Jimi ovládaná rada také rozhodovala o pořadí várek. Na základě již neexistujících privilegií Rudolfa II. usilovali o to, aby jim byl zanechán ve městě pivní monopol. V tom se střetli s řemeslníky, kteří také usilovali o podíl na várkách. Spor vyřešila vzájemná smlouva, která určila posloupnost, v které za sladovníky vařili řemeslníci a pak ti, kteří měli právo pouze poloviny várky.⁷⁶⁹ Předměstí bylo z vaření piva v Klatovech vyloučeno.⁷⁷⁰ Takový stav přetrval až do 18. století.

Berounské právo vařit pivo se vztahovalo k domu a nebylo spojeno s předností sladovníků, kteří zde fungovali jen jako ti, kteří sami pivo vyrábí, než jako privilegovaná skupina v rámci přístupu k várkám. Výkon práva byl, stejně jako v Klatovech, spojen také se samotným fyzickým stavem domu, což za třicetileté války zredukovalo množství oprávněných měšťanů. Obě města také měla zavedena typ várek, používaných nikoliv k účelu jednotlivých měšťanů, ale ve prospěch celé obce, z kterých hradila dlužnou kontribuci úřadům. A zřejmě nejenom v Berouně se počet městských várek k daňovým účelům zvyšoval na úkor várek měšťanů.⁷⁷¹

Várky jakožto instrument ku pomoci městského hospodaření se snažila využít i komise, ustavená roku 1704 pod vedením hraběte Václava Norberta Oktaviána Kinského. Ta představovala další státní pokus o pomoc městům v jejich neutěšeném hospodářském stavu. Nový pořádek várek na základě královského reskriptu z roku 1705 byl také jedním z výstupů této komise. Mezi první města, kde byl zaveden, patřil i Beroun. Nový instrument byl deputaci radních předán v Praze, která ho měla nechat opsat do městských knih.⁷⁷² Dohled nad vařením měl nově provádět zřízený správce za pomoci písaře. Várky byly určeny primárně na zaplacení kontribuce. Různé deputáty měly být přednostně dávány ve finančních

⁷⁶⁹ L. SÝKOROVÁ, *Klatovy*, s. 222.

⁷⁷⁰ NA, fond TK i. č. 1326, kart. 431, fásse Klatovy.

⁷⁷¹ P. PAPÁČEK, *O pivovarství*, s. 16.

⁷⁷² J. KLEPL, *Královská města*, s. 504-505.

částkách. Zbytek byl pak rozdělen mezi právozářníky. Náklady měla vést obec ze svého dvora. A když prostředky by nestačily, měli vypomoci sousedé.⁷⁷³

Toto řešení bylo zavedeno také v Klatovech,⁷⁷⁴ kde se obec pokusila obejít rozhodnutí komise podáním supliky do Vídně k císaři a nechat si také od něho potvrdit privilegia právozářníků. To byl ale chybný tah, neboť bylo odkázáno opět na Kinského komisi, která nechtěla z požadavků slevit. Podobně jako jiným městům však bylo brzo také Klatovům dovoleno se navrátit ke starému způsobu vaření.⁷⁷⁵ Beroun se ale nově zavedeného uspořádání držel až do roku 1786.⁷⁷⁶

Předmětem dalšího pojednání bude vlastní vztah šlechty k této části podnikání ve jmenovaných městech. Prameny ukazují, že přístup obou měst byl velmi odlišný. V Klatovech byli šlechtici postaveni mimo tento obor již před Bílou horou, jak dokládají texty reversů.⁷⁷⁷ I když reversy v pozdějším období již problematiku várek nezmiňují, dá se ale předpokládat, že bylo počítáno s tím, že tato věc je vyřešena a šlechta se várek zdrží. Některé prameny uvádějí, že bylo možné se aspoň dostat místy k přivačkům.⁷⁷⁸ Berounské prameny hovoří naopak o tom, že po vydání patřičného reversu byl šlechtici umožněn přístup k várkám.⁷⁷⁹ Výzkumu této problematiky brání skutečnost, že se žádný berounský revers do dnešní doby nedochoval.

Jak bylo již řečeno, obsah reversu reguloval další existenci šlechtice ve městě a zaměřoval se především na městské povinnosti. Ústředním tématem byly především daně. A daňová otázka těsně souvisela s otázkou přístupu k městským várkám. Klatovští měšťané počátkem 18. století viděli spojitost mezi určitým paušálem, který odváděla šlechta ze svých domů a tím, jak byla šlechta z várek vyloučena. Dohoda, accord, uzavřená mezi jednotlivými šlechtici a městem stanovovala kontribuci, kterou měli příslušníci vyššího stavu odvádět, pouze na paušál 3 zlatých ročně,⁷⁸⁰ přičemž z pozemků platili stejně jako ostatní měšťané. Částku třech zlatých rýnských považovala obec za nedostatečnou a byla oficiálním k tomu, aby šlechtici nebyli připuštěni k várkám. Nevíme přesně, kdy k vzniku tohoto uspořádání došlo, ale bylo to před rokem 1690, přičemž městské prameny nic dalšího neříkají žádné další podrobnosti. Nenalézají se ani v pamětních knihách či jinde. Přesto situace před tímto

⁷⁷³ J. KLEPL, *Královská města*, s. 505; P. PAPÁČEK, *O pivovarství*, s. 20.

⁷⁷⁴ NA, fond PKU, i. č. 29, sign. RKP 2845, fol. 13-14.

⁷⁷⁵ František NEKOLA, *Šlechta a urozené panstvo v Klatovech od roku 1627-1747*, in: Program c. k. Státního reálného a vyššího gymnasia v Klatovech, Klatovy 1905, s. 51-52.

⁷⁷⁶ P. PAPÁČEK, *O pivovarství*, s. 31.

⁷⁷⁷ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 198, K182, fol. 20.

⁷⁷⁸ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 133, K116, fol. 77v.

⁷⁷⁹ SOKA Beroun, fond AM Beroun, i. č. 63, fol. 114v.

⁷⁸⁰ NA, fond TK i. č. 1326, kart. 431, fassé Klatovy; NA, fond PKU, i. č. 27, sign. RKP 2843, fol. 22.

porovnáním, jak víme z reversů již z doby vlády Rudolfa II, byla z hlediska přístupu k várkám naprosto stejná.

Pro Klatovské spočívalo vyloučení v nedostatečném nesení městských břemen a nepodílel plně na nákladech městského života. Šlechtic sice platil daně z pozemků, které eventuálně získal koupí, ale už ne z městské živnosti. A důležitou živností bylo pro zdejší měšťany právě pivovarnictví. Velká část měšťanů patřila ke sladovníkům, a tudíž pro ně měla možnost účastnit se na várkách velký význam. Proto nechtěla, aby došlo ke zkrácení jejich příjmů některým šlechticem, který by se připoustěl k původně čistě městské živnosti. A právě charakter pivovarnictví jako městské živnosti by jistě samozřejmý důvod, který ten přístup omezoval také.

To samé si myslel podkomoří, které napomenul radu města Berouna, když po nelegálním zakoupení domu dovolila, aby se rytíř Strachovský zapojil do posloupnosti várek ve městě. Město však povolovalo várky šlechticům i v jiných případech. A nalézáme zde i spojitost s reversy. Jak už bylo řečeno, revers správného znění se stal podkladem pro udělení takového práva. Je třeba předpokládat, že v něm rozhodovala otázka výše příspěvků k městským závazkům, tedy i kontribuce.

Přístup k várkám je možné demonstrovat na příběhu paní Tuhanské, které pivo zajistil složený revers.⁷⁸¹ Tuhanská byla skutečnou příslušnicí rytířského stavu a tato příslušnost byla v obci respektována. To je rozdíl oproti Johaně Stránské ze Stránky, která také měla podíl na městských várkách. Přestože jejímu manželovi obec přisuzovala rytířský titul, právně jím zůstal jen mimo Čechy. Stránští museli právo vařit teprve získat. Toho dosáhli roku skrze odvádění velmi vysoké kontribuce na předměstí.⁷⁸² Tato událost nám pomůže odhalit další podrobnosti získání tohoto oprávnění spolu s údaji tereziánského katastru. Berounské přiznání výslovně neznalo kategorii šosovního domu, tedy takového, který byl nějakým způsobem nedostatečný v městských odvodech. A to přesto, že v katastru můžeme najít dům paní Častolarové, nepochybné příslušnice rytířského stavu. Šlechta zde tudíž zřejmě kontribuuje v plné výši, tedy ve větší míře než tomu bylo na západě Čech. Přímé doklady k této praxi dosud nemáme.

Prameny tedy ukázaly, že každé z měst představovalo určitý typ, jak se místní měšťanstvo vypořádalo s problémem příslušníků vyššího stavu a jejich přístupem k právu várečnému. To oscillovalo mezi naprostým vytlačáním a na druhé straně bylo umožněno za určitých podmínek. Revers, který zavazoval k odvádění, otevíral příslušníkům vyšších stavů,

⁷⁸¹ SOKA Beroun, fond AM Beroun, i. č. 63, fol. 114v-119.

⁷⁸² SOKA Beroun, fond AM Beroun, i. č. 63, fol. 224-224v.

jako byli rytíři Strachovský či Tuhanská, možnost vaření várek. Zařadili se takto do pořádku jako ostatní měšťané a podíleli se na městských živnostech, které ale obecně nebyly pokládány za přípustné pro příslušníky dvou vyšších šlechtických stavů, jak dokazuje nejenom missiv podkomořího v reakci na akt rady města Berouna v souvislosti s prodejem Eislova domu.⁷⁸³

Zcela jiné uspořádání nalezneme na druhé straně u mnohých poddanských městeček, kde začátky pivovarnictví se často nalézají v mlhách, což je samozřejmě způsobeno nedostatkem potřebných pramenů, a tudíž je pevně doloženo až některou zmínkou (Město Touškov),⁷⁸⁴ kdy už pivovarnictví ve městě funguje. I v městě jako Touškov došlo také k redukci počtu míst, kde se pivo vařilo. Za třicetileté války existoval ve městě už jen jeden pivovar.⁷⁸⁵ Ve Všerubech vrchnost svůj pivovar prodala obci s tím, že pokud bude potřeba, tak uvaří i pivo pro ní.⁷⁸⁶ Už v době 16. století se často potýkalo pivovarství poddanských měst se stejnou snahou vrchnosti, která při svých dvorech budovala konkurenční podniky městskému pivovarnictví. Již v 16. století je také známo odnímání takového práva měštům či jeho redukce určením, které druhy piva se kde mohou vařit, aby nedocházelo ke konkurenčnímu tření mezi výrobou v pivovare měšťanů a v pivovare vrchnostenském. Vrchnost také vybírala z várek poplatky ve svůj prospěch, což se dělo samozřejmě i v dobách pozdějších.⁷⁸⁷ Panský pivovar vrchnost mnohdy postavila také přímo ve svých residenčních městečkách⁷⁸⁸ či městech, většinou při svém sídle.

V literatuře byla také již uvedena konkurence, která městskému pivovarnictví vznikla přímo na městské půdě od jejich sousedů. Ta může pocházet nejenom z prostředí šlechtického, ale také církevního. Nejenom ve vaření piva ohrožují měšťany ve svém monopolu duchovní řády se svým podnikáním. Bylo kupříkladu také jedním ze sporných bodů, které mělo město Příbram se svatohorskými jesuity.⁷⁸⁹ Šlechtě zde byl jinak tolerován pouze pro svoji potřebu určený pivovar v Zárybnickém dvoře.⁷⁹⁰ Tento dvůr byl snad proto také tou nemovitostí, kde se v 17. a 18. století vystřídalo mnoho šlechtických majitelů. V Berouně ani Klatovech nikdo ze stavů tak daleko nezašel, aby napodobil příklady jiných

⁷⁸³ NA, fond PKU, i. č. 27, sign. RKP 2843, fol. 147v-148.

⁷⁸⁴ Jan WALTER, *Město Touškov*, Město Touškov 1993, s. 42.

⁷⁸⁵ J. WALTER, *Město Touškov*, s. 42.

⁷⁸⁶ August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království českého*, XIII, 3. vydání, Praha 1998, s. 223.

⁷⁸⁷ Z. WINTER, *Kulturní obraz*, II, s. 310; František GABRIEL, *Pivovarnictví v západních Čechách do počátku 18. století*, *Minulostí Západočeského kraje* 7, 1970, s. 140.

⁷⁸⁸ Např. NA, fond TK i. č. 2239, kart. 1713, fassé Radnice.

⁷⁸⁹ Stanislav POLÁK, *Historický úvod*, in: B. Kopiczková, *Privilegia města Příbramě*, *Vlastivědný sborník Podbrdská 11/12*, Příbram 1977, s. 27.

⁷⁹⁰ SOkA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 124, kn. 110, fol. 128-129.

měst a vybudoval na šosovní půdě podobný pivovar jako onen příbramský. Příležitost k tomu také neposkytovaly nemovitosti zapsané v deskách zemských, které se zde vyskytovaly pouze naprosto okrajově, a jen jako dvory či mlýny. Také zde podle pražského příkladu neexistovaly domy postavené na postranních právech.

Určit místo šlechty ve vaření piva v poddanských městech je vzhledem k pramenům nejistou věcí. Šlechtici v nich vlastnili domy velmi často tímto právem vybavené.⁷⁹¹ Při domech se také nalézaly sladovny. Ty tu byly nejenom jako důsledek aktivit předchozích majitelů z městského stavu, ale i jako produkt stavební činnosti samých šlechtických vlastníků.⁷⁹² Doklady jsou také o vybavenosti jejich domácností potřebným pivovarnickým náčiním.⁷⁹³ K většině domů patřila pole k pěstování obilí, nutného k výrobě pěnivého nápoje, stejně tak zdejší šlechta pěstovala chmel.⁷⁹⁴

Za ukázkou přístupu šlechty k várkám v poddanských městech může sloužit příklad Radnic. Dle fassé tereziánského katastru zde také existovala určitá hierarchie ve várkách, jakou vidíme v jiných městech Podíl na ní je určen mírou vedení městských nákladů. Celou várku zde měli k dispozici ti, kteří se nejvíce podíleli na živění vojska zde ubytovaného. Mezi ně oba zdejší šlechtičtí majitelů domů nepatřili, ale výše jejich kontribučních odvodů jim zajistila společný podíl na devítisudové várce, která byla jednou z nejvyšších. Městské pivovarnictví místním obyvatelům nevynášelo často téměř nic, neboť zadlužená obec pivovar využívala pouze pro své várky, protože neměla jiné příjmy. I když se někdy vařilo, také ceny plodin mohly způsobit, že užitek nebyl vůbec žádný, což se stalo právě v roce vyhotovení příznání, tedy 1713.⁷⁹⁵

Jestliže někdo disponoval právem várky a pivo si nechal uvařit, existovalo několik scénářů, jak se s ním mohl naložit. Pivo se většinou vyváželo mimo město či se dávalo vyšenkovat.⁷⁹⁶ Mohlo se také stát součástí platu služebníkům nebo pro najaté řemeslníky. A samozřejmě také sám se svojí rodinou spotřebovat určité množství. A pak tu byla možnost šenkování, kterou šlechtic, ač jako možný nákladník, nerealizoval sám, ale prostřednictvím šenkýře. Však zde mohl narazit na omezení, která město kladlo vůči podnikání jiných stavů, v tomto případě obchodu. V Klatovech byla šlechta vytěsněna jak z pivovarského obchodu

⁷⁹¹ Příklad Všeruby (SOkA Plzeň-sever, fond AM Všeruby, tržová kniha 1745-1776, fol. 851), Radnice (NA, sign. DZV 317, fol. G22-G27).

⁷⁹² SOkA Rokycany, fond AM Radnice, tržová kniha 1562-1676, fol. 210v-211; SOkA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, kniha trhů 1637-1709, K3, fol. 223-223v.

⁷⁹³ SOkA Rokycany, fond AM Radnice, tržová kniha 1562-1676, fol. 210v-211.

⁷⁹⁴ Např. SOkA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, kniha trhů 1637-1709, K3, fol. 268, 356-357.

⁷⁹⁵ NA, fond TK i. č. 2239, kart. 1713, fassé Radnice.

⁷⁹⁶ Z. WINTER, *Kulturní obraz*, II, s. 342.

tak i řemesla již před Bílou horou, což platilo i pro samozřejmě i pro šenkování,⁷⁹⁷ a trvalo bez výjimek i v dalším období.⁷⁹⁸ Důkazem snahy zamezit tomu, aby některého šlechtice nenapadlo se takto stát konkurentem měšťanů je i revers hraběte Morzina, který se vztahoval k jedné klatovské stavební parcele. Morzin mohl nechat vybudovat zbrusu nový dům, v němž by bez tohoto závazku hrozil vznik místa, kde by se bez povolení a plateb z živnosti šenkovalo pivo či víno.⁷⁹⁹ Nekalé konkurence se tu odvážil za celé 17. a 18. století pouze jesuitský výčep, zřízený v roce 1643 v řádovém dvoře na předměstí.⁸⁰⁰ Jeho fungování je doloženo i v 18. století.⁸⁰¹

Pod šosem města Příbrami najdeme jen jedinou hospodu, která patřila šlechtě, neležela přímo uvnitř města a nebyla přímo na samém předměstí. Zájem o její koupi byl tedy motivován stejně jako zájem o dvory a mlýny, které mohly být snadno propojeny s hospodařením na panstvích. Hospodu zakoupili členové panského stavu Umwertové, kteří se počítali ke skupině vlastníků dominií v okolí.⁸⁰² Vědomí o její existenci nám nijak nepomáhá k poznání přístupu Příbrami k šenkování piva šlechtou. K osvětlení přístupu zdejší obce moc nepomohou ani texty reversů, neboť je jich málo. Jeden z nich kupodivu pivo zmiňuje. Vydavatel, kterým byl hrabě Millesimo-Caretto, v něm slíbil, že nebude šenkovat cizí piva.⁸⁰³ Obec tedy chápala spíše hrozbu ze strany piva, uvařeného na cizím panství než samotný výčep. Zdejší výčep pak musel čepovat jen příbramské pivo.

Naproti tomu se striktním zákazem výčepu se setkali příslušníci vyšších stavů v Berouně, kde jinak bylo možno se zařadit do várečného pořádku, tedy vlastně městské živnosti. A při tom udiví, že čepování bylo paní Tuhanské bráněno na základě toho, že se jedná o městský obchod, který jí jako příslušnici vyššího stavu být povolen nemůže.⁸⁰⁴ Ale místy bychom přece jenom našly také v šlechtickém majetku hospody na šosovní půdě, ale spíše umístěné dále od středu města.⁸⁰⁵ Může se to však přičíst zájmu majitelů sousedních statků, kteří pocházeli většinou z panského stavu, o nemovitosti na okrajích měst. V Příbrami tento zájem projevil rod Unwertů.

⁷⁹⁷ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 198, K182, fol. 20.

⁷⁹⁸ Např. seznam hospod z 16. 2. 1709 neuvádí žádnou, náležející někomu z rytířského či panského stavu (SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 88, K72, 217v-218v).

⁷⁹⁹ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 207, K191, fol. 8v-9v.

⁸⁰⁰ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 49, K33, fol. 254v.

⁸⁰¹ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 55, K39, fol. 309.

⁸⁰² SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 131, kn. 117, fol. 205v-207.

⁸⁰³ SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 124, kn. 110, fol. 53-53v.

⁸⁰⁴ SOKA Beroun, fond AM Beroun, i. č. 63, fol. 139.

⁸⁰⁵ SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 131, kn. 117, fol. 205v-207.

V mnoha poddanských městech byla situace zcela odlišná. Existovaly tu šenky, zřízené místními měšťany, ale vedle nich i takové, které jim konkurovaly. V Radnicích a Všerubech měly vrchnosti své vlastní šenky a hospody. V Městě Touškově, Všerubech, Radnicích a Přešticích najdeme šenky i v držení šlechty v těchto městech zakoupené. Tyto šenky jsou charakterizovány mnohdy jako svobodné. Ve Všerubech je už roku 1625 připomínán šenk paní Kateřiny Říčanské z Říčan.⁸⁰⁶ V Městě Touškově byl šlechtický Pernklův šenk vzpomínán poprvé ve 40. letech 17. století.⁸⁰⁷ V jeho držení byli rytíři nepřetržitě do roku 1677.⁸⁰⁸ Poté co je v držení několika úředníků kladrubského kláštera a obce,⁸⁰⁹ se opět ocitnul roku 1692 v rukou šlechty,⁸¹⁰ kde vydržel až do roku 1711. A tehdy tento Červený šenk připadl opět nešlechtici, klášternímu hejtmanu Viktorínovi.⁸¹¹ V Touškově ale nezůstalo jen u tohoto jednoho šenku. Nedaleko něho ležel totiž přímo na náměstí druhý. O jeho existenci víme jistě až roku 1676,⁸¹² přičemž snad existoval pravděpodobně již dříve, když byl počátkem 60. let 17. století vlastnictvím Gotfrídů ze Žebnice.⁸¹³ Od 1676 vydržel být majetkem rytířského rodu Bohušů z Otěšic až do roku 1711, kdy jej získala obec.⁸¹⁴ A od ní se dostal až 1732 do držení jednomu z místních měšťanů.⁸¹⁵ Ještě po letech nesl pojmenování po svých bývalých rytířských majitelích (Bohušovský obecní šenk).⁸¹⁶ Éra šlechtických šenků trvala v Touškově pouze do roku 1711 a pozdější šlechtičtí obyvatelé městečka je již nevladnili. V Radnicích odprodala vrchnost jeden dům s pivním šenkem společně s dominikálním dvorem Darovou roku 1668 Anně Sybile Wildkynové, rozené Loubské z Lub. Dům s tímto výsadním šenkem se stal na léta příslušenstvím nově vzniklého drobného statku Darová. Bylo to do doby, kdy dům pro neplacení daňových břemen připadl obci a byl pak následně prodán do měšťanských rukou.⁸¹⁷ K šenku pana Zikmunda Kryštofa Karla ze Svárova máme jen málo informací. Jeho existence je doložena pouze matrikami.⁸¹⁸ Jmenované šenky nebyly provozovány ve vlastní režii, ale najímány. Pokud byl pronajat celý dům se šenkem, nájemník na sebe vzal i povinnosti s tímto

⁸⁰⁶ SOKA Plzeň-sever, fond AM Všeruby, trhov. kniha 1608-1687, fol. 147v.

⁸⁰⁷ P. ROŽMBERSKÝ, *Větev*, s. 12.

⁸⁰⁸ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, kniha trhů 1637-1709, K3, fol. 210, 223-224.

⁸⁰⁹ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, kniha trhů 1637-1709, K3, fol. 301, 308-309.

⁸¹⁰ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, kniha trhů 1637-1709, K3, fol. 356-357.

⁸¹¹ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, kniha trhů 1637-1709, K3, fol. 392-393, 436-436v, 447-448v; AM Město Touškov, kniha smluv 1704-1786 (1789), K4, fol. 58-58b.

⁸¹² SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, kniha trhů 1637-1709, K3, fol. 233-233v.

⁸¹³ Václav CHMELÍŘ, *Nižší šlechta*, s. 54.

⁸¹⁴ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, kniha smluv 1704-1786 (1789), K4, fol. 26-26b.

⁸¹⁵ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, kniha smluv 1704-1786 (1789), K4, fol. 161.

⁸¹⁶ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, kniha smluv 1704-1786 (1789), K4, fol. 210-210v.

⁸¹⁷ V. CHMELÍŘ, *Statek Darová*, s. 43.

⁸¹⁸ Petr ROŽMBERSKÝ – Václav CHMELÍŘ, *Rytíři Karlové ze Svárova dědiční strážci dveří Království českého*, Plzeň 2012, s. 116-117.

domem spojené jako například kontribuci.⁸¹⁹ Předmětem dalšího bádání může také být, jak bylo várečné právo šlechtického majitele provázáno s tímto šenkem. Kupříkladu, zda šenkýř odbíral jen pivo, které si dal majitel domu uvařit atd.

Jestliže je šlechta vytlačena z vaření piva jako v Klatovech, musí si ho kupovat od místních měšťanů. Ale pivo bylo možné získat i z jiných zdrojů než od místních právovárečnicků. Tímto přichází na řadu otázka cizího piva, které si všimla již starší historiografie a věnovala jí jistou pozornost.

Důvody dovážení mohly být různé. Uvažovat lze i o preferování chuti některých piv, ale nejčastěji to asi bylo v souvislosti s cenou výrobku. Z tohoto ohledu mohli konkurovat měšťanům hlavně vrchnostenské pivovary, vystavěné šlechtou na jejich statcích. Třicetiletá válka dovršila dřívější tendenci vzestupu velkostatkového pivovarnictví. Námezdní práci tehdy postupně nahrazovala většinou bezplatná robota, což zlevnilo obilí, jehož množství mohlo být posíleno v případě nedostatku nuceným výkupem od poddaných. Vrchnosti také navíc nemuseli platit trestní ták, udělený většině královských měst po stavovském odboji roku 1547, a od roku 1669 měli možnost paušálně platit svolené posudné, tedy daň z piva.⁸²⁰

Roku 1659 nacházíme v Klatovech následující situaci: šlechtičtí majitelé a nájemníci velmi využívali příležitosti a ke své spotřebě dováželi pivo. To pak také rozdělovali řemeslníkům a námezdním pracovníkům.⁸²¹ Majitelé statků se nechávali patrně přivést pivo ze svých držav, ostatní museli zvolit pivovar na cizím dominiu. Bylo to deset let před patentem Leopolda I. který zakázal do královských měst vozit cizí pivo bez zaplacení pivního tácu.⁸²² Drobné zmínky naznačují, že toto opatření se setkalo u šlechty s nelibostí. Šlechta totiž ták často neplatila a bylo nutné ho na ní vymáhat.⁸²³ Sněmovní později usnesení z 1707/1708 určilo ty, kterým bylo dovoleno pivo dovážet pro svoji spotřebu.⁸²⁴

Dovážet cizí piva ostatně nebylo doménou pouze příslušníků vyšších stavů. Napomenutí dalším vrstvám zdejších obyvatel nalezneme vícekrát nejenom v královských,⁸²⁵ ale i v poddanských městech.⁸²⁶ Velkostatkové pivo tedy zdatně konkurovalo tomu vyrobenému v královských městech a možná také i některému výrobku poddanský městeček,

⁸¹⁹ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, radní manuál 1665-1671, K1, fol. 49v.

⁸²⁰ Eduard MAUR, *Královská města v Čechách a tržní produkce pobělohorského velkostatku*, in: Pocta profesoru Zdeňku Jindrovi, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 3/1998, Studia historica L, Praha 2003, s. 30-31; Fr. GABRIEL, *Pivovarnictví*, s. 147.

⁸²¹ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 84, K68, fol. 209-210v.

⁸²² Fr. GABRIEL, *Pivovarnictví*, s. 148.

⁸²³ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 280-280v; SOKA Příbram, fond AM Příbram (MM), i. č. 57, kn. 43, fol. 137.

⁸²⁴ František GABRIEL, *Pivovarnictví*, s. 14.

⁸²⁵ Např. SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 50, K34, fol. 37v; 46v; AM Klatovy, i. č. 59, K43, fol. 82.

⁸²⁶ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, radní manuál 1665-1671, K1, fol. 43.

ze kterého se rovněž neplatil trestní ták. Produkce některého městského pivovarnictví byla velmi slabá a nepokryla jistě potřeby některých šlechticů, zakoupených ve městech. Ti pokud mohou, tak i na drobnějších statcích staví menší pivovary.⁸²⁷

3.10.3.1.2.2. Pracovala šlechta někdy osobně?

Ale když tyto všechny jmenované zdroje jako nájmu či zemědělství nebyly k dispozici, musíme se ptát na další možnosti obživy, které využívali někteří zchudlí příslušníci vyšších stavů. Snad s tím souvisí některé zásahy šlechty do oblasti řemesel, odlišné od toho, že by jen někoho chovala v nájmu ve svém obydlí. K úvaze, že se šlechta mohla oné činnosti také věnovat, vede část životního příběhu Anny Žofie Harnachové, rozené Broumové z Miřetic, druhé manželky Jakuba Harnacha, livonského šlechtice, který skrze sňatek s příslušnicí zchudlé panské rodiny přišel k drobnému deskovému statku. Toto jmění nevyženil s Annou Žofíí a statek jeho smrti připadl synům. Vdova jistě byla zabezpečena manželskou smlouvou, která jí zaručila věno. Zřejmě snad za něj získala nejdříve pole a později dům ve Všerubech. Ten po čase prodala a koupila opět jiný. O 19 let později však postoupila vrchnosti čtvrt lánu. Podmínkou tohoto postupu bylo, že pán na Bělé za ni zaplatí jak všechny minulé, tak i budoucí závazky vůči sobě samotnému jakožto vrchnosti všerubské, ale také všechny povinnosti ke státu, které vyplývaly z držení domu. Oněch čtvrt lánu nakonec nepředstavovalo veškeré minulé zemědělské zázemí této šlechtičny. Část jí stále zůstala, aby poskytla jisté minimum k životu: jeden strych pšenice se měl do budoucna postarat pravděpodobně nejen o její výživu, kdežto nám neznámý dobytek byl pak krměn z jedné loučky. A jako jistý přivýdělek jí zřejmě mělo posloužit předení. Kvůli němu si také ponechala jednu zahrádku.⁸²⁸ Předení byla schopnost, o které se již ví, že byla známa i šlechtickým ženám.⁸²⁹ Spadalo mezi domácí práce spolu se šitím a jinými činnostmi, které se mohly eventuálně stát také zdrojem obživy pro chudé příslušnice šlechty.

Toto počínání nemohlo překážet místnímu měšťanstvu. Nebylo cechovním řemeslem a jeho znalost byla jistě rozšířená. Pokud ovšem šlechtic praktikoval některé řemeslo, kterým se už někdo v obci zabýval či zde existoval dokonce příslušný cech, hrozil s jistotou náraz na hradbu odporu. Léčení zraněných Josefem Adamem Štolcem ze Simbsdorfu v Městě Touškově bylo důvodem takového sporu. Poškozeným se cítil místní lazebník, který

⁸²⁷ V. CHMELÍŘ, *Statek Darová*, s. 43.

⁸²⁸ V. CHMELÍŘ, *Šlechta usazená ve Všerubech*, s.107-108.

⁸²⁹ Viz Ed. MAUR, *Ve službě*, s. 607-620.

považoval Štolcovu činnost za škodu na své živnosti. Také zde zazněla slova o nepříslušnosti takového jednání pro člena rytířského stavu. Slova o nepříslušnosti městských živností najdeme i ve Svatováclavské smlouvě.⁸³⁰ I jiné prameny toto tvrdí.⁸³¹ Ale uvedené příklady alespoň naznačují, že řemesla byla v některých případech šlechtou praktikována, ale dosud se jedná o velmi neprobádanou oblast.

3.10.3.1.3. Šlechta a průmyslové provozy

Průmyslové podnikání šlechty je především studováno v souvislosti se zakládáním manufaktur vysokou šlechtou.⁸³² V této souvislosti trochu zaniká průmyslové podnikání nižší šlechty. Tomu se už ale také věnovaly některé práce, týkající se 16. století i doby baroka.⁸³³

I v rámci měst existovalo několik provozů, které pracovaly na strojním principu už ode dávna. Tím bylo i mletí mouky. Mlynářství se v rámci dějepisného bádání věnovalo pozornosti již v minulosti. Tato činnost je spojena se zemědělstvím, které bylo i v rámci měst, jak jsme si ukázali, významným odvětvím. Bylo také v zájmu obyvatel města, aby produkty místního obilného hospodaření byly zpracovány v místě a nemuselo se za to platit cizím. Tak vznikly i ve městech mlýny, přičemž se jich tu většinou nacházelo hned několik. Všerubským měšťanům sloužily tři vodní mlýny, z nichž dva stály přímo v obci, další až u hranic s nekmířským panstvím. S větrnými mlýny se v středočeských a západočeských městech nesetkáme. Výhoda vodního mlýna spočívala také v tom, že na mechanismus vodního kola mohl být připojen také další zařízení. Takto všerubský horní mlýn, ležící pod zaniklým hradem, sloužil také jako pila. Místní měšťané proto mohli nechat zpracovat své stavební dřevo také přímo ve městě.

Mlýny v městech královských a poddanských se nacházely jak v obecních rukou, tak v soukromých. Měšťan měl také možnost si své obilí semlít dle uvážení. Volit mohl samozřejmě i šlechtic usazený ve městě. Místní městský zvolil asi především ten, který nevladnil venkovský statek, na kterém stál mlýn, kde byl mlynář, který mu byl mletím

⁸³⁰ Petr KREUTZ – Ivan MARTINOVSKÝ (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*, Praha 2007, s. 270.

⁸³¹ NA, fond PKU, i. č. 17, sign. RKP 2832, fol. 17.

⁸³² Např. Arnošt KLÍMA, *Manufakturní období v Čechách*, Praha 1955.

⁸³³ Jan ŠTOVÍČEK, *Karlové ze Svárova - železářští podnikatelé 16. století*, *Z dějin hutnictví* 11, 1982, s. 35-49; Valentin URFUS, *Václav Arnošt Markvart z Hrádku, šlechtický právník, zemský hodnostář a manufakturní podnikatel. K problematice feudálního stavovství v pobělohorských Čechách*, *Právněhistorické studie* 29, 1989, s. 91-101.

zavázán. Ale celkově existovalo i několik dalších modelů, jak šlechta užívala mlýnů, stojících na půdě spadající pod městský šos.

Potřebu semlít obilí potřebovalo jak město, tak hlavně venkov, kde bylo zemědělství hlavním zdrojem obilí. Tuto potřebu měly samozřejmě i šlechtické statky. Ne všechny disponovaly takovými kapacitami, aby mohly své potřeby pokrýt ze svých zdrojů. Charakter vodních zdrojů asi nedával majiteli vždy možnost vybudovat mlýn nebo možná momentálně nechtěl investovat do jeho stavby peníze či potřeboval využít nějaký mlýn jen na jistou dobu. Proto si 1661 pronajal Adam Protiva Běšín z Běšín od radnické obce mlýn i s mlynářem, kterého mohl na mlýně po dobu nájmu ponechat nebo si najít někoho jiného, s kým by uzavřel smlouvu, za kterých podmínek by mletí provozoval. Rytíř mlýn měl užívat pouze rok mezi svátky svatého Havla, tudíž jen na omezenou dobu, což bylo pro některé majitele panství vzhledem k jejich potřebám jistě málo, proto sáhli k další možnosti, která se naskýkala, a mlýn si přímo koupili. Tak se můžeme setkat v pramenech s koupí samostatného mlýna. Jistě není náhodou, že se s tím setkáváme v Berouně, tedy městě na důležité vodní dopravní tepně a zároveň silným říčním tokem, vhodného pro pohon mlýnského kola. Majitelé okolních statků z řad rytířstva (Klosová z Armsdorfu, Koutek z Minic, Matyášová z Hutnova)⁸³⁴ či panstva (Kratz ze Scharfensteinu, Breda)⁸³⁵ této příležitosti využili a získali některý z mlýnů. Pro město se tyto akvizice ukázaly jako velice nepříjemné hned z několika důvodů. Předně tyto koupě okolních šlechticů dokázaly odtrhnout mlýn a přiřadit ho budoucně k sousedním zbožím na velmi dlouhé časové úseky. Když Jan Filip Kratz získal mlýn roku 1623, městská rada netušila, že i když se stal už 1638 zříceninou, bude součástí chrustenického statku ještě v 18. století.⁸³⁶ A nezůstal jediným, který byl tímto de facto odveden od šosu. Takto se i mlýn na ostrově u města se stal předmětem sporů se šlechtou. Městská rada odmítala, aby se z ně neplatila kontribuce.

Dalším takovým jevem byl zisk mlýna nikoliv samostatně, ale v rámci nějakého celku s jinými nemovitostmi. V měšťanském prostředí královských měst mlýn fungoval jako jeden prvek hospodářství. Vedle něho vlastnil měšťan ještě dvory, chalupy a domy. V Berouně tomu nebylo jinak. Tyto všechny prvky zakoupila v tomto městě, jak můžeme vidět v trhových knihách, také paní Častolarová⁸³⁷ nebo je drželi postupně manželé Stránští ze Stránky. Celé hospodářství Stránských i s mlýnem koupila Anna Rosina Ottová

⁸³⁴ J. VÁVRA, *Paměti*, s. 242, 243.

⁸³⁵ J. VÁVRA, *Paměti*, s. 242, 279.

⁸³⁶ J. VÁVRA, *Paměti*, s. 242-243.

⁸³⁷ SOKA Beroun, fond AM Beroun, i. č. 25, fol. 639.

z Ottenfelsu.⁸³⁸ Jan Harbuval z Chamaré s chotí byl příkladem toho, že tento model mohl platit i v poddanském prostředí, i když tentokrát nikdo neprodával šlechtici celý majetek, ale mlýn byl pravděpodobně dokoupen až později samostatně. Bohužel se smlouva o jeho koupi nezachovala.⁸³⁹

Nejen v rámci vesnice, ale také v městečku nebo okrajově snad i na předměstí velkých měst najdeme mlýny, které fungovaly zcela jinak než výše jmenované pouhé články hospodaření měšťanů. Dobrým příkladem toho byl Telecí mlýn ve Všerubech. Jeho poloha příliš nenabádá k tomu, aby ho člověk přiřadil k přímo ke všerubské obci. Přes tuto vzdálenost byl její součástí a to, jak si ho Všerubští prodávali a postupovali, najdeme v místních trhových knihách. Obdržel také v 70. letech 18. století popisné číslo. Uvedené trhy ho představují jako velmi cennou nemovitost, prodávanou i s poli jednou za 450 a dvakrát za 1500 či dokonce jednou za 1800 zlatých.⁸⁴⁰ Ta fungovala jako samostatné hospodářství se svým příslušenstvím. Takový mlýn mohl být vhodnou akvizicí i pro šlechtice, který chtěl získat v městském prostředí nemovitost, která by mu zajistila jisté příjmy. Mlýn jako šlechtické sídlo dokonce není pro historiografii neznámý fenomén,⁸⁴¹ ale dosavadní výzkum pramenů spojuje šlechtu a městské mlýny jen s dobou předbělohorskou prostřednictvím drobných zpráv,⁸⁴² které naznačují, že se jednalo o okrajový jev, který ovšem do doby pobělohorské snad nepřežil.

Mlýny jako Trštejnský byly tak velké, aby ve svých zdech mohly ubytovat jak rodinu šlechtického majitele, tak i mlynáře. Mlynář vždy uzavřel s majitelem mlýna smlouvu o jeho pronájmu. V této smlouvě byla určena nejen částka za tento nájem, ale i určité povinnosti, které měl k pronajímateli. Ty sestávaly většinou z mletí majitelova obilí, vykrmování určitého počtu zvířat i případně další služby.⁸⁴³ Podobný kontrakt se uzavíral běžně s mlynáři samozřejmě i mimo města. A je tedy naprosto jisté, že šlechta nekonala jinak a pronajímala své provozy stejným způsobem i ve městech.⁸⁴⁴

Méně jsou spojovány s šlechtou ve městech také jiné výrobní průmyslového charakteru. Prameny je však připomínají. Papírna ve Volenovech u Klatov byla po jistou dobu příslušenstvím dvou dvorů, ležících ve stejnojmenné vesnici.⁸⁴⁵ Šlechta též vlastnila ve

⁸³⁸ SOKA Beroun, fond AM Beroun, i. č. 27, fol. A39v-A41.

⁸³⁹ SOKA Rokycany, fond AM Radnice, trhová kniha 1681-1734, fol. 106.

⁸⁴⁰ SOKA Plzeň-sever, fond AM Všeruby, trhová kniha 1685-1745, fol. 52, 310.

⁸⁴¹ Petr ROŽMBERSKÝ, *Mlýny jako šlechtická sídla*, Hláska 5/2, 1994, s. 16-17.

⁸⁴² Ondřej Strojetic, *Strojetic seděl do roku 1603 na Trštejnském mlýně u Švihova* (August SEDLÁČEK, *Strojetic ze Strojetic*, in: Ottův slovník naučný 24, Praha 1906, s. 265).

⁸⁴³ Např. SOKA Beroun, fond AM Beroun, i. č. 56, fol. 63.

⁸⁴⁴ SOKA Beroun, fond AM Beroun, i. č. 50, fol. 127.

⁸⁴⁵ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 207, K191, fol. 125v-126v.

městech například i flusárny,⁸⁴⁶ v některých městech také železné hutě.⁸⁴⁷ Všechna tato jmenovaná zařízení nebyla provozována zřejmě ve vlastní režii, ale byla najata specialistům, kteří z nich platili smluvené částky. Dosud není moc dosud známo, jestli podobné výrobní šlechta nejenom prodávala, ale i sama ve městech budovala. Vzhledem k tomu, jak jsou v pramenech presentovány, podnikatelská aktivita nižší šlechty byla spíše směřována na venkov.

⁸⁴⁶ SOKA Rokycany, fond AM Radnice, trhov^á kniha 1681- 1734, fol. 227v-228.

⁸⁴⁷ V. CHMELÍŘ, *Vyšší stavy*, s. 62

3.11. Zhodnocení města jako residenčního prostředí

Z různých pramenů je možné se dozvědět informace o struktuře majitelů domů a jiných nemovitostí ve městech. Do řad těchto držitelů se také v některých městech zařadila šlechta. Ta si nemovitosti nejenom kupovala, ale také si některé najímala buď celé, nebo jejich části. Mnohé faktory, které měly vliv na přítomnost šlechty ve městech, nám zůstávají skryty. Na mnohé narazila věda při zkoumání velkých zemských metropolí. Souvisely s politickým, ekonomickým a kulturním vývojem. Z hlediska politického to bylo stavovské povstání, které ovlivnilo složení městských obcí. Západočeský region byl specifický omezeným zapojením rytířské vrstvy, přesto je tu samozřejmě možnost, že v jiných částech Čech mohla existovat města, kde byla šlechta více ovlivněna konfiskacemi. Příběh rodu Pernklů v Touškově ukázal, že přes konfiskace deskového majetku se místy podařilo udržet městský majetek v rodinných rukou. I postižení měšťanských vrstev bylo v různých částech země odlišné. U konfiskací měšťanského majetku mnohdy najdeme nové majitele z řady šlechty. Případ Martina de Huerty ukázal, že zisk takového konfiskátu mohl velmi podstatně navýšit celkový úhrn šlechtického majetku ve městě. Poměry jednotlivých regionů se lišily také v případě nucené emigrace dle nařízení Ferdinanda II. z dvacátých let 17. století. Odchod většího množství měšťanů z Berouna ale nespustil lavinu zvýšeného zájmu šlechty o zdejší domy. Klatovy byly místem, kde byla emigrace menšinová jak mezi měšťany, tak i v řadách šlechty. A celkově lze říci, že až na jisté výjimky jednotlivé domy zůstaly v rukách příslušníků stejného stavu a velmi často je získali příbuzní. Odchod nekatolických šlechticů byl dlouhodobou záležitostí, která časově přesáhla i ukončení ničivého konfliktu třicetileté války, která poznamenala mnohé městské obce. Ani katastrofy, které mnohá města během této války potkaly, nedokázaly vyhnat šlechtice z města. Na charakteru měst v 17. a 18. století se negativně projevil jak tato válka, tak i následující úpadek mnohých odvětví městského hospodářství, tak také mnohé živelné pohromy. Praha po 1541 byla příkladem, jak tyto pohromy dokázaly notně změnit strukturu majitelů malostranských domů. Západočeská a středočeská města a městečka nebyla však natolik důležitými místy, aby byly levné znehodnocené nemovitosti ve větší míře zkupovány. Prameny jen okrajově přinesly další okolnost, která ovlivňovala přítomnost šlechty ve městech. Lze ji spojit s religiozitou. A to nejenom tím, že někteří šlechtici darovali či prodali své městské domy pro vznik nových klášterů. Příklad Radnic ukázal, že mnohé zisky nemovitostí šlechtou ve městech mohly souviset například s poutěmi.

Ve městech bylo několik druhů nemovitostí, jak nás o tom informují archivní materiály. Jako sídla mohly sloužit šlechtě především domy, dvory a v malé míře také chalupy. V případě domů a dvorů v majetku příslušníků vyšších stavů se setkáváme v pramenech se zvýšenými výskytem jejich označování za šosovní, což bylo patrně zdůraznění jejich podřízení městu. Ostatně domy ostatních měšťanů byly taktéž šosovními. Za specifický termín označující nemovitosti v majetku příslušníků vyšších stavů, můžeme považovat panský dům, ovšem s tím, že tak byly nazvány i domy, které patřily ve městě vrchnosti či obci.

Šlechtic se zakoupením domu získal nemovitost, která byla v drtivé většině postavena příslušníkem jiného stavu a uzpůsobena jeho potřebám. Musel tedy pro některé prostory, především dolní mázhaus, najít jiné využití. Mohl je ovšem také přenechat v rámci nájmu nájemníkovi. Svě představy o městském bydlení bylo možné rozvinout při přestavbách či výstavbě celého nového domu. Příležitost k tomu dávaly i uvedené požáry.

V městských sídlech šlechty se nacházely prostory, které tvořily byty majitele. Historiografie se sice typy městských bytů zabývala, ale podmínky života nižší šlechty ve městech byly jiné než měšťanstva, tudíž i upořádání bydlení se lišilo. Taktéž byli na míle vzdálení způsobu bydlení vysoké šlechty.

K utvoření si obrazu o šlechtické držbě domů ve městě také pomáhá sociální topografie. Tato metoda byla využita v případě Klatov, kde ukázala stabilní přítomnost šlechtických sídel především ve východní části města, poblíže farního kostela. Mnoho šlechtických domů tu patřilo mezi nejdražší ve městě. Většina ze všech nejdražších domů se ale nacházela přímo na náměstí, nejexklusivnější poloze v rámci města. Během 17. a 18. století však těmto nejdražším domům dominovali měšťané. O jejich majetku jsou o něco přesnější informace než o šlechtickém držení. Celkově lze ale soudit, že v především v době do roku 1654 se šlechta v Klatovech v průměru orientovala na zisk dražších nemovitostí než právě měšťané. Po zbytek období byly šlechtické trhy rozloženy podobně jako u jejich sousedů z městského stavu. Klatovskou situaci královského města můžeme porovnat se situací, která vznikla v poddanských Všerubech, kde se šlechta po celé vybrané období orientovala na dražší nemovitosti než místní měšťané.

Dle ustanovení Svatováclavské smlouvy musely být nemovitosti koupené šlechtou zapsané v městských knihách, ale především praxe pražských měst ukazuje, že tomu tak vždy nebylo. Mnoho domů v pražských městech se ocitlo mimo dosah městské jurisdikce tím, že byly zapsány do zemských desek. Situace venkovských královských měst se však dramaticky lišila od Prahy či Brna. Mimo tato velká města se městské nemovitosti ocitly v zemských

deskách jen ojediněle. Prostřednictvím desek zemských mohly s nimi být vlastně prováděny další operace jako s jakýmkoliv šlechtickým majetkem. Ocitaly se v nich také jako příslušenství některých deskových statků, což týkalo také některých domů v poddanských městech.

Koupě nemovitosti ve městě nebyla jednostrannou záležitostí, ale podléhala schválení, které se lišilo dle statutu města. Proto je možné setkat s nařízeními české komory, podkomořích, úřadu mincmistrů, místodržitelství nebo vzácně přímo se zásahem panovníka. Jeho vůle nejčastěji působila prostřednictvím privilegií, i když ne všechny tyto listiny počítaly s přítomností šlechty v jednotlivých městech. V případě poddanských měst byla nadřízeným orgánem vrchnost. Ale ve všech městech zasahovala do prodejů samozřejmě městská rada. I její nařízení mohla zastavit prodeje příslušníkům vyšších stavů. Zde probíraná města byla příkladem toho, že vydané zákazy ze strany všech možných instancí měly často jen dočasnou platnost. Regulace se však netýkala pouze kupování domů či dvorů, ale nalezneme i zásahy do procesu pronajímání.

Základním předpokladem k tomu, aby šlechtic mohl vlastnit dům či dvůr ve městě, bylo to, že vydal revers. Šlechtic ho většinou vyhotovil po sepsání kupní smlouvy. Společně s ní pak byl nejčastěji také ingrosován do městských knih. Revers obsahoval závazky vůči městu dle požadavků městské rady. Nejzákladnější tematika, kterou řešil, souvisela se zdaněním a dalšími povinnostmi a omezeními vůči městu, které plynuly z jejího držení. Jeho znění nebylo po celé období statické, ale na příkladu Klatov je vidět, že procházelo proměnami. Důkladnější reversy lze najít v případě dvorů se zemědělskými pozemky, kde hrozilo větší nebezpečí, že by se ocitly mimo městskou jurisdikci. Není divu této opatrnosti, neboť berounské mlýny či klatovské dvory bylo možné nalézt jako příslušenství některých statků v okolí. Reversy také řešily problematiku řemesel, z nichž mělo přednostní význam pivovarnictví. V Klatovech tak je už před Bílou horou zaznamenáno vytlačení šlechty z vaření piva. Pomocí reverzů bylo i preventivně bráněno vzniku šlechtických výčepů. V poddanských městech máme obdobných listin zachováno velmi málo. Oproti těm vydaných pro královská města obsahují také závazky vůči povinnostem vůči vrchnosti ve formě platů a robot.

Mnoho šlechticů si zakoupilo domy v poddanských či královských městech a drželi současně také některý venkovský statek. Tyto nemovitosti tak dávaly dohromady sídelní síť. Tento jev se netýkal pouze vysoké šlechty, ale také příslušníků rytířského stavu. Ve městech samých bydleli spíše ti šlechtici, kteří statek na venkově nevlastnili. U těch, kteří dávali přednost svým tvrzím a zámčkům, bychom našli v jejich městských domech či některých dvorech hospodáře. Činnost hospodářů je popsána v literatuře především ve vztahu k palácům

v zemských metropolích. Na rozdíl od nich patrně nebyl hospodář ve venkovských městech placeným úředníkem, ale zvláštním druhem nájemníka. Živil se totiž některým řemeslem či jinou činností. Nemusel být nutně poddanými majitele domu. O jejich povinnostech vůči domu zatím nic nevíme. Hospodáři sami se objevují v pramenech jen velmi vzácně. V případě většiny dvorů bylo možné nalézt šafáře, stejně jako u domů v poddanských městech, kde pole byla téměř vždy příslušenstvím nemovitosti.

Když šlechtici sídlili ve městech, objevovalo se u nich služebnictvo v rozdílných počtech. Nejchudší z nich dokonce neměli žádného služebníka. Služebnictvo také nemuselo pocházet nutně z řad poddaných. Někteří příslušníci vyšších stavů měli i po svém přesídlení do měst velmi mnoho poddaných, jejichž služby ne vždy úplně využívali. U některých rytířů jsme se také setkali s luxusními osobními sloužícími. Rozhodně žádný ve městě usazený příslušník vyšších stavů nevyužíval úřednický aparát pro správu svého zdejšího majetku. Tedy snad s výjimkou písaře.

Město nebylo jen místem pro bydlení, ale mohlo poskytnout prostředky k zajištění existence šlechtice. Ve městech existovalo několik možností zisků z nemovitostí. Potencionální zdroje se velmi lišily podle charakteru jednotlivých městských lokalit. I v královských městech bylo nejvíce přístupným řešením nákup zemědělských pozemků. Velké rozlohy polí a luk se nacházely u předměstských šosovních dvorů, u kterých najdeme někdy i les. Různě velká pole se byla také u některých domů. Šlechta vlastnila také zahrady, louky a chmelnice a louky. Přínos rybníků záležel na jejich velikosti, ale jejich role byla spíše nepodstatná. V královských městech však bylo mnoho domů, ke kterým nepatřily žádné zemědělské pozemky a nebyl u nich mnohdy chován ani žádný dobytek. Takové domy bylo možné pouze pronajímat. V mnohem nevýhodnější situaci byli ti, kteří si obydlí pouze pronajímali, neboť těm bylo dokonce bráněno nějaký dobytek dokonce vlastnit. Pokud to poměry dovolily, mohli i tito nájemníci část svých příbytků také snad zase pronajmout pokojníkům, což bylo snadnější, když sami měli najatý celý dům nebo jeho podstatnější část. Zdrojem financí mohlo být eventuálně také i pivovarnictví, ale některá města k této výrobě své šlechtické obyvatele nepřipouštěla a měli v dosahu maximálně přivařky. Povolení se dostalo v některých městech pouze těm, kteří odváděli kontribuci v patřičné míře, tedy tak jak slíbili v reversech. Ale ani v těchto městech nebylo možno si zařídit šenk. Jiná města typu Příbrami se zcela šenkování patrně nebránila a dokonce trpěla v jednom šlechtickém dvoře i pivovar, který směl vařit jen pro potřebu majitele. Tedy odmítala jako všechna města cizí pivo, jehož byli šlechtici také hojnými příjemci. Šlechta také mnohdy vlastnila některé provozy průmyslového charakteru. Byli to především mlýny, které dobře zapadaly do celého

zemědělského komplexu a byly vyhledávány i majiteli sousedních dominií. Můžeme se setkat místy také s jinými podniky typu papírny, ale jednalo se jen o výjimky, které stejně jako mlýny šlechta neprovozovala přímo, ale prostřednictvím nájmu.

Půda pro pěstování některých činností byla příznivější na půdě poddanských městeček. Ale i zde hrála prim zemědělská výroba. Šlechtice zde také můžeme najít mezi největšími držiteli půdy ve městě. Současně s polnostmi vlastnili někteří příslušníci šlechty vyšší stavy dobytka než jejich měšťanští sousedé. Jejich potahy jim umožňovali lépe obhospodařovat vlastní pole. O možnostech domů v poddanských městečkách jakožto nájemního bydlení není příliš známo. Více prameny dokládají, že podobné lokality umožňovaly mnohým šlechticům se podílet na jisté části městských živností. Souvisí to s pivem a jeho výrovou a čepováním. Přístup k těmto de facto městským živnostem může být zajištěn vůlí vrchnosti města⁸⁴⁸ nebo asi hlavně povolením městské rady,⁸⁴⁹ která ho mohla také pozastavit či odejmout.⁸⁵⁰ Šlechtici proto kvůli vlastním várkám budovala sladovny a vlastní pivovarské náčiní. V poddanských městech také nacházíme šenky piva v rukách příslušníků vyššího stavu, což byla živnost, která nebyla na půdě měst trpěna. V pramenech lze najít i některé provozy průmyslného charakteru, které držela ve městech šlechta. Nejvíce se to týkalo mlýnů, jen ojediněle uvádí prameny nějaké jiné, například flusárnu.⁸⁵¹ Hospodaření v poddanských městech bylo znevýhodněno tím, že na základě majetku byl šlechtic povinen poskytovat peníze a robotu vrchnostem.

Z reversů i katastrů je poznat, že šlechta v poddanských městech odváděla stejné povinnosti jako ostatní držitelé domů, proto nebylo problémem je alespoň k některým živnostem připustit. Praxe královských měst byla odlišná. V Klatovech měšťané do pivovarnictví šlechtu nepřipustili také na základě toho, že neodváděla městské platy ve stejné výši jako měšťané. V Berouně vlastnila šlechta běžné domy a dvory a jejich odvody byly příčinou toho, že dostali příležitost se účastnit městských várek. Ovšem výčep nebyl povolován ani zde.

V pramenech hrají také okrajovou roli řemeslníci, které místy najdeme v domech v královských městech. Částečné vyjmutí domů a dvorů šlechty z pravomoci městských rad dalo příležitost k tomu, aby se zde stali hospodáři či prostými nájemníky i necechovní řemeslníci. Zprávy o nich jsou však velmi řídké. Většina nájemníků asi nekalou konkurencí

⁸⁴⁸ Městská živnost v Radnicích podle způsobu ostatních měšťanů je vlastně zajištěna textem tržové smlouvy (NA, sign. DZV 317, fol. G22-G2).

⁸⁴⁹ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, kniha trhů 1637-1709, K3, fol. 201-201v.

⁸⁵⁰ SOKA Plzeň-sever, fond AM Město Touškov, radní manuál 1665-1671, K1, fol. 47v-48, 49v.

⁸⁵¹ SOKA Rokycany, fond AM Radnice, tržová kniha 1681- 1734, fol. 227v-228.

nebyla. Ještě méně prameny připomínají, že se někteří šlechtici zabývali pracovní činností i osobně. Nevíme, jakou roli mohlo hrát ranhojičství u rytíře Štolce, ale pro paní Harnachovou bylo předem určitě součástí jejich příjmů. Jen další bádání by přineslo více k tomuto tématu.

4. Závěr

4.1. Charakter měst a městeček a šlechty s nimi spojené

V předchozích řádcích byla představena šlechta a její sídla, která se nacházela ve městech a městečkách v určitých částech Českého království. Jak již bylo řečeno, tato města lze rozdělit do určitých skupin. Je to možné i geograficky. Jedna ze skupin se nachází v dosahu Vltavy a Berounky, přičemž královské město Beroun leží přímo na vodním toku jedné z těchto řek. Druhé z těchto měst, Příbram, nemohlo těžit z takové polohy, ale vynikalo především nalezišti nerostů. Ve sledovaném období jejich zdejší těžba postupně opět dosahovala vrcholu, doplněna při tom v obecním hospodaření železářstvím.⁸⁵² Jako druhou hlavní skupinu lze vymezit několik měst a městeček, jejichž polohu můžeme shrnout tvrzením, že se nacházejí na Plzeňsku, což je ale příliš široký pojem. Některé z těchto lokalit leží v severní části plzeňského regionu. Nejvíce na východ jsou Radnice. Západněji se nacházejí Všeruby s Městem Touškovem. Zbytek měst se rozkládá v jižní části bývalého plzeňského kraje, v Klatovsku. Zde leželo poddanské město Švihov, ale hlavně královské město Klatovy. Obecně platí, že podbrdská oblast byla v této sondě representována především městy podřízenými králi, přičemž mezi ně zde náležela Příbram, požívající postavení horního města. Ta nebyla v rámci sondy zkoumána na Plzeňsku, což představuje jednu z odlišností se západočeským regionem. Ten se odlišoval také zastoupením poddanských měst a městeček. Tento typ městských sídel nebyl na Podbrdsku studován, neboť se zde nenacházela taková, která by byla vhodná z hlediska zastoupení šlechty či struktury písemných pramenů.

Je několik faktorů, které města v jednotlivých regionech rozdělovaly stejně tak jako spojovaly. Byla to nejenom právní postavení jmenovaných měst. Určité shody i rozdíly panovaly v charakteru šlechty v jednotlivých městech. V sondě nacházíme několik míst, v nichž v určité době existovalo poměrně velké zastoupení šlechty. K nim patřily Klatovy a Příbram. Tato města se v tomto přibližně bodě přibližně shodovala, i když nižší šlechta z Klatov vymizela o něco dříve a lze také říci, že klatovských šlechticů byl vyšší počet než příbramských, o nichž nemáme ani tolik detailních informací, jaké nalezneme v některých klatovských archivních pramenech, což jsou jmenovitě seznamy z let 1624 a 1692. Naproti tomu pro studium společnosti města Příbrami disponujeme seznamem poddaných podle víry z roku 1651, dle kterého tehdy nebyla zdejší šlechtická obec početně příliš zastoupena.

⁸⁵² St. POLÁK, *Historický úvod*, s. 29-30.

Beroun se od již jmenovaných míst velmi odlišoval v tom, že se zde urozců usadilo poměrně málo.

Zbývá stejně charakterizovat několik poddanských měst a městeček, ve kterých bylo obyvatelstvo z řad vyšších stavů rovněž různě zastoupeno. Dle množství uskutečněných trhů s nemovitostmi se zdá, že nejvyšších počtů dosahovala šlechta ve Všerubech. Z tohoto hlediska se na dalším místě v pořadí zhruba nalézalo Město Touškov, pak Radnice a posléze Švihov. U všech těchto lokalit však nemáme tolik informací, abychom přesně vyčíslili podíl urozců v obyvatelstvu, neboť zde nejsou po ruce materiálie podobného rázu, které poskytl například archiv města Klatov. Obecně lze z údajů matrik a trhových městských knih často velmi obtížně určit, kdo vůbec patřil mezi zdejší obyvatele z řad šlechty. Mnoho z nich můžeme zařadit k příslušníkům českého panského či rytířského stavu. Ale nalezneme mezi nimi i některé šlechtice, kteří tohoto statutu právně požívali jen v zahraničí, neboť v Českém království nezískali žádnou jeho legitimizaci.

Celkově nás mnohé prameny přivádí k možnosti připodobnit většinu šlechty ve vybraných lokalitách k té části měšťanů, která neprovozovala žádné řemeslo a žila hlavně z výnosů zemědělství. V něm hrála prim patrně rostlinná výroba. V ní byli minimálně po třicetileté válce šlechtici proti svým sousedům zvýhodněni v tom ohledu, že průměrně vlastnili více dobytka, který byl pomocníkem při obdělávání pozemků. K zemědělství patřily také jiné činnosti mající v průměru okrajový význam. Jen málo šlechticů u svých šosovních statků vlastnilo nějaké větší rybníky či lesy. S nimi můžeme ve větších rozlohách počítat u předměstských dvorů, o které měla často zájem bohatá šlechta z okolí. Ale zemědělství nebylo jediným možným zdrojem příjmů. Do majetku šlechty místy spadaly také různé objekty spojené s výkonem živností, neprovozované však ve vlastní režii. Nejčastěji to mohly být mlýny, hospody a občas i jiné provozy, jak říkají prameny z Radnic, Klatov nebo Příbrami.

Ve vlastní režii šlechta provozovala sladovny u svých domů, které souvisely s právem vařit pivo. V jeho výkonu existovaly rozdíly mezi jednotlivými městy, která pak lze rozčlenit podle toho, jak v nich byla šlechta připuštěna k výrobě piva. Archiválie nejsou vždy natolik jasné, abychom všude přesně popsali příčiny tohoto stavu. Též hovoří o tom, že lze spojovat tuto otázku se zdaněním šlechticů v jednotlivých městech.

Najdeme tak města, kde šlechta byla téměř zcela vypuzena z vaření piva, pokud nepočítáme zmínky o přivarcích. Tak tomu bylo v Klatovech, kterým dominoval cech sladovnického řemesla a šlechta by svou účastí na vaření piva snižovala jeho příjmy. Klatovy patřily mezi města královská, ale nemůžeme říci, že stejná situace panovala ve všech městech

tohoto typu. Prameny naznačují, že k vaření piva byli urození připouštěni i v nich, jak se ukazuje v Berouně. Také vypovídají o tom, že možnost vařit pivo platila i v horních městech. V Příbrami na předměstí nalezneme dokonce i samostatný šlechtický pivovar, jehož výrobky byly ale určeny jen pro vlastní spotřebu. Co se týká poddanských měst, tak ve všech zde studovaných místech mohla šlechta využívat tohoto práva, což představovalo jedinou tolerovanou živnost ze strany ostatního měšťanstva. Celkově musel být její význam jakožto zdroje příjmů poměrně nevysoký, když víme, jak měšťané pomocí svého piva hradili kontribuční dluhy. Zprávy z mnoha lokalit hovoří též o střetech kvůli dovozu cizích lacinějších piv, který se však neomezoval jen na uroence.

Odlišnosti nalezneme mezi městy nejenom v oblasti vlastní výroby piva, ale i v otázce jeho prodeje v malém, tedy výčepu. V Klatovech bylo šlechtě v této činnosti důsledně bráněno, jak je možné poznat i z textu reversu, který vydal hrabě Morzin zdejší radě ohledně pozemku, který od ní získal. Výčep byl také bráněn šlechtě Berounskými, tedy opět měšťany královskými. Naopak nám trhové knihy přibližují vlastnictví hospod šlechtou v Příbrami. Mezi poddanskými městy představují Radnice, Všeruby a Město Touškov ta místa, kde je možno v materiálech objevit výčepy patřící příslušníkům vyšších stavů. Konkrétně ve Městě Touškově se nacházely dvě hospody, v jejichž držení se střídali také šlechtičtí majitelé, což ukazuje, že mnohý z uroenců považoval jejich vlastnictví za důležitou součást výdělku, který byl vybírán od krčmářů, kterým byly tyto nálevny pronajímány.

V předcházejících řádkách byly zmíněny příjmy ze zemědělství či živností, mezi nimiž se objevuje otázka piva. V městech nalezneme jak šlechtice, kteří oba tyto způsoby mohli využít, ale také ty, kteří přístupem k těmto činnostem nedisponovali. K nim náležela většina nájemníků, i když bylo možno půdu ve městech rovněž najmout, jak ukazují prameny mnohých měst. Ale veškeré nájemníky města omezovala v právech jako „neosedlé“. To spočívalo například v znemožnění pastvy dobytka, i když překonatelného místy pomocí odvádění poplatku.

Existovali i tací urození, kteří nevlastnili žádné zemědělské pozemky a ani nadrželi nějaké domácí zvířectvo, které evidovaly katastry. Pro takové mohla být nemovitost zdrojem příjmů v tom případě, že byla pronajímána. Soupis poddaných připomíná v mnohých městech nájemníky šlechtických nemovitostí, ale pro zde studovaná města o nich vlastně moc nevíme. Musíme snad počítat také s tím, že v poddanských městech a městečkách bylo najímání části nemovitostí patrně méně rozšířené než v královských městech. Z klatovských pramenů víme o jistých šlechticích, kteří k domům jednak nevlastnili žádné zemědělské pozemky, a také se nemohli podílet na pivovarské živnosti. K poznání jejich situace vede přiznání tereziánského

katastru spolu s dalšími prameny, které naznačují, že snad nepronajímali ani svoje domy.⁸⁵³ Do této skupiny lze zařadit některé šlechtičny, které žily na přelomu 17. a 18. století v Klatovech, které tudíž musely být celkově finančně zabezpečeny z jiných zdrojů. Prostředky mohl poskytovat například úvěr. Již starší literatura si všimla kreditních operací obdobné šlechty, které mohly sloužit pochopitelně i těm, kteří nějaké pozemky ve městech vlastnili. Pokud urozenci vlastnili deskové statky, tak jejich hlavním zdrojem příjmu byla právě tato zboží. Zmíněné šlechtičny mezi takové držitele nepatřily a tvořily specifickou skupinu v rámci veškeré šlechty ve městech, která se mimo Klatovy v této sondě příliš nevyskytovala. To lze například soudit i pro Příbram na základě fasse tereziánského katastru.⁸⁵⁴

Na první pohled se ukazuje, že z hlediska ekonomického byl výhodnější život šlechty především v poddanských městech. Větší přístup k pivovarnictví zde však byl vyvážen zátěží v podobě povinností vůči vrchnostem. Nicméně zdejší šlechtici patřili mezi méně movité, neboť Město Touškov a Všeruby ukazují velký podíl těch, kteří nedisponovali deskovými statky. Takto lze mluvit i o Švihovu a už méně o Radnicích, kde objevujeme některé bohatší šlechtice (například Nostic na Oseku). Urozence bez deskových statků nalezneme v hojném množství také v Berouně. Naproti tomu v Klatovech bylo spojení obou forem vlastnictví častější. Celkové bohatství zdejší šlechty také ovlivňovala držba městských nemovitostí panskými rodů Koců z Dobrše, Morzinů atd. Z výše uvedených příkladů je vidět, že porovnávat šlechtu poddanských měst a měst královských lze jen nesnadno. Ceny realit ve Všerubech a Touškově však mohou vést k oprávněné domněnce, že tato místa přitahovala méně mohovité jedince. V pramenech poddanských měst nalezneme také více úpadků či postoupení pozemků pro nemožnost plnění závazků spjatých s jejich držením.⁸⁵⁵

V poddanských i dalších městech existovaly vedle pánů a rytířů také osoby s prostým šlechtickým titulem či jedinci, kterým byl městskými prameny přisuzován rytířský stav patrně neprávem. Však téměř žádný měšťan těchto poddanských měst a městeček jako jejich obyvatel povýšení nedosáhl⁸⁵⁶ a přicházel s titulem již získaným, kdežto příklady královských měst ukazují na mnohé nobilitace zdejších obyvatel, jak je dobře vidět u Berounských.⁸⁵⁷

⁸⁵³ Dle knihy kostelních počtů neplynuly kostelníkům žádné příjmy z nájmu domů, které získali odkazem od Markéty Lidmily Vencelíkové (SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 144, K128).

⁸⁵⁴ NA, fond TK, i. č. 362, kart. 22, fasse Příbram.

⁸⁵⁵ Např. Fr. TEPLÝ, *Knihy o Švihově*, s. 239.

⁸⁵⁶ Pro starší období mohou být příkladem povýšení touškovští Kůrkovští z Lukovan (V. CHMELÍŘ, *Nižší šlechta*, s. 47-49).

⁸⁵⁷ Viz např. Marie TOŠNEROVÁ, *Jan Václav Salát z Kron a Weissenberka*, *Minulost Berounska* 7, 2004, s. 261-270.

4.2. Místo města v životě šlechtice

Města měla důležitost nejenom pro ty šlechtice, kteří v něm žili. Královská města byla důležitými středisky řemesel a obchodu, ale podobnou roli hrála i méně význačná poddanská města a městečka, i když v omezenější míře. Sem se šlechtic obracel, když potřeboval věci, které na svém statku nemohl získat. Ve městě mohl jak nakupovat cizí produkty, tak je i sám prodávat.⁸⁵⁸ A nezůstávalo jen u těchto základních ekonomických vztahů. Města představovala také křižovatky společenského ruchu, duchovní a vzdělávací střediska. Zemské metropole pochopitelně plnily mnohem významnější funkce než ta města, která jsou předmětem této práce. Praha či Brno byly totiž sídly centrální správy. Tereziánské reformy také o něco navýšily význam krajských měst z tohoto hlediska. Praha jako hlavní město království byla též důležitou pevností. Hradbami disponovala i jiná města; sloužila i jako útočiště šlechticům a jejich majetku v nebezpečných válečných časech.

V této práci jsou představena města a městečka také jako místa, kde šlechtic mohl získávat různé nemovitosti sídelního či výrobního charakteru. Mohla se stát i jeho hlavním bydlištěm. Jak bylo už v předešlých kapitolách ukázáno na seznamu klatovské šlechty z roku 1692, přímo ve městě bydleli šlechtici, kteří nadrželi žádný venkovský statek. Z osob na tomto seznamu však patrně žádná nežila v Klatovech ani v jiném městě po celý život a stěhovala se.⁸⁵⁹ Chybí v něm ti, kteří byli s městy spojeni volnější formou, celoročně v něm nebydleli a jen léta drželi některé nemovitosti. Takto lze hovořit kupříkladu o dvoře, který si podrželi po určitý čas v Příbrami Bechyňové z Lažan. Důvody této držby a zařazení dvora do majetku nám v pramenech unikají, neboť nemáme k dispozici zdroje ze strany samých majitelů. Pokud šlechta získávala či najímala dvory a domy s pozemky, hospody, mlýny či jiné výroby, motivací mohlo být například rozmnožení příjmů, ale i navýšením kapacit patrně na statcích chybějících. Samotná preference venkovského bydlení mezi majiteli deskových statků, jíž poskytl průzkum seznamu klatovské šlechty, však není tak jednoznačná, neboť existovaly i výjimky v upřednostňování měst před statky.⁸⁶⁰ Za dobu, kdy pobývali majitelé statků ve svých sídlech ve městech, lze zřejmě označovat některé krátkodobé příležitosti jako slavnosti, jarmarky a válečné hrozby. Přecházeli ovšem v těchto domech, jak ukazují dobové správy, také zimu.⁸⁶¹ Pobyty vyžadovaly, aby se zajistilo jejich zásobování. A to buď ze statku (například dřívím na otop atd.) či se potřebné věci kupovaly od měšťanů.

⁸⁵⁸ J. KLEPL, *Královská města*, s. 498.

⁸⁵⁹ Ohledně původu panují pochyb zejména o paní Evě Dobromilické, rozené ze Sobětic (SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 86, K70, fol. 155).

⁸⁶⁰ Václav CHMELÍŘ, *Svobodný dvůr v Málkovicích*, *Minulostí Západočeského kraje* 46, 2011, s. 72-73.

⁸⁶¹ J. KLEPL, *Královská města*, s. 498.

Majitelé se svojí rodinou a služebnictvem se nestěhovali do prostor, které byly najaty hospodářům či jiným nájemníkům. Po dobu nepřítomnosti pána byly nejspíše drženy prázdné a nemusel je hospodář proto vyklízet.⁸⁶²

S dlouhodobější příležitostí pro pobyt ve městě byl spojen vzdělávací proces mladého šlechtice, během něhož navštěvoval různá školská zařízení. V našem případě se bude mluvit o jezuitských gymnáziích, z nichž se jedno nacházelo v Klatovech. Mezi jeho studenty nalezneme také příslušníky šlechty, o kterých nás především informují jiné zdroje než ty, které vzešly přímo z činnosti této školy. Šlechtičtí studenti jsou zachyceni místy například ve farních matrikách.⁸⁶³ Méně jsou již čitelní z hlediska pramenů vzešlých z činnosti městské rady. Protokoly ze zasedání konšelů přinášejí některé konflikty, které vznikaly mezi městským okolím a studujícími, přičemž není specifikováno, jakého stavu byli. Zaměříme se zde ale nyní na to, jak byli tito mladí urození ve městech ubytováni. Někteří studenti mohli samozřejmě patřit mezi ty, jejichž rodiče ve městě drželi domy. Více svědectví máme o tom, že šlechtičtí synové se svými preceptory obývali cizí nemovitosti, často patřící měšťanům,⁸⁶⁴ pro které se studenti stali vítaným zdrojem příjmů. Proto také protestovala rada, když ve své najaté polovině domu Anežka Kunhuta Příchovská z Příchovic přechovávala větší množství urozených studentů, jejichž rodiče jí za ubytování platili a zásobovali rovněž své potomky potravinami.⁸⁶⁵ Někteří šlechtici bydleli u jiných urozených spolustudentů, kteří sami žili v nájmu. To byl příklad mladého barona z Unwertu, u něhož pobýval Děpold Černín z Chudenic.⁸⁶⁶ Rodičové ani jednoho z nich, jak dokládají trhové knihy, nedrželi tehdy v Klatovech nějaký dům. Takový způsob přítomnosti šlechtického živlu je tu spojen s existencí jezuitského vzdělávacího ústavu, který v dalších městech této sondy nenalzáme. Zmíněný pobyt ve městě byl pro šlechtice spojen s určitým věkovým rozmezím urozených studentů, kteří pak svá ubytování opouštěli, neboť je již nepotřebovali.

Některé studie také ukazují souvislosti akvizic městské majetku některými šlechtici s náboženským kultem. Při té příležitosti jsou vzpomínány Radnice na Rokycansku.⁸⁶⁷ Bohužel zde není zatím příliš informací k rozpracování této otázky. Podobně se můžeme ptát, zda získávání určitých domů v Klatovech bylo ovlivněno jejich polohou v blízkosti farního

⁸⁶² SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 56v-57.

⁸⁶³ Např. SOA Plzeň, fond Sbirka matrik, sign. Klatovy 1, fol. 359.

⁸⁶⁴ SOA Plzeň, fond Sbirka matrik, sign. Klatovy 1, fol. 226.

⁸⁶⁵ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 85, K69, fol. 280-280v.

⁸⁶⁶ Fr. TEPLÝ, *Knihy o Švihově*, s. 189.

⁸⁶⁷ Vratislav RYŠAVÝ, *K Augustonově expozici na zámku v Nebílovech*, Zprávy památkové péče 60/6, 2000, s. 193.

chrámu a dominikánského kláštera. Na takto umístěnou poměrně stálou skupinu nemovitostí upozornil sociálně topografický výzkum Klatov.

Dále se budeme věnovat té části šlechticů, která žádné jiné residence než městský dům nevlastnila. Celoživotní spojení s městem lze očekávat jen v některých případech. Lze mezi ně počítat situace urozenců, kterým finanční poměry neumožnily koupit si větší majetky. V městech žili pravděpodobně někteří ze synů nebo dcer, pocházejících z mnoha sourozenců, mezi něž bylo rozděleno nepříliš vysoké dědictví. Některé větve rodů také žily v poměrech neumožňujících nákup významnějších majetků.⁸⁶⁸ Důvody proč města neopouštět měli též někteří na rytíře povýšení měšťané. Ti si patrně v mnoha případech zachovali měšťanský životní styl a místy ani nezakoupili některé deskové zboží a obývali jen městské nemovitosti. Důvody některých z nich pro toto jednání byly často velmi prozaické: chyběly prostředky na jejich nákup.⁸⁶⁹

Velký díl urozenců však měnil místa svého pobytu. A to nejenom v tom, že kupoval a prodával statky, ale také že se z nich stěhoval do měst. A najdeme příklady, že tomu bylo i naopak. Sem můžeme částečně přiřadit problematiku sňatků cizích šlechticů s erbovními měšťankami, stejně jako integraci některých urozenců v zemi skrze nákup či nájem nemovitostí ve městech. Mnohdy sice z ekonomických důvodů dále neusilovali o získání statků a inkolátu a žili jen ve městech, ale některé příklady také ukazují, že i z poddanských městeček bylo možno se např. pomocí služby dobrat k získání statku i uznání za člena vyšších stavů v Českém království, jak ukazuje příběh Unwertů usazených v Kralovicích.⁸⁷⁰

Již Mikuláš Dačický si všiml, že městské prostředí bylo vhodné k přečkání časového úseku mezi prodejem jednoho statku a nákupem dalšího. V Kutné Hoře jistě měl před očima takové příklady.⁸⁷¹ Patrně mezi šlechtickými obyvateli převažoval ten scénář, že ze statků zcela odešli a zůstali jen ve městech a městečkách. K tomu jim v některých případech posloužila nemovitost, která již byla v té době v jejich rukách.⁸⁷² Pokud ne, museli si najmout či koupit potřebné prostory. Je zdokumentováno, že si je místy šlechtici na počátku pouze najímali a až později koupili.⁸⁷³ V historiografii je přesun šlechtice ze statku do měst spojován

⁸⁶⁸ Pravděpodobně lze do nich zařadit některé Chlumčanské z Přestavlk, kteří se vyskytovali ve Všerubech (V. CHMELÍŘ, *Šlechta usazená ve Všerubech*, s. 101-103).

⁸⁶⁹ Mezi ně můžeme zařadit např. Jana Jakuba von Weingarten. Viz např. Lubomír NOVOTNÝ, *Barokní právník Johann Jakob Weingarten ve fondech Vědecké knihovny v Olomouci*, in: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*, Sborník z 18. odborné konference Olomouc, 14.-15. října 2009, Olomouc. 2010, s. 89-106.

⁸⁷⁰ Např. NA, fond Dobřenský, i. č. 1163, Unwerth.

⁸⁷¹ A. REZEK (ed.), *Paměti*, II, s. 162.

⁸⁷² Např. V. CHMELÍŘ, *Nižší šlechta*, s. 69.

⁸⁷³ Např. V. CHMELÍŘ, *Nižší šlechta*, s. 56.

se zchudnutím.⁸⁷⁴ Může tomu tak být, pokud stav zůstal trvalým. Ovšem takové přestěhování nebylo vždy zhoršením stavu: pro některé vdovy znamenalo naopak zlepšení, neboť se vzdálily autoritě nového pána domu. Ale z pohledu cen nemovitostí se jednalo doopravdy o sestup, i když hodnoty mnohých význačnějších městských realit dosahovaly téměř výše nejlevnějších statků.

Prodej dominia se udál v mnoha případech před příchodem šlechtice do města. Ne vždy je zřejmé, proč se urozenec vůbec zbavoval této důležité základny svého života. Pokud trhová smlouva obsahovala soupis velkého množství dluhů, tak se můžeme domnívat, že příčinou byla špatná finanční situace. Město bylo místem, kde nacházíme množství chudé šlechty, jak také ukazuje seznam z roku 1692. Z dospělých příslušníků vyšších stavů téměř polovina zde náležela ke kategorii „miserabilis persona.“⁸⁷⁵ Při tomto jejich označení musíme zvážit, jak závažná byla tato chudoba, a jestli jen neznamenal rezignaci na poslední zbytky stavovského způsobu života.

Jako nemajetní mohli do města přijít, ale chudnutí mohlo pokračovat i na městské půdě, jak dokumentuje několik příkladů právě z Klatov. Podle zmíněného seznamu náležel mezi místní chudé šlechtice i příslušník panského stavu Petr Říčanský z Řičan. Vlastnil původně statek Předslav, který prodal roku 1673.⁸⁷⁶ Koupil pak dům v Klatovech, který držel do roku 1680.⁸⁷⁷ O 12 let později patřil již mezi nuzné urozence tohoto západočeského města, a také jako oni žil v nájmu. Méně přímočará byla cesta do velmi ubohých poměrů pro Zikmunda Kryštofa Karla ze Svárova, na kterého původně spadlo dědictví po příbuzném. Však díky soudnímu rozhodnutí přišel o výsledky tohoto odkazu a dokonce musel být prodán jeho statek Ujčín. Pak už žádné deskové zboží nikdy neovlastnil. Nejdříve se usadil v Přešticích, kde vlastnil hospodu. Ale ani zde nezůstal. Jeho dcery získaly šosovní dvůr u Klatov, kde zřejmě s nimi žil. Později byl dvůr prodán a Zikmund Kryštof zemřel patrně v pronajaté chalupě.⁸⁷⁸

U obou šlechticů nemáme prameny k tomu, abychom posoudili, co bylo konkrétně příčinou jejich zchudnutí na šosovní půdě. Nicméně k možným důvodům úpadku šlechty lze přiřadit daňové povinnosti z městských nemovitostí. Proto se pak následně jejich domy dostávaly do rukou městských rad, jak dokumentují některé příklady.⁸⁷⁹ Nepříliš řádné placení daní známe sice i z královských měst, ale v držení konšelů se domy ocitaly především

⁸⁷⁴ Např. Z. WINTER, *Kulturní obraz*, I, s. 121.

⁸⁷⁵ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 86, K70, fol. 187v-188v.

⁸⁷⁶ NA, sign. DZV 390, fol. P18v-P22.

⁸⁷⁷ J. VANČURA, *Dějiny*, 2. část 2. dílu, s. 590.

⁸⁷⁸ P. ROŽMBERSKÝ – V. CHMELÍŘ, *Rytíři Karlové*, s. 114-118.

⁸⁷⁹ Např. SOKA Rokycany, fond AM Radnice, trhová kniha 1681-1734, fol. 174-175.

v poddanských městech, což ukazuje na slabší ekonomickou základnu šlechty, která v těchto lokalitách bydlela. Na nezvládnání určitých povinností, které vyplývaly z držení šosovních nemovitostí, také ukazují odevzdání půdy náležející k domům do rukou vrchnostem či obcím.⁸⁸⁰

Zikmund Kryštof Karel ze Svárova strávil posledních 24 let svého života jako slepec, kterému posléze městská rada kvůli jeho postižení dovolila nájem v městské chalupě.⁸⁸¹ Jeho osoba ukazuje na další specifickou skupinu šlechty, která vyhledávala život ve městě. Byli to staří a nemocní šlechtici, kteří se do městských hradeb přestěhovali, aby zde dožili. Někteří z nich žili zřejmě u svých příbuzných.⁸⁸² Možná již byli velmi chudí, než aby měli prostředky na vlastní obydlí, nebo jen vše prodali. Někteří tak neučinili a obývali své nemovitosti. O tom, že staří šlechtici vyhledávali městské prostředí, věděl koneckonců již Mikuláš Dačický.⁸⁸³

Mezi urozenými obyvateli měst se nacházeli jak mladí studenti, tak také ti, kteří s městskými obcemi spojili poslední úsek svých životů. Můžeme se na celou tuto skupinu příslušníků vyšších stavů podívat jak podle věku, tak také z hlediska jejich pohlaví. V následujících řádkách budou předmětem zájmu urozené ženy, které představovaly význačnou skupinu mezi šlechtou ve městech. Ta neunikla pozornosti historické vědy ani v zahraniční historiografii.⁸⁸⁴

I s českými městy lze spojit mnoho příslušnic ženského pohlaví z panského či rytířského stavu. Podle seznamu z roku 1624 byli urození majitelé a nájemníci Klatov dle pohlaví rozděleni na dvě stejné části.⁸⁸⁵ Tento seznam však neodlišuje ty, kteří ve městě skutečně žili a ty, kteří zde jen vlastnili nějaké nemovitosti. Když se soustředíme jen na strukturu majitelů dle pohlaví, je vhodné k analýze využít údaje trhových knih, ač, jak bylo mnohokrát řečeno, ani ony nejsou dokonalé. Dle nich měly ženy více než pětapadesátiprocentní zastoupení, a převyšovaly tak muže. O ženách se více dozvíme z pohledu na složení urozenců přímo ve městech bydlících. Seznam z roku 1624 k tomu nebyl příliš vhodný, a tak ho nahradí klatovské daňové přiznání z roku 1692. Z 20 příslušníků šlechty uvedených jménem (tedy zřejmě od určitého věku) bylo jen 3 mužského pohlaví.⁸⁸⁶ To znamená, že urozené ženy doopravdy tvořily skupinu, která je ve vztahu k městům hodna zájmu.

⁸⁸⁰ Např. SOKA Plzeň-sever, fond AM Všeruby, trhová kniha 1685-1745, fol. fol. 132-132v.

⁸⁸¹ P. ROŽMBERSKÝ – V. CHMELÍŘ, *Rytíři Karlové*, s. 118.

⁸⁸² Jako snad Ondřej Chlumčanský ve Všerubech (V. CHMELÍŘ, *Šlechta usazená ve Všerubech*, s.103).

⁸⁸³ A. REZEK (ed.), *Paměti*, II, s. 162.

⁸⁸⁴ Anke HUFSCHMIDT, *"Dar eine vom Adel erlich inne wonnen muge". Bewohnerinnen von Adelshöfen im Weserraum*, in: *Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*. Marburg 1998, s. 139-154.

⁸⁸⁵ NA, fond SM, i č. 1639, sign. K59/40, kart. 1167.

⁸⁸⁶ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 86, K70, fol. 187v-188v.

Její význam je dobré také podpořit tím způsobem, že se podíváme jaká situace panovala v jiných typech měst než byly královské Klatovy. Prameny říkají, že poměry v poddanských městech a městečkách mohly být velmi podobné, ačkoli nemáme tak přesná data jako z Klatov. Opřít se můžeme ale například opět o údaje z trhových knih. Ty jsou použitelné v případě Radnic na Rokycansku, kde ženy patřily k držitelům zdejších domů a chalup z více než 63 % za období od roku 1650 do 70. let 18. století. Stejně jako v případě Klatov jsou mezi držitele započítávány i spolumajitelky, což byla realita, se kterou se můžeme setkat ve velké míře. Jednalo se o manželky pánů a rytířů, se kterými společně vlastnili městské budovy a pozemky. Tyto ženy nalezneme nejenom v roli spolumajitelů, ale i samy držely nemovitosti, které na ně mohly spadnout v rámci dědictví či přímo osobně investovaly do městských nemovitostí, které pak nenáležely jejich manželům, ale jim samotným, a tudíž patřily k ekonomicky silnějším z manželského páru.⁸⁸⁷

Majetek manželek ve městech se jistě ukázal důležitý při pobělohorských konfiskacích. Nepodléhal potrestání a zůstal jako ekonomická základna rodu. Částečně o tom svědčí příběh Petra mladšího Říčanského z Říčan, který koupil své manželce nemovitosti v Rokycanech. Říčanského statky byly zkonfiskovány, ale městské reality jeho choti tomuto osudu unikly.⁸⁸⁸ Rokycanské domy nakonec připadly Petrovi, ale po něm měly patřit dětem, které z tohoto manželství vzešly.⁸⁸⁹ Jiné šlechtičny svůj majetek odkazovaly rovnou dětem. Ale vzhledem k tomu, jak velké procento žen nacházíme v držení městských domů a dvorů, se může tvrdit, že ze strany některých rodičů se patrně jednalo o způsob, jak zabezpečit speciálně dcery.⁸⁹⁰

Notná část žen ve městě náležela také k vdovskému stavu. Roku 1692 k nim v Klatovech patřila celkem třetina ze všech zde žijících,⁸⁹¹ což je tak činí nezanedbatelnou skupinou. Vdovy zakládaly mnohdy samostatné domácnosti,⁸⁹² a městské domy k tomu byly příhodné. Ke svému majetku ve městech či městečkách mohly přijít pochopitelně různým způsobem, například koupí z věna, případně také skrze manželův peněžní odkaz. Jinde takový zisk náležel k zabezpečení, jaké činili manželé ještě za svého života. Tak to učinil Abraham

⁸⁸⁷ Např. Kateřina Barbora Varlejchová z Bubna ve Všerubech (V. CHMELÍŘ, *Šlechta usazená ve Všerubech*, s. 111-112).

⁸⁸⁸ V. CHMELÍŘ, *Vyšší stavy*, s. 59.

⁸⁸⁹ V. CHMELÍŘ, *Vyšší stavy*, s. 60.

⁸⁹⁰ O orientaci na ženské držitele svědčí také některá doslovná znění pramenů. Tím je revers paní Kateřiny Pekové z Římku na Bezděkově, která se v této listině se zavazuje nabídnout radě k odkoupení svůj dům. Pokud konšelé se pro koupi nerozhodnou, Kateřina chce, „abych osobě pohlaví ženského jiné, kteréž by se mě, dědicům a budoucím mým dobře líbilo, prodati moc měla.“ (SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 198, K182, fol. 167).

⁸⁹¹ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 86, K70, fol. 187v-188v.

⁸⁹² P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 540.

Strojetický ze Strojetic roku 1613 ve Všerubech, ale podobnou praxi lze pochopitelně očekávat i v pozdějších obdobích. Součástí tohoto porovnání bylo i navýšení věnné částky ze strany manžela podle staré praxe, kterou potvrdilo Obnovené zřízení zemské z roku 1627 ve svém článku MXXXIII.⁸⁹³ Užívání těchto nemovitostí bylo podobně jako v jiných dokumentech často omezeno na dobu, kdy vdova zůstala neprovdaná. Potom se majetek vracel do rukou hlavních dědiců mužského pohlaví.

Takový akt, jaký učinil Abraham Strojetický, nalezneme jindy obyčejně v testamentech.⁸⁹⁴ Kšafy rovněž obsahovaly dary dcerám, které však mohly být poděleny z dědictví svých rodičů také jiným způsobem, jak ukazuje příklad Markéty Lidmily Říčanské, která šosovní majetky ve Všerubech zřejmě obdržela již před úmrtím obou svých rodičů.⁸⁹⁵ Tento majetek byl asi součástí zajištění, se kterým dotyčná vstupovala do manželství, přičemž nemáme v rukou svatební smlouvu, takže nevíme, jak byla vyřízena jeho materiální stránka, a jakou roli v ní hrály zmíněné všerubské reality.

Další skupinu žen z vyšších stavů představovaly neprovdané šlechtické dcery, které se ne vždy stávaly členkami ženských řádů, nýbrž i v dospělém věku zůstávaly při rodičích či při sourozencích.⁸⁹⁶ Například v seznamu šlechty v Klatovech z roku 1692 najdeme několik svobodných žen,⁸⁹⁷ ale časem jistě mnohé z nich našly své životní partnery. Přesto v městech a městečkách zůstávaly šlechtické dcery, které takové štěstí neměly. Za všechny je možné jmenovat Marii Annu Varlejchovou z Bubna, žijící ve Všerubech asi od roku 1744 do své smrti v roce 1792.⁸⁹⁸

4.3. Město a šlechtická služební kariéra

V práci byla analyzována přítomnost šlechty ve městech z hlediska residence. Město jako místo kde ležela, je zmíněno v souvislosti s tím, že zde byly vlastněny či najímány nemovitosti či alespoň jejich části. Důvody pro takové nákupy či nájmy nejsou do detailu prozkoumány, ale alespoň některé můžeme určit. Jedná se často jen o získání hlavního a zároveň jediného obydlí, dále příležitostného bydlení nebo takového, které bylo pořízeno například z důvodů duchovních nebo vzdělávacích. Prostě určitá nemovitost měla jistou

⁸⁹³ Hermenegild JIREČEK (ed.), *Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království českého*, Praha 1888, s. 386.

⁸⁹⁴ Např. v závěti Jana Antonína ze Schirndingu z roku 1771 (NA, sign. DZV 457, fol. K22).

⁸⁹⁵ V. CHMELÍŘ, *Šlechta usazená ve Všerubech*, s. 99-101.

⁸⁹⁶ P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 540.

⁸⁹⁷ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 86, K70, fol. 187v-188v.

⁸⁹⁸ V. CHMELÍŘ, *Šlechta usazená ve Všerubech*, s. 112-113.

funkci pro svého urozeného majitele a mohla se podle toho včlenit do sídelní sítě. Jiné reality, které náležely šlechtě, do ní nepatřily. V první radě jmenujme obchodní a výrobní zařízení do kterých můžeme zařadit hospody, sladovny, mlýny, papírny, hamry, hutě, flusárny atd., provozované v nájmu či vlastní režii. Ty však měly své místo v ekonomice svých majitelů. Takové postavení měly také nemovitosti zemědělského rázu, obdělávané za pomoci čeledi či pronajaté. Zejména v poddanských městech a městečkách existovaly domy, dvory a chalupy v celku s pozemky. Pro jejich šlechtické majitele představovaly pole, louky, chmelnice, lesy a případně rybníky zdroj prostředků, případně doplněný jmenovanými obchodními a výrobními zařízeními, což nebylo tak běžné. Stejně tak ne všichni šlechtici vlastnili u svých obytných nemovitosti alespoň pole. Ovšem jako pozemkový vlastník se urozenec blížil svému měšťanskému okolí, které také obdělávalo a pronajímalo zemědělské pozemky. Měšťan k tomu ještě často provozoval nějaké řemeslo. Urozenec ze svých pozemkových majetků čerpal určitý zisk, který byl však zkracován různými povinnostmi vůči obci a státu, případně ještě vrchnosti. Pokud vlastnil také deskové statky, byly příjmy z městských nemovitostí přičteny k rentě, kterou z nich pobíral. Avšak činnost příslušníků vyšších stavů se neomezovala jen na její čerpání. To se týkalo i některých jedinců vlastnících jen šosovní reality. Byla tu také služba, která se stala v raném novověku jedním z ústředních bodů sebe prezentace urozenců. K ní můžeme zařadit veřejnou činnost v zemské správě, u dvora, v církvi a vojsku. Pokud byla soustavná a spojená s institucionálně zakotvenou hodností a postupem, můžeme mluvit o kariéře.⁸⁹⁹

Ve městech měla své nemovitosti šlechta různého charakteru. Na západě Čech a na Podbrdsku patřili šlechtici k aristokracii, nemajetnému panstvu a různě bohatým rytířům, přičemž v tomto směru docházelo pochopitelně i k proměnám, jak ukazuje příběh Bechyňů z Lažan. Hlavním předmětem této práce jsou především rytíři, doplnění některými pány, kteří se svým postavením od těchto rytířů jen málo lišili. Ale čistě z hlediska zemského práva se samozřejmě jednalo o rozdílné stavy. Příslušnost ke stavu měla i dopad na možnosti kariéry, což se týkalo například rezervovaných úřadů. O jejím vlastním charakteru rozhodovalo jistě mnoho faktorů.

V následujících řádcích se pokusíme ji spojit s šlechtickými residencemi v městech, které se staly předmětem zájmu této práce, a i obecně jejich typy. Tím se vracíme k otázce jejich funkcí. V určitých typech kariéry hrály pochopitelně jinou roli. Vedle prosté obytné funkce mohly také sloužit jako zdroj příjmů, doplněný případně dalšími zdroji jako bylo

⁸⁹⁹ P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 290-921.

služné. Podíl městských nemovitostí na šlechtických financích se lišil dle postavení v rámci jeho majetku. Jistě jiný význam měla pro bohaté vlastníky několika statků, kde hrál takový předměstský dvůr s pozemky roli spíše doplňující, a jinou pro toho, který nic jiného než městské reality nevlastnil. Pro toho měly podstatně větší důležitost.

Mezi šlechtou, která vlastnila pouze městské (případně jiné než deskové) statky, a urozenými držiteli deskových zboží, tkvěl i další rozdíl, související místy spíše s prestiží. Držitelé například pouze šosovních majetků byly vyloučeni z aktivní účasti na zemských sněmech a zastávání úřadů.⁹⁰⁰

Dvůr, dům či chalupa jsou stavby obytné, tudíž se mohly stát místem, kde stabilně žil šlechtic se svou rodinou a služebnictvem nebo je využíval jen dočasně nebo také vůbec ne. Majitele dominií lze patrně vyloučit z trvale žijících v šosovních nemovitostech ve městech, které jsou zde předmětem zájmu. Ti kteří statky a panství nevlastnili, mohli být však také vázáni služebně jinde a jejich rodiny obývat městskou nemovitost, stejně tak je mohly ve službě následovat. Vše se lišilo dle druhu kariéry. V případě vojenské služby na tom byli podobně pozemkové vrchnosti jako ti, kteří jimi nebyli. Reálně mohli šosovní nemovitost využít jen v případě, když jednotka ležela poblíž v kvartýru. Obecně poměrně mnoho nižší šlechty bylo s touto formou kariéry spojeno, takže následkem toho nalezneme mezi šlechtou ve městech poddůstojníky a důstojníky. A to nejenom v aktivní službě, ale také už jako bývalé, kterým osobní přítomnost umožňovala využívat své městské majetky podle jejich potřeb.

Pak tu byla úřednická kariéra. Zde můžeme vymezit tři okruhy v nichž nalezneme šlechtu z vybraných měst. Na kariéru ve vyšších zemských úřadech mohla pomýšlet jen menší část ze zde zakoupené šlechty, ale i takové případy zde nalezneme.⁹⁰¹ Tyto úřady sídlily v Praze, tudíž k účelům této služby se řečené městské nemovitosti nehodily a kvůli tomu nebyly ani pořizovány. To se dá říci i v souvislosti s úřadem krajského hejtmana, případně dalších komisařů. Zde představoval prostor pro výkon funkce určitý kraj, v jejichž centrech se kvůli tomu úředníci nezakupovali.⁹⁰²

Existovala však i další úřední místa, která stála níže a byla podřízena některým centrálním úřadům, z nichž největší význam měla zřejmě česká komora. Některá byla spojena s konkrétním místem výkonu, jiná jen s vymezeným okruhem, proto zde mohlo fungovat domácí úřadování jako u krajského hejtmana. Můžeme jmenovat rytíře Spannera

⁹⁰⁰ J. BRŇOVJÁK, *K úřednímu procesu*, s. 134.

⁹⁰¹ To se týkalo např. některých členů rodu z Klenové (Např. NA, fond Wunschwitz, i. č. 534, kart. 16).

⁹⁰² Ke krajským hejtmanům viz Bohuš RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách*, 1, Praha 1914; Bohuš RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách*, 2, Praha 1892-1893.

z Blindsdorfu, který byl revizorem daně v klatovské části Plzeňského kraje, a při tom žil v nájmu v Klatovech.⁹⁰³

Místa úředního rázu se vyskytovala také jinde. Před šlechticem stála též možnost se stát patrimonialním úředníkem, ale jak bylo již řečeno, účast rytířstva na této kariéře začala v probíraném období slábnout. V příslušné kapitole této práce byly vyjmenovány příklady takových jedinců z vybraných měst. Výkon kariéry se většinou odehrával v centru dominia. Větší majetkové celky měly také správu na různých úrovních, které sídlily na rozličných místech. Šlechtu nalezneme především na postech hejtmanů, kteří úřadovali z center panství, tedy sídel jejich majitelů. Ta ne vždy ležela v městech či městečkách. A i když tomu tak bylo, nemusel zde vlastnit onen šlechtic dům, o který by případně dělil svůj čas s kanceláří na zámku, neboť mohl být ubytován v prostorách sídla vrchnosti. V textu této studiu ale už zazněla informace, že známe úředníky, kteří vlastnili městské nemovitosti na statcích svých zaměstnavatelů.

Pak tu byla možnost dvorské kariéry. Ta se mohla realizovat u dvorů různého charakteru. Dle pramenů šlechtice nalezneme u některých aristokratů jako jejich dvorské hodnostáře, jak již bylo zmíněno. V tomto případě mohli tito dvořané využít toho, že vlastnili dům v residenčních městech svého zaměstnavatele. V našem případě to byly Radnice a Švihov, ale pro tyto místa nemáme zprávy, že by taková situace vůbec nastala. V souvislosti s městečkem Strážovem u Klatov ale lze hovořit o tom, že se zdejší nemovitost hodila pro výkon dvorské služby na nedaleké Opálce, jak o ní už bylo referováno.

Jedna z forem kariéry pro syny z rytířských rodin byla příslušnost ke kléru. A to jak ke světskému, tak k řeholnímu. V probíraných městech najdeme nepříliš velké množství šlechticů, kteří by touto cestou šli. Leč i takoví existovali. Ukázkou může být Jan Ignác Dlouhoveský z Dlouhé Vsi, jehož vrchol kariéry lze spojovat s proboštstvím svatovítské kapituly a dosažením titulárního biskupství.⁹⁰⁴ Tyto jeho funkce ho zdržovali v centru království, tudíž prodal dům, který získal dědictvím v Klatovech.⁹⁰⁵ V Praze však vlastnil některé nemovitosti šosovního rázu.⁹⁰⁶

Situace zde probíraných lokalit se zcela lišila od měst typu Prahy či Brna, kde nacházíme nemovitosti, za jejichž získáním ze strany šlechty bychom mohli vidět jejich realizaci v úřadech, které v těchto městech sídlili. Žádné ze zde probíraných královských měst podobným střediskem samozřejmě nebylo. Jako místo služby sloužila také města residenční,

⁹⁰³ NA, fond Wunschwitz, i. č. 1163, kart. 36.

⁹⁰⁴ František ECKERT, *Jan Ignác Dlouhoveský z Dlouhé Vsi*, in: Ottův slovník naučný VII, Praha 1893, s. 685.

⁹⁰⁵ SOKA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 200, K184, fol. 104-104v.

⁹⁰⁶ Fr. ECKERT, *Jan Ignác Dlouhoveský*, s. 685.

kteřá v této sondě náležela nepřilíš bohatým šlechticům. Nelze je tak ani vzdáleně srovnat s nejvyšší aristokracií a jejich dvory. V Radnicích a Švihově sice sídlili šlechtici, ale k dvorům svých vrchností žádný vztah svou službou po dobu svého pobytu ve městě nenavázali. Místní šlechtice také nenajdeme mezi zdejšími úředníky. Pokud šlechta vstupovala do služeb patrimoniálních pánů, pak se musela přizpůsobit tomu, že jejich majetky ležely jinde než sídlo správy a dvora (*Hofstaat*), který k tomu byl mobilní povahy, neboť následoval svého majitele. Stejně tak byl v pohybu šlechtici, kteří si zvolili dráhu v armádě. Takových nalezneme v městech poměrně velké množství. Tito nižší urozenci se pak často uchýlovali do měst a městeček i po skončení své kariéry a žili nyní z výnosů městských nemovitostí a případně dalších zdrojů, tedy podobně jako tomu bylo v případě většiny ostatních mužských držitelů šosovních realit. Bohatší vojáci i nevojáci drželi někdy také ke svým městským nemovitostem deskový či jiný statek, který tvořil hlavní část šlechticova zázemí.

4.4. Shrnutí

Prameny různé provenience přinesly různé informace o šlechtě, která nejen získávala nemovitosti v městech a městečkách na Plzeňsku a Podbrdsku v 17. a 18. století, ale také v nich žila. Spojila tedy s těmito městskými obcemi své osudy v různé míře. Při tom přišla do kontaktu nejenom s mnohými složkami jejich obyvatel, ale také s autoritami, které nad těmito městy stály. Nejvíce informací máme ovšem o jednáních šlechty s městskou radou, které také urozenci vydávali revers, pokud ve městě získali domy či dvory. Spolu se zaknihováním takových nemovitostí to byla nejdůležitější věc projednávaná konšely v souvislosti s příslušníky vyšších stavů. Význam též měly daňové resty, představující nakonec nejdůležitější třecí plochu mezi městy a šlechtou. Tento problém se netýkal šlechticů žijících ve městech v najatých bytech. Dobové seznamy ukazují, že jich místy v nájmu pobývalo poměrně hojné množství. Ti ovšem také mohli měšťanům škodit dovozem lacinějších piv vyrobených ve velkostatkových pivovarech.

Je dobré zopakovat tyto body střetů z toho důvodu, že soužití městského a šlechtického živlu je většinou interpretováno hlavně jako konflikt. Materiály jmenované situace samozřejmě přinášejí, ale rozhodně nedosahují takové šíře, abychom je mohly považovat za každodenní běžnou realitu. Mnohé obce či nadřízené autority sice šlechtě bránily příchodu do měst, ale jejich zákazy byly po čase vystřídány dalšími akvizicemi ze strany příslušníků vyšších stavů, jak ukazují prameny o městech, které zde byly předmětem

studia. Vedle nich ale existovaly obce, které nikdy nepoznaly přítomnost šlechticů ve svých zdech. Skutečnost, proč někde nalezneme velmi mnoho šlechticů a někde žádné, lze těžko vysvětlit. Jistě se jednalo o souhrn několika faktorů. Mnohé podmínky také ovlivnily charakter urozců, kteří v některých městech a městečkách žili. Vlastnictví domů, dvorů či chalup šlechtou v této práci sledovaných městech po 17. a 18. století nezanechalo tolik stop jako tomu bylo v zemských metropolích, tudíž tu nejsou k vidění velké palácové residence, jaké je dodnes možno shlédnout v Praze či Brně. Právě na tato místa se dosud převážně zaměřovala historiografie při zpracovávání tématu. Studovala však jen určitý specifický vzorek, kdežto v předchozích řádcích se autor snažil analyzovat situace měst a městeček, které s určitými odchylkami byly na území Českého království k vidění v mnohem větší míře než právě ta pražská nebo brněnská, a představují tím v některých ohledech reprezentativnější pohled na určitou část šlechty a jejích sídel.

5. Literatura a prameny

5.1. Nevydané prameny

Archiv města Plzně

fond Rukopisy, i. č. 78, sign. 4e113

fond Rukopisy, i. č. 3072, sign. 8e28, kniha počtů kostelů sv. Ducha a Martina ve Všerubech

Národní archiv Praha

fond Česká komora, i. č. 13610, sign. 1722/II/d/16

fond České gubernium - Publicum, i. č. 2479, sign. 82/165, kart. 5334

fond Desky zemské, sign. Desky zemské větší 39, 150, 160, 195, 261, 262, 263, 265, 266, 275, 276, 287, 317, 379, 389, 396, 403, 408, 469, 479, 508, 712

fond Genealogická sbírka Dobřenský, i. č. 1033, Stránský; i. č. 1270, Zádubský ze

Šontálu

fond Genealogická sbírka Král z Dobré Vody, i. č. 5268, Strachovský

fond Genealogicko-heraldická sbírka Wunschwitz, i. č. 365, kart. 12, Hejda z Lovčic; i. č. 369, kart. 12, Henigar z Eberka; i. č. 410, kart. 13, Hora z Ocelovic; i. č. 543, kart. 17, Koc z Dobře; i. č. 679, kart. 21, Longin z Longinu; i. č. 886, kart. 28, Pickhardt z Grünthalu; i. č. 978, kart. 30, Rogir de Flory; i. č. 1026, kart. 31, Sedlecký z Újezdce; i. č. 1295, kart. 40, Vidršperg z Vidršpergu; i. č. 1335, kart. 42, Vřesovec

fond Komorní soud, kn. 78, 79

fond Zemský podkomořský úřad, i. č. 11, sign. RPK 2827; i. č. 17, sign. RKP 2832; i. č. 27, sign. RKP 2843; i. č. 29, sign. RKP 2845

fond Stará manipulace, i. č. 1639, sign. K59/40, kart. 1167; i. č. 1739, sign. K160/1, kart. 407; i. č. 2589, sign. P16/43, kart. 1603; i. č. 2699, sign. P106/V-33, kart. 1811; i. č. 2728, sign. P130/86, kart. 1899; i. č. 2911, sign. R11/10, kart. 1924

fond Tereziánský katastr, i. č. 1326, kart. 431, fasse Klatovy; i. č. 2239, kart. 1713, fasse Radnice

fond Úřad desek zemských - listiny, i. č. 2474, kart. 70; i. č. 2636, kart. 73

Státní oblastní archiv Plzeň

fond Sbírka matrik, sign. Klatovy 1, Klatovy 2, Klatovy 5, Město Touškov 4, Město Touškov 5, Radnice 1, Strážov 2, Strážov 3, Týnec 1, Všeruby 1, Všeruby 3

Státní oblastní archiv Praha

fond Sbírka matrik, sign. Příbram 2

Státní okresní archiv Beroun

fond Archiv města Beroun, i. č. 25, 27, 50, 56, 59, 61, 62, 63, 64

fond Archiv města Žebrák, i. č. 8, gruntovní kniha bílá zal. 1630; i. č. 9, gruntovní kniha bílá 1699-1742

Státní okresní archiv Klatovy

fond Archiv města Klatovy, i. č. 45, K29; i. č. 48, K32; i. č. 49, K33; i. č. 50, K34; i. č. 51, K35; i. č. 52, K36; i. č. 53, K37; i. č. 54, K38; i. č. 55, K39; i. č. 57, K41; i. č. 59, K43; i. č. 84, K68; i. č. 85, K69; i. č. 86, K70; i. č. 88, K72; i. č. 93, K76; i. č. 144, K128;

i. č. 198, K182; i. č. 200, K184; i. č. 201, K185; i. č. 202, K186; i. č. 205, K189; i. č. 207, K191; i. č. 254, K238

fond Archiv města Švihov, kniha trhová 1707-1834

Státní okresní archiv Plzeň-jih se sídlem v Blovicích

fond Archiv města Blovice, manuál radní 1718-1769

fond Archiv města Kasejovice, i. č. 505, manuál 1656-1745

Státní okresní archiv Plzeň-sever se sídlem v Plasích

fond Archiv města Město Touškov, radní manuál 1665-1671, K1; kniha trhů 1561-1659, K2; kniha trhů 1637-1709, K3; kniha smluv 1704-1786 (1789), K4; kniha obligací 1739-1762, K15; pamětní kniha 1637-1741, K28; kniha purkmistrovských počtů 1655-1731, K63

fond Archiv města Všeruby, trhová kniha 1605-1687, trhová kniha 1685-1745, trhová kniha 1745-1776, trhová kniha 1776-1791

Státní okresní archiv Příbram

fond Archiv města Příbram (měšťanský magistrát), i. č. 51, kn. 35; i. č. 53, kn. 39; i. č. 54, kn. 40; i. č. 57, kn. 43; i. č. 58, kn. 44; i. č. 70, kn. 56; i. č. 82, kn. 68; i. č. 91, kn. 84; i. č. 97, kn. 83; i. č. 99, kn. 85; i. č. 122, kn. 108; i. č. 124, kn. 110; i. č. 131, kn. 117

Státní okresní archiv Rokycany

fond Archiv města Radnice, trhová kniha 1562-1676, trhová kniha 1681-1734, trhová kniha 1735-1768,

fond Archiv města Rokycany, I. oddělení, i. č. 25, sign. A/a, kart. 1

5.2. Edice pramenů

Eva ČADKOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ (edd.), *Berní rula*, 25. Kraj Plzeňský, díl 3, Praha 2003

Marie DOSKOČILOVÁ (ed.), *Berní rula*, 23. Kraj Plzeňský I, Praha 1952

František Václav FELÍŘ, *Letopis 1723-1756*, Praha 2011

Josef HEJNIC (ed.), *Bohuslav Balbín, Pamětní nápis Bernardu Ignáci z Martinic*, Praha 1988

Hermenegild JIREČEK (ed.), *Obnovené Právo a Zřízení Zemské dědičného království Českého*, Praha 1888

Josef JIREČEK (ed.), *Práva městská Království českého a Markrabství moravského spolu s krátkou jich summou od M. Pavla Kristyana z Koldína*, 5. vydání, Praha 1876

Zdeněk KAMPER (ed.), *Kronika mladoboleslavská od mistra Jiřího Bydžovského*, Mladá Boleslav 1935

Helena KLÍMOVÁ (ed.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651, Berounsko*, Praha 1995

Helena KLÍMOVÁ (ed.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651, Kouřimsko*, 2. doplněné vydání, Praha 2008

Petr KREUTZ – Ivan MARTINOVSKÝ (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*, Praha 2007

Václav LÍVA (ed.), *Berní rula*, 3. Pražská města, Praha 1949

Karel MALÝ – Jiří ŠOUŠA – Klára KUČEROVÁ (edd.), *Deklaratoria a Novely Obnoveného zřízení zemského*, in: K. Malý – L. Soukup, *Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918*, Praha 2006, s. 793-873

- Eduard MAUR – Dagmar PÍŠOVÁ (edd.), *Sčítání konzumentů soli v Čechách roku 1702. Edice pramene*, Historická demografie 18, 1994, s. 7-67
- Václav MENTBERGER (ed.), *Z deníku Jana Josefa hraběte z Vrtby*, Plzeň 1940
- Jaroslav MILLER a kol. (ed.), *Konfliktní soužití. Královské město - šlechta - duchovenstvo v raném novověku. Edice. Knihy půhonné a nálezové královského města Olomouce (1516-1616)*, Olomouc 1998
- Vincenc OEHM (ed.), *Protokol reformační komise, konané r. 1628 v kraji bechyňském, prácheňském a plzeňském*, in: Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, ročník 1897, Praha 1898
- Jan POHL (ed.), *Dopisy Jana Kolence z Kolna, hejtmána JMCské panství Zbirova, Točníka i Králova Dvora z let 1651-1652*, Praha 1912
- Jan RENNER (ed.), *Nejstarší kronika král. města Rakovníka 1425-1800*, Rakovník, s. d.
- Antonín REZEK (ed.), *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova*, II, Praha 1880
- Johann Jacob von WEINGARTEN, *Codex Ferdinando-Leopoldino-Josephino-Carolinus*, Prag 1720
- Magda ZAHRADNÍKOVÁ (ed.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651, Plzeňsko-Klatovsko*, 1, Praha 2003

5.3. Literatura

- Karolína ADAMOVÁ, „Kladení“ svobodných nemovitostí měšťany a městy do zemských desk, *Právněhistorické studie* 22, 1979, s. 205-210
- Karolína ADAMOVÁ, *Stavební předpisy v Koldínově městském zákoníku*, in: K. Malý (red.), *Městské právo v 16.-18. století v Evropě*, Praha 1982, s. 327-330
- Thorsten ALBRECHT, *Adelshöfe in Bückeburg im frühen 17. Jahrhundert*, in: *Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Marburg 1998, s. 9-24
- Vít ASCHENBRENNER, *Klatovské literátské bratrstvo a jeho podíl na stavbě varhan v děkanském chrámu v první pol. 90. let 17. stol.*, *Sborník prací z historie a dějin umění* 2, 2003, s. 33-50
- Vít ASCHENBRENNER, *Klatovské literátské bratrstvo v 17. a 18. století a jeho hudební činnost*, in: *Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby*, Pardubice 2005, s. 149-178
- Vít ASCHENBRENNER, *Poutnická procesí směřující do Klatov - příspěvek k dějinám provozu západočeského barokního poutního centra v letech 1685-1785*, *Sborník prací z historie a dějin umění* 4, 2006, s. 117-217
- František BAREŠ, *Šlechtické a erbovní rodiny v městě Boleslava Mladého v letech 1471-1620*, Mladá Boleslav 1893
- Ewa BARYLEWSKA-SZYMAŃSKA, *Domy szlachty w osiemnastowiecznym Gdańsku*, in: *Život pražských paláců (šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby)*, Praha 2009, s. 505-533
- Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Irena Veselá – Vít VLNAS, *Velké dějiny země koruny české*, 9, Praha - Litomyšl 2011
- Irena BENKOVÁ – Miloš GARKISCH – Jiří Topinka – Marie TIŠNEROVÁ, *Beroun*, Praha 2008
- Tomáš Václav BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, I, Praha 1882
- Tomáš Václav BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, II, Praha 1883
- Tomáš Václav BÍLEK, *Statky a jmění kolejí jesuitských, klášterů, kostelů, bratrstev a jiných ústavů v Království českém zrušených*, Praha 1893

- Jiří BRŇOVJÁK, *K úřednímu procesu přijetí do zemské stavovské obce v období od vydání obnovených zřízení zemských do poloviny 19. století a jeho písemností*, in: Nobilitace ve světle písemných pramenů, Ostrava 2009, s. 121-140
- Jiří BRŇOVJÁK, *Nobilitační spisy České dvorské kanceláře z období vlády císaře Karla VI. (1712-1740)*, Sborník archivních prací 56/1, 2006, s. 69-111
- Pavla BURDOVÁ, *Desky zemské 1541-1869*, Inventář, Praha 1990
- Pavla BURDOVÁ, *Desky zemské. (Rozdělení po stránce obsahové a formální)*, Sborník archivních prací 43/2, 1993, s. 347-439
- Guido v. BÜREN, *Der Adelshof der Familie von Reuschenberg in der idealen Stadt- und Festungsanlage der Renaissance in Jülich*, in: Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, Marburg 1998, s. 85-100
- Václav BŮŽEK, *Nižší šlechta v poddanských rezidenčních městech předbělohorské doby*, in: M. Kokojanová (ed.), *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.- 18.století)*, Prostějov 1997, s. 185-199
- Vladimír BYSTRICKÝ, *Státní oblastní archiv v Plzni. Průvodce po archivních fondech*, 3, Praha 1976
- Jiří ČAREK, *Městské a jiné úřední knihy Archivu hlavního města Prahy*, Praha 1956
- Lenka CZAJKOWSKA – Petr CZAJKOWSKI, *Šlechtické domy v Brně v letech 1779-1920. Prostor uprostřed hradeb*, Brno v minulosti a dnes 14, 2000, s. 113-146
- Jan ČECH, *Česká a moravská krčma v 16. a 17. století. Místo střetů a setkání*, diplomová práce, Filosofická fakulta - Historický ústav, Brno 2007
- Jaroslav ČECHURA, *Patriciát ve struktuře českých a moravských měst 14.-16. století*, Časopis Národního muzea 157, 1988, s.32-51
- Jaroslav ČECHURA – Zdeněk HOJDA – Martina NOVOZÁMSKÁ (edd.), *Nájemníci na Starém Městě pražském roku 1608. Rekonstruovaná edice shořelého rkp. 324 z Archivu hl. m. Prahy podle opisu uloženého v Archivu Národního muzea*, Praha 1997
- Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomořský v Čechách*, Praha 1881
- Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Povšechné české dějiny právní*, Druhé doplněné vydání, Praha 1900
- Karel ČERNÝ, *Ostatky, zázraky a bratrstva v jezuitské koleji v Klatovech v 17. a na počátku 18. století*, Sborník prací z historie a dějin umění 2, 2003, s. 51-56
- Lidmila DĚDKOVÁ, *Ochranná municipální města v Čechách*, Sborník archivních prací 28, 1978, s 292-355
- Ivana DEJMKOVÁ, *Šlechtické domy a paláce v berních materiálech z let 1653-1817*, Documenta Pragensia 20, 2002, s. 12-132
- Diana DIKÁČOVÁ, *Príspevok k problematike šľachty vo vybraných slobodných kráľovských mestách Bratislavskej stolice v 17. a na začiatku 18. storočia*, Historické rozhľady 3, 2006, s. 283-309
- Josef August von DOERR, *Der Adel der böhmischen Kronländer*, Prag 1900
- Karel DOSKOČIL, *Vývoj farních matrik v českých zemích ve světle právních předpisů*, Časopis rodopisné společnosti československé v Praze 12/2, 1940, s. 41-50
- Diana DUCHOŇOVÁ, *K problematice aristokracie v Trnave v 17. a 18. století*, in: Forum historiae 2/2, 2008, 14 s.
- Diana DUCHOŇOVÁ, *Mestské sídla šľachty v Trnave a malokarpatských mestách v ranom novoveku*, in: Život pražských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby, Praha 2009, s. 575-589
- Richard Van DÜLMEN, *Divadlo hrůzy. Soudní praxe a trestní rituály v raném novověku*, Praha 2001
- Richard VAN DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století)*, 1, Praha 1999

- František ECKERT, Jan Ignác Dlouhoveský z Dlouhé Vsi, in: Ottův slovník naučný VII, Praha 1893, s. 685
- Ondřej FELCMAN, *Majetkové poměry feudální třídy v druhé polovině 17. století*, in: J. Petráň (uspořádal), *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu*, Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica 1, Studia historica 14, Praha 1976, s. 195-228
- Kamila FOLLPRECHT, *Szlacheccy wlascciele kamienic Rynku krakowskiego od XVI do XVIII wieku*, in: *Život pražských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby*, Praha 2009, s. 399-410
- Jindřich FRANCEK, *24. 10. 1517. Svatováclavská smlouva. Urození versus neurození*, Praha 2006
- Jan FRIDRICH, *Z minulosti velkostatku Nekmíře*, *Minulostí Západočeského kraje* 7, 1970, s. 221-242
- Anna FUNDÁRKOVÁ, *Bratislavský palác Pavla Pálffyho*, in: *Život pražských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby*, Praha 2009, s. 557-574
- Francois FURET, *Francouzská revoluce*, 1, Praha 2004
- František GABRIEL, *Pivovarnictví v západních Čechách do počátku 18. století*, *Minulostí Západočeského kraje* 7, 1970, s. 135-173
- Thekla GEHRMANN, *Drohungen, Schimpf und Tätlichkeiten. Auseinandersetzungen der Familie von Münchhausen mit der Stadt Bodenwerder im 18. Jahrhundert*, in: *Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Marburg 1998, s. 121-138
- Dariusz GLÓWKA, *Rezydencje magnackie w Warszawie w XVII wieku*, in: *Život pražských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby*, Praha 2009, s. 591-607
- Jennifer GRANT, *The Gentry of London in the Reign of Charles I*, *University of Birmingham Historical Journal* 8, 1962, s. 197-202
- Karel GUTH, *Palác hrabat Příchovkých na Příkopě v Praze*, Praha 1913
- Antonín HAAS, *Pravomoc českého krále nad poddanskými městy a městečky*, *Pražský sborník historický* 4, 1958, s. 153-184
- Jan Florián HAMMERSCHID, *Hystorye klattowská v sedm díllu rozdělená*, Praha 1699
- Johann Christian von HELLBACH, *Adels Lexicon*, Zweiter Band, Ilmenau 1826
- Mária HEŠKOVÁ, *Šľachta v Žiline v 18. storočí*, in: *Zemianstvo na Slovensku v novoveku*, Časť 1, 2009, s. 317-321
- Pavel HIML, *Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*, Praha 2007
- Pavel HLAVÁČEK – Josef HRDLIČKA – Zdeněk VYBÍRAL, *Města a měšťané*, in: V. Bůžek a kolektiv, *Společnost českých zemí v raném novověku*, Praha 2010, s. 356-402
- Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha 1988
- Gustav HOFMAN, *Historie klatovského pivovaru*, Klatovy 2001
- František Xav. HOLAS, *Dějiny poutního místa mariánského Svaté Hory u Příbramě*, Praha 1929
- Mojmír HORYNA – Pavel ZAHRADNÍK – Pavel PREISS, *Černínský palác v Praze*, Praha 2001
- Emil HRADECKÝ, *Tereziánský katastr. Rozbor fondu*, *Sborník archivních prací* 6/1, 1956, s. 105-135
- Hana HRACHOVÁ, *Rokycanské kriminální reversy z konce 16. století*, in: *Pater familias. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Prof. Dr. Ivana Hlaváčka*, Praha 2002, s. 443-446

- Anke HUFSCHMIDT, *"Dar eine vom Adel erlich inne wonnen muge". Bewohnerinnen von Adelshöfen im Weserraum*, in: *Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Marburg 1998, s. 139-154
- Václav CHMELÍŘ, *Fara ve Všerubech*, in: *Všeruby u Plzně 1212-2012*, Všeruby 2012, s. 174-175
- Václav CHMELÍŘ, *Nižší šlechta v městech a městečkách centrálního Plzeňska v 17. a 18. století*, diplomová práce, Filosofická fakulta - Ústav českých dějin, Praha 2009
- Václav CHMELÍŘ, *Statek Darová a dům v Radnicích*, *Hláska* 22/3, 2011, s. 42-43
- Václav CHMELÍŘ, *Šlechta usazená ve Všerubech v 17. a 18. století*, *Minulosti Západočeského kraje* 44, 2009, s. 87-138
- Václav CHMELÍŘ, *Všeruby v raném novověku*, in: *Všeruby u Plzně 1212-2012*, Mariánská Týnice 2012, s. 33-51
- Václav CHMELÍŘ, *Vyšší stavy v městě Rokycanech po Bílé hoře*, *Sborník Muzea Dr. Bohuslava Horáka* 23, 2011, s. 58-72
- Václav CHMELÍŘ, *Zámek v Lišřanech*, Plzeň 2011
- Bronislav CHOCHOLÁČ, *Brněnské hostiny u nejvyššího zemského komorníka na konci 17. století*, in: *Nový Mars Moravicus*, Brno 1999, s. 489-498
- Bronislav CHOCHOLÁČ, *Návštěvy u nejvyššího zemského komorníka. Dvůr a hosté Františka Antonína hraběte Collalta v Brně koncem 17. století*, in: V. Bůžek – P. Král, *Aristokratické residence a dvory v raném novověku*, České Budějovice 1999, s. 575-595
- Petr CHOTĚBOR – Tomáš DURDÍK, *Lobkovický palác - renesance a manýrismus*, *Umění* 43/5, 1985, s. 411-424
- Josef JANÁČEK, *Pivovarnictví v českých královských městech v 16. století*, Praha 1959
- Tomáš JEŘÁBEK, *Brněnský Breuner-Schrattenbachovský palác v 18. století*, *Brno v minulosti a dnes* 15, 2001, s. 153-170
- Tomáš JEŘÁBEK – Jiří KROUPA a spol., *Brněnské paláce. Stavby duchovní a světské aristokracie v raném novověku*, Brno 2005
- Josef JIREČEK, *Železné krávy*, *Památky archeologické a místopisné* XI, 1878-1881, sl. 233-236
- Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Šlechta v královském městě Brně v předbělohorském období*, in: *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století)*, Prostějov 1997, s. 166-184
- Tomáš KAREL, *Příspěvek k poznání nejstarší zástavby poddanských městeček*, in: *Grypskové a předbělohorská šlechta*, Mariánská Týnice 1998, s. 79-86
- Fred KASPAR, *Höfe in der Stadt. Bürger, Bauer, Edelmann. Minden - Sonderfall oder beispielhaft?*, in: *Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Marburg 1998, s. 155-168
- Slavomíra KAŠPÁRKOVÁ, *Stavební historie Petrášova paláce*, in: *Olomoucké domy a paláce*, Olomouc 2003, s. 35-42
- Frank KILVINGTON, *A Gentleman's Life in Soho and St Albans, 1660-1689*, *The Gorhambury Account Books for Sir Harbottle Grimston and Sir Samuel Grimston. Herts Past & Present*, 3rd ser., 1 (Spring 2003), s. 19-24
- Jan KLEPL, *Královská města česká počátkem 18. stol. (Reformy hospodářské a správní)*, *Český časopis historický* 38-39, 1932-1933, s. 260-284, 57-71
- Arnošt KLÍMA, *Manufakturní období v Čechách*, Praha 1955
- Václav KOČKA, *Dějiny politického okresu kralovického*, 1, Kralovice 1930
- Michal KONEČNÝ, *Městské domy moravské barokní šlechty a jejich interiéry*, *Brno v minulosti a dnes* 19, Brno 2006, s. 101-115
- Božena KOPIČKOVÁ, *Privilegia města Příbramě*, in: *Vlastivědný sborník Podbrdská* 11/12, 1977

- Irena KORBELÁŘOVÁ, *Městský palác Bruntálských z Vrbna v Opavě v pozůstalostním soupisu z roku 1688*, Časopis Slezského zemského muzea, Série B-vědy historické 54/3, 2005, s. 211-221
- Miloslav KOŠTÁL, *Archivy velkostatků a jejich majitelů. (Předneseno ve zkratce na celostátní pracovní poradě v Brně v červnu 1956)*, Archivní časopis 1, 1957, s. 7-15
- Pavel KRÁL, *Křtiny, svatby a pohřby. K vzájemné reflexi panovnických a šlechtických přechodových rituálů ve druhé polovině 16. a první polovině 17. století*, in: V. Bůžek – P. Král (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740)*, České Budějovice 2003 (= Opera historica 10), s. 439-456
- Pavel KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004
- Petr KREUZ, *Postavení a působnost komorního soudu v soustavě českého zemského trestního soudnictví doby předbělohorské v letech 1526-1547*, Praha 2000
- Jiří KROUPA, *"...Alle Heüser als ain Corpus gedachtes unsers Fürstenthums ganz steiff beysamben verbleiben". Dietrichsteinské paláce v českých zemích v 17. a 18. století*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university. Řada F-uměnovědná 47/42, Brno 1998, s. 27-49
- Ludmila KUBÁTOVÁ, *Vrchní horní úřad Příbram 1547-1907*, Inventář, Praha 1959
- Jiří KUBEŠ, *Jan Libra ze Soběnova - rožmberský hospodář v Praze a jeho každodenní život (1604-1609)*, Pražský sborník historický 31, 2000, s. 93-148
- Jiří KUBEŠ, *Reprezentativní funkce sídel vyšší šlechty z českých zemí (1500-1740)*, disertační práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích - Historický ústav, České Budějovice 2005
- Jiří KUBEŠ, *Zásobování sídel Petra Voka z Rožmberka potravinami (1592-1602)*, Jihočeský sborník historický 68, 1999, s. 255-289
- Alois KUBÍČEK, *Pražské paláce*, Praha 1946
- Josef KUNSKÝ, *Čeští cestovatelé*, 1, Praha 1961
- Václav LEDVINKA, *Funkce venkovských rezidencí a pražských paláců jihočeské šlechty v 16. a 17. století*, in: *Život na šlechtickém sídel v 16.-18. století*, Ústí nad Labem 1992, s. 28-41
- Václav LEDVINKA, *Rezidence feudálního velmože v předbělohorské Praze. (Pražské sídlo pánů z Hradce ve 2. polovině 16. století.)*, Documenta Pragensia 91, Praha 1991, s. 113-134
- Václav LEDVINKA – Bohumír MRÁZ – Vít VLNAS, *Pražské paláce. Encyklopedický ilustrovaný přehled*, Praha 1995
- Václav LETOŠNÍK, *Die böhmische Landtafel*, Praha 1944
- Roland LINDE, *Der Burgmannenhof in Horn*, in: *Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Marburg 1998, s. 179-198
- Anton F. MALINOVSKÝ, *Rakovnická panská lavice s erby*, Heraldika a genealogie 39/1-2, 2006, s. 109-116
- Karel MALÝ, *Svatováclavská smlouva. Třídní kompromis mezi šlechtou a městy z roku 1517*, Acta Universitatis Carolinae, Iuridica, Vol. II. No. 2, 1956, s. 195-222
- Petr MAŤA, *Soumrak venkovských rezidencí. „Urbanizace“ české aristokracie mezi stavovstvím a absolutismem*, in: V. Bůžek – P. Král, *Aristokratické residence a dvory v raném novověku*, České Budějovice 1999, s. 139-162
- Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2004
- Pavel MATLAS, *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní? Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17.-18. století*, Praha 2011
- Eduard MAUR, *Církevní matriky jako historický pramen (se zvláštním zřetelem k historické demografii)*, Sborník archivních prací 20/2, 1970, s. 425-457
- Eduard MAUR, *Čeled' a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry z roku 1651*, Historická demografie 23, 1999, s. 85-135

- Eduard MAUR, *Královská města v Čechách a tržní produkce pobělohorského velkostatku*, in: Pocta profesorovi Zdeňku Jindrovi, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 3/1998, Studia historica L, Praha 2003, s. 29-37
- Eduard MAUR, *O počátcích a vývoji církevních matrik se zvláštním zřetelem k českým poměrům*, Historická demografie 3, 1969, s. 4-19
- Eduard MAUR, *Ve službě u rytíře Dohalského. Ze vzpomínek jihočeského lokaje Hansla Komendy (1716-1776)*, in: Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesorovi Josefu Petráňovi, Praha 2004, s. 607-620
- Wenzel MAYER, *Obrigkeitliche Verordnungen aus dem 17. und 18. Jahrhundert*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 40, 1902, s. 357-373.
- Josef MEJTSKÝ, *Příspěvky k dějinám šlechty v Čechách s připojením rodopisu rytířů Nebezských z Vojkovic*, Praha 1901
- Jaroslava MENDELOVÁ, *Dovoz piva do pražských šlechtických paláců v 16. a 17. století. (Pražští nákladníci piva vaření a jejich boj s konkurenčním pivem.)*, Documenta Pragensia 9/1, 1991, s. 181-188
- Jiří MIKULEC, *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách. Či je země, toho je i náboženství*, Praha 2005
- Jiří MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*, Praha 1993
- Jiří MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva, šlechta a slavnosti*, in: V. BŮŽEK – P. KRÁL (edd.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*, České Budějovice 2000, s.386-389
- Jiří MIKULEC, „*Radujte se, ó Čechové, mariánští sodálové.*“ *Jezuitská bratrstva v Klatovech v 17. a 18. století*, in: Barokní jezuitské Klatovy. Sborník textů ze symposia v Klatovech. 27.-29. dubna 2007, Klatovy 2007, s. 74-83
- Martin MÖHLE mit einem Beitrag von Barbara RINN, *Die ehemalige Ritterstraße in Lübeck. Wohnsitze der städtischen Führungsgruppe vom 14. bis zum 18. Jahrhundert*, in: Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, Marburg 1998, s. 225-241
- Miroslav MOUTVIC, *Příspěvek v vývoji sídel šlechty ve městech*, Brno v minulosti a dnes 10, 1988, s. 16-17
- Miroslav MOUTVIC, *Příspěvek k vývoji šlechtické držby nemovitostí v Praze od poloviny 17. do poloviny 19. století*, Documenta Pragensia 9/1, 1991, s. 305-315
- Jan MUK, *K stavební činnosti šlechty v Praze v 16. až 18. století*, Documenta Pragensia 9/1, 1991, s. 205-211
- Bernd MÜLLER, *Adelshöfe in Lemgo*, in: Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, Marburg 1998, s. 243-260
- Eugen MÜLLER, *Die Adelshöfe der Stadt Münster in Westfalen, nebst einem Anhang. Die Münsterischen Adelsgesellschaften*, Münster 1921
- František NEKOLA, *Šlechta a urozené panstvo V Klatovech od roku 1627-1747*, in: Program c. k. Státního reálného a vyššího gymnasia v Klatovech, Klatovy 1905, s. 5-52
- David NOVOTNÝ, *Lorenc Košín a "městská šlechta" v Heřmanově Městci*. Sborník prací východočeských archivů 11, 2007, s. 19-36
- Lubomír NOVOTNÝ, *Barokní právník Johann Jakob Weingarten ve fondech Vědecké knihovny v Olomouci*, in: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska, Sborník z 18. odborné konference Olomouc, 14.-15. října 2009, Olomouc. 2010, s. 89-106
- Jaroslav PÁNEK, *Život na šlechtickém sídle v předbělohorské době*, in: Život na šlechtickém sídle v 16.-18. století, Ústí nad Labem 1992, s. 9-27
- Pavel PAPÁČEK, *O pivovarství v královském městě Berouně*, Beroun 1897
- Josef PEKAŘ, *České katastry 1654 -1789*, Praha 1932

- K. PETERS, *Dějiny jesuitské koleje v Klatovech*, 1. část, Časopis společnosti přátel starožitností 50-51/1, 1946, s. 214-248
- K. PETERS, *Dějiny jesuitské koleje v Klatovech*, 2. část, Časopis Společnosti přátel starožitností 65/4, 1957, s. 207-212
- Janka PETOCZOVÁ, *Príspevok k výskumu hudobnej kultúry šľachtických rezidencií a mestských sídel v 16. a 17. storočí*, in: *Život pražských paláců (šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby)*, Praha 2009, s. 633-646
- Josef PETRÁN, *Dějiny hmotné kultury*, II/2, Praha 1995
- Miroslav PLAČEK, *Ke vztahu sídel nižší šlechty a jejich hospodářského zázemí*, *Archaeologia historica* 33, 2008, s. 209-220
- Karel PLETZER, *Mikuláš Humpolec z Tuchoraze v Českých Budějovicích*, *Jihočeský sborník historický* 63, 1999, s., 47-60
- Antonín PODLAHA, *Posvátná místa království českého*, 2. díl, *Vikariáty bystřický a plzeňský*, Praha 1908
- Antonín PODLAHA, *Soupis památek historických a uměleckých v království českém*, IX, *Politický okres rokycanský*, Praha 1900
- Antonín PODLAHA, *Soupis památek historických a uměleckých v království českém*, XIII, *Politický okres příbramský*, Praha 1901
- Emanuel POCHE, *Počátky palácové architektury*, in: E. Poche – P. Preiss, *Pražské paláce*, Praha 1977, s. 10-14
- Emanuel POCHE – Pavel PREISS, *Pražské paláce*, 2. doplněné vydání, Praha 1978
- Stanislav POLÁK, *Historický úvod*, in: B. Kopičková, *Privilegia města Příbramě*, *Vlastivědný sborník Podbrdská* 11/12, Příbram 1977, s. 11-95
- Vladimír PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963
- Pavel PUMPR, *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách na příkladu třeboňského panství na přelomu 17. a 18. století*, Brno 2010
- Holger RABE, *"So haben auch etzliche vom Adel, die daherumb in der Nachbarschafft wohnen, in dieser Stadt ihr Handlung ...". Adliger Immobilienerwerb und seine Motivation am Beispiel der ostwestfälischen Kleinstadt Höxter. Ein Beitrag zum Thema "Adelshof"*, in: *Der Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Marburg 1998, s. 261-277
- Bohuš RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách*, 1, Praha 1914
- Bohuš RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách*, 2, Praha 1892-1893
- Bohumír ROEDL, *Cestou milosti - hrdelní reversy v praxi českých městských soudů raného novověku*, in: *Hrdelní soudnictví českých zemí 16.-18. století*, Pardubice 1996, s. 41-62
- František ROUBÍK, *K vývoji zemské správy v Čechách v letech 1749-1790*, *Sborník archivních prací* 19, 1969, s. 41-188
- František ROUBÍK, *Místodržitelství v Čechách v letech 1577-1749*, *Sborník archivních prací* 17/2, 1967, s. 539-603
- Petr ROŽMBERSKÝ, *Mlýny jako šlechtická sídla*, *Hláška* 5/2, 1994, s. 16-17
- Petr ROŽMBERSKÝ, *Větev rodu Pernklo z Šenraitu na Budči a v Městě Touškově*, *Hláška* 16/1, 2005, s. 11-13
- Petr ROŽMBERSKÝ – Václav CHMELÍŘ, *Kostel sv. Ducha*, in: *Všeruby u Plzně 1212-2012*, Všeruby 2012, s. 163-168
- Petr ROŽMBERSKÝ – Václav CHMELÍŘ, *Kostel sv. Martina*, in: *Všeruby u Plzně 1212-2012*, Všeruby 2012, s. 160-162
- Petr ROŽMBERSKÝ – Václav CHMELÍŘ, *Rytíři Karlové ze Svárova dědiční strážci dveří Království českého*, Plzeň 2012

- Jan ROYT, *Domáci středověké kaple v pražských domech a palácích*, in: *Život pražských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby*, Praha, 2009, s. 327-335
- Antonín RYBIČKA, *O šlechtických a erbovních rodinách čáslavských*, Památky archeologické a místopisné V, 1861, sl. 27-42
- Vratislav RYŠAVÝ, *K Augustonově expozici na zámku v Nebilovech*, Zprávy památkové péče 60/6, 2000, s. 190-193
- August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého*, IX, 3. vydání, Praha 1996
- August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království českého*, XIII, 3. vydání, Praha 1998
- August SEDLÁČEK, *Koc z Dobruše*, in: *Ottův slovník naučný XIV*, Praha 1899, s. 481-483
- August SEDLÁČEK, *Strojetický ze Strojetic*, in: *Ottův slovník naučný 24*, Praha 1906, s. 264-265
- Mechthild SIEKMANN, *Adelshöfe in der Topographie der Stadt Münster*, in: *Der Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Marburg 1998, s. 295-308
- Michael SPRENGER, *Adelshöfe und Bürgerhäuser im sozialtopographischen Gefüge der Stadt Rinteln*, in: *Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Marburg 1998, s. 309-320
- Státní archiv v Praze. Průvodce po archivních fondech*, Praha 1960
- Josef STRNAD, *Rodiny šlechtické v XV. a XVI. století v Plzni usedlé*, Památky archeologické a místopisné XIV, 1889, sl. 397-408, 447-452
- Ludmila SULITKOVÁ, *Vývoj městských knih v Brně ve středověku*, Brno 2004
- Lenka SÝKOROVÁ, *Klatovy*, Praha 2010
- Václav ŠOLLE, *Civilní soudnictví předbřeznové v českých zemích*, Sborník archivních prací 10, 1960, s. 111-145
- Jan ŠTOVÍČEK, *Karlové ze Svárova - železářští podnikatelé 16. století*, Z dějin hutnictví 11, 1982, s. 35-49
- Helena ŠTROBLOVÁ, *Úřad mincmistra (nejvyššího mincmistra) a Kutná Hora*, Časopis Národního muzea, řada A, 163/3-4, 1995, s. 73-80
- Karin TEBBE, *Epitaphien adeliger Auftraggeber in städtischen Kirchen des Weserraums*, in: *Der Adel in der Stadt des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Marburg 1998, s. 321-332
- Michal TEJČEK, *Klatovské hřbitovní kostely v 18. století*, Sborník prací z historie a dějin umění 2, 2003, s. 67-87
- František TEPLÝ, *Františka Zemana Kniha o Švihově a okolí*, Přeštice 1927
- František TEPLÝ, *Nesnáze Hradeckých s urozenými pány sousedy*, Časopis společnosti přátel starožitností 33, 1925, s. 108-117
- František TEPLÝ, *O šlechtě ve Volyni ve stol. XVI*, Časopis Společnosti přátel starožitností 11, 1903, s. 169-179
- Jiří TOPINKA, *Lesy města Berouna*, Minulostí Berounska 6, 2003, s. 69-79
- Marie TOŠNEROVÁ, *Beroun*, Praha 2008
- Karel TRÍSKA, *Černínský palác v Praze*, Praha 1940
- Jiří TYWONIAK, *Vrtbovský rodinný archiv - Konopiště 1549-1823*, Inventář, Praha 1963
- Valentin URFUS, *Václav Arnošt Markvart z Hrádku, šlechtický právník, zemský hodnostář a manufakturní podnikatel. K problematice feudálního stavovství v pobělohorských Čechách*, Právněhistorické studie 29, 1989, s. 91-101
- Jindřich VANČURA, *Dějiny někdejšího král. města Klatov*, 1. část 2. dílu, Klatovy 1930-1932
- Jindřich VANČURA, *Dějiny někdejšího král. města Klatov*, 2. část 2. dílu, Klatovy 1933-1936.
- Josef VÁVRA, *Paměti královského města Berouna*, Beroun 1899

- Milada VILÍMKOVÁ, *Politické, společenské a ekonomické podmínky stavební činnosti šlechty a duchovenstva v Praze v období renesance a baroku*, Documenta Pragensia 9/1, 1991, s. 191-203
- Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997
- Václav VOJTÍŠEK, *O studiu městských knih českých*, Praha 1916
- Vladimír VOLDÁN, *Šlechtické a velkostatkářské rodinné archivy jako soubory osobních pozůstalostí*, Slovenská archivistika 4, č. 2, 1969, s. 46-49
- Vladimír VOLDÁN, *Ze stavební minulosti obnoveného paláce na rohu Koblížné a Běhounské ulice*, Brno v minulosti a dnes 3, 1961, s. 201-205
- Petr VOREL, *Města jako sídla feudálních vrchností*, in: Česká města v 16.-18. století. Sborník příspěvků z konference v Pardubicích 14. a 15. listopadu 1990, Praha 1991, s. 121-138
- Petr VOREL, *Sídelní síť Františka Antonína Šporka ve světle vývoje raně novověkých šlechtických rezidencí v Čechách 16.-18. století*, Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice. Série C. = Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, 2002, s. 7-16
- Martin WACKERNAGEL, *Adelshöfe und Schloß in Münster*, Berlin - München 1948
- Jan WALTER, *Město Touškov*, Město Touškov, 1993
- Karel WASKA, *Vrchnostenští hejtmani a poddanské městečko Úterý v 16. a 17. století*, in: Poddanská města v systému patrimoniální správy, Sborník příspěvků z konference v Ústí nad Orlicí 12. - 13. září 1995, Ústí nad Orlicí 1996, s. 85-93
- Zikmund WINTER, *Český průmysl a obchod v XVI. věku*, Praha 1913
- Zikmund WINTER, *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století*, Praha 1906
- Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst*, I, Praha 1890
- Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst*, II, Praha 1892
- Malgorzata WYRZYKOWSKA, *Barokowe palace lojalistycznej arystokracji i cesarskich urzedników we Wroclawiu w orbicie wplywów Wiednia i Pragi (na wybranych przykladach)*, in: Život pražských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby, Praha 2009, s. 219-239
- Václav ZDENĚK, *Dějiny král. appellačního soudu na Hradě Pražském, nyní vrchního soudu v Praze od roku 1548-1933*, Praha 1933
- Adolf ZEMAN, *Plzeň v první polovině XVIII. století*, Plzeň 1974
- František ZEMAN, *Šlechtická jména ve farních matrikách švihovských*, Historický sborník Vlasti, 1892, s. 119-121, 179-182
- Blanka ZYLINSKÁ, *Záduší*, in: I. HLAVÁČEK – J. HRDINA (edd.), Facta probant hominem, Praha 1998, s. 535-548

5.4. Internetové zdroje

Miroslav HEROLD, *Seznam zesnulých dobrodinců a přátel jezuitského řádu z řad měšťanů, šlechty a duchovenstva, pohřbených v kryptách jezuitského chrámu Neposkvrněného Početí Panny Marie a sv. Ignáce z Loyoly v Klatovech, doplněný o seznam pohřbených v kryptách téhož kostela po zrušení jezuitského řádu (1773)*, [online 25. 5. 2012] Dostupné z: <<http://www.kk2010.cz/seznam-zesnulych-dobrodincu.php>>

Johann Georg KRÜNITZ, *Oekonomische Encyklopädie oder allgemeine System der Staats-Stadt-Haus-und Landwirthschaft*, [online 25. 5. 2012] Dostupné z: <<http://www.kruenitz1.uni-trier.de/>>

Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaftten und Künste*, [online 20. 5. 2012] Dostupné z: <<http://www.zedler-lexikon.de/>>

6. Příloha 1.

Revers Jiřího Vidršpergara z Vidršpergu a na Lomci z roku 1610.⁹⁰⁷

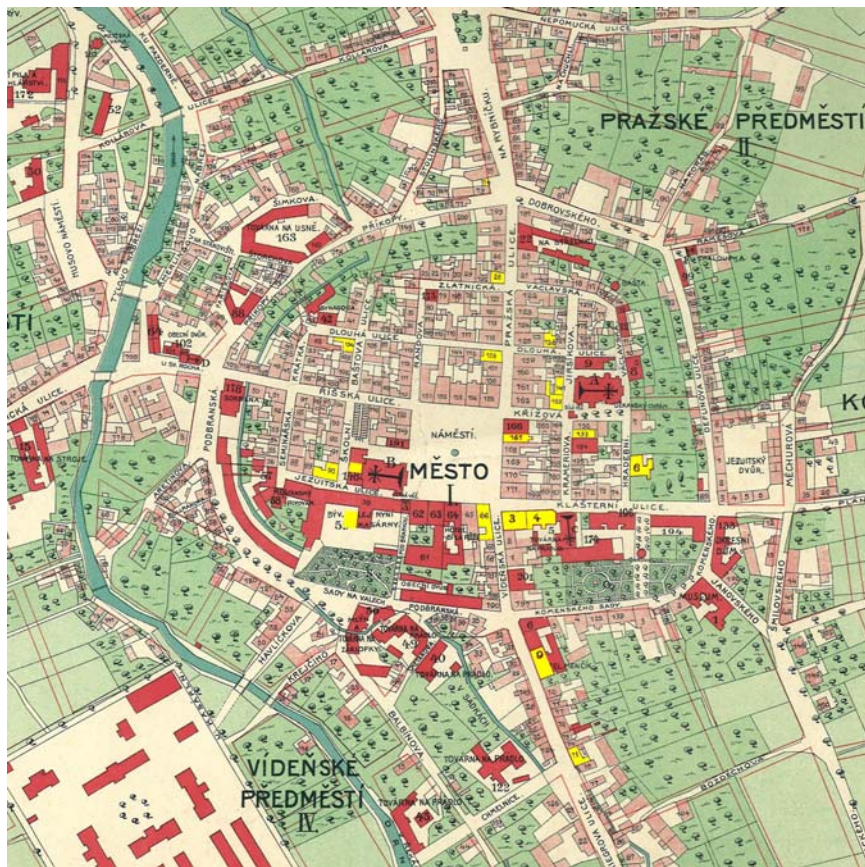
Já Jiřík Vidršpergkar z Vidršpergu a na Lomci etc. známo činím tímto listem, kterýž revers slove vubec přede všemi zvláště kdež náleží. Jakož jsem sobě za jistou summu peněz stržil a koupil v městě Klatovech dům Deklivovský vedle Vaclava Zferstatka a Martina Prachatického domy obostrane ležící se vším příslušenstvím k němu náležitým jakž zápis trhový s povolením slovutné opatrnosti pana purgmistra a raddy s pány staršíma obecními města Klatov na způsob a pod vejminku psanými do knih městských vloženy ukazují. A protož z takového domu panu purgmistru a raddě připověděl jsem a tímto listem připovídám za sebe i za budoucí své všecky všelijaké berně Jeho Milosti Císařské též contribuci zbirky zemské podle sněmovního snešení, kterejmiž týž dům zaván podle jiných sousedův bez prodlévání všelijakého vejběřčím tu v městě tom to nařizeným časně odvozovati a spravovati, též jiné povinnosti z téhož domu, buďto obci, faře a štole činiti. Item na právě tomto mě obsílajícím a vinicím ze všeho toho co by ku právu městskému z domu toho příšlušelo odpovídati a práv býti mám, jakž zřízení zemské v smlouvě svatováclavské na to se vztahuje. Item živnosti městských všelijakých prázen býti, skupování obilí v trhu na rynku i jinde, sladovny v samé své potřebě bez najímání jí a sladův v ní vzdělávání užití mám, várky obecních piv zanechati. Též šenku nápoje všelijakého v tom domě neužívati. Dobytka mého pokudž jej kdy v témž domě chovati dám většího i menšího stáda obzvláště a postraně nedati pásti, ale s jinými sousedy v třetině své v tom se srovnati. Co se pak věci mejch a svrzků jako statku mohovitého dotýče, ješto bych jej tak v témž domu a městě měl a míti budu, též obilí (an statek mohovitý jest) ježž tých často psaného domu z vlastního utěžení mého na gruntech mejch svěsti a složití dal, s tím se vším, abych moc měl činiti podle dobré a dokonce všelijaké též i budoucím mejm. Naposledy přišloli by k tomu, že by týž dům ode mě nebo od dědicův mých na prodaji byl, tehdy abych povinen byl též dědicové a budoucí moji předně ouřad města Klatov to vzněsti a toho podati, chtělby takový dům sami koupiti a neb necházeli by se člověk právo městské mající, pakliby ouřad, p. purgmistr a radda města Klatov častopsaného domu koupiti nechtěli, a neb o něj se smluviti nemolí, též osoba městská právo městské mající se nenacházela, buď toho domu koupiti neb o něj se smluvit nemohla, tehdy osobě stavu panského neb rytířského komu se mně neb mým budoucím viděti bude, abych dotčený dům moc měl prodati bez překážky mně i mejm budoucím v tom všelijaké a že se tomu všemu ode mě, i od mých budoucích dosti stane. Tomu své svědomí, pečeť svou vlastní s podpisem ruky mé k tomuto listu jsem přitisknouti. Jehož datum v středu po sv. Ondřeji léta šestnáctistého desátého.

Jiřík Vidršpergar z Vidršpergu
rukou vlastní.

⁹⁰⁷ SOkA Klatovy, fond AM Klatovy, i. č. 198, K182, fol. 19v-20v.

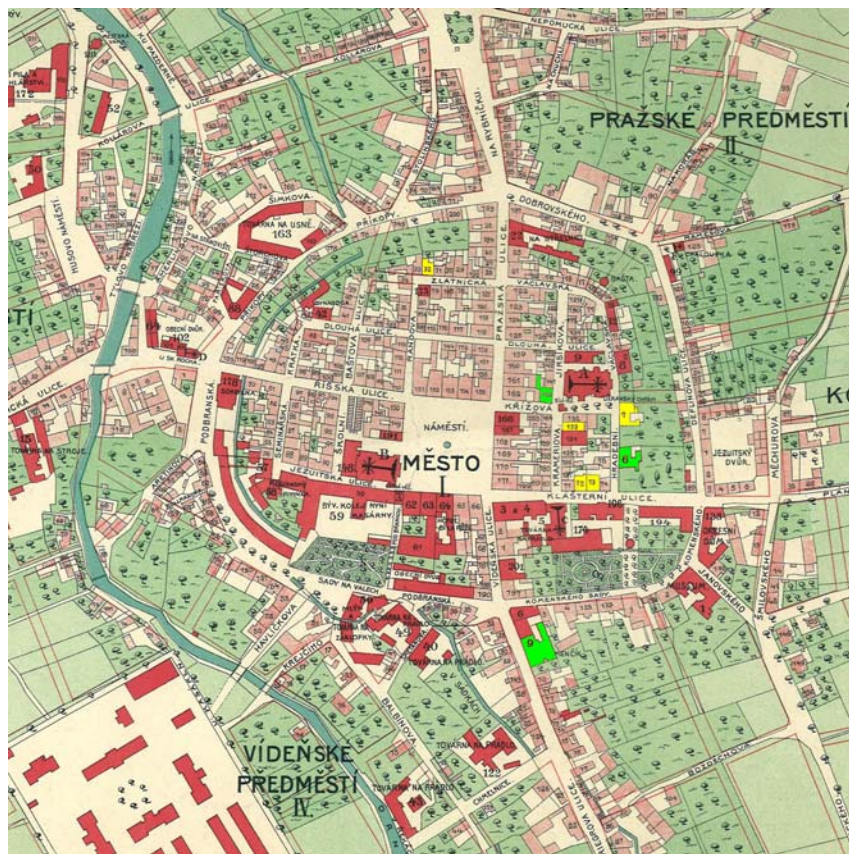
7. Příloha 2.

Domy příslušníků světských vyšších stavů v Klatovech v roce 1654.

8. Příloha 3.

Domy příslušníků světských vyšších stavů v Klatovech v roce 1714.

9. Abstrakt

Šlechta ve městech je problém, kterému se česká historiografie věnuje poměrně ve velké míře, a to především ve spojitosti s paláci v zemských metropolích. Mimo ně lze však najít urozence také v dalších městech a městečkách. Ti zde nejenom vlastnili sídla, ale mnozí s městským prostředím spojili různě dlouhé úseky svých životů. Některá místa se tak stala domovem poměrně početné skupiny příslušníků vyšších stavů. Tato práce je založena na sondě do sedmi měst a městeček ve středních a západních Čechách. Většinu šlechticů s nimi spojených můžeme zařadit z hlediska titulárního i majetkového k nižší šlechtě.

Ke studiu této studiu problematiky byla využita široká škála pramenů, především bylo nutné ve velké míře se opřít o zdroje z produkce úřadů, z nichž primát hrají materiály městských rad. Práce řeší dva velké tematické okruhy – jednak problém existence šlechtice usazeného ve městě jakožto člena městské komunity a dále problematiku vlastních sídel těchto urozených obyvatel měst.

Jako člen městské komunity se musel šlechtic podrobit určitým normám a autoritám. Mezi normami můžeme nalézt dokumenty městského a zemského práva či privilegia. Různý rozsah měla vůle úřadů, vrchností či městských rad. Členové těchto městských rad představovali jen jednu část městské komunity. K nim a ostatním obyvatelům navazoval urozenec vztahy různého charakteru. Rozličný byl také jeho poměr k veřejným prostorám měst.

Šlechtické residence ve městech měly jiný charakter než sídla na venkově. Ve vybraných lokalitách byly převážně určeny jako nemovitosti podléhající určitým pravomocím městské rady a zavázané k různým povinnostem. Samotné podoby sídel se lišily, což ukazují také prameny používané pojmy. Městská nemovitost nemusela sloužit jen k sídelním účelům, ale také i jako zdroj příjmů svého majitele, což se týkalo zejména jejího příslušenství.

Význam městské obytné nemovitosti pro šlechtice vycházel z postavení mezi ostatními sídly. Pokud jiné nevladl, pak představovalo základ zázemí. Vlastníky venkovských statků bylo pořízeno pro rozšíření tohoto zázemí či jiné specifické důvody. Ty v kontextu dochovaných informací nelze většinou přesně rozpoznat.

10. Abstract

Czech historiography pays an important degree of attention to the nobility in towns, especially in connection with palaces in land metropolises. We find noblemen in various towns – big towns and market-towns. A nobleman did not just own a seat there, many nobleman allied different passages of their lives with a town surrounding. Some places turned into a home for numerous groups of higher-state members. This study examines the seven towns and market-towns in Western and Central Bohemia. It is possible to rank the most of the nobleman there as the lower nobility, from the titular and property point of view.

This study addresses the important issues: seated nobleman as town-community member and residences of such a nobleman. The nobleman had to submit to certain norms and authorities. There were the municipal law documents, land law documents and privileges amongst. Will of offices, land lords and town councils varied in its extent. Members of the town councils represented only a part of municipal community. A nobleman was connected with them and other town inhabitants with different relations. Nobleman's relationship to public places varied.

The character of town residences varies with country seats. Real estates were mostly subjected to certain competencies of town councils and obliged to perform different duties. As shown in the source by respective terms, the properties differed in their looks. A real estate was not just a residence as could generate a nobleman's income as well.

A significance of a town residence was determined with respect to other nobleman's real estates. Such a residence was a nobleman's background key-stone, if the nobleman owned no more estates. However, a town real-estate could have been acquired for various reasons. These cannot be determined for sure in the historical context as it is known today.